

СТУДЕНТСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 10

**Міністерство освіти і науки України
Житомирський державний університет імені Івана Франка
Історичний факультет
Кафедра всесвітньої історії**

СТУДЕНТСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Збірник наукових праць

Випуск 10

Житомир
Видавець О.О. Євенок
2021

УДК 94(477):94(100)
ББК 63.3(4укр):63.3(0)
С 88

Затверджено Вченою радою Житомирського державного університету імені Івана Франка (протокол № 6 від 30 квітня 2021 р.)

Редакційна колегія збірника:

Голова редакційної колегії:

д. і. н., проф. Стародубець Галина Миколаївна

Заступник голови редколегії:

к. і. н., доц. Власюк І. М.

Члени редакційної колегії:

д. і. н., проф. Буравський О. А.

к. і. н., доц. Шевчук А. В.

к. і. н., доц. Гуцало Л. В.

Відповідальний секретар редколегії:

к. і. н., доц. Міщук Г. А.

Рецензенти:

Стельникович С. В., доктор історичних наук, доцент
Житомирський державний університет ім. Івана Франка

Кругляк М. Е., кандидат історичних наук, доцент
Державний університет «Житомирська політехніка»

С 88 **Студентські історичні студії:** Збірник наукових праць. Вип. 10.
Житомир: Вид. О.О. Євенок, 2021. 256 с.

Збірник сформовано за матеріалами X Всеукраїнської студентсько-учнівської наукової онлайн конференції «Актуальні проблеми історії слов'янських народів». У ньому вміщено наукові розвідки студентів історичного факультету Житомирського державного університету імені Івана Франка та інших навчальних закладів України, присвячені історії та культурі слов'ян, іншим проблемам всесвітньої історії.

УДК 94(477):94(100)

ББК 63.3(4укр):63.3(0)

Відповідальність за правильність фактів, посилань,
наведених у статтях, несуть їх автори.

© Житомирський державний університет
імені Івана Франка, 2021
© Колектив авторів, 2021

ЗМІСТ

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ СЛОВ'ЯН З ДАВНІХ ЧАСІВ ДО ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Олексій Мельниченко. Перші літописні відомості про древлян.....	7
Ілля Бузунов. Вплив Візантійської імперії на зміну світоглядних концепцій руського духовенства (друга половина XIII ст.).....	10
Анастасія Філенко. Генезис ідеї «Москва – Третій Рим».....	13
Валентина Власюк. Становище феодалів, селян та городян на білоруських земель у XIV – XVI ст.	16
Артем Супрученко. Жванецька цитадель у національно-визвольній війні 1648-1657 рр.	18
Надія Мишкевич. Унійна діяльність єпископа Йосипа Шумлянського.....	22
Вікторія Хотинська. «Заповіт» Петра I та династична ситуація в Росії у період палацових переворотів.....	24
Дмитро Гунько. Представники болгарського церковно-національного руху в першій половині XIX ст.	28
Ярослав Гунько. Учасники польського національного руху в еміграції у першій половині XIX ст.	31
Тетяна Цюпра. Події польського повстання 1830-1831 рр. на території Поділля.....	35
Каріна Присяжненко. Основні чинники еміграції українців Східної Галичини до США наприкінці XIX – на початку ХХ ст.	38
Дарина Беспалюк, Євген Тимошенко. Аграрні реформи «довгого століття» на Волині.....	41
Тетяна Ревнюк. Кароліна Юліанівна Арндт – хрещена мати Святослава Ріхтера.....	43
Дарина Пигина. Меноніти України: історія та сучасність.....	46

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ У ХХ – ХХІ СТ.

Анатолій Грибан. Сербія в Першій Балканській війні 1912-1913 рр.	50
Ольга Панасюк. Роль та значення сучасної української історіографії в дослідженні питань Першої світової війни та України.....	52
Сергій Слободянюк. Питання формування державних кордонів України з Білоруською Народною Республікою в період 1917-1918 рр.	56
Катерина Лопатюк. Проблеми реформування РСЧА на початку 20-х рр. XX ст.	59
Володимир Прокудін. Взаємовідносини між радянською владою та селянством в Україні у роки НЕПу (1921-1928 рр.): політико-ідеологічні аспекти.....	62

Нікіта Климчук. Поляки Житомирщини у 1920-1930-х роках: сучасна українська історіографія.....	65
Вікторія Сіончук. Гендерна політика більшовицької влади у 1920-х-1930-х роках: радянський контекст історіографії проблеми.....	67
Ірина Балашова, Анастасія Жиганюк. Участь депутатів-волинців у суспільно-політичному житті регіону у 1923-1925 рр.	70
Роман Вашета, Анастасія Мельникова. Роль лівих політичних сил у дестабілізації суспільно-політичної ситуації на Волині у першій половині 1920-х рр.	73
Інна Котолюз, Олександр Кушнір. Участь УНДО у парламентських виборах 1928 р. на Волині.....	76
Юлія Брус, Вікторія Сапожнікова. Участь українських національних партій у виборах до парламенту Польщі на Волині восени 1930 р.	78
Софія Грудініна, Аліна Фещук. Особливості проведення виборів до парламенту Польщі на Волині восени 1930 р.	81
Анастасія Полева, Ольга Мельник. Протидія легальних українських політичних партій колонізаційним процесам на Волині наприкінці 1920-х – у 1930-х рр.	84
Вікторія Прозапас, Вікторія Прозапас. Протидія українських легальних партій колонізації освіти на Волині.....	86
Володимир Бондарєв. Висвітлення «українського питання» на сторінках часопису «Діло» на початку 1930-х рр.	89
Вікторія Чепель. Пулинський район Житомирської області в роки комуністичного терору 1930-х рр.	92
Святослав Гуринчук. Ангели не плачуть, але... (Жива історія: Голодомор 1932-1933 рр. та голод 1946-1947 рр. в Україні).....	94
Мар'яна Куцмус. «Жіноча сторінка» у газеті «Діло» у 1937-1939 рр.	96
Іванна Чернюк. Вплив УСРП на політичне життя Волині у 1935-1939 рр. ...	99
Богдана Бойчук. Юзеф Пілсудський в боротьбі за незалежність Польщі.....	102
Олексій Чухомець. Діяльність польської агентури в Карпатській Україні (1920-1938 рр.).....	104
Валентина Матвійчук. «Мюнхенська змова» у працях радянських та російських істориків.....	107
Романа Яремчук. Особливості діяльності ОУН на Волині напередодні Другої світової війни.....	110
Гліб Хіоро. Житомирський період націоналістичної газети «Українське слово» 1941 р.	113
Крістіна Фаб'янчук. Звільнення радянських військовополонених групою Омеляна Грабця на Вінниччині у період німецької окупації (1943 р.).....	116
Аліна Сергієнко. Технології розгортання політики сталінського терору в Україні у 1940-х рр.	120
Наталія Фещенко. Особливості організації відпочинку радянської людини в період пізнього сталінізму.....	123

Анна Кокоса. Генеза радянсько-німецьких відносин у системі післявоєнного облаштування світу.....	126
Карина Пашинник. Радянський плакат як інструмент пропаганди.....	129
Наталія Даниленко. Культ Й. Сталіна в радянському кіномистецтві (на прикладі кінострічки «Клятва», 1946).....	131
Ірина Кузьміч. Правозахисний рух в Україні (кінець 1950-х – середина 1980-х рр.): історіографічний огляд.....	134
Іван Лакуста. Зовнішньоцерковна діяльність папи Іоанна Павла II.....	137
Сергій Кривий. Перша зустріч М. Горбачова та Р. Рейгана у Женеві.....	140
Максим Мальцев. Озброєння сербської та хорватської армій на початок воєнного конфлікту 1991 року.....	142
Вікторія Кельман. Сприйняття західними державами європейського дискурсу української владної еліти на початку доби незалежності.....	144
Анна Бондар. Діяльність Народного Руху України у 1994-1999 рр.	147
Ярослав Панченко. Політичні кризи в Російській Федерації у другій половині 1990-х рр.	150
Євген Слюсаренко. Вступ Польщі до НАТО у контексті прискорення виконання вимог набуття членства в Європейському Союзі.....	153
Ірина Прокопчук. Євроінтеграційні процеси у Сербії та Чорногорії в ХХІ ст. ...	156
Мирослава Грабовська. Роль М. Джукановича у політичному житті сучасної Чорногорії.....	158

ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Валентина Вербило. Священна книга Авеста як джерело по вивченню традицій зороастризму.....	161
Дарина Шуба. Космогонічна міфологія іраномовних племен.....	163
Андрій Яровенко. Тиранія Пейсістрата.....	165
Анастасія Харипончук. Формування афінського поліса як громадянської общини.....	168
Юлія Ярошовець. Релігійні уявлення та міфологія скіфів: історіографія питання.....	171
Віроніка Поліщук. Гай Юлій Цезар на початку політичної кар'єри.....	173
Максим Коржак. Становище християнської релігії за часів імператора Костянтина.....	176
Дмитро Осецький. Життя норманів на території Західної Європи.....	178
Інна Парадіж. Нідерланди та зміст феномену «бургундської державності» в XIV-XV ст.	181
Іван Дендюк. Зовнішня політика султана Сулеймана I Кануні.....	186
Анастасія Михалюк. Реставрація Стюартів і формування передумов конституційної монархії в Англії: джерельна база.....	189
Владислав Барановський. «Велика гра» в контексті зовнішньополітичних відносин ХІХ ст.	192
Яна Марчевська. Отто фон Бісмарк: будівничий Німецької імперії.....	195

Ірина Кузьміч. Передумови державотворчих процесів в Італії другої половини ХІХ ст.	197
Ірина Венжик. Суфражизм на зламі ХІХ – початку ХХ ст. крізь призму публікацій та джерел.....	200
Марія Хилевич. Ключові вектори внутрішньої і зовнішньої політики Р. Пуанкаре.....	203
Катерина Оксенюк. Реформаторська діяльність Мустафи Кемалю.....	206
Ірина Усик. «Mein Kampf» як джерело дослідження світоглядних переконань А.Гітлера.....	208
Микола Дробот. Проблема вакуфу в ісламській релігійній політиці німецької окупаційної влади в Криму 1941-1944-х роках.....	211
Аліна Козачук. Дипломатичний вектор політики США щодо Куби протягом 1961-1962 рр.	214
Сергій Слободянюк. Гібридний характер конфлікту між Суданом та Південним Суданом (ХХ – початок ХХІ ст.).....	217
Каріна Панасюк. Особливості дій партизан у війні у В'єтнамі (1964-1973 рр.)...	221
Яна Якуба. Особливості опозиційного руху в Грузії (50-80-і роки ХХ ст.)...	224
Руслана Бойко. Соціально-економічні реформи у Сінгапурі у мемуарах Лі Куан Ю.....	227
Вікторія Волинець. Причини економічного піднесення Японії ХХ ст.	230
Марина Панчук. Економічна політика уряду Маргарет Тетчер.....	233
Тетяна Лехкодух. Соціальна політика урядів Маргарет Тетчер у дослідженнях і періодиці.....	235
Христина Вольська. Каталонський націоналізм як фактор ризику для Іспанії.....	238
Руслана Марек. Перша реакція Швеції на Чорнобильську катастрофу.....	241
Олена Федченко. «Бордеризація» або «повзуча окупація» в Грузії.....	244
Василь Павленко. Соціально-економічний та політичний розвиток Грузії у періоди президентства Е. Шеварнадзе та М. Саакашвілі: порівняльний аналіз.....	246
Марія Коломієць. Проблеми європейської інтеграції Республіки Молдови.....	248
Наталія Жураховська. Суспільно-політичні трансформації у Казахстані та Узбекистані на сучасному етапі.....	251

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ СЛОВ'ЯН З ДАВНІХ ЧАСІВ ДО ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Олексій Мельниченко

здобувач вищої освіти

IV курсу історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: ст. викл. *М. В. Хададова*)

ПЕРШІ ЛІТОПИСНІ ВІДОМОСТІ ПРО ДРЕВЛЯН

Фактично перша згадка про древлян міститься у "Повісті минулих літ" після описання заснування міста Києва легендарними братами - Києм, Щеком і Хоривом на одному з дніпровських пагорбів. Коли вмерли безпосередні учасники заснування міста, повідомляє літопис,- «...держа почаша родъ ихъ княженъ в поляхъ, а в деревляхъ свое...». Слідом за цим Нестор спеціально підкреслює загальне походження полян і древлян від одного слов'янського кореня, посилаючись на спільність мови, яка, за його думкою, єдина не лише для цих племінних об'єднань, але й для новгородців, полочан, дреговичів, сіверян та волинян [3, с. 102].

Вивчення даного процесу отримувала окремі особливості під впливом різноманітних чинників, але кістяк даної тематики починається із згадок про племена у літописах. Дослідження розпочинається згадками у літописних джерелах, що, у свою чергу, досліджувались і трактувались фахівцями для обґрунтування інформації. Про фрагментарність писемних джерел, що торкаються перших століть історії Давньоруської держави, неодноразово писали історики та археологи, які вивчали цю проблему.

Наступні повідомлення про древлян наводяться «Повістю минулих літ» вже в порічній хронологічній послідовності. Найдавніше з них належить до кінця IX ст., коли у Києві утверджуються представники династії Рюриковичів. Так, вже через рік після захоплення великокнязівського столу - 883 р. Олег розпочав військові дії проти древлян. Підкоривши їх, він змусив платити данину хутром чорної куниці. Міру данини було визнане, скоріш за все, по одній шкурі від «диму» [3,с.132].

У 885 р. літописець, констатуєчи відносно благополуччя нової династії, зазначає, що на цей час Олегу вдалося підкорити своєму впливу полян, древлян, сіверян і радимичів, хоча з уличами і тиверцями провадились військові дії. Однак, це не завадило йому зміцнити свої позиції та в 907 р. організувати грандіозний військовий похід проти Візантії і за участю майже всіх східнослов'янських племінних союзів та багатьох північних сусідів. Серед учасників першого походу Олега знаходимо і древлян. У поході руських дружин на Візантію в 911 р. древляни не фігурують, що, можливо, пояснюється початком їх конфронтації з великокнязівською владою. Ця думка нібито

знаходить своє підтвердження в наступних літописних записах, які повідомляють, що після смерті Олега, у 913 р. "...древляне затворишася от Игоря...". У цій ситуації Ігорю довелося організувати екстрений похід проти бунтівників, який завершився повним успіхом для нового князя в 914 р. І При цьому Ігор обклав підкорених древлян новою даниною, яка за повідомленням літописця, була більшою за данину, встановлену Олегом. Цілком імовірно, що невизначеність нової данини призвела до трагічних подій 945 р., коли Ігор та його мала дружина була знищена під Іскоростепем за перевищення норми її збору [3].

В. М. Татищев, М. М. Карамзін, С. М. Солов'йов, та інші історики вирішували проблему локалізації древлянської землі, виходячи з аналізу контексту літописних подій. До уваги бралися такі обставини. По-перше, літописець завжди називає древлян другими, слідом за полянами. Літопис згадує древлян серед "окольных", тобто сусідніх, по відношенню до полян, племен. По-друге, відомо, що древляни займали лісові масиви, знову ж, на противагу полянам, які заселяли лісостепову частину Середнього Подніпров'я. І нарешті, літопис згадує два головних міста Древлянської землі - Іскоростень і Вручий, які досить легко ідентифікувалися з сучасними містами тодішньої Волинської губернії - Коростенем і Овручем відповідно [4, с. 221].

Спроби відновити територію розселення древлян на основі літописних свідчень робилися неодноразово, але жодну з них не можна визнати вдалою. Стислість літописних даних про древлянську землю викликала вельми суперечливі судження щодо її кордонів. Так, Н. П. Барсов і Л. Нідерле вважали, що древлянам належала область на південь від Прип'яті, між Горинню і Тетеревом, за яким знаходилася вже земля полян. С. М. Середонін відводив древлянам ширший простір, обмежений Горинню на заході, Прип'яттю на півночі і Київським Подніпров'ям на сході. Л.Л. Шахматов, використовуючи непрямі дані російських літописів, допускав, що область древлянського розселення заходила на лівий берег Дніпра. Повідомлення літопису: "і нде Во.тыя по Дервьвстей землі съ сыномъ своимъ і єь дружиной, уставляющі статуті і уроки; і суть становища її і ловища... і по Дніпру неревеснща і але Десні..." — означало, на думку цього дослідника, що в ареал древлян входили Поріччя Дніпра з гирлом Десни. А. Шахматов ототожнював Малка Любечанина з Малом Древлянським, що дозволило йому віднести до Древлянської землі Любеч. Але це припущення, на думку Б.Рибакова, хибне [4, с. 132].

Вирішальна роль у визначенні меж розселення древлян належить археологічним матеріалам. Перша спроба окреслити ареал цього племені за поховальними пам'ятками була зроблена дослідником древлянських курганів В. Б. Антоновичем. Цікаві дослідження курганів на Тетереві в околицях Житомира проводив С.С. Гамченко. Дуже короткі відомості були опубліковані про розкопки в Аннополі і Немовичах. Завитневич, який проводив розкопки в Поріччі та Прип'яті і в більш північних регіонах, намагався намітити кордон між дреговицькими і древлянськими курганами. Так як в досліджуваних ним областях переважали курганні поховання на горизонті, то їх він вважав

дреговицькими, а древлянам приписував поховання в ямах. На цій підставі кордон між дреговичами і древлянами він проводив південніше Прип'яті, а окремі могильники по Тетереву (наприклад, Житомирський) відносив до дреговичів [2, с.22].

Тільки наприкінці XIX ст. у Росії з'явилися перші серйозні праці, присвячені питанням історичної географії східнослов'янських племен Несторової "Повісті минулих літ". Одним із найбільш детальних є дослідження Н. П. Барсова, де поряд з іншими племенами зроблено спробу локалізації ареалу розселення літописних древлян. Згідно з уявленням вченого, межа Древлянської землі на сході (з полянами) проходила по річці Тетерів. Західна межа проходила в межиріччі рік Горині і Случі. На півдні вона доходила до самих витоків Случі, а на півночі, де древляни були сусідами з племенами дреговичів, межа їх володінь проходила дещо південніше Прип'яті [1, с.87-92].

Приблизно цю ж територію відводив древлянам й інший відомий російський дослідник - С. М. Середонін, розходячись однак з Н. П. Барсовим у визначенні крайніх її кордонів. Так, за його думкою, межа між древлянами й полянами проходила не вздовж течії Тетерева, а по річці Ірпінь. Західний кордон Древлянської землі С. М. Середонін відсував до р. Горинь, за якою починалися володіння волинян. Прип'ятські болота, за С. М. Середоніним, були в давнину природним кордоном між древлянами і дреговичами.

Інший напрямок у розв'язанні проблеми локалізації племінних союзів "Повісті минулих літ" складала школа історико-лінгвістичного аналізу, найбільш яскравим представником якої був О. О. Шахматов. Згідно з його дослідженнями, древляни займали наприкінці I тис. н. е. східну частину Волинської і північну частину Київської губерній. Однак поряд з цим О. О. Шахматов припускав, що вони могли проникати і на лівий берег Дніпра. На користь своєї гіпотези дослідник наводив один з варіантів літописної статті 946 р., де вказано, що після помсти за смерть Ігоря, Ольга зі своїм малолітнім сином Святославом та дружиною здійснила похід по Древлянській землі "...устанавливающее уставы и уроки, и суть Становища ея и ловища, и по Днепру перевесища, и по Десне...". Отже, робив висновок О. О. Шахматов, древлянська територія не обмежувалась Дніпровським Правобережжям, а захоплювала й лівий берег вздовж течії Десни [5, с. 141].

Археологічні дослідження протягом XX ст. на території древлян дозволили чітко окреслити територію древлянського племінного союзу локалізувавши її між річками Припять на півночі, Здвиж на сході, та Случ на південному заході. Ці межі в цілому співпадають з літописними свідченнями [2, с. 14].

Список використаних джерел та літератури:

1. Барсов Н.П. Очерки русской исторической географии: география начальной (Несторовой) летописи. Варшава: Тип.К.Ковалевского,1885. 390 с.
2. Звіздецький Б.А. Городища IX-XIII ст. на території літописних древлян. Київ., 2008. 175 с.

3. Повесть Временных лет. СПб: Наука, 1996. 668 с.
4. Седов В.В. Восточные славяне в VI-XIII вв. *Серия: Археология СССР*. М., 1982. 328 с.
5. Шахматов А.А. Повесть временных лет. Вводная часть. Петроград: Издание Императорской археографической комиссии, 1916. 403 с.

Ілля Бузунов
здобувач вищої освіти
IV курсу історичного факультету
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова
(науковий керівник: к. і. н., доц. **С. О. Візер**)

ВПЛИВ ВІЗАНТІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НА ЗМІНУ СВІТОГЛЯДНИХ КОНЦЕПЦІЙ РУСЬКОГО ДУХОВЕНСТВА (ДРУГА ПОЛОВИНА XIII СТ.)

Постановка проблеми. Географія й економіка зробила неминучими контакти між русичами та візантійцями з самого зародження руської держави. Коли християнство стало державною релігією Київської Русі (988 р.), вплив Візантії перетворився на один із головних факторів розвитку цього утворення. Зміни, які відбувалися всередині Царгороду, безумовно відбивалися на Київській митрополії, як дочірньої Константинопольському патріархові. У 1204 році вперше за свою дев'яти столітню історію Константинополь, що витримав облоги персів, аварів, слов'ян, арабів і турків, був переможений і захоплений західними хрестоносцями. Той факт, що ці вороги були латинськими християнами, глибоко вплинув на відносини між західним і східним християнством. Ці події знайшли своє відображення на руських землях.

Джерела та історіографія питання. Джерельну базу дослідження складає Суздальський літопис за Лаврентіївським списком [1]. Історіографія питання представлена дослідженнями церковних відносин другої половини XIII ст. вітчизняними, так і іноземними, в тому числі і російськими, дослідниками. В нашій науковій розвідці напрацювання дослідників можна умовно розділити на три категорії. До першої відносяться історики українського походження М. Чубатий [4] та Л. Любащенко [2], до другої зараховуємо російського вченого І. Мейндорфа [3]. Нарешті, до третьої групи включаємо дослідника іноземного походження, зокрема американського дослідника Д. Островського [5].

Метою статті передбачена спроба виявити та проаналізувати комплекс причин, що змушували константинопольський патріархат впливати на київських митрополитів з метою зміни їх політичної орієнтації та з'ясувати наслідки цієї політики для подальшої долі Київської митрополії.

Виклад основного матеріалу. З 1204 року столиця Візантійської імперії – Константинополь – перебувала під контролем латинників. Імператорський двір разом із патріархом Константинопольським перебралися до міста Нікеї. В

цьому контексті відбулася важлива зміна, пов'язана з висвяченням митрополита на руську, тобто Київську, митрополію. До захоплення Константинополя більшість митрополитів Києва були особами грецького походження. З цього часу князі Русі отримали можливість висувати власних претендентів на митрополичу кафедру, а патріархат лише зберігав за собою право затвердження і відповідного висвячення їхніх кандидатів [3, с. 99-100].

Ще одним фактором, що також вплинув на церковні відносини на Русі, була навала монголів, яка в 1240 році остаточно підірвала сили Київського князівства. З цього часу на арену протистояння за визнання правонаступника Києва висуваються два князівства – Галицько-Волинське та Володимиро-Суздальське.

Галицько-Волинське князівство мало тісні зносини із західним світом, зокрема із римською курією. Ці відносини особливо активізувалися з моменту утвердження при владі Данила Романовича. Володимиро-Суздальське князівство не мало тієї монолітності, що було наявне у західного сусіда, православна віра в цьому регіоні не була відкритою до інших конфесій, а князі не намагалися чинити опір монголо-татарам. Це все було на користь Візантійській імперії.

Отже, Візантія всередині XIII століття являла собою ослаблену імперію. Її колишня велич піддавалася перманентному занепаду. Саме це мотивувало візантійських політиків ревнивіше оберігати статус православної ойкумени, зберігаючи таким чином політичний та ідеологічний вплив на території східного християнства. Не маючи достатніх сил протистояти монголо-татарській експансії, яка поширювалася Східною Європою, нікейський клір вимушений був увійти у зносини з ними, під контролем яких перебувала значна частина заліських князівств. Водночас, цим політичним актом передбачалася можливість протистояння або відмежування від католицького впливу, що міг поширитися на руські землі через терени Галицько-Волинського князівства.

Саме із цієї причини, патріарх докладав чимало зусиль для перевиховання київського митрополита, присланого на висвячення руськими князями. М. Чубатий зазначає з цього приводу: «Кирило (кандидат на Київську митрополію, посланий від Данила Романовича – Авт.) виїхав як вповні толерантний східний християнин супроти латинян, а вернувся як їх ворог» [4, с. 630]. Разом з тим, руські митрополити, за висловом В. Любашенко, «виконували місійну працю серед татар» [2, с. 223]. Й, що найголовніше, після висвячення митрополити не поверталися у свою Київську резиденцію, як то було до 1240 року, а воліли перебувати на північно-східних територіях, зокрема у Володимирі на Клязьмі.

Радикальною ломкою канонічної традиції Київської митрополії стала подія 1299 року – перенесення митрополичої кафедри до Володимира на Клязьмі. Суздальський літопис стверджує, що ця подія сталася за митрополита Максима, оскільки він не витримував набігів монголо-татар й вдався до цієї акції [1, с. 485]. Однак, митрополит перебрався до тих теренів, які теж знаходилися під контролем монголо-татар. Тобто, ситуація виглядала

наступним чином – митрополит біг із Києва задля порятунку від татар в Заліські князівства, які самі були залежними від монголо-татар.

Ми дотримуємося думки, яку пропонує Д. Остроський стверджуючи, що митрополит не міг залишити самочинно свою резиденцію, попри зовнішню небезпеку. Такий стан речей був зумовлений позицією самої Візантійської імперії, політикам якої не давали спокою думки про поширення впливу католицької віри на землі, підконтрольні Київській митрополії [5, р. 93]. Водночас, ця акція сприяла підняттю престижу Заліського князівства як в політичному, так і в церковному аспектах. Що, в свою чергу, мало серйозні й далекосяжні наслідки для подальшого розвитку Київської митрополії.

Висновки. Таким чином, політика Візантійської імперії зводилася до протистояння католицьким впливам на теренах Русі. Галицько-Волинське князівство не могло служити імперії форпостом у зупиненні поширення впливу Риму, тому імператор свою політику зорієнтував на північно-східних землях Русі. Цей регіон не мав політичної єдності, через що місцеві князі були залежними від політики монгольських ханів, які в свою чергу мали зносини із візантійськими політичними колами. В умовах поступового занепаду візантійські діячі намагалися зберегти свій релігійний вплив на території, що знаходилися під їхньою юрисдикцією. Задля цього вони змушували руських митрополитів йти на співпрацю з монголо-татарами та постійно проживати на північно-руських теренах. Саме за таких обставин в 1299 році митрополит Максим переніс свою митрополичу кафедру із Києва до Володимира на Клязьмі, започаткувавши нову сторінку в історії Київської митрополії.

Список використаних джерел та літератури:

1. Суздальская летопись по Лаврентьевскому списку. Полное собрание руських летописей. Том I. Ленинград: АН СССР, 1927. С. 485-488.
2. Любащенко В. Київські митрополити Кирило II і Петро Ратенський: історичні паралелі. *Княжа доба: історія і культура*. Львів, 2010. Вип. 3. С. 213-256.
3. Мейендорф И. Византия и Московская Русь: Очерк по истории церковных и культурных связей в XIV веке. Париж: YMCA-PRESS, 1990. С. 98-101.
4. Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні. Т. 1 до 1353 р. Рим – Нью-Йорк: Український Католицький Університет в Римі, 1965. С. 622-631.
5. Ostrowski D. The Move of the Metropolitan from Kiev in 1299. *California Slavic Studies*, 16. Berkeley: University of California Press, 1993, р. 83-101.

Анастасія Філенко
здобувачка вищої освіти
II курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. *Г. А. Міщук*)

ГЕНЕЗИС ІДЕЇ «МОСКВА – ТРЕТІЙ РИМ»

Падіння Константинополя призвело до зміни геополітичної ситуації у світі. Єдиним на карту світу православним і фактично політично незалежним залишилось Московське царство. За таких умов постало питання існування православ'я, адже вона взагалі могло зникнути.

Московське царство в той історичний момент було сильною державою, тому саме воно в свідомості сучасників зайняло місце Візантійської імперії, а московські князі стали наступниками величі імператорів Риму. Так виникли історичні умови і ідейний базис релігійно-політичної доктрини «Москва - Третій Рим», що стала серцевиною імперської ідеї Московського царства. Як цілісна ідеологічна концепція ця теорія була сформульована монахом Трьохсвятительського псковського монастиря Філофея в кількох його посланнях. В контексті конкретної епохи Філофей виступає носієм нового російського вселенського мислення. Те, що «Москва - Третій Рим, а четвертому не бути» - це, на думку Філофея, «привід не для національної гордості, а для есхатологічної тривоги»[2, с. 38]. Для ченця Філофея, який проголосив Москву Третім Римом, було важливим не державне самоствердження Москви як нового православного царства і аж ніяк не формальна сакральність числа 3; в його пророчій слові набагато напруженіше звучить тема, що сягала еклесіологічних реалізму: якщо не буде Русі як православного царства, то естафету православної державності, що відповідає за долі Вселенської Церкви і всіх православних народів, передавати нікому-«вся ойкумена вже зайнята іншими неправославними державами, і інших носіїв вселенської православної ідеї в світі просто немає» [1, с. 218].

У своїй формулі Філофей, керуючись принципами християнського історизма, об'єднав явища політичного і метафізичного порядку: Візантія втратила свою політичну незалежність, але продовжила своє існування в Московській державі, яке стала останнім царство пророчих книг, що має не географічні, а духовні параметри[2, с. 40].

Наприкінці XV – початку XVI ст. подібна установка була досить широкопоширена в давньоруській літературі. Дмитро Герасимов, посольський толмач, був автором «Повісті про білий клобуку», що з'єднує апологію церковного авторитету Русі з обґрунтуванням її політичної ролі. Білий клобук, найбільша святиня, дивним чином переходить на Русь з Візантії, символізуючи історичний і містичний зв'язок двох православних царств: «У Костянтинограді на силієм агарянському ... християнська віра загине. На третьому ж Римі, еже є

на Руській землі, благодать Святого Духа Восс». Тій же темі був присвячений цілий цикл сказань про Мономахового вінці: «Сказання про Вавилонському царстві», «Сказання про великих князів Володимирських», «Послання Спиридона Сави про Мономаховом вінці» [3, с. 59].

Закономірно, що «московські царі хотіли бути спадкоємцями візантійських імператоров, що не виступаючи, однак, з Москви і не вступаючи в Константинополь», усвоїв з усіх прав колишніх грецьких імператорів тільки одне - право вважатися представниками і захисниками всього вселенського православ'я [4]. У трактуванні Філофея і інших московських церковних ідеологів Третій Рим сприймався не як парадигма завоювання або зовнішньополітичної експансії, а перш за все як православна держава - вмістилище і охорона істинної Церкви. Втрата православ'я російським народом для Філофея і його однодумців означала б загибель російського православного царства, яке не виконало свого історичного призначення, аналогічно це означало б припинення існування старозавітного Ізраїлю. А також це тягло б, за поданнями середньовічних книжників, загибель православ'я у всьому всесвіті. Саме ці роздуми і породили ідею особливої відповідальності Москви і її правителів, в діяльності яких на перший план виступають світоспасіння і церковні завдання. Ця самосвідомість відображена в словах Івана III в 1489 році, що відкинули пропозицію німецького імператора про дарування корони: «Ми справжні володарі в нашій землі, і ми помазані Богом ... І ми ніколи не шукали підтвердження того у кого або і тепер не хочемо такого» [1, с. 263-264].

Відповідно до теорії «Третього Риму» Російська держава і його столиця стали останнім («четвертому не бути») земним втіленням «незруйновного» ромейського царства (існувало з часу пришествя Ісуса Христа і появи його послідовників), т. Е., На думку Філофея, втіленням духовного християнського «царства», під яким розумілася функція, яка не має просторово-часової локалізації та переходить від одного свого носія до іншого відповідно до теорії «перенесення імперії» («*translatio imperii*»; сходиться, зокрема, до Книзі пророка Даниїла) [3, с. 72].

Філофей намітив етапи і віхи світової історії та визначив в ній місце Руської держави і Російської церкви. За його думки, перший етап завершився падінням Стародавнього Риму через «аполлінарієвої ересі» (аполлінаріанства) і відходом латинян від правдивої віри, яке Філофей пов'язував з епохою Карла I Великого (імператор в 800-814 роки) і папи Римського Формоза (891- 896 роки) [4].

Другий етап завершився Ферраро-Флорентійським собором (1439 рік), рішення якого Філофей вважав зрадою православ'я, що призвела до падіння «Другого Риму» - Константинополя (1453 рік), що не устояли під ударами агарян (османів)[4].

Третій, поточний, етап («Третій Рим») характеризується переміщенням «ромейського царства» в Російську державу (зі столицею в Москві і головним престолом - Успенським собором Московського Кремля), яке сприймається як гарант «стояння», останнє втілення християнського царства і оплот справжньої

віри, а великий князь московський - як «всім християнам цар». На цій підставі Російська церква постає як спадкоємиця єдиної християнської Церкви, підкреслюється її особливий статус відповідно до візантійської концепції «симфонії» влади. Філофей декларував вірність вселенського православ'я в тому вигляді, в якому воно існувало до поділу церков, і в тому вигляді, який воно взяло в східному християнстві [4].

З Посланням Філофея перегукувалися ще 2 анонімних твори. Перший твір «Послання царю і великому князю Василю Івановичу» («Послання про хресне знамення») (не пізніше 1526 роки) було написано з метою спонукати церковну і світську владу (перш за все великого князя) до призначення новгородського архієпископа (відбулося в 1526 році), з часом вийшла на перший план ідея автора про загибель світових монархій як наслідок відходу від істинної віри. Автор другого твору «Про образи церкви» (1530-1540-ті роки) поставив під сумнів міцність «стояння Третього Риму» через збільшилося в російській державі беззаконня і неправди; опустив висновок Філофея про те, що «четвертому Риму не бути».

У середині – другій половині XVII ст. положення теорії «Москва – третій Рим» (у т. ч. ідея «*translatio imperii*») розвинені Арсенієм Сухановим, що розділяли ідею про те, що в Росію від греків прийшло «все добре», і що доповнив теорію «Москва – третій Рим» твердженням про те, що Русь прийняла хрещення від св. апостола Андрія Первозванного. У той же час Ігнатій (Корсаков) сприйняв поняття «Ромейське царство» і «Грецьке царство» як синоніми, і сенс, спочатку вкладений в теорію, був втрачений [4].

Список використаних джерел та літератури:

- 1.Базилевич К. В. Внешняя политика централизованного государства. Вторая половина XV века. Москва: Изд-во Московского ун-та, 1952. 370 с.
- 2.Каптерев Н. Ф. Характер отношений России к православному Востоку в XVI и XVII столетиях. Москва: Тип. Л.Ф. Снегирева, 1885.117 с.
- 3.Панарин А. С. Православная цивилизация в глобальном мире. Москва. Алгоритм, 2002. 496 с.
- 4.Кириллов Иван Акимович Третий Рим. – 1914. – 106. URL: <http://books.e-heritage.ru/book/10072113>.

Валентина Власюк
здобувачка вищої освіти
III курсу історичного факультету
Житомирського державного
університету імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **І. М. Власюк**)

СТАНОВИЩЕ ФЕОДАЛІВ, СЕЛЯН ТА ГОРОДЯН НА БІЛОРУСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У XIV – XVI СТ.

Вивчення окремих аспектів історії середньовічної Білорусі є важливим з огляду на те, що українські та білоруські землі перебували у складі Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ), мали спільну історію.

Метою дослідження є аналіз становища феодалів, селян та городян, які проживали на території білоруських земель у складі ВКЛ в XIV – XVI ст.

Привілеї, видані Полоцьку (1511, 1547 рр., та Вітебську (1503, 1509, 1547, 1561 рр.), містять значну кількість зауважень та обов'язків з боку верховної влади. Можна виділити головні із них, які б свідчили про приховане у стародавніх білоруських державних утвореннях елементу автономії та внутрішнього життя. Перш за все, згода з привілеями, а пізніше підтвердження усіма великими князями намісник у Полоцьких і Вітебських землях призначався великим князем по волі місцевих бояр та міщан. Таким чином полоцьке і вітебське боярство і міщани мали права контролю, а значить, впливали на рішення першої особи у своїй землі. Істотними рисами місцевого керування у Полоцьких і Вітебських землях було обмеження судовою владою намісників і воєвод. Практично судово-фінансово- господарчу незалежність мало у своїх землях полоцьке та вітебське боярство. [1, с. 172]

Наприкінці XIV ст. значного розмежування між селянами і феодалами ще не було, а їхнє положення виявляв характер виконавчої служби: воєнної чи трудової. А вже, коли виникли призначені феодалам привілеї, і були господарства селян на утриманні феодалів, тоді службові можливості та правовий статус стали відрізнятися [2, с. 354].

У 1387 р. феодалам, які прийняли католицьку віру, були надані такі привілеї: вільно розпоряджатися нерухомим майном; вільно одружувати своїх дітей, внуків, вдів та родичів. А у 1413 р. значно були розширені права феодалів-католиків: раніше прийняті привілеї доповнювались новими: тільки ті феодали, які були католиками, призначалися на державні посади; мали право вибирати правителя; обговорювати рішення на сеймах. У 1432-1434 рр. закріплювалося зрівняння у правах феодалів-католиків і феодалів православної віри [3, с. 24].

Привілеями короля Казимира VI на дрібних феодалів було поширено права було поширено права та вольності шляхтичів. Загалом шляхта у Литовсько – Руській державі протягом XV–XVI ст. стала досить впливовою і міцною верствою панівного класу. [4, с. 208]

Основна частина населення країни були селяни, котрі ділилися на: державних, приватних та церковних – у залежності від того на чийх землях вони жили. Селяни також класифікувалися залежно від кількості майна та експлуатації населення: люди «похожі» мали право переходу до іншого феодала; люди «непохожі» були без права переходу до іншого феодала; челядь невільна або прислуга працювали на панських дворах; закупи – селяни, які були в борговій залежності від феодала до відробітку або відплати боргу; закладники – селяни, які втекли від своїх господарів; наймити – селяни, які не мали свого власника і жили за, так би мовити, задаток, який вони отримували від господаря. [5, с. 95]

Економічні взаємовідносини селян з феодалами регулювалися феодалною рентою, яка існувала у трьох основних видах: натуральна, віддавалася продуктами землеробства, бортництва, рибальства, переважала під час становлення феодалних відносин; відробіткова – збиралася у формі панщини, була основною формою феодалної повинності; грошова на Білорусі вона оплачувалася грішми. [5, с. 26]

Але феодали, котрі володіли великою кількістю землі, на будь-якій умові не могли обійтися без селян, які обробляли цю землю. Раніше основною формою феодалних повинностей був оброк продуктами, а з XV ст. феодали Великого князівства Литовського почали вводити для селян грошові оброки. Розміри повинностей, які платили селяни завжди залежали від розміру земельного наділу, що дав у користування феодал. Така організація селянського і поміщицького господарства проіснувала у ВКЛ до другої половини XVI ст. до реформи Сигізмунда-Августа «Устави на волоки» [6, с. 26]

Щодо міського населення, то в державних містах населення, яких рахувалося вільним. Вже до другої половини XVIII ст. самоврядування отримали більшість білоруських міст та містечок [7, с.97 – 98]

У Жалованій грамоті великого князя Олександра говорилося, що в місті Мінську мешкали міщани, які б дотримувалися всіх повинних речей і підпорядковувалися праву. Захищаємо населення міст від самоуправління, суддів, інших воєвод і панів. А якщо хтось з міського населення провиниться, то його справедливо буде судити війт або бургомістр. А також звільняємо населення від податків, які були накладені. [8, с. 45]

За магдебурзьким правом населення міст звільнялося від панщини на користь феодала. Феодалні повинності замінювалися грошовим податком. Населення міст формувалося за допомогою селян-втікачів, ремісників, котрих феодали переселили в місто. [5, с.99]

На певному етапі магдебурзьке право сприяло економічному розквіту міст, хоча воно не звільняло містян від феодалної залежності. Колишні повинності замінювались єдиним щорічним грошовим податком, сума, якого була не менше вартості колишніх натуральних повинностей [9, с.256].

Отже, становище різних верств населення білоруських земель в XIV – XVI ст. залежало безпосередньо від місцевості, у якій вони проживали та від їх правового статусу. Феодали мали привілеї, тому що володіли великою

кількістю земель, які могли віддавати в оренду селянинові. Вони звільнялися від будь-яких повинностей та податків, але повинні були відробляти військову службу на користь держави. Селяни ж натомість відробляли повинність феодалу, сплачували оброк натуральний або грошовий. Жителі міст у XVI ст. отримали додаткові привілеї, тому що більшість білоруських міст та містечок отримали магдебурзьке право, що дозволяло їм підпорядковуватись магістрату, і тільки певні суди могли чинити правочин в містах. Поступово становище кожної категорії населення погіршувалося.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гісторыя Беларусі: у 6 т. Т. 2: Беларусь у перыяд Вялікага Княства Літоўскага / Ю. Бохан [і іншы]; ред. кал.: М. Касцюк (гал. рэд.) [і іншы]. Мінск: Екоперспектива, 208. 688 с.
2. Гудавичюс Э. История Литвы. Т. I: с древнейших времен до 1569 года / науч. ред. Е. Л. Назарова; пер. Г. И. Ефремова. Москва: фонд им. И. Д. Сытина Valtrus, 2005. 670 с.
3. Кузнецов И. История государства и права Белоруси. Минск, 2006. 142 с.
4. Иванов В. Історія держави і права України: Навчальний посібник; Міжрегіональна акад. управління персоналом. Київ: МАУП, 2002. Ч. 2. 2003. 223 с.
5. Новик Е.К., Качалов И. Л, Новик Н. Е. История Беларуси с древнейших времен до 2010 года. Минск: «Вышэйшая школа», 2011. 529 с.
6. Шымукович С.Ф. Еканамічная гісторыя Беларусі: Минск, 2001. 185 с.
7. Ковкель И. И., Ярмусик Е. С. История Беларуси с древнейших времен до нашего времени. Минск, 2000. 514 с.
8. Хрестоматия по истории Белоруси с древнейших времен до 1917 г. Минск: Изд-во БГУ, 1977. 472 с.
9. Чигринов П. Г. Белорусская история: научно-популярный очерк. Минск: Современная школа, 2010. 1333 с.

Артем Супрученко

курсант II курсу факультету охорони державної таємниці та інформаційного протидорства
Житомирського військового інституту імені С. П. Корольова
(науковий керівник: к. і. н., доц. А. А. Кавун)

ЖВАНЕЦЬКА ЦИТАДЕЛЬ У НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНІЙ ВІЙНІ 1648-1657 рр.

Живими свідками історії, загубленої у віках, оповитої туманами маловідомих, загадкових подій, битв, перемог і поразок стали велетні історії – фортеці та замки, що й досі оповиті в пелену славного, героїчного минулого.

Мало хто знає, що між двома величними фортецями Хотинською та Кам'янець-Подільською знаходяться руїни Жванецького замку.

Актуальність теми нашої статті полягає в дослідженні історичних подій, які відбувались під мурами Жванецького замку та мали неабиякий вплив на формування української держави у XVII ст.

Дослідженням історії Жванецької твердині цікавились чимало істориків, серед них роботи Є. Пламеницької «Малодосліджені фортифікації містечка Жванець на Поділлі», Є. Сіцінського «Оборонні замки західного Поділля XIV–XVII століть», В. Гульдмана «Пам'ятники старини в Поділлі». До даної проблеми звертались також і польські історики. Великий внесок у дослідження подій Національно-визвольної війни 1648-1657 рр. на Поділлі зробив В. С. Степанков, висвітливши їх у низці публікацій. Проте на сьогоднішній день замок і досі не став об'єктом ґрунтовного наукового дослідження.

Саме тому метою нашої статті стало з'ясувати роль замку, як фортифікаційної споруди в історичних подіях Поділля та України впродовж XVII ст.

У перебігу подій Національно-визвольної війни українського народу 1653 р. виявився одним із ключових. Однією з визначальних подій 1653 р. стала Жванецька кампанія. Весною 1653 р. почало ускладнюватися міжнародне становище козацької України. У травні, розпочалося формування антиукраїнської коаліції у складі Речі Посполитої, Валахії й Трансільванії, до якої згодом приєдналася і Молдавія [1, с. 619]. У Львові ж проходили польсько-російські переговори, під час яких Москва пропонувала Варшаві розв'язати «українську проблему» на основі поновлення чинності Зборівського договору 1649 р. Остання відмовилася, маючи на меті домогтися ліквідації Української держави. Саме тому 22 серпня польське військо, очолюване королем Яном Казимиром, вирушило у похід проти козацької України. Табір розташувався біля устя ріки Жванчик, поблизу замку.

Усвідомлюючи своє складне становище (виснажені війною українські землі, ненадійність союзника – кримського хана, байдужість і нерішучість дій з боку Московського царства), Б. Хмельницький прагне розпочати переговори з Польщею. Проте на військовій нараді король підтримав пропозицію тих, хто наполягав на відмові від переговорів і продовженні наступальних дій [2, с.38-39]. У Хмельницького ж розширена старшинська рада також ухвалила вести боротьбу з Польщею до переможного кінця, почавши мобілізувати військо, основні сили якого розташовувались поблизу Білої Церкви. До нього приєдналося ще 10 тисяч козаків та військо наказного гетьмана Демка Чигиринського, у розпорядженні якого було 6 полків: прилуцький, київський, переяславський, хотинський, білоцерківський, гетьманський [3, с.419].

Б. Хмельницький відмовився від плану здобуття перемоги у вирішальній битві, зробивши ставку на досягнення капітуляції противника шляхом його повного оточення й блокади. Розпочинаються поодинокі бої між підрозділами противників, рухливі кримські й українські підрозділи посилюють блокування польського табору, відрізаючи його від поставок продовольства й фуражу.

Польське командування плануючи розв'язати долю кампанії у вирішальному бою, завчасно не запаслося необхідною кількістю продовольства й фуражу, що породило гостру нестачу харчів. Блокування табору обумовило посилення голоду, який з кінця листопада стає нестерпним, особливо для піхотинців. Вкрай несприятливі погодні умови призвели до епідемій, важким був і моральний стан військових. Саме ці причини призвели до масового дезертирства та заколотів ланових вояків (набраних з українських і польських селян). 28 листопада стався «великий заколот» і вчинилося «ніколи не чуване свавілля». Тоді ж ланові, вирвавшись з обозу, відразу ж утворили табір і вирушили до домівок. Це ж хотіли вчинити угорці й молдавани [2, с.46-47]. Скориставшись таким станом козацько-татарське військо посилює свої дії. 5 грудня після раптового нападу татарського війська на Жванець, польська верхівка наказала зміцнювати вали, тому «сокирами мерзлу землю мусили небожата жолдаки (солдати) і пахолки рубати». Великий голод, «хліба дістати не можна не тільки жолдаку, але пахолку й драгуну. Товариство мусить їсти дохлятину». У наступні дні вони продовжували діяти в околицях Жванця, а 11-13 грудня підходили навіть «під самі вали» [4].

Тим часом становище обложених ставало все більш трагічним. Кожної доби вмирали від голоду, холоду й хвороб сотні осіб. За свідчення польського шляхтича М. Ємоловського, до середини грудня померло близько 10 тисяч осіб. За даними польського історика Ф. Равіти-Гавронського, до кінця облоги, 15 грудня з 20 тисяч німецьких піхотинців залишилося у живих тільки 5 тис. осіб [5, с.110]. Таким чином стан коронної армії був фатальним.

Однак, як і під Зборовом, хан вирішив запобігти розгрому Речі Посполитої, за що прагнув домогтися від неї фінансових і політичних поступок, не допустивши водночас утвердження самостійності Козацької держави. Однією з причин укладення сепаратного миру між Польщею і Кримським ханством стала звістка про те, що Богдан Хмельницький, відхиливши пропозицію перебувати «під хановою рукою», перейшов під протекцію Московії.

1 жовтня в Москві Земський собор прийняв рішення про взяття Війська Запорізького під царську «високу руку» й про оголошення війни Польщі. Татари ж, поки ще «блага вість» не дійшла до них, поводитися як звичайні союзники. Разом із українськими військами оточували польський табір, разом билися.

Хан уже готувався до вирішального удару по польському табору, коли король дізнався про «благую вість». За свідченнями козацького полковника І. Федоренка король відразу послав до хана послів на чолі з коронним канцлером С. Корицинським [6, с.119]. Хан, дізнавшись про рішення Москви, розлютився. Кинувся до Хмельницького, кричав, що «...за нього, гетьмана, і за все Військо Запорізьке кров свою пролив, а гетьман мимо нього хоче піддатися під Москву» [7, с.34-35].

В результаті між ханом і поляками розпочинаються офіційні переговори про укладення нового мирного договору. Сторони погодилися про зустріч посольств в околицях Кам'янця-Подільського.

Для прийняття мирного договору хан запропонував Хмельницькому направити туди й своє посольство. Він погодився і направив посольство, очолюване генеральним писарем І. Виговським, застерігши його не погоджуватися на укладення угоди, якщо вона передбачатиме утворення антимосковського союзу [8, с. 26-27].

15 грудня сторони узгодили пункти угоди, яку називають Жванецькою. Її особливість полягала у відсутності писемного тексту й відповідно писемної присяги, тобто вона носила усний характер. Ця обставина у ряді випадків не дозволяє точно в'янути статті договору. Але відомо, що Річ Посполита зобов'язувалася одразу ж виплатити 200 тисяч талерів як борг за упоминки й надалі щорічно виплачувати по 30 тисяч талерів; брати ясир на етнічно українських землях. Також у договорі йшлося про поновлення Зборівського договору, щоправда лише про надання пільг і свобод козацтву, а не автономії Української держави. А відтак не випадково обидві сторони домовилися про тимчасовий характер, до 1 року, визнання за козаками їхніх прав, упровадження на терени козацької України польських жовнірів і повернення шляхти до маєтків тощо.

Таким чином коли перемога уже практично була в руках Б. Хмельницького, «блага вість» про протекцію з Московією та зрада союзника кримського хана знищили останню надію на створення Української козацької держави. Отож, треба відзначити, що Жванецька облога відіграла важливу роль в Національно-визвольній війні українського народу, а можливо, і змінила хід історії.

Список використаних джерел та літератури:

1. Костомаров Н. И. Богдан Хмельницкий. Москва, 1994. С. 616–630.
2. Степанков В. С., Степанков В. В. Жванецька кампанія 1653 року та її наслідки для козацької України: джерела до вивчення теми // Проблеми дидактики історії : зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський нац. ун-т. ім. Івана Огієнка, 2015. Вип. 6. С. 36–69.
3. Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы. В 3 т. Москва, 1953. Т. III. 646 с. URL: militera.lib.ru/docs/da/sb_vossoedinenie-ukrainy-s-rossiey/index.html (дата обращения: 03.09.2020).
4. Ciesielski Tomasz. Kampania żwaniowska 1653 // Studia i materiały do historii wojskowości. Białystok, 2004. Т. 41. 82 s. URL: <http://histmag.org/Zawarto-wiecnieslawny-uklad.-Kampania-zwaniowska-1653-roku-8843> (data złożenia wniosku: 10.09.2020).
5. Tomasz Ciesielski. Od Batohu do Zwańca. Wojnana Ukrainie, Podolui o Mołdawię 1652–1653. Zabrze, 2007. 336 s. URL: <http://infort-sklep.pl/bat.html>. (data złożenia wniosku: 05.09.2020).

6. Jemiołowski Mikołaj. Pamiętnik. Dzieje Polskizawierający (1648–1679) // Opracowanie Jan Dziegielewski. Warszawa, 2000. 612 s. URL: <https://polona.pl/item/pamietnik-mikolaja-jemiolowskiego-towarzysza-lekkiej-choragwi-ziemianina-woj,MTA4ODkyNTM/4/#info:metadata> (data złożenia wniosku: 20.09.2020).
7. Перналь Анджей Б. Річ Посполита двох народів і Україна: дипломатичні відносини 1648–1659 / Пер. з польськ. проф. Ю. Мицик, І. Тарасенко. Київ, 2013. 400 с.
8. Воєнні кампанії на Поділлі середини XVII століття (до 360-річчя Батозької битви) / Копилов С. А., Степанков В. С., Газін В. В., Дубінський В. А. // 36. матеріалів наук.-практ. конф. Кам'янець-Подільський : КПНУ ім. Івана Огієнка, 2012. С. 31-36.

Надія Мишкевич
здобувачка вищої освіти
III курсу історичного факультету
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова
(науковий керівник: к.і.н., доц. **С.О. Візер**)

УНІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЄПИСКОПА ЙОСИПА ШУМЛЯНСЬКОГО

Постановка проблеми. Питання міжконфесійних відносин залишається одним із ключових аспектів розвитку сучасного суспільства. В XVII ст. протистояння між православними та уніатами складало один із головних чинників не лише духовного життя, а й суспільно-політичних процесів. Чітка орієнтація Б.Хмельницького, а потім і його наступників на підтримку православної церкви штовхали уніатів до співпраці з польським урядом. Поразка ж національно-визвольного руху на Правобережжі обумовила значне погіршення становища православних та посилення позицій уніатської конфесії.

Історіографія. Питання про особливості розвитку греко-католицької церкви в другій половині XVII ст. було предметом дослідження окремих вітчизняних істориків. Серед дослідників XIX ст. можемо виділити наукові розвідки Івана Франка [3]. В сучасній історіографії для нас представляють інтерес праці Ігоря Скочиляса [2] та Тараса Чухліба [4].

Мета наукової статті полягає у розкритті особливостей діяльності єпископа Йосипа Шумлянського, що сприяла посиленню позицій греко-католицької церкви в другій половині XVII ст. на Правобережній Україні.

Виклад основного матеріалу. У 1667 р. після підписання Андрусівського перемир'я становище уніатської церкви дещо змінилось. Цього ж року сейм Речі Посполитої видав постанову, яка підтримувала греко-католицьку церкву і змінила ставлення до православ'я.

Такий хід подій дозволив уніатській церкві зміцнити свої позиції на Правобережній та Західній Україні. Одним із активних діячів, які сприяли

утвердженню греко-католицької віри, став львівський православний єпископ Йосип Шумлянський. Його приходу на Львівську кафедру передувала довга дев'ятирічна боротьба, про яку детально розповідає Іван Франко [3, с.146-149]. Автор висвітлює конфлікт між Шумлянським та Винницьким, який був на той час митрополитом Київським, а також Свистельницьким, який мав очолити Львівську кафедру.

В результаті 6 лютого 1676 р. Й. Шумлянський офіційно став львівським єпископом за розпорядженням короля Яна III. З утвердженням на єпископській кафедрі владику намагався покращити становище православної церкви. Для цього він налагоджує співпрацю з гетьманом П.Дорошенком, про що повідомляє Т.Чухліб [4, с. 791]. Через такі активні дії польський уряд підозрював Шумлянського у змові проти Речі Посполитої. Проте єпископ в своїх листах запевнив короля у вірності.

Після поразки Дорошенка, поглиблення військового конфлікту та посилення розрухи на Південному Правобережжі Шумлянський приймає рішення про перехід в унію. В історіографії вважається, що владику наважився на такий крок в 1677 р. Проте деякі дослідники, зокрема Т.Чухліб й І.Франко, припускають, що він прийняв греко-католицьку віру ще замолоду.

Єпископ формує навколо себе гурток людей, які також підтримують його ідею, зокрема це І. Винницький, С.Творовський, В.Шептицький. Владика визначає основні чинники, які потрібні для остаточного встановлення на західноукраїнських землях греко-католицької віри. Фактично, він відмовлявся від силового навернення і пропонував проект поступового мирного переходу православних в унію. Зокрема, Шумлянський радив не появлятися латинському духовенству в православних церквах для запобігання народного хвилювання, не вдаватися до радикального навернення шляхом заміни православних парафіяльних священиків, а поступово заміщати вакантні місця надійними особами. Водночас, потрібно було посилити дисципліну серед уніатських священиків, підпорядкувати василіанські монастирі єпископам.

На таких умовах Й.Шумлянський разом із своїми однодумцями заявляє про готовність прийняти унію папському нунцію. Його ідеї підтримували і урядові кола Речі Посполитої. В 1680 р. мала відбутись так звана «Люблінська розмова», проте король наказав її відкласти.

Організацію та керівництво процесом переходу православних єпископів в унію було доручені безпосередньо Шумлянському. Це мало відбуватись таємно, без особливого розголосу, щоб не спровокувати конфлікт як з православними, так із сусідніми державами.

Таким чином, за сприяння Йосипа Шумлянського в унію перейшов І.Винницький, який отримав Перемишльську єпархію (1699 р. йому було передано керівництво і Кам'янцем-Подільським), а також В.Шептицький, який став унівським архімандритом. Окрім цього, Хомська та Луцька єпархії перебувала під управлінням уніатів. В 1687 р. Й. Шумлянський отримує статус «адміністратора Київської митрополії», а також титул архімандрита Києво-Печерської Лаври.

Політика львівського єпископа з 1680 р. була неоднозначною. Часто Йосип керувався не власними релігійними інтересами, а скоріше тогочасною кон'юнктурою та меркантилізмом, тиском політичних обставин.

Лише в 1700 р. на сеймі, який відбувався у Варшаві, Й. Шумлянський проголосив приналежність до уніатства. Єпископ просив короля зрівняти у правах віруючих Львівської уніатської єпархії із римо-католиками. Вже 15 червня король Август II виконав прохання Йосипа. Офіційний перехід на унію викликав гострий спротив Львівського ставропігійного братства, що привело до конфлікту між єпископом і братчиками аж до смерті владики в 1708 р.

Висновок. Діяльність Йосипа Шумлянського можна оцінювати по-різному. З одного боку це були непослідовні дії та хитання, які сам єпископ пояснював тиском політичних обставин. З іншого боку його реформи сприяли покращенню становища греко-католицької церкви на Правобережній та Західній Україні, зокрема відбувся перехід на унійну сторону трьох великих єпархій. В XIX ст. саме греко-католицька церква стане плацдармом для відродження української нації.

Список використаних джерел та літератури:

1. Історія релігії в Україні: у 10 т. Т. 4. Католицизм. Ред. П. Яроцький. Київ. 2001.
2. Сkochиляс І. Галицька (Львівська) єпархія XII-XVIII ст. Львів. 2010.
3. Франко І. Зібрання творів у 50-и томах. Київ: Наукова думка. 1986. Т. 47.
4. Чухліб Т. Львівський єпископ Йосиф Шумлянський - військовий діяч та дипломат Корони Польської (60-ті роки XVII - початок XVIII ст.). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Збірник наукових праць*. Львів. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 2012. Вип. 21. С. 787-801.

Вікторія Хотинська

здобувачка вищої освіти

II курсу історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: к. і. н., доц. Г. А. Міщук)

«ЗАПОВІТ» ПЕТРА I ТА ДИНАСТИЧНА СИТУАЦІЯ В РОСІЇ У ПЕРІОД ПАЛАЦОВИХ ПЕРЕВОРОТІВ

У 1722 р. Петро I видав «Статут про престолонаслідування», згідно з яким кожен наступний цар, в тому числі і він, повинен був сам призначати свого наступника. Тим самим Петро Олексійович заплутав питання, щодо престолонаслідування в Росії, це призвело до епохи палацових переворотів, політичних убивств, змов і бунтів. Чіткого порядку престолонаслідування не існувало, і цю помилку свого діда виправив лише Павло I у 1797 р., визначивши, що влада передається від батька старшому синові. А тоді, після

смерті імператора Петра I у 1725 р., на трон могла реально претендувати його дружина Катерина, син Олексія – Петро Олексійович і дочка Єлизавета. Кому з них думав передати владу Петро I – невідомо.

Метою статті є дослідити династичну ситуацію в Росії в епоху палацових переворотів.

Після раптової смерті Петра довгий час ні російські, ні іноземні джерела не згадували про заповіт імператора. Несподівано в 1761 році Вольтер публікує наступне повідомлення: «Що 28 січня 1725 року до кінця другої години по полудні царь, відчувши смерть, зажадав паперу, і взявши перо, почав швидко писати, але рука його написала тільки кілька рядків, в кінці могли розібрати тільки ці слова: «Віддайте все ...». І коли перо випало з рук його, то звелів закликати до себе старшу дочку цесарівна Анну Петрівну, і хотів сказати їй, що писати, але як ця до нього підійшла, він не міг уже нічого говорити» [2, с. 238].

До моменту появи заповіту престол в Росії займала інша дочка Петра I - Єлизавета. Після неї претендентом на трон був її племінник Петро - син Анни. Однак той виявився затятим шанувальником пруського короля Фрідріха II, постійно воював з Росією. В таких умовах Єлизавета була готова позбавити його права спадкування. Ось тут-то скоріше за все був потрібен «Заповіт Петра I». Історики з'ясували, що автором фальшивки був голштинський таємний радник Бассевича. Він довго жив в Росії і доклав багато зусиль для зведення на російський трон голштинської династії. В даний час фальсифікат розглядається переважно як курйоз, який зіграв негативну роль у формуванні Росії в громадській думці Європи [1].

Після смерті Петра I дипломат і сподвижник Андрій Іванович Остерман вступив в союз з найбільш впливовою А. Д. Меншиковим з метою зведення на престол імператриці Катерини. Хоча, були й інші претенденти. В результаті перевороту, влаштованого Меншиковим за підтримки гвардії, при владі виявилася саме Катерина I. Нездатність Катерини до управління була компенсована створенням в лютому 1726 роки вищої урядової установи - Верховної таємної ради, яка була укомплектована новою знаттю, найближчими соратниками Петра. Меншиков користуючись безмежною довірою хворої Катерини, став фактично правителем країни [2, с.210].

Після смерті Катерини I наслідним імператором став 11-річний Петро II, син царевича Олексія, останній представник роду Романових по прямій чоловічій лінії. В силу малолітства Петра влада знову опинилася в руках А. Д. Меншикова. Петро вважав за краще навчатися полюванню і мав інші заботи, в яких його супроводжував молодий князь І. Долгоруков. У 1727 р., скориставшись хворобою А. Д. Меншикова, Долгоруков домогся від нового імператора його заслання до м. Березів, де він помер в 1729 р. До складу Верховної таємної ради були введені представники Долгорукова. Петро II фактично віддав владу «верховникам». Столиця була перенесена в Москву. У Москві Петро II продовжував проводити час в розвагах, мало піклуючись про управління державою. Він заручився з сестрою І. Долгорукова Катериною, на якій повинен був одружитися 19 січня 1730 р. Весілля не відбулося через

смерть Петра II від віспи. Спроба Долгорукових звести на престол княжну Катерину була припинена [3].

Після смерті імператора тимчасове управління країною перейшло в руки Верховної таємної ради, яка під тиском бояр запропонувала Анні Іванівні очолити державу. Сталося це в 1730 році. Імператриця прийшла до влади також в результаті перевороту.

Анна Іванівна правила Російською імперією з 1730 по 1740 рр. Вона розправила з Верховним Таємним Радою і скасувала його. Голіцини і Довгоруки зазнали репресій. Характерним для часу правління Анни була «бироновщина» - засилля німців в державному управлінні (на ім'я фаворита імператриці Е.І. Бірона, який був її співправителем). Імператриця дуже любила розважатися разом зі своїми фаворитами-німцями. На всі ці розваги збиралися великі податки з російського населення. Анна Іванівна залишила російський престол своїй племінниці Ганні Леопольдівни. Але Анна Леопольдівна в кінці життя Анни Іванівни не догодила їй, тому влада перейшла до сина Анни Леопольдівни - недавно народженого Івана Антоновича VI. Регентом Івана VI став Е.І. Бірон.

Майже відразу після смерті Анни Іванівни колись всесильний Бірон був зміщений Остерманом, який захопив ненадовго верховну державну владу в Росії. Але незабаром Остермана скинув з престолу Мініх, який привів до влади Анну Леопольдівну, яка була байдужою до державного управління. Тим часом за її спиною відбулася змова. У підсумку Анна Леопольдівна й Іван VI правили Росією всього з 1740 по 1741 рр. Єлизавета Петрівна, дочка Петра Великого, виявилася втягнута в змову, причому за участю іноземців, проти Анни Леопольдівни та Івана VI. Спираючись на гвардійців, маючи їх потужну підтримку, Єлизавета Петрівна з легкістю здійснила державний переворот і скинула Анну Леопольдівну і Івана VI [1].

Єлизавета I правила з 1741 по 1761 рр. Вона полюбляла бали і розваги. Її улюбленими фаворитами були А.Г. Розумовський і І.І. Шувалов. Вступаючи на престол, Єлизавета проголосила себе продовжувачкою справи святого великого батька. Імператриця в 1753р. заснувала Дворянський позиковий банк, а в 1754р. заснований Купецький банк. Єлизавета значно розширила права і вольності дворян. Зокрема, вона скасувала закон Петра I, за яким дворяни повинні були починати військову службу з юнацьких років солдатами. При Єлизаветі дітей записували в відповідні полки вже з народження. У період правління Єлизавети Петрівни склалися сприятливі умови для розвитку російської культури, перш за все науки і освіти. Виникнення інтересу до образотворчих мистецтв в російській суспільстві часів Єлизавети Петрівни прямо пов'язане з пристрасним захопленням ними самої імператриці. Можна говорити, професійний театр, опера, балет, хоровий спів вийшли зі стін її палацу. 25 грудня 1761 року Єлизавета померла від горлової кровотечі. На престол зійшов Петро III [1].

Петро III, народився 21 лютого 1728 року. Він був онуком Петра Великого і племінником імператриці Єлизавети Петрівни. У 1742 році

Єлизавета Петрівна назвала його своїм спадкоємцем, який після її смерті повинен зійти на російський престол. У 1744 році він заручився з німецькою принцесою Софією Ангальт-Цербстською, яка після хрещення отримала ім'я Катерина. У серпні 1745 року відбулося весілля.

В 1756-1763 р. Російська імперія брала участь в Семирічній війні і до моменту коронації нового царя практично знищила прусську армію. Перемога російської армії була повною, проте політика Петра III, заснована на обожнюванні всього прусського та схиланні перед прусським королем, змусила його зробити зрадницький акт по відношенню до своєї держави. Новий імператор не підписав акт капітуляції Пруссії, а уклав з нею союз. Російська імперія втратила всі завойовані землі і переваги. Російські перемоги в Семирічній війні пішли прахом. Все це налаштувало проти імператора російську армію і народ. Його називали «нікчемним з людей» і «ненависником російського народу». 28 червня 1762 імператор був повалений з трону і заарештований. Не обійшлося без втручання Катерини. Через тиждень після повалення Петро III був убитий. Його правління тривало 186 днів. Після нього російський престол зайняла його дружина, яка увійшла в історію під ім'ям Катерина II, це стало початком нової епохи[3].

Висновки: «Заповіт Петра Великого» – підробка. Ніхто вже в цьому не сумнівається. Використання імені першого російського імператора, як автора гігантських завойовницьких планів, ще раз підкреслює історичне значення його діяльності. За 37 років на російському престолі змінилося шість імператорів. Палацові перевороти стали породженням політичного ладу Росії цього періоду - коли самодержавна форма правління з необмеженою владою імператора поєднувалася зі слабким правовим статусом вищих державних установ та слабкою становою структурою. Завершення епохи палацових переворотів пов'язано з консолідацією російського дворянства, розвитком його станових інститутів, остаточним оформленням політичної еліти Російської імперії.

Список використаних джерел та літератури:

1. Валишевский К.Ф. Царство женщин. URL.: https://imwerden.de/pdf/valishevsky_tsarstvo_zhenshchin_1911_1989__ocr.pdf
2. Данилова Е. Н. «Завещание» Петра Великого. *Труды Историко-архивного института*. Москва, 1946. Т. 2. С. 203-270.

Дмитро Гунько
здобувач вищої освіти
IV курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: д. і. н., проф. **О. А. Буравський**)

ПРЕДСТАВНИКИ БОЛГАРСЬКОГО ЦЕРКОВНО-НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

На початку ХІХ ст. серед священства не було визначних патріотів, як Паїсій Хілендарський або його учень Сафроній Врачанський. Велика їх частина взагалі не хотіла знати болгарську історію і мову, адже вони були греками, так як призначалися на парафії в Болгарії прямо з Константинополя Вселенським Патріархом.

Із зростанням національної самосвідомості болгар стали активно виступати за національну церкву, за відновлення автокефальної Болгарської церкви та призначення болгарських священників. Це протидія засиллю грецького духовенства отримала назву боротьби проти фанаріотського ярма. Головною вимогою болгар стає відновлення скасованої турками Тирновської Патріархії. Саме це й зумовлює актуальність обраної теми. Щодо історіографії, то дану проблему розглядали Д. Косев [2], М. Лалков [3], Ж. Натан [5]. У своїх працях вони стверджували, що ще перші виступи проти грецьких владик відбулися в середині 20-х рр. ХІХ ст. Але насправді це був тільки початок тривалої боротьби за незалежну церкву, яка в умовах відсутності власної держави повинна була репрезентувати національні інтереси болгар.

Мета статті полягає у дослідженні визначних представників болгарського церковно-національного руху.

Найбільш гостра форма церковно-національної боротьби проявилася в 1820 р. в місті Враці. Тамтешні зловживання єпископа-грека Мефодія змусили місцевих жителів відмовити йому в сплаті “податку”. Очолив рух місцевий купець Тошов [4, с. 67].

У 20-х і в 30-ті рр. ХІХ ст., коли утворилося самостійна грецька держава, “еллінізаторські зусилля” грецького духовенства на території Болгарії досить помітно посилилися. Але в цей же час, внаслідок успішної для Російської імперії російсько-турецької війни 1828–1829 рр., намітилося і помітне зростання болгарської національної самосвідомості і руху за церковну самостійність.

Зміцнювалися і зв'язки болгар з Росією, наприклад, в духовних академіях Російської імперії почали з 1838 р. навчатися болгарські ченці, що посприяло появі добре освічених болгарських ченців, які в більшій мірі підходили вимогам церковного служіння в Болгарії, ніж менш грамотні грецькі кандидати [1, с. 45].

Найважливішою подією в історії національно-церковного звільнення болгар стали події 1840 р. Миряни Тирновської єпархії, доведені до точки кипіння насильством місцевого митрополита-грека Панарета, який здобув славу жорстокого пастиря, звернулися до Константинополя зі скаргою на митрополита і проханням вислати його з Тирнова. Османський уряд, як не дивно, так само підтримав дане прохання. Завдяки цій обставині представники Тирновської пастви висунули на таке важливе місце одного зі знаменитих діячів болгарського духовного відродження – архімандрита Хілендарського монастиря Неофіта Звели [1, с. 46–47].

Незважаючи на те, що турки зовсім не заперечували проти цієї кандидатури, Константинопольська Патріархія змогла домогтися, щоб на митрополію поставили грека, також на ім'я Неофіт. Болгарського кандидата лише визначили при ньому в чині протосингела, а незабаром, через інтриги митрополита, він був засланий на три роки на Афон. Там він, однак, написав вкрай гострий памфлет проти грецького духовенства відомий нині як “Освічений європеєць, напівмертва мати-Болгарія і син Болгарії”. Зазнавши покарання, архімандрит Неофіт зовсім не збирався припиняти свою церковно-національну діяльність. Навпаки, повернувшись до Константинополя, він вирішує тут зблизитися з послухником Хілендарської обителі, відомим батьком Іларіоном Стояновичем [4, с. 77].

Незабаром в Константинополі утворюється велика “болгарська православна громада, яка доручила Іларіону і Неофіту клопотати... про відкриття в Константинополі болгарського парафіяльного храму”, а також “про направлення в єпархії, населених болгарами, архієреїв болгарської національності” [3, с. 189].

Але Патріарх цей почин припинив і за його рішенням обидва заступника вирушили в монастирську в'язницю, де Неофіт і помер, а Іларіон ж зумів, завдяки своєчасному захисту російського уряду, здобути свободу.

Діяльність подвижників дозволила в жовтні 1849 р. в турецькій столиці освятити першу болгарську церкву, в якій було дозволено служити і читати проповіді слов'янською та болгарською мовами. Не дивно, що саме ця церква і стала центром національно-визвольного руху в Болгарії. І в 1858 році для цієї церкви було вирішено поставити спеціального архієрея. Ним став Іларіон, який отримав місце єпископа Макаріопольського [3, с. 191].

В 1858 р. під час скликаного Константинопольським Патріархом Собора болгарські священики висунули наступні вимоги: 1) обрання архієреїв в їх єпархії на місцях; 2) обов'язкове знання архієреями рідної мови того населення, де вони будуть проводити своє служіння; 3) встановлення їм хоч якоїсь платні. Але греки і ці вимоги відхилили, тому не знайшовши іншого виходу, єпископи болгарського походження зважилися самим встановити свою церковну незалежність [2, с. 68].

І вже 3 квітня 1860 р. єпископ Іларіон вирішив замість імені Патріарха пом'янути все православне єпископство. Фактично даним діянням Болгарська Церква відокремилася від Константинопольського Патріархату.

Акт цей надзвичайно обрадував болгар. Новина про цю подію миттєво рознеслася по всій Болгарії; і всюди почали вимагати цього ж і на місцях, а в деяких окремих храмах священики стали поминати єпископа Іларіона як “священноначальника всієї Болгарії”. Неймовірно здивований всім тим, що сталося і, не наважуючись зупинити настільки стрімкий рух болгар до своєї церковної незалежності, Патріарх Кирило VII вирішив подати у відставку.

Його наступник, Іоаким II, бачачи лише посилення руху в 1861 р. скликав у Константинополі Собор, постанови якого визначало, що необхідно позбавити влади єпископа Іларіона Макаріопольського і митрополитів Авксентія Велеського і Паїсія Пловдівського. Але таке рішення Собору викликало тільки те, що боротьба болгар проти грецького засилля болгарської пастви прийняла масовий характер. Такий розвиток подій, не міг не вплинути на те, що Патріарх Іоаким вирішив все-таки дати деякі поступки болгарам. Було поширено послання, в якому він урочисто обіцяв направити в болгарські єпархії архієреїв болгарської національності або хоча б тих, хто добре знав болгарську мову. Богослужіння в болгарських храмах з цього часу дозволялося здійснювати і болгарською мовою. Але ці поступки були зроблені надто пізно [4, с. 69].

Болгарські церковні діячі на хвилі піднесення національної самосвідомості вирішили висунути перед османським урядом абсолютно нові вимоги, а саме: дозвіл болгарам брати участь в обранні нового Патріарха нарівні з греками; введення до складу Константинопольського Синоду шести архієреїв-болгар; надати болгарам право самим обирати архієреїв для своїх єпархій. На ці вимоги турецький уряд вирішив створити змішану болгаро-грецьку комісію, яка зобов'язана була розглянути всі ті вимоги, які висунули болгарі. Результат був більш ніж очевидний: члени комісії до компромісного рішення не прийшли, що викликало загострення суперечок [4, с. 69–70].

Патріарх Григорій VI, який був наступником Патріарха Іоакима, вирішив надати болгарам певну самостійність. Тому, він подав турецькому уряду проект, в якому, він, Патріарх Григорій, погоджувався виділити деяку частину болгарських єпархій в особливий округ, який надалі управлявся б собором саме єпископів-болгар, якими головував Екзарх, який, однак, залишився б в прямому підпорядкуванні від Константинопольського Патріарха [4, с. 70].

Ці пропозиції Патріарха Григорія, як і пропозиції колишнього Патріарха Іоакима не задовольнили болгар. Нарешті, османський уряд, втомившись від нескінченних суперечок, бачачи тверду рішучість болгар, зростаюче хвилювання в імперії, вирішив 28 лютого 1870 р оприлюднити султанський фірман про створення самостійного Болгарського Екзархату для болгарських єпархій, а також і тих єпархій, дві третини православних мирян, які побажають перейти під його юрисдикцію. Екзархату же пропонувалося поминати Патріарха Константинопольського за богослужінням, і сповіщати його про свої рішення [5, с. 201].

Отже, певна особливість культурного розвитку тогочасної Болгарії полягала в тому, що він відбувався в умовах національного гніту. Щоправда, сама гнобителька, Османська імперія з її ісламською цивілізацією, перебуваючи

у стані глибокої кризи, потрапляла у дедалі більшу залежність від західних держав, що полегшувало проникнення на Балкани, зокрема і до Болгарії, здобутків європейської цивілізації.

Вважаємо, що найважливішим досягненням культурно-освітнього руху, як, зрештою, й результатом суспільно-політичних та економічних процесів першої половини – середини ХІХ ст., була поступова консолідація болгар та усвідомлення ними своїх національних інтересів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Забунов И. Болгары юга России и национальное болгарское Возрождение в 50–70-е гг. ХІХ в. Кишинев : Изд-во Штиинца, 1981. 160 с.
2. Косев Д. Новая история Болгарии: Курс лекций. М. : Изд-во иностранной литературы, 1952. 523 с.
3. Лалков М. Балканското национально-освободително движение през ХІХ век (1804–1878 г.). София : Народна просвета, 1982. 176 с.
4. Краткая история Болгарии: С древнейших времен до наших дней / Под ред. Г. Литаврина. М : Наука, 1987. 568 с.
5. Натан Ж. Болгарское возрождение. М. : Государственное изд-во иностранной лит-ры, 1949. 318 с.

Ярослав Гунько

здобувач вищої освіти

ІV курсу історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: д. і. н., проф. **О. А. Буравський**)

УЧАСНИКИ ПОЛЬСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ В ЕМІГРАЦІЇ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

Поширення в Європі ідей модерного націоналізму, доба наполеонівських війн спричинили актуалізацію «польського питання» як складника європейської дипломатичної гри. Саме Наполеон вперше використав «польську карту» для маскування своїх загарбницьких й імперіалістичних намірів. Рішення Віденського конгресу 1815 р. стосовно поділу польських земель між Росією, Австрією і Пруссією спричинило четвертий поділ Речі Посполитої й перетворення «польського питання» на внутрішньодержавну проблему відповідних урядів.

Польський національний рух від самого початку зазнавав величезного впливу європейських визвольних рухів модерної доби. Це, так само, створювало підґрунтя для розгортання після поразки Листопадового повстання 1830–1831 рр. в Європі мережі емігрантських осередків, передусім на теренах Франції. Після поразки повстання польська військова, політична та

інтелектуальна еліта, а також багато його рядових учасників емігрували на Захід, а саме в Австрію та Пруссію. Саме це й зумовлює актуальність обраної теми. Щодо історіографії, то дану проблему розглядали Л. Зашкільняк [1], Н. Моравець [3], Л. Шпорлюк [5]. В їх працях відбудова державності була головним і вирішальним постулатом суспільно-політичної думки. У більшості програм та публіцистичних концепцій соціальні зміни, народ були лише засобом досягнення головної мети – відновлення Польської держави.

Мета статті полягає у дослідженні особливостей діяльності учасників польського національного руху в еміграції в I пол. XIX ст.

Австрійська та прусська влади змушували рядових учасників повертатися до Росії, а офіцерам і політикам дозволили виїхати далі на Захід. У листопаді 1831 р. цар Микола I оголосив амністію учасників повстання, але вона не поширювалася на урядовців і послів сейму, активних учасників подій 29–30 листопада 1830 р. Частина повстанців повірила цареві і повернулася до Королівства Польського, де вони були забрані до російської армії або вислані у Сибір. Загалом на Заході залишилося близько 10 тис. осіб. Дві третини їх опинилися у Франції, решта розпорошилася по інших країнах Європи і Америки.

Польських емігрантів з ентузіазмом зустрічала громадськість на Заході, вітаючи як борців за свободу і демократію проти абсолютизму і тиранії. Французький уряд з недовірою ставився до емігрантів, але під тиском громадської думки надав їм притулок і матеріальну допомогу. Так само вчинили уряди Англії та Бельгії. Хоча кількісно число емігрантів було не таким значним, але за освіченістю і становим становищем (75% шляхти) вони належали до еліти тогочасного польського суспільства. Тому в літературі щодо них прижилася назва «Велика еміграція» [1, с. 297].

Як відзначав І. Франко, полякам-емігрантам вдалося заручитися підтримкою французів і американців, які надавали допомогу польським повстанцям, що емігрували до Європи. Саме в цьому середовищі виник Польський національний комітет, очолюваний польським істориком і громадським діячем Й. Лелевелем, що «25 грудня 1831 р. видав відозву, характерну для настрою більшої частини еміграції і значної частини польської нації, характерну двома психологічними об'явами: спиханням вини минулого нещастя на зраду власних провідників і гарячою надією на швидку перемогу» [4]. Серед напрямів діяльності Польського національного комітету, крім репрезентації польських інтересів на європейській арені були організація і фінансування військової експедиції Ю. Залівського до польських теренів, загарбаних Росією. З ініціативи Ю. Залівського в еміграції було створено Товариство литовське та руські землі, метою якого стало розгортання партизанської війни, власне, в Галичині, на Волині, Поділлі й Київщині [3, с. 111–112].

Цілі і завдання майбутньої боротьби були викладені у двох відозвах, «з яких перша була потрібна для еміграції, зложеної з різних частин із різних провінцій, аби переконати її, що Литва й Русь зовсім не відриваються від

корони, але тим часом злучуються з нею тісніше, ніж коли-небудь; друга відозва адресована до краю, щоб дати йому пізнати важність загальної солідарності і підперти нову боротьбу, яку ми розпочинали» [5, с. 320]. На думку Л. Зашкільняка і М. Крикуна, в середовищі польської еміграції між повстанської доби сформувалося три політичні напрямки – демократичний, консервативний, радикальний, що свідчило про ідейно-організаційне оформлення польського руху.

Перший напрям був представлений діяльністю заснованого на початку 1832 р. Польського демократичного товариства, до якого увійшли молоді радикально налаштовані демократи А. Гуровський, Т. Кремповецький, Я. Яновський, А. Пуласький та ін. Був створений керівний орган Товариства – Централізацію, яка опікувалася налагодженням контактів з польськими землями, відправкою туди емісарів, листівок, літератури, організувала конспіративну мережу для підготовки повстань. З середини 1830-х років Демократичне товариство стало найвпливовішою організацією серед емігрантів [2, с. 301].

Консервативний табір польської еміграції був представлений угрупованням навколо Готелю Лямбер на чолі з князем А. Чарторийським. Він розгорнув дипломатичну діяльність, прагнув повернути на бік Польщі європейські уряди і парламенти, ініціював публікацію статей, брошур і видань, в яких підносилися польська справа, надавав матеріальну допомогу і протегував знаним польським емігрантам. У колі прихильників Готелю Лямбер виникла низка різноманітних організацій політичного, освітнього, культурного характеру. 1833 р. був створений таємний Союз національної єдності, який об'єднав відбірну еліту, що керувала усім рухом. На чолі всіх починань стояла постать князя – у майбутньому ймовірного кандидата на польську корону. Діяли також Літературне товариство, Товариство наукової допомоги, Доброчинне товариство польських дам та ін. [1, с. 305].

Поширення ліберально-демократичних і революційних ідей в середовищі польських вигнанців зумовило радикалізацію польського руху, що проявилось в діяльності організації Люд Польский (Польський народ), заснованої у 1835 р. з колишніх діячів Демократичного товариства. У структурному відношенні вона поділялася на три осередки – Громада Грудзьонц, Громада Умань і Громада Прага.

У програмних положеннях організації лунав заклик до здобуття незалежності Польщі шляхом всенародного повстання проти іноземних поневолювачів і шляхти, а також до встановлення «народної республіки», в якій буде ліквідована приватна власність, а вся земля перейде в руки народу. Емісари організації намагалися поширити свою діяльність на польських землях, привозили літературу, створювали таємні гуртки [1, с. 301]. Прогресивні діячі, польської еміграції шукаючи реального виходу з глухого куту шляхетської політики, великого значення надавали зміцненню польсько-українських революційних зв'язків. В цьому їх погляди збігались з позицією об'єктивно-історичної правди, якої завжди дотримувався Т. Г. Шевченко у своїй творчості.

Діяльність польської еміграції не вичерпувалася підготовкою нового повстання. Важливу роль відіграв інтелектуально-культурний доробок емігрантів. Перебуваючи в європейських країнах, вони мали змогу знайомитися з новими суспільно-політичними ідеями, культурними течіями і через їхню призму осмислювати минуле й сучасний стан поляків. Створювана ними політична і наукова публіцистика, літературні твори з допомогою емісарів потрапляли в польські землі, формували суспільну свідомість і духовне життя поляків, закладали основи нової національної ідеології [2, с. 324].

Величезний вплив на поляків справили романтична поезія, література і мистецтво. Поезія Адама Міцкевича, Юліуша Словацького, Зигмунта Красінського, Северина Гоцинського, Богдана Залеського, Ципріана Каміля Норвіда пробуджувала почуття патріотизму і особистої посвяти справі визволення, впроваджувала елементи месіанства, за якими Польща і поляки волею Провидіння покликані своїми стражданнями і боротьбою повалити віджилі станово-деспотичні порядки в Європі й встановити справедливий устрій.

Отже, внаслідок еміграції осердя польського політичного та культурного життя перемістилося на Захід. Тут склалися нові політичні програми і плани, формувалися літературно-мистецькі течії і створювалися наукові розвідки. Еміграція чинила вплив на польські землі, організовувала таємні осередки, висилала емісарів, розробляла плани здобуття незалежності Польщі. Упродовж двох наступних десятиріч більшість польських емігрантів надавала переваги політичній діяльності. Саме в еміграції розпочалася тривала дискусія щодо причин поразки повстання і майбутньої долі Польщі. Один з перших еміграційних часописів писав: «Мовчання краю повинно змінитися голосом еміграції, зусиллям братів на рідній пригніченій землі повинні відповідати зусилля безпритульних, через відсутність національного уряду повинні постати еміграційні влади».

Список використаних джерел та літератури:

1. Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів / Л. Зашкільняк, М. Крикун. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. – 752 с.
2. Історія Центрально–Східної Європи / за ред. Л. Зашкільняка. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. 660 с.
3. Польське національне повстання 1830–1831 рр. на Правобережній Україні: від міфів до фактів : кол. монографія / за ред. І. Кривошеї, Н. Моравця. К. : КНТ, 2017. 264 с.
4. Франко І. Польська еміграція в Парижі [Електронний ресурс] / І. Франко. – Режим доступу : <http://www.ifranko.name/uk/History/AMickiewiczGalych/Emigration.html>
5. Шпорлюк Р. Формування модерних націй: Україна – Росія – Польща. К. : Дух і літера, 2013. 552 с.

Тетяна Цюпра
здобувачка вищої освіти
II курсу факультету історії,
права і публічного управління
Вінницького державного педагогічного
університету імені Михайла Коцюбинського
(науковий керівник: к. і. н., доц. **В. А. Тучинський**)

ПОДІЇ ПОЛЬСЬКОГО ПОВСТАННЯ 1830–1831 рр. НА ПОДІЛЛІ

Листопадове польське 1830–1831 років – це й славна, і трагічна сторінка історії народу, який, втративши свою державність у результаті трьох поділів Речі Посполитої 1772, 1793, 1795 років, але не припиняв боротьбу з окупантами, домагаючись права на незалежну об'єднану у своїх попередніх кордонах Батьківщину.

Мета даної статті полягає у комплексному та всебічному дослідженні подій польського повстання у 1830–1831 рр. на Поділлі. Зокрема детально проаналізовано діяльність корпусу генерала Юзефа Дверницького. Окрім того, було з'ясовано як розгорталось польське повстання на Поділлі та які воно мало наслідки на Україні

Розпочалось повстання 29 листопада 1830 у Варшаві, охопило землі Королівства Польського і поширилось на Правобережну Україну та Білорусь. Польське повстання вибухнуло на хвилі європейської революції і національних рухів, спрямованих проти домінування 3-х абсолютистських імперій на континенті – Росії, Австрії та Пруссії. Безпосередніми причинами повстання стали порушення дарованої російським імператором Олександром I Конституції Королівства Польського 1815р, придушення ліберальної польської опозиції і патріотичних організацій, запровадження цензури й репресивно-поліційних порядків [1].

Увечері 29 листопада 1830 р. озброєні повстанці під проводом діячів відродженого Патріотичного товариства Л. Набеляка і С. Гощинського напали на Бельведер – резиденцію царського намісника у Варшаві – великого князя Костянтина. Водночас група учасників таємного товариства в Школі підхорунжих, очолювана П. Висоцьким, зробила спробу захопити розташовані неподалік казарми російських військ.

Напад на Бельведер не мав особливого значення, оскільки намісник утік у район зосередження російської армії. Польські генерали відхилили прохання ініціаторів виступу очолити повстання. Однак виступ активно підтримали робітники і ремісники Варшави, які досить легко оволоділи Арсеналом. 30 листопада 1830р польська столиця опинилася в руках повстанців. Російські війська покинули Варшаву, а через деякий час і всю територію Королівства Польського [2,с 9-11].

Про повстання у Королівстві Польському на Правобережжі стало відомо у грудні 1830 р. Таємні товариства почали виникати у Вінниці, Кам'янці-

Подільському, Житомирі та в інших містах Київської, Волинської, Подільських губерній. Найбільш помітною військовою акцією польських військ на Волині стали бої корпусу генерала Юзефа Дверницького, який також залишив мемуари про ці події. Він командував полком кінних стрільців у війську Конгресового королівства, а згодом уряд повстанців доручив йому сформувати нові кавалерійські дивізії, на чолі яких у лютому – березні 1831 р. генерал здобув перші перемоги над російськими військами, котрі рухалися на Варшаву. Повстання швидко поширювалося на польських територіях Поділля та Волині. 11 квітня на Волинь рушив 5 тисячний корпус польських повстанців під керівництвом генерала Ю. Дверницький. Це стало сигналом й початком боротьби для польських повстанців, Правобережжя проти самодержавства.

Важливе значення для координації повстання на Поділлі й Київщині мала нарада, що відбулася 19 березня 1831 р. в с. Глинянка Брацлавського повіту. В цей час уже стало відомо про рух корпусу Юзефа Дверницького на Волинь. Тому учасники наради вирішили, що повстання повинно розпочатися насамперед у південних повітах Поділля, розташованих між Південним Бугом і Дністром.

До весни 1831 року в Подільській губернії нелегально були створені відділення «Патріотичне товариство», організації «Вільні сини Поділля» керівники яких були польські дворяни Єловицький, Собанський, Жарчинський, які готували повстання на Поділлі, що мало розпочатися у квітні – травні цього ж року [3].

У середині квітня 1831 р. вибухнуло повстання в Ольгопільському та Ушицькому повітах Подільської губернії. Збірним пунктом повстанців стало с. Красносілки Гайсинського повіту. 25 квітня 1831 р. розпочалося повстання шляхти в Таращанському, Радомишльському, Бердичівському, Липовецькому й Уманському повітах Київської губернії. Головні бої трьохтисячного формування повстанців на Поділлі з царськими військами відбулись в Гайсинському повіті під командуванням генерала Б. Колишки, і тривали з 2 по 26 травня.

Другого травня під містечком Дашів і селом Городок Гайсинського повіту дорогу їм заступили війська Харківського, Одеського, Вознесенського та Овідіопольського уланських полків, а також два єгерські батальйони озброєні гарматами. 6 травня 1831 р. в бою під с. Обідним повстанці розбили російських кінних єгерів та захопили в полон генерала Щуцького, 17 офіцерів та 299 солдат. Загін перейшов через Південний Буг та рушив на Бар, переслідований російськими військами. 11 травня поблизу села Майдан росіяни розбили повстанців, що втратили весь обоз, скарбницю, гармати. Залишкам загону вдалося відірватися від росіян та 14 травня 1831 р. перейти Збруч на територію австрійської Галичини. Рештки інших повстанських загонів також у липні 1831 р. відступили з України на територію Австрії.

Після придушення повстання розпочалася розправа над його учасниками. Військово-польові суди офіційно зареєстрували 2126 активних повстанців що діяли на Поділлі, з яких представники безпомісної і малопомісної польської

шляхти і польські поміщики складали 68,4%, римо-католицького духовенства, чиновництва, солдати і офіцери – 11,2%, селяни – 20,4%.

Підтримали повстання також римо-католицьке та греко-католицьке духовенство, особливо - ченці . [4].

До повсталих у Волинській та Подільській губернії приєдналися учні та викладачі таких польських навчальних закладів, як Барська базиліанська школа, Вінницька гімназія, Почаївське училище, Медзерлійська гімназія.

Повстання, які відбулися на Волині, Поділлі й Київщині з початку квітня й до середини червня 1831 р. закінчилися поразкою. Листопадове повстання зазнало поразки після капітуляції Варшави 8 вересня 1831 р.

Повстання 1830-1831рр тривало десять місяців. Протягом восьми з них – з кінця січня до початку жовтня 1831 р. – поляки відчували себе вільним народом, хоча жодна з європейських країн не визнала незалежності Польської держави. Незважаючи на те, що повстання 1830–1831 рр. нічого не змінило у внутрішньому становищі польського народу, воно стало важливим етапом боротьби поляків за національну незалежність.

У 1831 р. було скасовано Магдебурзьке право на території Правобережної України, а в 1842 р.- чинність Литовського статуту, який в Україні вважався головним правовим зводом. Репресії посилювалися в усіх сферах суспільного життя українців. З 1832 р. російська мова стала офіційною в установах Правобережжя. Наслідком польського повстання стало створення у 1832 р. Канцелярії Київського військового губернатора та генерал-губернатора Подільського і Волинського. Три губернії, об'єднані під загальним керівництвом генерал-губернатора, отримали офіційну назву Південно-Західний край. Були внесені зміни в управління самих губерній. Губернські та повітові органи були приведені у відповідність до загально імперських. Такими для України були наслідки придушення повстання 1830–1831 років [5].

Таким чином, Польське повстання 1830–1831 рр. сприяло активізації прогресивних сил в Україні. Поразка поляків призвела до ослаблення їхніх позицій у Правобережній Україні, але один національний гніт – польський – було замінено іншим – російським. Права корінного українського населення на самостійний розвиток ігнорувалися. Сподівання селян Правобережжя, які допомогли урядові придушити повстання, не справдилися. Козачі полки, організовані з селян-кріпаків, яким пообіцяли, що вони назавжди залишаться на козачій службі, було долучено до частин регулярної армії.

Список використаних джерел та літератури:

1. Зашкільняк Л. О. Польське повстання 1830-1831. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Polske_povstannia_1830.
2. Залізник Л. Польське повстання 1830–1831 рр./ Л. Залізник. Довідник з історії України / за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. Київ: Генеза, 2001. 1136 с.
3. Становище польської меншини Правобережної України у XIX ст. і формування громадянської позиції та наукових засад Ю. А. Ролле. URL: <https://tovtry.com/ua/history/rolle/r02.html>.

4. Польське повстання 1830–1831 років на території Правобережної України (Київ та Київська фортеця). URL: <https://www.dk.com.ua/post.php?id=4900>.
5. Щербак Н. О. Особливості діяльності адміністративно-судової влади в українських правобережних губерніях у другій чверті XIX ст. URL: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/36/pdf/pp-2019-36-03.pdf>.

Каріна Присяжненко
здобувачка вищої освіти
III курсу історичного факультету
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова
(науковий керівник: к. і. н., доц. **І. О. Телегуз**)

ОСНОВНІ ЧИННИКИ ЕМІГРАЦІЇ УКРАЇНЦІВ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ ДО США НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

На тлі певних політичних та соціально-економічних трансформацій в країні однією з найважливіших проблем є еміграція населення за кордон. На сучасному етапі розвитку української держави питання виїзду за кордону пошуках кращого життя та більшого заробітку достатньо загострилося. Це стосується не лише України, а й всього світу. В останній третині XIX ст. Східна Галичина стала одним із регіонів Європи, де еміграція за океан, зокрема до США, стала набирати обертів.

Еміграція українців є об'єктом вивчення як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Цінну інформацію про еміграцію українців до 1912 р. було зібрано Ю.Бачинським [1]. В. Лопух звертав увагу на чинники, які спонукали до виїзду [2, с. 18-25]. А. Шлепаков [5] та С. Качараба [3] проаналізували першу хвилю еміграції українців за кордон. Окремі аспекти життя українців за кордоном досліджували В.Євтух, О. Ковальчук, А. Попок, В. Трощинський [4] та ін. Однак питання чинників еміграційного руху досі залишається актуальним.

Наприкінці XIX ст. територія Східної Галичини перебувала під владою Габсбурзької імперії. Політика Австро-Угорщини впливала на соціально-економічний розвиток регіону, що й спричинило масовість першої хвилі еміграції за океан. Основною причиною виїзду до США було незадоволення своїм економічним становищем.

Маючи багатий природно-ресурсний потенціал та родовища корисних копалин, край не використовував своїх економічних можливостей з користю для народу. Австро-Угорщина розвивала промисловість Галичини для власних економічних інтересів. Активно залучалися іноземні інвестиції, що робило українські території залежними від них. Як правило найбільші капіталовкладення були направлені у сферу важкої промисловості завдяки сировинним ресурсам регіону. «Газета «Буковина» з цього приводу писала: «Земленька наша багата на все, чого нам потрібно, та що з того, коли ми,

добуваючи з землі сирі плоди, мусимо їх продавати дешево, а зате купувати дорого виробу фабрик заграничних» [1, с. 8].

Основу населення Галичини становили селяни. Та проведена австрійським урядом реформа в 1848 році не принесла бажаних результатів. Населення хоч і було звільнене від панщини, проте головну їхню проблему малоземелля та безземелля так і не було вирішено. Розміри селянських господарств не перевищували і 0,5 га [1, с. 14]. Аграрна реформа поклала початок розвитку капіталістичних відносин, проте збереження кріпосницьких пережитків гальмувало розвиток суспільства. Крім того Австро-Угорщина активно використовувала територію Галичини у власних аграрних інтересах, а саме як ринок збуту. Капіталістичні відносини в сільському господарстві впливали на розшарування селянства.

Питання густоти населення Східної Галичини також відіграло важливу роль в трудовій міграції. Оскільки з кінця XIX ст. – на початку XX ст. на західних територіях України не сформувалися великі промислові центри та технічно розвинуті сільськогосподарські структури, то велика чисельність українців залишалася без роботи. Так як був своєрідний надлишок робочої сили, у зв'язку з конкуренцією на робоче місце, зарплати постійних робітників були заниженими. Проте тривалість робочого дня залишалася понаднормовою. Селяни та робітники не мали робочих місць, що змушувало їх бідувати та шукати вихід із скрутного становища.

З кінця 70-х років XIX ст. в Галичині почали ширитися чутки про «чудове життя» за кордоном. Поодинокі виїзди і раніше існували, та інформація про Америку почала набувати розголосу завдяки інформації з прикордонних районів Закарпаття та Словаччини, де населення загалом і виїжджало за океан.

Починаючи з 70 – 80-х років XIX ст. це все ще були поодинокі виїзди, проте явище еміграції все більше набувало популярності. Місцеві старости не могли вплинути на галичан. Основну масу мігруючих становили селяни, особливо найбідніші. Уже з 90-х р. XIX ст. виїзд набув запланованого систематичного й спрямованого характеру. Це вже були не поодинокі випадки, а масовий рух, основною метою якого було працевлаштування. Активну роль в цьому процесі відігравали агітаційні компанії, які займалися пропагандистською діяльністю, що лише популяризувало еміграцію. Вони активно поширювали інформацію серед населення про велику кількість робочих місць на заводах та фабриках, про кращі умови життя за кордоном тощо. Зазвичай їхня агітація була надто перебільшеною та зовсім не відповідала реаліям.

На кінець XIX – початок XX ст. еміграція до Сполучених Штатів Америки мала відчутний вплив на українські землі. Оскільки саме селяни становили основну частину емігрантів, то це почало призводити до вилюднення сіл. Окремі села і зовсім переставали існувати, а «... в ряді сільських районів емігрувало 13 – 14 % населення. 14% - це вже значна цифра, яка свідчить, що в деяких місцях масовий виїзд міг завдати неабиякої шкоди господарському життю» [5, с. 17]. Відчутною стала нестача робочої сили. Все це відображалося

на погіршенні економічного становища, що в результаті привернуло увагу австрійського уряду.

Проблема еміграції торкнулася політичних та економічних інтересів Австро-Угорщини, що змусило її діяти. У 1887 році було прийнято закон про заборону виїзду військовозобов'язаних [5, с. 21]. Влада намагалася контролювати виїзд та примусово повертати переважно військовозобов'язаних, частина яких намагалася виїхати таємно. Фактично така політика уряду не протидіяла, а навпаки ще більше посилювала еміграційний рух українців. Загалом існувала тенденція замовчування основних причин виїзду.

Отже, наприкінці XIX – на початку XX ст. Східна Галичина переживала першу хвилю трудової міграції українців за кордон. Будучи під владою Габсбурзької імперії регіон мав своєрідний соціально-економічний розвиток, що і зумовило тенденцію еміграційних процесів. Основним чинником стало невдоволення населення своїм становищем у суспільстві. Демографічні питання та безробіття надто загострилися, а заборона виїзду військовозобов'язаних лише погіршувала ситуацію. Пропагандистська діяльність агітаційних компаній та ширення чуток про «прекрасні заокеанські краї» заохочували українців до виїзду. Все це врешті-решт, і спричинило міграційну хвилю серед українців Східної Галичини на рубежі століть за океан, зокрема до США.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бачинський Ю. Українська імміграція в З'єднаних державах Америки. Львів, 1914. 493 с.
2. Енциклопедія української діаспори. Том 1: Сполучені Штати Америки. Книга 1: А-К. Нью-Йорк–Чикаго: Наукове товариство ім. Т. Шевченка в Америці, 2009. 450 с.
3. Качараба С. Українська еміграція. Еміграційний рух зі Східної Галичини та Північної Буковини у 1890-1914 рр. Львів, 1995. 124 с.
4. Ковальчук О., Євтух В., Попок А., Трощинський В. Українська етнічність поза межами України. *Народна творчість та етнографія*. 2010. № 4. С.5-20. URL: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/handle/123456789/37937>
5. Шлепаков А. М. Українська трудова еміграція в США і Канаді (кінець XIX – поч. XX ст.). Київ: Вид-во АН УРСР, 1960. 198 с.

**Дарина Беспалюк,
Євген Тимошенко**
учні 8 класу
Стиртівської ЗОШ І – ІІ ступенів
Житомирської області
(науковий керівник: вчитель-методист з історії
В. І. Синявська)

АГРАРНІ РЕФОРМИ «ДОВГОГО СТОЛІТТЯ» НА ВОЛИНІ

«Довге ХІХ століття» за визначенням британського історика Е. Гобсбаума, виходить за межі одного століття [6, с. 6]. У цю добу (1789-1914 рр.) відбувся перехід від традиційного, аграрного суспільства до індустріального. За цей період на наших землях відбулось дві аграрних реформи, які стали потужними кроками розвитку капіталізму на селі [4, с.836].

З іншого боку, це супроводжувалось тривалим, болісним, суперечливим процесом, в результаті якого завершилось становлення індустріального суспільства.

Загальні питання історії аграрних відносин досліджені Н. Яковенко, В. Сергійчуком, П. Панченком, С. Кульчицьким, В. Смолієм та ін.

В.В. Зіновчук у монографії «Кооперативна ідея в сільському господарстві України і США» наголошує на можливості відродження сільськогосподарських кооперативів ринкового типу, показує механізм кооперування сільськогосподарських товаровиробників у сучасному агробізнесі. «Столипінський ренесанс» – це втілення основних положень столипінської реформи в сучасних умовах незалежної України [5].

Велику роль у реформуванні відіграли іноземці, зокрема, німці. Їх перебування в нашому краї сягає раннього середньовіччя, але масово поселення німецькі з'являються наприкінці 1780-х рр. Осередком поселень була Волинь: Житомирський, Новоград-Волинський, Луцький, Дубенський, Володимир - Волинський повіти. За релігійними правилами переселенці створювали окремі сільські товариства, вважаючи сприятливим для себе статус німців-колоністів, сусідами яких були поляки, чехи-пивовари, білоруси, литовці та представники інших народів [4, арк. 4].

Історичний процес «довгого ХІХ століття» характеризується завершенням формування індустріального суспільства, високим рівнем розвитку капіталізму в промисловості та відсталістю сільського господарства.

На початку ХІХ ст. більша частина українських земель належала Російській імперії. В аграрній сфері перебувало ядро феодално-кріпосницької системи - 75% земель належали поміщикам. Технічний переворот загострив кризові явища. З метою подолання кризи здійснювались аграрні реформи.

Реформа 1861 р. скасувала кріпосне право. Селяни стали особисто вільними, але без землі. Земля залишалась власністю поміщиків. Наділ навколо селянської оселі переходив у власність сім'ї без погодження з паном, але

панську землю селяни могли викупити за згодою поміщика. Викупні платежі за землю не відповідали рівню доходів селянського господарства. В результаті реформи селянський наділ зменшувався. Найкращі орні землі, ліси, луки та водоймища належали поміщикам [5, с. 13]. Реформа була кріпосницькою, незавершеною, але це був перший крок процесу модернізації села.

Другим кроком була столипінська реформа. Самостійні господарства німецьких колоністів визначили зміст реформи Столипіна, особисто виявив інтерес до агрономії: займався землеробством, впроваджував штучні добрива, сівозміни, опікувався питаннями організації хуторів [7, с.22].

Німецькі колоністи приписувались до державних маєтків та сільських товариств, розвивали багатогалузеві господарства фермерського типу, що привернуло увагу Столипіна. Колоністи мали пільги, особливий статус у порівнянні з іншими селянами. У господарствах німецьких поселенців переважало тваринництво. Особливі права колоністам надавались царським указом від 25 серпня 1817 р.

Староста села Станишівки, звертаючись до Волинської губернської управи в справах селян, письмово просить звільнити колоністів від сплати податків, через повені, особливо 24 червня 1855 р., внаслідок чого селянські господарства розорені, стан господарств характеризується як “хорошее”, “посредственное”, “худое”. Переселенці віком від 18 до 42 років, в 1851 р. з сім'ями, на правах державних селян, за розпорядженням уряду, звільнялись від сплати державного податку (чиншу) на два роки. У 1856 р. чинш з кожної десятини в рік становив 90 копійок з ріллі, та сіножатей – 1р. 20 коп. [2, арк.6]

На початок ХХ ст. кризові явища в аграрному секторі загострились. Серед причин аграрної реформи історики виділяють: економічну кризу 1900-1903 рр., малоземелля селян, високі ціни за оренду землі, низькі врожаї, низькі ціни на сільськогосподарську продукцію, перенаселення, численні повинності селян. Мали місце натуральні повинності: підводна (поставка підвод на потреби військових), дорожна (ремонт доріг, каналів, переправ), вартова (варта в селищах, церквах), етапна (супровід арештантів), ремонт громадських будівель.

Змінити ситуацію на краще було головним завданням столипінської реформи. Землевпорядні комісії здійснювали землевпорядкування через створення хуторів та відрубів. Селяни залучались до нових методів ведення господарства, набували нових знань з агрономії, навчались на курсах, впроваджували нові сорти культур, мінеральні добрива, використовували техніку. На думку І. М. Власюка, такий підхід забезпечив підвищення врожайності і товарності зернових культур, засвідчений Всеросійською сільськогосподарською виставкою 1913 року, яка проходила в Києві за участю 70 хуторян Волинської губернії [1, с. 17].

Селянський банк, надавав селянам кредити для викупу поміщицьких земель, що прискорило процес переходу землі в руки заможних селян. Середні і бідні селяни розорялись, попадаючи в кабалу від банку, не маючи можливості розрахуватись по кредитах. Трагічна доля реформатора, події 1917 року, згорнули аграрну реформу, яка на Україні проходила успішно, оскільки

переважало індивідуальне господарство. Складовою частиною реформи був переселенський рух організований владою. З 1906 до 1913 рр. до Сибіру, Середньої Азії та на Далекий Схід, окремих губерній Росії з українських губерній виїхало близько 1,2 млн. селян [8, с. 29]. Реформа не вирішила проблем села. Розкидані по селах занедбані хутори понад століття очікують дбайливого господаря фермерського типу, здатного своєю працею нагодувати населення країни, здійснювати експорт продукції села.

Отже, реформи «довгого століття» на Волині мали свої здобутки та недоліки, однак поступово створили умови для розвитку капіталізму на території нашого краю.

Список використаних джерел та літератури:

1. Власюк І.М. Діяльність землевпорядних комісій на Правобережній Україні в 1907-1916 рр. *Волинські історичні записки*. 2008. № 1. С. 16-21.
2. ДАЖО (Держархів Житомирської області). Ф. 57. Оп.1. Спр. 1050. 20 арк.
3. ДАЖО. Ф. 115. Оп. 1. Спр. 174. 15 арк.
4. Довідник з історії України. Київ: «Генеза», 2001. 1135 с
5. Зіновчук В.В. Кооперативна ідея в сільському господарстві України і США. Київ: Логос, 1996. 168 с.
6. Щупак І. Я. Всесвітня історія. Підручник, Київ: «Оріон», 2017. 207 с.
7. Казарезов В. В. П. А. Столыпин: История и современность. Новосибирск : РИД, 1991. 128 с.
8. Якименко М. А. Переселенческое движение из Украины в годы столыпинской аграрной реформы (1906-1913): Автореф. канд. ист. наук: 07.00.02 / АН УССР, Ин-т истории. Киев, 1977. 30 с.

Тетяна Ревнюк

учениця 9-го класу

Черемошнянської ЗОШ І-ІІ ступенів

Житомирської області

(науковий керівник: вчитель-методист **В. І. Синявська**)

КАРОЛІНА ЮЛІАНІВНА АРНДТ – ХРЕЩЕНА МАТИ СВЯТОСЛАВА РІХТЕРА

(До 116-ї річниці від дня народження Святослава Ріхтера)

Понад століття Житомирщина пишається своїм великим сином – Святославом Ріхтером – найвидатнішим піаністом ХХ ст. Житомирській музичній школі №2 присвоєно його ім'я, в ній відкрито кімнату пам'яті митця, на будівлі школи встановлено меморіальну дошку. Його іменем названа Житомирська обласна філармонія і одна із вулиць обласного центру.

Дослідники життєдіяльності Ріхтера – Борисов Ю.А, Григорьев Л.Г., Костриця М.М. Костриця М.Ю., Мокрицький Г.П., Платек Я.М., Рябцова А.

Дана робота ставить за мету показати значення у вихованні всесвітньовідомого майстра – Кароліни Юліанівни Арндт, представниці родини, життєдіяльність якої тісно пов'язана з історією Житомирщини. Листи хрещеника до хрещеної сповнені вдячності, шанобливого ставлення.

Кароліна Юліанівна народилася в родині Юліуса Самуеля купця Другої гільдії, власника прибуткового будинку у Новограді-Волинському, проживаючи в селі Березівка, придбав 120 десятин в урочищі Ставище між селами Вільськ та Дубовець. [1] Юліус мав троє синів і доньку Кароліну. Син Юліан, в селі Березівка збудував моторний млин, відомий у Волинській губернії, із зерна, вирощеного в нашому краї, виробляв муку, яка на Всесвітній виставці в Брюсселі, у 1905 р. отримала золоту медаль. [2] Карл та Йоганн Арндти були освіченими поміщиками. В університеті святого Володимира, Йоганн вивчав юриспруденцію, був гласним, займав посади голови міської управи, заступника голови та мирового судді. Організований ним зразковий на Волині сільськогосподарський кооператив в 300 десятин, став попередником фірми «Ліктрави», за радянської доби був ядром радгоспу з вирощення хмелю, а в післявоєнний час – навчальною базою Інституту сільського господарства. Йоганн відомий громадський діяч, був дійсним членом Товариства дослідників Волині, яке постало у 1902 р., зусиллями якого здійснювались геологічні експедиції, розвивались наукові знання, видавались наукові праці вчених-дослідників, створювались бібліотеки, метеорологічна станція. Діяльність Товариства дослідників Волині наближала створення громадянського суспільства, яке наразі ми прагнемо створити як основу правової держави. За фінансової підтримки Арндтів побудовано земське двокласне училища в селі Березівка, в приміщенні якої наразі функціонує Березівська ЗОШ I-III ступенів, а 1912 р. в селі Черемошне – школа, яка функціонувала до 1992 р. [3]

Кароліна Юліанівна – вихованка Маріїнської жіночої гімназії, першого на Волині державного навчального закладу для жінок, що підпорядковувався канцелярії відомства імператриці Марії, став функціонувати в день Трьох святих 12 лютого 1866 р., а побудований був у 1857 р., як прибутковий дім. (Наразі в цьому приміщенні знаходиться міський Дитячий центр творчості). Закінчення чоловічої гімназії (нині корпус ЖДУ ім. Франка) давало можливість продовжувати навчання у вищому навчальному закладі, або перебувати на державній службі. Цей заклад закінчив племінник Кароліни Юліанівни - Александр, який добре володів російською, німецькою, французькою мовами, а племінниця Августа стала дружиною викладача іноземних мов Маріїнської гімназії – Зіффермана Богдана Івановича, старости лютеранської кірхи, редактора газети «Житомирский листок объявлений», власника водолікарні, побудованої його коштом в Житомирі, яка лікувала за методикою. Й Кнейпа. Зіфферман Б.І. надав притулок подружжю Бжозовських, які працювали над створенням Житомирської метеорологічної станції, підготували праці, присвячені клімату і ґрунтам Волинської губернії [4, с. 304].

Німецькі переселенці були протестантами, членами лютеранської общини Житомира з 1801 року, першим пастором якої був Б.Рюль. Перші переселенці

утворили 2 колонії, але у 1830-1860 рр. їх вже було 139. Відомими німецькими колоністами були житомирський керівник оркестру скрипаль, диригент, педагог А. Гернке, меценат, колекціонер творів образотворчого мистецтва, засновник парку з рідкісними насадженнями флори на Старому Бульварі барон І. де Шодуар. З діяльністю німців-колоністів, пов'язаний розвиток легкої та харчової промисловості краю. К. Шедель мав кондитерську, а Тайнбери володіли шпильково-колодковим підприємством, на основі якого пізніше створено панчішно-шкарпеткову фабрику [5, с.17].

Отже, чинники, які впливали на особистість Кароліни Юліанівни – родина, релігійна громада, оточення. Середовище виховало гармонійну, цілеспрямовану, інтелектуально розвинену особистість, яка тепло душі, енергію серця і думки дарувала своєму хрещенику маленькому Святославу, життєвий шлях якого розпочався у Житомирі, у пологовому будинку братів Дуриліних.

Хрещення новонародженого відбулось в Михайлівській церкві, в Метричній книзі якої зберігся запис про те, що батько - вільний художник Теофіл Даніїлович Ріхтер, лютеранського віросповідання, а мати - Ганна Павлівна Москальова, православна. Хрещені батьки - Кароліна Арндт та Микола Москальов.

Батько Святослава народився в родині почесного громадянина Житомира, налагоджувальника фортепіано і церковних органів, закінчив Першу житомирську чоловічу гімназію, Віденську академію музики, по закінченні якої, повернувся до Житомира. За рік до народження Святослава, запрошений на роботу до Петербурзької консерваторії викладачем, але залишився в Житомирі, і син Святослав народився в Житомирі.

Ганна Москальова, дворянка, далека родичка знаменитої шведської співачки Женні Лінд, мала маєток в селі Судачівка (тепер – Чуднівський район). Подружжю не завадили різні соціальні статуси, різні віросповідання, велика різниця у віці, подарувати світові талановитого первістка Святослава, який перший рік свого життя провів з батьками у Житомирі.

Прагнучи самостійності, Теофіл прийняв пропозицію керівництва Одеської консерваторії працювати викладачем. Молода родина у 1916 р. переїхала до Одеси, але майже щороку приїздить на літні канікули чи у відпустку до Житомира.

Хрещена Кароліна відмічала виняткову спостережливість, поетичність, шляхетність, скромність, сором'язливість Святослава.

Нащадка родини Арндтів – Ніколауса, відомого німецького краєзнавця, благодійника, громадського діяча, називають будівничим мостів, що поєднав Житомирщину з європейським світом. Він передав сімейні реліквії родини Арндтів – голові Товариству дослідників Волині Г.П.Мокрицькому, які доповнили мало відомі сторінки життєдіяльності відомих діячів культури Житомирщини українського та німецького походження. Пам'ятною була поїздка Ніколауса в село Черемошне, де народився його батько Александр. Інтелігентній людині притаманна любов до краю, де вона з'явилася на світ. Наш земляк Максим Тадейович Рильський писав: «Хто не знає свого минулого,

той не вартий свого майбутнього. Хто не шанує видатних людей, той сам не гідний пошани» [6, с. 7].

Отже, досліджені факти свідчать про те, що в нашому краї розвивалось культурне життя. Культура – рівень оволодіння людиною чи суспільством досягнутими цінностями, їх наявність – ступінь людського в людині.

Список використаних джерел та літератури:

1. Лютеранство. URL <https://ru.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 12.03.2021)
2. Ніколаус Арндт. URL <https://ru.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення 24.02.2021)
3. Подорож в історію села Черемошне. *Приміське життя*. 20 жовтня 2020 р. <http://primiske.com.ua/2020/04/17/подорож-в-історію-села-черемошне/> (дата звернення: 10.03.2021)
4. Мокрицький Г.П. Танго з минулим: неординарні постаті в історії Житомира: (історико-краєзнавчі ілюстровані есе-дослідження)/Фаховий редактор-консультант Р.Ю.Кондратюк. Житомир: Вид-во «Волинь», 2014. 415 с.
5. Котенко Л.В. Історія рідного краю. Навч. посіб. Житомир: Житомирський ОППО, видавничий центр, 2008. 188 с.
6. Костриця М.Ю., Мокрицький Г.П. У просторі і часі: Видатні постаті Житомирщини. Житомир: Журфонд, 1995. 265 с.

Дарина Пигина

ліцеїстка 11-І класу

Житомирського обласного ліцею

Житомирської обласної ради

(науковий керівник: к.і.н, доц. **А. В. Шевчук**)

МЕНОНІТИ УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

XVI ст. стало епохою кардинальних змін в історії людства. Передусім це пов'язано зі світоглядом європейців, які отримали можливість самостійно обирати собі віру. Реформаційний рух визначив подальший розвиток цивілізації. Різноманіття пошуків відповідей на духовні питання породили велику кількість напрямків і релігійних сект, які обирали свій шлях до Бога.

Одним з таких напрямів став рух анабаптистів, який зародився у XVI ст. та був пацифістським. Він вилився у три протестантські конфесії: баптисти, аміші та меноніти. Саме остання з'явилася в 1530-ті рр. в Нідерландах, завдяки діяльності Менно Сімонса. Саме під його впливом менонітські громади принесли в світ поняття, які нині здаються самі по собі зрозумілі, але були революційні в XVI ст.: відділення церкви від держави, свобода совісті, добровільне членство в церкві, демократичне церковне управління, святе життя, допомога були інноваційними і навіть радикальними в світогляді людей того часу. До віросповідних засад менонітства належать принципи спасіння

особистою вірою, загального священства, покаяння. Вони не вірять у наперед визначену долю і практикують свідоме хрещення «за вірою». Для менонітів світська клятва або присяга вважається гріхом, що призводило до заперечення державної служби, у тому числі військової [6].

Меноніти, як протестантська течія з'явилися у Нідерландах у 1530-х рр. і протягом найближчих двох століть їхні конгрегації не були схильні до активного поширення своїх ідей. Це можна пояснити тим, що течія досить активно переслідувалася державою та церквою в низці європейських країн. Наприкінці XVI – середині XVII ст. питання про вплив церкви на населення поставало дуже гостро, тому, як наслідок, будь-які прагнення релігійних громад, зокрема менонітів, до релігійного сепаратизму сприймалося як явище неприйнятне. Подібні обставини слугували причиною значного обмеження сект у своїх правах, велося їхнє активне «витискання» із середовища основного населення, тому міграція в інші країни все частіше ставала єдиним шансом для виживання. З погляду держави вони були «небезпечними людьми» та «непатріотами» через відмову проходити військову службу та присягати на вірність державі [7, р. 83-103]. У силу цього менонітам не дозволялося брати участь в управлінні державою, займати державні посади, а їхні збори мали проводитись у віддалених і закритих місцях. До кінця XVII ст. менонітам не дозволяли будувати власні церкви, але пізніше дозвіл надавався за умови відособленості приміщень від домівок місцевого населення [8, s. 101].

З другої половини XVIII ст. меноніти почали переселятися до Росії на запрошення уряду Катерини II, зацікавленого в заселенні своїх окраїн. Після перемоги у російсько-турецьких війнах 1768-1774, 1787-1791 рр. до Росії відійшли великі території на берегах Чорного та Азовського морів. Уряду Катерини II були вкрай необхідні працелюбні меноніти для освоєння півдня імперії [2, с. 17-22]. Катерина II своїм «Маніфестом від 7 вересня 1787 р.» надала менонітам ряду привілеїв для створення своїх колоній на півдні та південному сході України. Менонітам надавалися свобода віросповідання та право приносити присягу за їх правилами, вони назавжди звільнялися від військової та цивільної служби, від усіляких податків строком на 10 років та отримували право створювати фабрики та заводи, торгувати та записуватися в гільдії та цехи [4]. На проїзд та облаштування уряд видавав по 500 руб. на родину, виділяв по 65 дес. землі на родину, незалежно від кількості осіб (поблизу Берислава у Новоросійській губернії). До обов'язків менонітів входило надання постою на загальних підставах для військ, які проходили селищем. Вони повинні були тримати в порядку мости та підводи й платити поземельний податок по закінченню пільгових років по 15 коп. з десятини землі. Крім того, колоністи зобов'язувалися не чинити дій проти православної церкви. Особливістю проживання нового населення було те, що протягом усього періоду воно знаходилось під впливом власних релігійних вчень [5, с. 80-85].

1789 р. меноніти заселили Хортицьку округу Катеринославського намісництва. Друга хвиля менонітського переселення (118 сімей) заснувала

колонії (поселення) в Олександрівському та Новомосковському округах (1793–1796). 1800 р. уряд переселив 150 сімей менонітів на річку Молочну Мелітопольського повіту Новоросійської губернії. Упродовж 1828–1866 рр. у Молочанську постали 18 нових колоній. Було визначено для віруючих альтернативну військову службу степовими лісниками. Спроба запровадження військової повинності у менонітських колоніях за військовою реформою 1874 р., а також голод 1879–1880 рр. спричинили їхню еміграцію до Америки [1].

Напередодні Першої світової війни в Російській імперії налічувалося близько 105 тисяч менонітів. Упродовж Української революції і голоду 1921–1923 рр. в УСРР, унаслідок політичних переслідувань й утисків релігійних громад, значна частина менонітів емігрувала до Канади та США. Запровадження соціалізації землі призвело до скорочення удвічі обсягу менонітського землекористування, утричі – їх зернового клину, у 5–6 разів – поголів'я худоби. 1925 р. в УСРР налічувалося 56,8 тисяч менонітів, які мешкали у 173 колоніях. За суцільної колективізації сільського господарства, голодомору 1931–1933 рр. в УСРР та масових репресій значна частина менонітів була депортована до Сибіру, Казахстану, на Урал. Решта зазнала усіляких утисків та репресій. Менонітські колонії фактично перестали існувати, а наприкінці 1930-х рр. були остаточно ліквідовані. Велика кількість менонітського населення була репресована. В 1943 р. частина менонітів була вивезена окупаційними військами до Німеччини. Після закінчення Другої світової війни частина поселенців повернулась до СРСР, де знову зазнала репресій, а решта – осіла в Канаді, США, Болівії, Бразилії та Парагваї [3, с. 33].

З початком здобуття незалежності України ситуація у релігійному житті кардинально змінилася. На зміну атеїзму і втручання держави в приватне життя прийшли толерантність і повага до переконань кожної особистості. З погіршенням соціально-економічного становища більшості населення почала зростати чисельність віруючих різних конфесій та напрямків. Найбільше вірян, прогнозовано мають християнські конфесії – православна та греко-католицька. Загалом на сучасному етапі визначено два шляхи розвитку менонітської церкви, які умовно можна назвати український та закордонний.

Прикладом українського шляху може слугувати діяльність менонітів на Тернопільщині. Менонітська община була заснована 1 серпня 2004 р. в м. Теремовля та с. Ілавче Теремовлянського району. Служителем і головою менонітського братства від самого початку є українець Василь Волошин, який, приїхавши до Теремовля та Ілавче, почав проповідувати. Головною складовою успіху церкви менонітів на Тернопільщині є, крім релігійного фактору, надання матеріальної допомоги своїм вірянам. Отримуючи допомогу з Німеччини, Церква допомагає, крім своїх членів, лікарням, інтернатам тощо [5].

Другий шлях – закордонний, коли меноніти, заради місіонерської діяльності, почали приїжджати до України. Село Березянка на Житомирщині є центром менонітської громади. Основну роль у становленні церкви відіграв Уейн Сенсенінг Херш, який разом зі своєю родиною у 2005 р. вирішив переїхати до с. Березянки для організації менонітської общини. Цікавим

видається вибір саме цього населеного пункту: у менонітській церкві в Києві була прихожанка, яка повернулася в свій будинок в Березянці після багатьох років роботи в Києві. Перебуваючи в столиці, вона познайомилася з менонітами, пізніше приєдналася до церкви. Отже, щоб підтримувати з нею зв'язок і щоб вона могла регулярно спілкуватися з тими, хто дотримується тієї ж віри і практики, тут була заснована церква. Сьогодні чисельність вірян становить близько 120 осіб. Серед них багато дітей і молоді. У силу географічного розташування більшість місцевих жителів безробітні і отримують дохід лише з власного господарства. Після того, як Уейн Сенсеніг Херш разом з родиною приїхав до села, до села почали приїжджати все більше сімей зі США. Маючи доступ до коштів, меноніти розпочали займатися благодійною діяльністю, чим привернули зацікавленість населення. Володіючи власною землею та технікою, вони розвивають господарство в населеному пункті, забезпечуючи роботою мешканців регіону. Меноніти займаються благодійною діяльністю, надають гуманітарну допомогу. Людям похилого віку допомагають з ліками, а також зі справами по господарству. Хворим дітям оплачують лікування. Оскільки вони мають власний сільськогосподарський бізнес, то щовесни надають насіння, а щоліта дітей возять у розважальні табори. Місцеві жителі із задоволенням відвідують менонітську церкву і сподіваються, що вона надалі буде розвиватися у такому ж напрямку.

Отже, меноніти, будучи однією з найменш вивчених етнорелігійних громад в Україні, заслуговують на ширше вивчення та висвітлення. І хочеться, щоб історія менонітів була не тільки повчальною, але й живою – бо йдеться про досі існуючу громаду, що на рівні сімей дуже добре пам'ятає своє походження з нашої землі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Кабузан В. Народонаселение России в XVIII – первой половине XIX вв. Москва: Наука, 1963. 229 с.
2. Крылова А. Н., Крылов Н. В., Гришко С. В. У истоков Алтагирского леса. *Мелітопольський краєзнавчий журнал*. 2020. № 15. С. 17-22.
3. Любащенко В. І. Історія протестантизму в Україні. Київ, 1996. 350 с.
4. Марочко В.І. Меноніти в Україні. *Енциклопедія історії України*. У 10 т. Т. 6. К.: Наук. думка, 2009. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe=Menonity_v_Ukraini
5. Мороз В. Меноніти на Тернопільщині: моляться за мир і не беруть зброї. URL: <https://te-20minut-ua.cdn.ampproject.org/v/s/te.20minut.ua/lyudi/amp/menoniti-na-ternopilschini-molyatsya-za-mir-i-ne-berut-zbroyi-10466351.html>
6. Перчаткин Б. История анабаптистов и менонитов. URL: <http://perchatkin.com/perchatkin/archives/4909>
7. Bender H. S. Church and state in mennonite history. *The Mennonite Quarterly Review*. April, 1939. № 2. P. 83-103.
8. Schneefuss W. Deutschtum in Sud-Osteuropa. Leipzig, 1939.145 s.

ПРОБЛЕМИ НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ (XX – XXI СТ.)

Анатолій Грибан
здобувач вищої освіти
III курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **А. В. Шевчук**)

СЕРБІЯ В ПЕРШІЙ БАЛКАНСЬКІЙ ВІЙНІ 1912-1913 рр.

Питання національного визволення балканських народів з-під влади Османської та Австрійської імперій залишалося актуальним протягом всієї другої половини II тисячоліття. Піком цього прагнення став початок XX ст., коли Порта суттєво послабила свої позиції та продемонструвала слабкість у військовому плані, програвши війну із Італією в 1911 р. [1, с. 37-45]. Ця поразка дала змогу організувати спільні дії балканських народів проти османського панування в регіоні, що вилилося у Першу Балканську війну 1912–1913-х рр.

Важливість Балканських воєн та їх наслідків було актуальною темою для досліджень, адже протистояння під час цих подій створило «порохову бочку Європи». Дослідженням причин, подій та наслідків Балканських воєн займалися: С. Масловський [1], О. Рябінін [3], Е. Дж. Еріксон [4] та ін.

Метою даної праці є аналіз участі Сербії в контексті Першої Балканської війни (причини вступу її до війни, воєнні дії, в котрих брала участь Сербія та наслідки війни).

Сербія мала свої причини для вступу у війну проти Османської імперії. Окрім формування власної національної держави (визволення від турецького поневолення) серби прагнули відновити колишню могутність Сербської держави згідно кордонів 1350 р., що були встановлені Стефаном Душаном. Тобто вони прагнули захопити територію Македонії та завоювати вихід до Адріатичного моря [2, с. 31]. Формальною причиною, згідно з якою Сербія вступила у війну проти Туреччини стало затримання османами військового вантажу в Салоніках, дозвіл на перевезення якого раніше був отриманий від адміністрації Порти [3, с. 233].

Насамперед головним завданням для балканських народів стало створення союзу для консолідації зусиль. Передові позиції у національному відродженні Балкан на початку XX ст. відігравали Сербія та Болгарія. Тому не дивно, що вони першими підписали союзницький договір 13 березня 1912 р. Згідно із ним обидві країни мали надавати військову допомогу один одному у випадку зовнішньої агресії на учасників союзу. Окремим таємним додатком була

передбачено виступ проти Туреччини та подальший поділ Македонії на сфери впливу. У подальшому до даного договору приєдналися Греція та Чорногорія [2, с. 31].

У протистоянні явну перевагу мали союзницькі війська. Так, в кількісному співвідношенні союзники мали армію в 603 тис. чоловік, а турецька армія складала 412 тис. осіб (хоча і «на папері» турецька армія складала 1,5 млн чоловік). Сербія вступила в дане протистояння із армією в 160 тис. осіб, яка була поділена на 9 піхотних та 1 кавалерійську дивізію. Країна встигла добре підготуватися до війни. Мобілізація призвела до збільшення армії в 5 разів (до мобілізації вона становила 32,4 тис. осіб). Власних аеропланів серби не мали, однак вони змогли захопити турецькі. При цьому сербська армія мала нові гармати, які були закуплені у Франції та гвинтівки із магазинами системи Маузера, що якісно сприяло успіхам сербської піхоти [3, с. 130-150].

Союзники розділили театр воєнних дій на дві частини. Сербії в даному контексті відводився Македонський фронт, де військові сили держави мали прорвати оборонну лінію Скоп'є – Бітоль (Монастир). У подальшому планувалося просування армії до узбережжя Адриатичного моря, де у м. Салоніки було розташовано штаб V – VII корпусів турецької армії під командування Зеккі-паші та генерала фона дер Гольца. Наступ сербської армії очолив колишній військовий міністр – Радомир Путник, який розділив 160-тисячну армію на 3 частини та направив авангард наступу на Скоп'є.

На шляху до Скоп'є турецька армія створила потужну оборонну лінію поблизу Куманова, куди 5 жовтня 1912 р. Зеккі-паша відправив VI та VII корпуси. Саме поблизу Куманова перетиналися шляхи наступу I та II сербської армії, тому жорстокого протистояння було не уникнути. 9 жовтня до даного відрізка фронту прибула I сербська армія, чим намагалися скористатися турки. Тому вони, під прикриттям артилерії, почали наступ. Однак зустрівши потужний опір сербської армії були змушені перейти до оборони. Зачекавши підходу II сербської армії авангард визволителів почав наступ 11 жовтня. Розуміючи, що сили противника переважають Зеккі-паша наказав VII корпусу відступати. Після цього VI корпус охопила паніка і 12-ти кілометровий турецький фронт почав втікати. Протягом 12 годин серби переслідували турків і змогли наздогнати їх лише поблизу Ускюба, де за підтримки V корпусу турки перейшли в контрнаступ [3, с. 199-207].

13 жовтня сербська армія підійшла до Ускюба, де наштовхнулася на артилерійський обстріл з боку ар'єгарду Джавида-паші. Сербі понесли великі втрати. Однак основна битва за місто проходила 9 жовтня поблизу Тенешдольської ущелини, куди без зупинки прямувала III сербська армія. Зайнявши вершину ущелини серби змогли зламати опір турків та до ранку 14 жовтня звільнити Качаникський прохід, що призвело до розгрому VII корпусу [4, с. 95-105].

Залишки VI та VII корпусів відступали до Салонік через Бітоль, однак сербський корпус прагнув продовжити наступ. Поблизу Прілепа Зеккі-паша зміг відкинути сербів за допомогою 20 батальйонів, однак опір турків був зломлений до вечора 23

жовтня. Під Бітолем Зеккі-паша зібрав залишки своєї армії (40 тисяч осіб), однак союзницькі війська, незважаючи на гірші позиції, змогли перемогти османів і 5 листопада турки здалися в полон, а їх очільник втік [3, с. 214-218]. 29 листопада 1912 р. грецька армія оволоділа Солоніками, що означало звільнення Македонії. Серби в даному протистоянні втратили 25 тис. чоловік.

21 листопада 1912 р. були узгоджені попередні умови перемир'я (Чаталжинський договір), згідно з якими: воюючі сторони залишалися на своїх позиціях, військам заборонялося постачати нову припаси на лінію фронту та 30 листопада повинні були розпочатися мирні перемови в Лондоні. Однак договір не був підписаний через державний переворот в Туреччині. 21 січня 1913 р. поновилася робота Лондонської конференції, де було вирішено, що Туреччина втрачає майже всі свої європейські володіння, окрім Стамбула, Албанія була визнана незалежною державою, однак не поділена територія Македонії і тому це стало приводом до нового протистояння [5, с. 120-121].

Отже, Перша Балканська війна стала принциповим протистоянням для народів Балкан та Порти. Вона засвідчила відсталість Туреччини. Одночасно Перша Балканська війна не вирішила конфлікту між Болгарією та Сербією щодо «македонського питання», що породило подальші протистояння в регіоні і перетворило його на «порохову бочку Європи»

Список використаних джерел та літератури:

1. Масловський С. Італо-турецька війна. *Малі війни першої половини ХХ ст. Балкани*. Москва: ООО «Видавництво АСТ». 2003. 542 с.
2. Яровий В. Історія західних та південних слов'ян у ХХ ст: Курс лекцій: Навч. посібник – К.: Либідь, 1996. – 416 с.
3. Рябінін О. Балканські війни. *Малі війни першої половини ХХ ст. Балкани*. Москва: ООО «Видавництво АСТ». 2003. 542 с.
4. Еріксон Е. Дж. Поразка в деталях: Османська армія на Балканах. Лондон: Видавнича група «Грінвуд». 2003. 403 с.
5. Моват Р. Вибрані договори та документи 1815-1916. Оксфорд: «Клерендон Прес», 1916. 156 с.

Ольга Панасюк

здобувачка вищої освіти

I курсу магістратури історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: к. і. н., доц. Г. А. Міщук)

РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИОГРАФІЇ В ДОСЛІДЖЕННІ ПИТАНЬ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА УКРАЇНИ

Загалом у сучасній українській історіографії продовжує домінувати традиційна схема висвітлення військових дій за кампаніями 1914, 1915, 1916,

1917, 1918 рр., яка оновлюється хіба що через «вкраплення» подій, пов'язаних з діяльністю національних політичних інституцій та Легіону Українських січових стрільців. Подекуди спостерігаємо помітнішу модернізацію змістовної наповненості праць, які традиційно відносяться до військової історії: поряд із бойовими діями як рівноцінні дослідні проблеми з'ясовуються їх соціальні наслідки, світовідчуття та переживання військовиків і цивільного населення тощо.

Актуальність даної теми полягає в тому, що перша світова війна спричинила глобальні цивілізаційні зрушення не лише в європейській, а і в цілому у світовій історії. Історичні дослідження намагались визначити не лише зовнішні, а також і глибинні внутрішні процеси цієї події. Незважаючи на те, що пройшло вже ціле століття дослідження цієї події зберігає свою актуальність та важливість для сучасного і майбутніх поколінь.

На сьогодні нагромадився значний масив різножанрових, зокрема й історико-аналітичних, праць про військові дії на території України в період Першої світової війни. Серед публікацій про перебіг бойових акцій на території України, мобілізаційні плани і ресурси воюючих сторін найбільш вагомими є праці сучасних істориків Б.Андрусишина, В. Бережинського, В.Волковинського, В.Великочого [1], В. Венгерської [2], С.Кульчицького, А.Лозинського [4], О.Реєнта [5;6], М. Зеркаля [3], О.Сердюка, Н.Сердюка та інших, які акумулюють і доповнюють напрацювання своїх попередників. Вони визначають часові і територіальні «координати» розгортання українського національного руху, дають уявлення про спричинені війною зміни в його потенціалі тощо.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі аналізу наукового доробку істориків виокремити основні підходи до висвітлення подій Першої світової війни.

В умовах триваючого збройного протистояння на Сході України перед науковцями рано чи пізно виникне потреба у створенні теоретично обґрунтованої та стрункої конструкції національної історії країни в контексті всесвітнього історичного процесу і при нагоді може стати аналіз подій Першої світової війни, будемо сподіватись що це протистояння не набуде

такого глобального протистояння та людських і матеріальних втрат людства в цілому [3, с. 159]. Висвітлення подій пов'язаних з історією Першої світової війни (1914-1918рр.) розпочалось понад сто років тому, із розгортанням перших бойових дій на фронтах. Станом на сьогодні ця проблема залишається предметом активного вивчення істориками та представниками інших гуманітарних наук.

Варто зазначити, що за останні десятиліття з'явився величезний масив різних праць, що потребує ґрунтовного аналізу з метою визначення головних здобутків, прогалин і перспектив подальшого дослідження питань історії Першої світової війни та участі в ній українців. Вирішити це завдання може лише сучасна історіографія, спроможна акумулювати історичну пам'ять українського народу – одного з важливих чинників національного

державотворення. Для дослідження проблем Першої світової війни актуальні праці члена-кореспондента НАН України, доктора історичних наук, завідувача відділу історії України XIX – початку XX ст. Інституту історії України НАН України Олександра Реєнта – «Перша світова війна Україна: історико-теоретичні аспекти вивчення проблеми», «Україна в період Першої світової війни: історіографічний аналіз», «Велика війна 1914-1918 рр. у сучасній українській історіографії» (у співавторстві з Богданом Янишиним) та ін., де проведено ґрунтовний аналіз стану української історіографії Першої світової війни, виокремлено основні напрямки досліджень зарубіжних авторів, подаються практичні рекомендації для подальших наукових досліджень [2, с.16].

Важливе значення мають ряд історіографічних праць в яких у певній мірі розкривається проблема участі українців у Першій світовій війні. Зокрема, це праці Володимира Великочия, Костянтина Гломозди, Ярослава Грицака, Миколи Зеркаля, Богдана Кривошини, Миколи Литвина, Ірини Лозинської, Ірини Музичин та ін. [5, с.33].

У працях М. Литвина проаналізовано здобутки і проблеми української військової історії в першій половині XX ст. та стан російської історіографії щодо вивчення українського питання у Першій світовій війні; В. Великочий у монографії дослідив основний масив української історіографії суспільно-політичних процесів Галичині в період Першої світової війни та визначив проблеми впливу війська на розгортання національного руху. Наприклад, І. Лозинська проаналізувала українську історіографію Першої світової війни від 20-х років XX ст. до наших днів [1, с.602–603].

У працях сучасних українських істориків Великої війни – здебільшого з Києва, Чернівців, Львова, Луцька – розглянуто низку питань, які можна умовно звести до кількох дослідницьких напрямів: орієнтаційний, економічний, соціальний, політичний, військовий, зовнішньополітичний аспект, історія Легіону УСС та перебіг воєнних дій, регіоналістика, російська окупація Галичини і Буко-вини, біженство і громадські організації, "культура війни".

У цілому сьогодні спостерігається згасання інтересу до вивчення соціальних відносин на макрорівні, а поряд з тим зростає зацікавлення дослідників до перебігу соціальних процесів на мікрорівні. Сучасній українській історіографії з історії Галичини періоду Першої світової війни властива тенденція, коли суспільно-політична тематика явно витісняє соціально-економічну. Між тим, уже маємо ґрунтовне комплексне дослідження економічного потенціалу і соціального становища населення Наддніпрянської України в зазначений період. Праця О.Реєнта і О.Сердюка (2004) актуалізує потребу вивчення цих проблем стосовно західноукраїнських земель [6, с.18].

Аналізуючи новітню історіографію історії України періоду Першої світової війни, О.Реєнт і Б.Янишин вказали на тенденцію згасання інтересу науковців до соціальних відносин на макрорівні та зростання зацікавленості ними на мікрорівні. При цьому відзначається перспективність вивчення життя

воєнного соціуму (становище сім'ї, жінки, різних станів, їх буденні турботи, звичаї, переживання й уявлення тощо), особливо на регіональному рівні.

Сучасні історики вже зробили перші плідні кроки у цьому напрямі. Маємо оригінальну спробу осмислення повсякденного життя населення України під час Першої світової війни О.Вільшанської; психологічних наслідків у масштабах Європи (О.Сич); з'ясовувалося сприйняття війни та її вплив на духовний стан дітей тощо. Такі дослідження переважно ґрунтуються на західноєвропейській методології історії повсякденності та «українському» емпіричному матеріалі [4, с.95].

Таким чином, серед найбільш евристично перспективних та актуальних векторів у вивченні історії Першої світової війни можна виокремити дослідження проблематики соціальної історії та "культури війни". Українським історикам слід активніше застосовувати нові методологічні підходи, особливо ж компаративістський інструментарій, зокрема у визначенні місця українського народу й українських земель у загальноєвропейських процесах соціальних і ментальних змін, націо- й державотворення, викликаних Великою війною 1914 – 1918 років.

Список використаних джерел та літератури:

1. Великочий В. Українська історіографія суспільно-політичних процесів у Галичині 1914-1919 рр. Івано-Франківськ: Вид.-дизайн. відділ ЦІТ Прикарпатського нац. ун-ту ім. Василя Стефаника, 2009. 812 с.
2. Венгерська В. Розвиток російського та українського національних проектів в умовах Російської імперії. *Гілея*. 2013. № 73. С. 15 -17.
3. Зеркаль М. М. Перша світова війна і Україна: історіографія проблеми. *Історичний архів*. 2015. Вип. 14. С. 158 -166.
4. Лозинський А. Ф. Про роль і значення сучасної української історіографії в дослідженні питань Першої світової війни. *Молодий вчений*. № 1 (41) січень. 2017. С. 93 –96.
5. Реєнт О. Україна в період Першої світової війни: історіографічний аналіз. *Український історичний журнал*. 2004. №4. С. 3 -37.
6. Реєнт О. Велика війна 1914-1918 рр. у сучасній українській історіографії. *Український історичний журнал*. 2014. №3. С. 4 -21.

Сергій Слободянюк
здобувач вищої освіти
III курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: д. і. н., доц. **В. О. Венгерська**)

ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ КОРДОНІВ УКРАЇНИ З БІЛОРУСЬКОЮ НАРОДНОЮ РЕСПУБЛІКОЮ В ПЕРІОД 1917-1918 РР.

Питання територіальної цілісності як невід'ємної ознаки державності та встановлення державних кордонів у добу українських національно-визвольних змагань 1917-1920 рр. набуває особливої актуальності в умовах сучасної воєнної агресії Росії проти України. Складовою процесу українського державотворення є визначення адміністративно-правових кордонів з Білоруссю.

Проблема історико-правового аналізу політики УНР та Гетьманату П.Скоропадського щодо білоруських кордонів відображена у працях вітчизняних дослідників: О.Бойко [1], В.Боєчка [2], Д.Дорошенка [3], В.Сергійчука [4].

Метою статті є висвітлення основних аспектів політики Центральної ради та Української держави гетьмана П.Скоропадського з Білоруською Народною Республікою (БНР) при визначенні державних кордонів України в період 1917-1918 рр.

25 березня 1918 р. в Мінську діячі білоруського національно-демократичного руху проголосили утворення Білоруської Народної Республіки. Для новопосталої держави стосунки з Україною як південним сусідом набували особливого значення. Білоруський уряд справедливо вважав Україну зацікавленою стороною в становленні незалежності північного сусіда. У вересні 1917 р. в Києві проходив З'їзд поневолених народів, яким керував М.Грушевський. У резолюції з'їзду серед іншого було звернення до Тимчасового уряду про визнання білоруської сторони "господарем" на своїй території. Українська сторона підкреслювала, що білоруси та інші народи відповідно до закону про національно-персональну автономію матимуть широкі права [2].

Натомість в стосунках з російською стороною, яка вважала білоруські землі своєю невід'ємною складовою, відчувалася напруга. Це ж стосувалося і взаємовідносин з Литвою та Польщею, які знаходилися в процесі державного становлення і були не зацікавлені в новій суверенній державі. Зокрема, німці орієнтувалися на створення «малої Литви» з приєднанням до Литви частини білоруських територій.

Незважаючи на взаємну підтримку процесу державотворення, Україна і Білорусь вступили в протиріччя в територіальних питаннях. Прагнення білорусів до об'єднання всіх етнографічних білоруських земель зумовило протести проти визнання північних кордонів УНР. Україна ніколи не

оскаржувала право північних сусідів на самовизначення, але зайняла принципову позицію по захисту свого суверенітету і власних кордонів.

Під час Брестських мирних переговорів, коли визначалися кордони нових державних утворень у Східній Європі, Німеччина та її союзники не визнали повноважень білоруської делегації. Взагалі в Брест білоруси потрапили лише в якості радників делегації УНР. Тому позиція представників Білорусі щодо кордонів з Україною була проігнорована, і геополітичні інтереси білорусів під час перемовин не були враховані. Кордон України на північному заході був визначений лінією розмежування польського і українського населення і сферою впливу Пруссії, так званої "лінією Гофмана". Тому входження околиць Бреста до складу УНР, на відміну від повітів Західного Полісся, українською стороною навіть не обговорювалося. Під юрисдикцію України потрапляли три південні повіти Мінської губернії: Мозирський, Пінський, Річицький – населення яких складала і білоруси, і українці. За часів УНР ці землі ввійшли до Холмської та Волинської губерній [1].

Питання про взаємне визнання і розмежування територій між БНР та УНР стало головним під час офіційного візиту до Києва в квітні 1918 р. делегації білоруського уряду. Білоруська делегація, очолювана О.Цвікевичем, зустрілася з комісією міністерства закордонних справ на чолі з А.Ліхнякевичем. Метою переговорів було повідомлення про проголошення незалежності БНР та укладення договору про державні кордони.

Українська сторона дійшла згоди з білоруською делегацією про необхідність пріоритетного принципу в визначенні державних кордонів етнографічного, і лише у крайньому випадку іншими. Білоруська сторона відмовлялася визнавати північні кордони УНР, що визначалися Брестським мирним договором, мотивуючи цю позицію відсутністю білоруської делегації при його підписанні. Ще одним аргументом білоруської сторони став факт змішаного складу та етнічної близькості населення на спірних територіях. Окрім проблемного питання трьох повітів Мінської губернії, білоруси заявили протест проти введення українських адміністративних органів у північних повітах Чернігівської губернії, південних волостях Мозирського, Кобринського та Брестського повітів Гродненської губернії [1].

Державницькі інтереси УНР були спрямовані на утримання у своєму складі стратегічно важливих спірних територій, в тому числі Західного Полісся, з метою недопущення створення на них військового плацдарму для вторгнення більшовицької Росії.

Уряд БНР прагнув мати офіційне представництво на українсько-російських мирних переговорах, але український уряд не пристав на таку пропозицію. Відповідь української сторони ґрунтувалася на тому факті, що БНР не набула статусу повноцінного державного утворення. Білоруси на той час ще не спромоглися створити свої представницькі національно-державні інституції. Німеччина не визнала Білоруську Народну Республіку, сприймаючи білоруський уряд як національну громадську організацію, не визнавала її і радянська сторона, і відповідно до міжнародних зобов'язань Україна також

могла визнати БНР тільки де-факто. Але уряд УНР висловив свою підтримку і прихильність до білоруських національних інтересів, дозволивши долучити дипломатичних представників БНР до процесу переговорів, хоча і без офіційного статусу [4].

Уряд Української Держави, який сформувався через зміну влади в Києві, за підтримки німецького командування утвердив українську владу на всіх спірних північних територіях, визначених у Бресті. В червні 1918 р. в Україну прибуває надзвичайний посол БНР Р.Скірмунт для зустрічі з міністром закордонних справ Д.Дорошенком. На жаль, зусиль в розвитку своєї державності у Білоруської Народної Республіки виявилось недостатньо для фактичного утвердження влади. Позиція українського уряду щодо входження спірних територій залишилися незмінною: стратегічно важливі для збереження української державності землі мають бути юридично закріплені за Україною. В серпні 1918 р. спірні землі західного Полісся утворили Поліську округу як окрему адміністративну одиницю з центром у місті Мозир [3, с. 210-212].

Стратегічні економічні та інфраструктурні міркування спонукали уряд УД приєднати до Чернігівщини Гомельський повіт Могилівської губернії, не зважаючи на переважну більшість там білоруського населення. Цікавим було місто Гомель, який знаходився на перетині торгових шляхів, як залізничних, так і водних.

Таким чином, за часів перебування при владі Центральної Ради та гетьмана П.Скоропадського питання приналежності до українських земель територій, на які претендувала Білоруська Народна Республіка, виявилися спірними. Українська сторона в формуванні кордонів з північним сусідом визначалася виключно підтримкою права нації на самовизначення та державними інтересами новопосталої Української держави.

Список використаних джерел та літератури:

1. Боєчко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан. Київ: Основи, 1994. 168 с.
2. Бойко О. Формування території Української незалежної держави в часи української революції (1917-1921 рр.). Київ : Ін-т історії України НАН України, 2007. 62 с.
3. Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 рр.: Українська гетьманська держава 1918 року. Ужгород, 1930. 500 с.
4. Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України. Вид. 3-тє, доповнене. Київ : ПП Сергійчук М.І., 2008. 560 с.

Катерина Лопатюк
здобувачка вищої освіти
I курсу магістратури
факультету історії, права і публічного управління
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(науковий керівник: к. і. н., доц. **І. В. Мазур**)

ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ РСЧА НА ПОЧАТКУ 20-Х РР. ХХ СТ.

Перші десятиліття ХХІ ст. характеризуються значним ускладненням військово-політичної обстановки в світі, активізації міжнародного тероризму і рядом інших обставин, які змушує політичне керівництво країн до перегляду прийнятих заходів по зміцненню обороноздатності власних держав.

Стаття присвячена одному з найскладніших та неоднозначно оцінюваних радянській та сучасній історіографії періоді, так званого «мирного соціалістичного будівництва». На міжнародній арені даний період – це не тільки смуга визнання радянської держави міжнародним співтовариством, але і роки встановлення в ряді країн Європи тоталітарних і фашистських диктатур, підготовки до війни.

Актуальність теми дослідження визначається науковим інтересом в світлі сучасних дискусій про принципи комплектування Збройних Сил представляє вивчення процесів становлення і розвитку РСЧА після закінчення військової інтервенції і громадянської війни та рядом інших обставин (стан обороноздатності держави, вивчення досвіду та шляхів розв'язання кризових явищ).

Громадянська війна, яка охопила країну, принесла незліченні людські втрати і завдала колосальної матеріальної шкоди для економіки країни. Здобувши перемогу у війні, більшовикам довелося вирішувати питання утримання політичної влади. Тому проблеми військового будівництва з перших місяців завоювання влади стали одними з найбільш часто розглядаються на з'їздах партії, засіданнях Раднаркому, ВЦВК і ін. Військовий питання, як і раніше, зайняв особливе місце в роботі чергового, X з'їзду РКП (б). У тезах ЦК партії про реорганізацію Червоної армії вказувалося, що «нам не уникнути війни проти високо навчених, сильно збройних всіма засобами боротьби імперіалістичних армій» [1]. Тим самим партійний форум фактично затвердив концепцію «ворожого оточення СРСР», «обложеної фортеці», яка на кілька десятиліть буде визначати зовнішню політику країни. Після закінчення Громадянської війни військово-політичне керівництво зіткнулося з найгострішою необхідністю демобілізації п'ятимільйонною армією, яка важким тягарем стала тиснути на зруйновану економіку країни.

Наприкінці 1920 р. Рада праці і оборони за ініціативою В.І. Леніна затвердив спеціальну комісію з демобілізації армії, на чолі якої були призначені Ф.Е. Дзержинський та М. І. Калінін [2]. Вжиті заходи дозволили станом на

1 січня 1922 р. скоротити чисельний склад РСЧА до 1 млн. 428 тис. осіб [3]. Скорочення стосувалось не лише рядового, але і командного складу всіх рівнів, причому нерідко, за вказівками Л.Д. Троцького, багато демобілізованих звільнялися без вихідної допомоги і грошових коштів на дорогу додому. Такої ж позиції, до речі, притримувався і Ленін, який в одному з листів Зинов'єву пропонував відпускати червоноармійців додому «без хліба, одягу і взуття ... тоді червоноармієць піде сам і пішки» [4]. Однак таке швидке скорочення армії мало і цілий ряд негативних наслідків. В результаті недостатньо організованого процесу демобілізації Червону армію покинули багато досвідчених командні кадри, ослабла дисципліна і боєздатність [5]. Велике значення для виправлення помилок, допущених при демобілізації, підвищення боєготовності і «класової згуртованості» армії мало прийняте з'їздом партії рішення з військового питання. Було заборонено звільнення робітників і членів партії, які підлягають загальній демобілізації, в промислових районах створювалися міліційні військові формування з робочих, більша увага приділялася спеціальним технічним родах військ, поліпшувалося матеріальне становище командного складу, для якого військова справа стало професією [3].

У цей період особливо актуальним стало питання про вибір найбільш оптимальних форм будівництва Збройних сил. Якою бути армії - міліційною або кадровою? Під поняттям «міліційних армія» партійно-політичне керівництво розуміло Збройні сили, засновані на територіально-міліційних системі. В армії такого типу особовий склад військ у мирний час має становити місцеве населення (територіальний принцип комплектування), а у військових частинах проходити службу в основному командири і деякі військові фахівці. У них повинен функціонувати невеликий управлінський апарат, який займається військовим обліком. Військове ж навчання проводиться у вільний від роботи час методами позавійськової підготовки, а також на нетривалих навчальних зборах під керівництвом військових інструкторів з числа постійного складу військових частин. При виникненні воєнної загрози міліційних армія за відносно нетривалий час повинна розгортатися до штатів воєнного часу. Територіальний принцип комплектування, на відміну від екстериторіального, передбачав поповнення військ (сил) особовим складом за рахунок людських контингентів, які проживають в районі комплектування військових частин і з'єднань [6].

Разом з тим, при територіальному принципі комплектування вибір місць дислокації, що формуються з військових частин і з'єднань, їх укомплектованість і якісний склад виявляються в залежності від наявності та якості місцевих мобілізаційних ресурсів. Делегати X з'їзду партії, розглядаючи військовий питання, прийняли до уваги ту обставину, що «... темпи і форми переходу до міліційних формувань залежать від міжнародної і внутрішньої обстановки, від тривалості мирної перепочинку», і відхилили пропозиції про негайне повсюдний перехід до міліційних системі в Червоній армії Допускалося, зокрема, створення міліційних формувань лише в промислових і пролетарських районах (Москва, Петроград, Урал тощо) [1].

Прийняті з військового питання X з'їздом РКП (б) і IX Всеросійським з'їздом Рад рішення послужили правовою базою для військового відомства для створення в 1921 р. міліційних формувань РСЧА. Перші територіально-міліційні військові частини і з'єднання (бригади) були створені в Петрограді та інших містах країни (в тому числі в Сімферополі). Питання військової політики були предметом активного обговорення і на черговому, XI з'їзді РКП (б), що відбувся в березні – квітні 1922 р.

У період з 1921 по 1923 р до територіально-міліційних системі перехід був неможливий через цілу низку причин, як зовнішніх, так і внутрішніх. Внутрішніми причинами, в першу чергу, були: гостра політична криза, підрич довіри середнього селянства до радянської влади в період політики військового комунізму. У цих умовах більшовикам потрібна була кадрова армія, оскільки її система побудови і екстериторіальний характер дозволяли регулювати класовий і національний склад, мати політично надійну збройну опору для придушення (чого не могла зробити міліція) антиурядових виступів. Що до зовнішньополітичних чинників в цей час тривав ініційований багато в чому партійно-державним керівництвом СРСР зростання антиурядових виступів в Європі і, зокрема, в Німеччині, де в 1923 р. виникла так звана революційна ситуація. Радянське керівництво, одержима ідеєю «світової революції», стало готувати Червону армію до вступу на територію цієї країни.

Таким чином, в 1920-і рр. у відносно короткі історичні терміни політичне і військове керівництво Радянського Союзу вдалося до низки важливих заходів для зміцнення обороноздатності держави. Ціною величезних зусиль всього народу почав створюватися потужний військовий потенціал. Сприяла зміцненню армії і флоту, та створювало для цього необхідні економічні і політичні передумови.

Список використаних джерел та літератури:

1. X съезд РКП(б) (8-16 марта 1921 г.): Протоколы. М., 1933. 954 с.
2. Воронов В. Н., Романова Н. В. Деятельность Реввоенсовета Республики СССР по организационному укреплению Красной Армии в период ее перевода на мирное положение (1921–1923 гг.). *Известия Самарского научного центра Российской академии наук*. 2013. № 1 (1). С. 69.
3. Колонтаев К. В. Фрунзе и создание территориальных частей Красной Армии (1921–1925 гг.). URL: http://samlib.ru/k/kolontaew_k_w/kkolontaew_k_w-93.shtml (дата звернення: 02.01.2021)
4. Минаков А.С. Оборонно-массовая работа и военная подготовка в СССР в предвоенный период. *Власть*. 2013. № 7. С. 168-170.
5. Алимов Н. Младший адмсостав. *Техника и снабжение Красной Армии*. 1923. № 15 (46). С. 14-16.
6. Оськин Д. П. Вехи милиционных методов строительства Красной Армии. *Техника и снабжение Красной Армии*. 1923. № 3. С. 2-5.

Володимир Прокудін
здобувач вищої освіти
IV курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **І. М. Власюк**)

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ МІЖ РАДЯНСЬКОЮ ВЛАДОЮ ТА СЕЛЯНСТВОМ В УКРАЇНІ У РОКИ НЕПУ (1921-1928 РР.): ПОЛІТИКО-ІДЕОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Сучасний розвиток селянських господарств в Україні потребує формування та розвитку правильної моделі їх взаємовідносин з органами державної влади і вивчення відповідного історичного досвіду. Дослідження взаємовідносин між владою та селянами в УСРР у період нової економічної політики 1921-1928 рр. залишається важливою проблемою сьогодні в історичній науці, потребує розуміння та виявлення складнощів, а також пошуку об'єктивної, неупередженої оцінки їх.

Метою дослідження є аналіз політичних відносин між радянською владою та різними прошарками селянства в УСРР у період нової економічної політики (1921-1928 рр.).

Проблема знайшла своє відображення у ряді наукових праць українських дослідників: О. Ганжі [1], Г. Георгізова [2], А. Демартино [6], С. Дровозюка [7], Г. Капустян [8], М. Олійника [9] та ін. Однак вона потребує свого подальшого вивчення у політико-ідеологічних та інших аспектах на прикладі різних регіонів України.

У першій половині 1920-х рр. радянська влада вирішувала проблеми у взаємовідносинах із селянами різними методами, намагаючись проводити свою ідеологічну лінію і утвердити в їх свідомості підтримку дій відповідних державних органів.

Радянський режим, на думку Г. Капустян, намагався отримати політичні дивіденди на становищі і взаєминах різних соціальних груп селянства. Створені більшовиками комітети незаможних селян (КНС) враховували особливості психології цієї частини селянства. Ці організації були більше пристосовані до надзвичайних заходів влади. Як зазначає дослідниця, у суспільній селянській свідомості «нав'язувалася думка влади про злочинний характер надбаної власності, негативне ставлення до заможності селянина» [8, с. 205, 206].

Документи фондів 12, 28 Державного архіву Житомирської області показують, що діяльність КНС на Волині в період НЕПу була досить непростою та суперечливою. Про це свідчили постійні чистки цих організацій, реорганізація, наявність в їхньому складі середняків, які переслідували свої економічні інтереси та прагнули поширити свій вплив на селі. Радянська влада тримала під своїм ідеологічним контролем свідомість незаможних селян, членів

КНС, спрямовуючи їх проти заможних селян, а також в антирелігійному напрямі [3, арк. 7; 4, арк. 402].

Аналіз секретного тоді «Звіту Волинської губернської виборчої комісії про результати кампанії з перевиборів сільрад» (від 25.01.1925 р.) показує, що влада намагалася встановити точну кількість селян, позбавлених виборчого права. Сільська інтелігенція була залучена до радянсько-суспільної роботи на селі, а демобілізовані червоноармійці мали відігравати вагомий роль у селянському суспільному розвитку [4, арк. 402 зв., 405 зв.].

Політичне становище радянської влади протягом НЕПу не було стабільним. Так, в одному зі звітів по Волинській губернії у 1924 р. зазначалося про посилення кримінального бандитизму, особливо у Житомирській та Шепетівській округах; наводилися факти нападу на фінансових інспекторів, поширення написаних від руки листівок із закликом до селян не сплачувати сільськогосподарський податок [5, арк. 5].

Зрозуміти ставлення влади до заможних селян можна, зокрема, з періодичних видань того часу. Наприклад, статті в газеті «Радянська Волинь» мали відповідне ідеологічне забарвлення і були спрямовані на утвердження у свідомості особливо незаможних селян підтримки дій та установок радянської влади [10, с. 2].

Питання про суспільні настрої селян є непростим, з огляду на методи дослідження цієї проблеми. Так, С. Дровозюк вважає, що структура і динаміка настроїв мають розглядатися у органічному зв'язку з усіма сферами суспільних відносин, у т. ч. проблем земельної, податкової, продовольчої, цінової політики тощо [7, с. 78].

Цікаві висновки робить у своєму дослідженні Г. Георгізов щодо ставлення селян до політики радянської влади на селі в період непу. Він зазначає, що невдоволення нею висловлювали як бідні, так і заможні селяни. В основному антирадянські настрої виявлялися в побутових розмовах селян. Ці настрої, на думку дослідника, обумовлювалися «не належністю до тієї чи іншої верстви населення, а безпосередньо економічною політикою, що провадилася на селі» [2, с. 65-66].

Виявити настрої селян влада розраховувала також за допомогою безпартійних селянських конференцій, що почали організовуватись з 1920 р. (того року було проведено 117). Однак, незважаючи на контроль партійних органів та участь їх в роботі цих конференцій, владі не завжди вдавалося спрямувати їх у вигідному для себе напрямі, оскільки йшлося про злободенні проблеми селянства та його власне бачення вирішення їх [1, с. 163-166].

М. Олійник зазначає, що у 1921-1922 рр. Поділля було найбільшим повстанським регіоном Правобережної України, а сама боротьба не припинялася і у наступні роки нової економічної політики. Однак більшовики змогли знищити невеликі повстанські загони. Причинами поразки повстанців названі: відсутність допомоги з-за кордону, елементарної узгодженості дій, єдності серед повстанців; зневіра в успіх боротьби; радянська пропаганда та ін. [9, с. 24].

Після 1925 р. селянські виступи мали переважно пасивний характер, що полягав у приховування хліба, організації кооперативів та агітації проти комуністів. Поодинокі збройні виступи фіксувались переважно на Полтавщині та Черкащині [6, с. 168-169].

Отже, більшовицький режим створив систему підконтрольних владі селянських об'єднань, які однак не завжди вписувалися у політико-ідеологічні засади влади. Політичні настрої селян були складними, йшла боротьба за встановлення впливу їх різних груп на селі, що можна виявити на основі періодичних видань та архівних документів, зокрема щодо радянської Волині. Селянство України пройшло складний шлях від руху опору політиці радянської влади до поступового його згасання та пасивних форм протестів. Це було свідченням того, що більшовицькій партії за допомогою різних заходів вдалося утримати свою владу і перемогти селян, поступово підкорити їх своєму впливу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Ганжа О. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917-1927 рр.). Київ : Ін-т історії України НАНУ, 2000. 208 с.
2. Георгізов Г. М. Українське селянство доби непу: динаміка політичних настроїв та свідомості. Черкаси : ФОП О. Ф. Нечитайло «Поліграфічний центр», 2016. 133 с.
3. ДАЖО (Держархів Житомирської області). Ф. Р. 12. Оп. 1. Спр. 2. 491 арк.
4. ДАЖО. Ф. Р. 28. Оп. 1. Спр. 1122. 550 арк.
5. ДАЖО. Ф. Р. 28. Оп. 6. Спр. 70. 51 арк.
6. Демартино А. П. Повстанський рух в Середньому Подніпров'ї України (1920-ті роки): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2015. 259 с.
7. Дровозюк С. Соціально-політичні настрої українського селянства у 20-30 рр. ХХ ст.: історіографічний аспект. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*: Міжвід. зб. наук. пр. 2004. Вип. 12. С. 70-83.
8. Капустян Г. Т. Комітети незаможних селян у системі радянсько-більшовицької політики. *Український селянин*. 2005. Вип. 9. С. 203-208.
9. Олійник М. П. Поділля в роки нової економічної політики: політичні, соціально-економічні та культурно-духовні процеси (1921-1928) : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 2016. 35 с.
10. *Радянська Волинь*. №95 (1549). 13 серпня 1927 р.

Нікіта Климчук
здобувач вищої освіти
I курсу магістратури історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник к. і. н., доц. *Л. В. Гуцало*)

ПОЛЯКИ ЖИТОМИРЩИНИ У 1920-1930-Х РОКАХ: СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ

Дослідження минулого Житомирщини неможливе без вивчення історії однієї з найчисельніших груп регіону – польської людності.

Метою даної статті є узагальнення відомостей щодо польської національної меншини Житомирщини у працях українських істориків.

Після проголошення незалежності України наука зуміла вивільнитись від застарілих принципів. На початку 1990-х рр. почали з'являтися перші вітчизняні публікації, у яких висвітлювалося життя національних меншин УСРР, зокрема й польської людності Житомирщини: створення і функціонування національних адміністративно-територіальних одиниць – сільських рад та національного Мархлевського району; репресій щодо поляків регіону. Так, варто відзначити працю Генріха Стронського «Злет і падіння: Польський національний район в Україні у 20-30-ті роки». Дослідник одним із перших почав працювати над мотивами утворення польських адміністративно-територіальних одиниць. Окрім того, науковець зробив наголос на розгортання репресій щодо мешканців і керівників Мархлевського району [1]. Особливої уваги Генріх Стронський приділив дослідженню на основі архівних матеріалів та свідчень очевидців перебіг колективізації та масштаби голоду в польських селах радянської України. Він звертає увагу на особливості та специфіку поведінки польського населення у порівнянні з українським [2].

Історіографічний аналіз праць, присвячених національним меншинам України в ХХ ст., у тому числі й полякам, зроблено у монографії Олега Рафальського (Розділ 3. Національні меншини: «краплена карта» в етнополітичних іграх 20-30-х років) [3].

Іван Ващенко у кандидатській дисертації ґрунтовно проаналізував історіографію історії польської національної меншини УСРР 1920-1930 років [4].

Таїсія Зарецька розкрила особливості «переходу польського населення УСРР до нового радянського способу життя, відходом від національних традицій, звичок» у 1920-і рр. [5, с. 84.].

Діяльність польських релігійних організацій на території Правобережної України в 1920-ті рр. висвітлена у статті Олександра Жуковського [6].

У працях Лариси Якубової охарактеризовано національно-культурне життя національних меншин України, у тому числі й поляків: особливості повсякденності, порівнюючи з іншими етнічними групами [7;8].

Тривалий час вивченням історії польської людності краю займається Людмила Гуцало. Упродовж тривалого часу дослідницею проаналізовано суспільно-політичне, економічне життя польської національної меншини. Окремі розвідки авторки присвячені переселенням та депортаціям, репресіям польського населення Житомирщини [9; 10; 11;12].

Історичні та психологічні особливості формування прихильності польського населення, що проживало на Житомирщині, до соціалістичних форм суспільних відносин у 1920-1930 рр. проаналізовані Мирославом Станішевським [13].

Бесараб О. у статті «Поляки України у соціалістичному експерименті більшовиків» дослідив питання чисельності польського населення в УСРР та домінуючі у його середовищі погляди; ліквідацію радянською владою польських національно-територіальних одиниць [14].

Отже, зазначимо, що сучасна історична наука спрямована на уточнення даних про життя польської національної меншини Житомирщини у 1920-1930-х рр., досягнення історичної правди.

Список використаних джерел та літератури:

1. Стронський Г. Й. Злет і падіння: Польський національний район в Україні в 20-30-ті роки. Тернопіль. 1992. 63 с.
2. Стронський Г. Й. Польське населення УСРР в умовах голодомору 1932–1933 рр. *Український історичний журнал*. 2017. №4. С. 95-128.
3. Рафальський О. О. Національні меншини України у ХХ столітті. Історіографічний нарис. Київ: Полюс, 2000. 447 с.
4. Ващенко І. М. Історіографія історії польської національної меншини УРСР 1920-1930 років : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06. Київ, 2006. 19 с.
5. Зарецька Т. Польське населення УСРР у 1920-ті роки: перехід до радянського способу життя. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2006. Вип. 15. С. 73-84.
6. Жуковський О. І. Діяльність польських релігійних організацій на території Правобережної України в 20-ті роки ХХ століття. *Українське релігієзнавство*. 2010. № 53. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/44034>
7. Якубова Л. Етнічні меншини в суспільно-політичному та культурному житті УСРР. Київ: Інститут історії України НАН України. 2006. 506 с.
8. Якубова Л. Повсякденне життя етнічних меншин радянської України у міжвоєнну добу. Київ: Інститут історії України, 2011. 339 с.
9. Гуцало Л. В. Польська національна меншина Волині у 20 – 30-х рр. ХХ ст. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Історія. Вип. XI. 2006. С. 110-124.
10. Гуцало Л. В. Радянська програма переселення та депортацій поляків УСРР наприкінці 1920-х – у 1936 роках. *Наукові записки Вінницького педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Історія. Вип. XXX. 2019 (Грудень). С. 34-42.
11. Гуцало Л. В. Національні меншини України в політиці коренізації 20-30 років ХХ століття. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних*

досліджень ім. ІФ Кураса НАН України. 2006. № 26. С. 110-124. URL: https://ipend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/hutalo_natsinalni.pdf (дата звернення 11.03.2021).

12. Гуцало Л. В. Репресивна політика радянської влади щодо «ворожих націй» наприкінці 30-х рр. XX ст. *Волинські історичні записки*. 2012. Том 8. С. 14-24. URL: http://eprints.zu.edu.ua/29861/1/Волинські_Гуцало_Л.В..PDF (дата звернення 11.03.2021).

13. Станішевський М. І. Історичні та психологічні особливості формування прихильності польського населення, що проживало на Житомирщині, до соціалістичних форм суспільних відносин у 20-30 роки XX століття. *Актуальні проблеми психології*. Том 10, Вип. 25. 2013. С. 426-440.

14. Бесараб О. Ю. Поляки України у соціалістичному експерименті більшовиків. *Вісник аграрної історії*. 2018. Вип. 23-24. С. 64-69.

Вікторія Сіончук

здобувачка вищої освіти

IV курсу історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: д. і. н., проф. Г. М. Стародубець)

ГЕНДЕРНА ПОЛІТИКА БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ВЛАДИ У 1920-Х-1930-Х РОКАХ: РАДЯНСЬКИЙ КОНТЕКСТ ІСТОРІОГРАФІЇ ПРОБЛЕМИ

Проблематика ролі і місця жінки в історії є досить актуальною і активно досліджуваною. У довгому історичному досвіді людства склалося багато різнополюсних варіантів ставлення державної влади до вирішення нагальних гендерних питань. Одним з таких варіантів став більшовицький.

Історіографію досліджуваної проблеми можна умовно поділити на: закордонну, радянську та діаспорну. Мета нашої статті – аналіз радянської історіографії гендерної політики радянської влади у 1920-1930-ті роки.

Закономірно, що «жіноче питання» було предметом розгляду радянських істориків. Аналізуючи стан наукової розробки теми варто зазначити, що його досліджували В. Більшай, А. Бирюкова, П. Чирков, Л. Козлова, С. Смидович, А. Артюхіна, І. Багрова, К. Самойлова, Н. Сахарова та інші.

Проте, на жаль, наукових робіт, де комплексно було б узагальнено проблему гендерної політики більшовицької влади в 1920-1930-х роках, досі немає. Це, напевно, обумовлено самою специфікою сучасної історичної науки, коли лише формується об'єктивна оцінка радянського спадку в наукових колах.

Особливістю радянської історіографії з даної проблеми є те, що об'єктивні праці істориків радянського періоду, незалежних від партійної пропаганди, просто не могло бути за визначенням..

Основна маса публікацій, присвячених жіноцтву СРСР 1920-1930-х і подальших років, мала урочисто-похвальний характер і була позбавлена будь-

яких не вигідних для влади моментів. Уже в 1920-х роках з'явилися короткі агітки, плакати, в яких у стислій формі викладалося більшовицьке бачення вирішення гендерного питання – «Чому вчив В.І. Ленін робітниць і селянок?», «Що дала Жовтнева революція жінці?» та «Чому я стала заступницею Радянської влади?» [2, с. 12].

Радянська історіографія проблематики жіночої історії, насамперед, віддзеркалює офіційне замовлення держави і більшовицької партії на формування у суспільній свідомості образу ідеальної радянської жінки.

В історіографії даної проблеми посідають чільне місце праці – книги, брошури, статті, написані керівницями жіночого руху, які, безпосередньо, стояли біля витоків жіночих організацій у перші роки радянської влади. Серед них: перша завідувачка жінвідділом ЦК РКП(б) Інеса Арманд, професійна революціонерка, завідувачка жінвідділом ЦК РКП(б) і секретар Міжнародного Секретаріату при Комінтерні Олександра Коллонтай, голова Головного управління політичної освіти при Народному комісаріаті освіти РРФСР Надія Крупська, а також голова Комісії по роботі серед жінок-робітниць при Петроградському Комітеті РКП(б) Конкордія Самойлова та інші.

Інеса Арманд є автором праць, в яких вона, безпосередньо, звертається до жінок. У збірці «Комуністична партія і організація робітниць» уміщено шість її статей, а саме: «Робота серед жінок пролетаріату на місцях», «Завдання робітниць у Радянській Росії», «Звільнення від домашнього рабства», «Маркс та Енгельс з питання сім'ї та шлюбу», «Жіночий робітничий рух і війна», «Боротьба робітниць за останні роки» [3]. Названі праці цікаві з огляду на те, що в них розглядаються найголовніші тогочасні завдання теоретичної і практичної діяльності державних і партійних органів по відношенню до жіноцтва. Одна з головних тем публікацій І. Арманд – це питання політичного виховання та організації спеціальної роботи партії серед жінок у перші роки після перемоги революції, зокрема, через створені при партійних комітетах спеціальні комісії для пропаганди та агітації серед жіноцтва.

Окрім згаданих найвідоміших більшовичок свої праці з жіночого питання залишили й інші керівнички, такі як В. Лебедева, К. Ніколаєва, С. Смідович, А. Артюхіна та інші. У своїх брошурах, статтях і виступах вони висвітлювали діяльність більшовицької партії і радянської держави у сфері жіночого питання в той період. Так, відома лідерка жіночого руху в Україні В. Мойрова у пропагандистській брошурі «Селянко, до тебе наше слово» у доступній для неосвічених (у масі своїй) селянок доносить основні тези гендерної політики більшовицької партії. Авторка, вихваляючи радянську владу наголошує, що «радянська влада урівняла в правах робітника і робітницю, селянина і селянку. І робітниця і селянка мають право обирати Раду й бути обраними туди». Також підкреслюється, що радянська влада несе всім працюючим світло й знання, дбає про жінок в усіх аспектах. Окремим контекстом даної брошури виступає заклик до робітниць і селянок підтримати і допомогти радянській Червоній армії [6].

Зважаючи на рівень заангажованості таких напівпропагандистських та ідеологічних праць, до них, як до історичних джерел, слід ставитися з

обережністю. Однак вони мають важливе значення для кращого розуміння сутності жіночого питання, шляхів і способів його артикуляції та реалізації в умовах становлення радянської влади.

Аналізуючи радянську історіографію щодо ролі і місця жіноцтва у суспільстві, можна прослідкувати таку цікаву тенденцію - найбільше написано праць, в яких висвітлюються проблеми: залучення жінок до «соціалістичного і комуністичного будівництва»; ефективного використання їхньої трудової діяльності. Відтак, в центрі уваги радянської публіцистики для жінок і про жінок мала постати саме тема жіночої праці в суспільному виробництві. Лише наприкінці 1930-х рр. в радянській історіографії замість трудової тематики стала домінувати партійна лінія [4, с. 9].

Проаналізувавши численні пропагандистські видання, російська дослідниця С.Айвазова відмітила, що зусиллями сталінських пропагандистів з радянської свідомості повністю зникло уявлення про те, що жінка може і не працювати у суспільному виробництві [1, с. 66-99].

В радянській історіографії вивчення історії жінок було тісно пов'язано з марксистсько-ленінським підходом щодо вирішення жіночого питання. В його основу була покладено концепцію про вплив суспільного виробництва на звільнення жінки від побуту. Ще у 1919 р. ідеолог більшовизму В. Ленін визначав, що «для повного звільнення жінки і для дійсної рівності її з чоловіком потрібно, щоб було суспільне господарство і щоб жінка брала участь в суспільній продуктивній праці; тоді жінка буде займати таке ж положення, що і чоловік» [5, с. 202].

Аналізуючи історіографічний процес у ХХ столітті з історії жіноцтва, сучасні дослідники відзначають кардинальну зміну наукової парадигми в радянські часи. На їхню думку, у порівнянні з попереднім періодом, відбулася «підміна предмету дослідження – не вивчення жіночого досвіду, життєвих стратегій, досягнень, не аналіз процесів впливу жінок, жіночого на культурно-політичний контекст епохи, а уславлення соціалістичного ладу. Жінки виявилися зручним приводом для влади презентувати саму себе як таку, що вирішувала і вирішила жіноче питання» [8, с. 23].

Радянський період залишив по собі значний історіографічний масив, який потребує нового критичного прочитання і об'єктивної оцінки. Багато того, що вважалося сталим і безальтернативним, виявилось суперечливим і не до кінця зрозумілим. Це стосується і жіночого питання, яке не так давно за історичними вимірами перетворилося на одне з центральних соціальних питань світового співтовариства.

Отже, проблематика гендерної політики Радянського Союзу активно досліджувалася радянськими істориками та безпосередніми учасниками тих подій. Характерними ознаками радянської історіографії окресленої теми був всебічний вплив пануючої ідеології, державного контролю, який стимулював публікацію виключно тих праць, які мали яскраво виражений пропагандистський, урочистий, патріотичний характер і цим самим сприяли залученню жінок до суспільного виробництва, комуністичного будівництва та формування ореолу активної трудівниці суспільного виробництва в образі

кожної жінки. Невід'ємним атрибутом радянського наукового дослідження стало також ідеологічне кліше, яке складалося з певного набору цитат В. Леніна та партійної лінії у вивченні історії жінок, що і зумовило також агітаційно-урочистий характер праць керівничок жіночих осередків. Був характерним підхід, що виходив з ленінських принципів досягнення фактичної рівноправності жінок в їх здійсненні, і зосереджувався на вивченні лише окремих питань, перш за все таких як участь жінок у суспільному виробництві та, в подальшому, партійній боротьбі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Айвазова С.Г. Свобода и равенство советских женщин // Айвазова С.Г. Русские женщины в лабиринте равноправия (Очерки политической теории и истории. Документальные материалы). М.: РИК Русанова, 1998. 408 с.
2. Блонина Е. Почему я стала защитницей Советской власти? Х.:Издание Политотдела Поукрсовтрударма и Южфронта, 1920. 15 с.; Сталь Л. Чему учил В.И. Ленин работниц и крестьянок. М.-Л.: Госиздательство, 1926. 55 с.; Каган Л. Путь к общественной работе. М.-Л.: Госиздательство, 1926. 32 с.; Дембский А.Ф. Работница и жилищная кооперация. Изд. 2-е. Х.: «Книгоспілка», 1927. 36 с.; Эсбе Ю. Что дала Октябрьская революция женщине? Вид. 2-ге, вип. Х.: Гос. изд. Украины, 1925.
3. Коммунистическая партия и организация работниц. Сб. ст. М., 1919.
4. Кірсанова К. Повна рівність жінок в СРСР. К., 1937. 46 с.
5. Ленин В. И. Полное собрание сочинений. Т. 39. 1919. 615 с.
6. Мойрова В. Селянка, до тебе наше слово. Х.: Всеукраїнське Державне Видавництво. 1920. 12 с.
7. Юкина И. История женщин России: Женское движение и феминизм в 1850 – 1920-е годы. Материалы к библиографии. Спб.: Алетейя, 2003. 232 с.

Ірина Балашова, Анастасія Жиганюк

здобувачки вищої освіти

І курсу Навчально-наукового інституту

економіки і менеджменту

Національного університету водного господарства та

природокористування (м. Рівне)

(науковий керівник: к. п. н., доц. **Т. Є. Шевчук**)

УЧАСТЬ ДЕПУТАТІВ-ВОЛИНЯН У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ РЕГІОНУ У 1923-1925 РР.

Постановка наукової проблеми. Після приєднання західноукраїнських земель до Другої Речі Посполитої «українське питання» стало одним із ключових у внутрішній політиці держави, оскільки взаємовідносини між поляками та українцями були напруженими. У результаті виборів до парламенту Польщі у 1922 р. було сформовано Українську парламентську

репрезентацію. Посли до сейму та сенатори-волиняни приймали активну участь у політичному житті регіону проводячи посольські віча, зустрічі з жителями регіону.

Історіографія проблеми. Питання пов'язані з діяльністю членів УПР на Волині неодноразово були об'єктами наукових досліджень вчених. Значний обсяг наукової інформації про внутрішню політику Речі Посполитої на українських землях у досліджуваній період міститься у праці І. І. Дробота [2], діяльність депутатів та сенаторів польського парламенту на Волині на початку 19120-х рр. проаналізовано у монографії М. Кучерепи та Я. Цецика [1]. Окремі питання досліджуваної проблеми висвітлено у працях інших українських та польських вчених.

Незважаючи на гарантовані національним меншинам за Конституцією від 17 березня 1921 р. права на збереження своєї національності та вільне користування рідною мовою, практичні дії польської державної адміністрації мали діаметрально протилежний характер і були спрямовані на неприховану дискримінацію національних меншин. Важливу роль у політичній самоорганізації українського суспільства краю, стали парламентські вибори, що відбулись восени 1922 р. Більшість українських політичних угруповань Галичини закликали їх бойкотувати. Українці Волині, Холмщини, Полісся та Підляшшя взяли участь у них. Улітку 1922 р. утворили Блок національних меншин (БНМ), який на Волині отримав перемогу. Всі послы та сенатори були обрані за його виборчим списком [1, с. 49].

Отже, послами до сейму та сенаторами сенату Другої Речі Посполитої уперше стали українці, які представляли Волинь.

Однією з ключових вимог українських парламентарів було припинення політики колонізації та військового осадництва українських земель. 23 січня 1923 р., українські та білоруські послы до сейму зробили спільний внесок від двох посольських клубів. У ньому вимагалось заборонити парцеляцію земель під осадництво та пропонувався на розгляд сейму проект закону, який передбачав ліквідувати осадництво у східних воєводствах, а землі, що належали осадникам, розділити між малоземельними та безземельними українськими й білоруськими селянами [1, с. 50].

Така позиція українських та білоруських парламентарів була продиктована тим, що польський уряд ще в 1920 р. розпочав політику колонізації західноукраїнських та західнобілоруських земель польським елементом, насамперед польськими військовими осадниками, які отримували на цих територіях значні земельні наділи. На військових колоністів-осадників покладалось завдання сприяти асиміляції місцевого населення й виконувати роль опорних пунктів супроти національно-визвольної боротьби українського народу. Однак запропонований українськими та білоруськими послами до сейму законопроект польський парламент так і не розглянув [2, с. 146].

Члени УПР брали активну участь у політичному житті Волині. Важливу роль у підтримці постійних зв'язків членів УПР з краєм відігравали «посольські бюро», від яких вони, перебуваючи у Варшаві, отримували інформацію про

ситуацію на Волині. Однією з форм їхньої практичної роботи в краї була організація та проведення посольських віч, на яких послы до сейму та сенатори не лише інформували українське населення про свою парламентську діяльність, а й засуджували внутрішню політику Польщі на українських землях, особливо політику військового осадництва та колонізації.

На посольському вічі, 7 квітня 1924 р. у Кременці, посол до сейму Б. Козубський у своєму виступі звернув увагу на те, що земельна реформа уряду не принесла жодної користі українському населенню Волині. Таку ситуацію він пояснив тією обставиною, що згідно з урядовими рішеннями землі віддають не українцям, а польським військовим осадникам [3, арк. 165].

Окрім питань, пов'язаних з політикою військової колонізації, на посольських вічах розглядалися також і проблеми української освіти. Так, навесні 1924 р. на посольському вічі, у Вишневці (Кременецький повіт) посол Б. Козубський наголосив на тому, що урядова політика парцеляції у краї стосувалася лише польських військових осадників, які, окрім землі, отримували від уряду й кредити для ведення свого господарства. У системі державної освіти на Волині поляки, що становили лише 15 % населення краю, мали близько 500 державних шкіл, а українських шкіл за визначенням посла «було ледве 400». Щодо середньої освіти, то українці Волині не мали жодної гімназії з українською мовою викладання, натомість у кожному повітовому центрі регіону існували польські державні гімназії, а політика уряду спрямовувалася на «збільшення польських впливів на кресах» [3, арк. 165]. 23 квітня 1923 р. посол до сейму С. Козицький, виступаючи в сеймовій освітній комісії, наголосив, що «спочатку адміністрація польська хоч правда і не дбала про те, щоб збільшити число шкіл українських, але не перешкоджала сільським громадам закладати школи хоч би приватні...». Тоді ж від імені УПР С. Козицький подав на розгляд сейму посольський внесок, у якому йшлося про те, що влада повинна «покликати до праці безробітне українське учительство на Холмщині, Підляшші, Поліссі й Волині», та негайно «приступити до відкриття українських шкіл» [1, с. 54].

Проведення таких заходів серед українського населення (а вони проводилися і в повітових містах, і селах регіону) великою мірою сприяло політичній соціалізації жителів Волині, які мали можливість отримати з перших вуст інформацію про роботу членів УПР, дізнатися про діяльність парламенту країни тощо й особисто проінформувати українських парламентарів про ситуацію у своєму населеному пункті.

Намагаючись протидіяти урядовій політиці в краї, українські послы та сенатори наражали себе на небезпеку. Уряд, протидіючи опозиції, робив усе можливе, щоб мінімізувати антипольські виступи на Волині. У зв'язку з цим своєю постановою від 18 грудня 1924 р. польський сейм прийняв рішення віддати під юрисдикцію судової влади українських послів до сейму А. Васильчука, С. Козицького та М. Чучмая. Причиною рішення сейму щодо позбавлення депутатського імунітету цих послів стали їхні промови на посольському вічі в Кременці 23 серпня 1923 р., на якому вони закликали

українців до непокори польській владі. Судовий процес над названими вище послами розпочався в Рівненському окружному суді 6 травня 1925 р. [4, с.1]. Рішення парламенту про позбавлення депутатської недоторканності цих українських парламентарів мало показати іншим українських депутатам польського парламенту, які були в опозиції, рішучість польської влади у своїй протидії опозиційному українському політичному середовищу.

Таким чином, члени УПР у досліджуваній період приймали активну участь у суспільно-політичному житті Волині. Основною формою їх діяльності було проведення посольських віч, зустрічей із українцями регіону.

Список використаних джерел та літератури:

1. Кучерепа М. М., Цецик Я.П. Українські національні партії на Волині (1921 – 1939 рр.) монографія. Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки. 2011. 304 с.
2. Дробот І. Боротьба галицьких націонал-демократів за соборність українських земель у міжвоєнний період (1920–1930-ті рр.). *Пам'ять століть*. 2002. № 6. С. 145-155.
3. Державний архів Рівненської області (далі ДАРО). Ф. 33. Оп. 4. Спр. 6. Арк. 165.; Арк. 233-234.
4. Процесс украинских депутатов. *Волинское слово*. 7 мая. 1925. С. 1.

Роман Вашета, Анастасія Мельникова

здобувачі вищої освіти

І курсу Навчально-наукового інституту

економіки і менеджменту

Національного університету водного господарства та

природокористування (м. Рівне)

(науковий керівник: к.і.н., доц. **Я. П. Цецик**)

РОЛЬ ЛІВИХ ПОЛІТИЧНИХ СИЛ У ДЕСТАБІЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ НА ВОЛИНІ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1920-Х РР.

Постановка наукової проблеми. У першій половині 1920-х рр. суспільно-політична ситуація на Волині ускладнювалася тим, що реалізація політики військової колонізації сприяла ескалації напруги в краї та посиленню українсько-польської конфронтації, чим активно скористалася нелегально діюча Комуністична партія Західної України (КПЗУ), використовуючи незадоволення українського населення у власних цілях.

Історіографія проблеми. Об'єктивне дослідження питань пов'язаних із діяльністю компартійного підпілля на Волині стало можливим лише після проголошення незалежності України. Окремі питання діяльності так званих «повстанських загонів КПЗУ» в краї проаналізувала Л. Юрчук акцентувавши

увагу на протидії їм з боку польських силових структур [3]. Цілі, завдання та методи діяльності лівих політичних сил на Волині та наслідки для населення регіону у контексті внутрішньої політики органів влади висвітлено у працях М. Кучерепа [4], М.Кучерепа та Р. Давидюк [5] та інших дослідників.

Після інкорпорації Волині Річчю Посполитою внутрішня ситуація у регіоні була вкрай напруженою, що було зумовлено реалізацією політики військового осадництва та колонізації регіону. Волинський воєвода в одному з рапортів про суспільно-політичну ситуацію зазначав, що ставлення широких верств українського населення до польської влади було ворожим [1, арк. 47]. Цей чинник компартійне підпілля використовувало при формуванні так званих повстанських загонів. Одночасно з цим в Українській парламентській репрезентації (УПР) розкол дедалі посилювався, а після розпуску Української соціал-демократичної партії (УСДП) на початку 1924 р. її ліворадикальне крило влилося в ряди нелегальної КПЗУ [2, с. 57].

Без сумніву, внутрішня політика польського уряду призвела до загострення ситуації на Волині, проте не останню роль у посиленні польсько-українського протистояння відіграла й КПЗУ, яка, керуючись інструкціями Закордонного відділу Центрального комітету Комуністичної партії (більшовиків) України (ЦК КП(б)У), організувала збройні «повстанські загони» та керувала їхніми діями [2, с. 57].

14 серпня 1924 р. Волинське воєводське управління інформувало Міністерство внутрішніх справ (МВС) про заплановані напади диверсійних груп. В інформації йшлося про те, що в результаті розвідки, проведеної згідно з розпорядженням кременецького повітового старости, встановлено, що на території СРСР формувалися три військові групи, які незабаром мали проникнути на територію Польщі. Така ситуація на Волині була спричинена тим, що резиденти Закордонного відділу ЦК КП(б)У розпочали підривну роботу на території Західної України ще в 1921 р. Метою їхньої діяльності було утворення підпільної повстанської організації, яка мала сприяти відокремленню північно-західних українських земель від Другої Речі Посполитої та возз'єднанню їх з Українською Соціалістичною Радянською Республікою (УСРР) [3, с. 99-100].

Активно діяли на Волині в той час й інші революційні організації та формування, кадри для яких готувалися в Радянській Україні.

Упродовж 1921–1925 рр. Волинь потрясли звістки про напади «партизанських» загонів не лише на поміщицькі й осадницькі маєтки, а й на господарства простих селян. Ці загони очолювали особи, які були завербовані й пройшли вишкіл у ДПУ. Про діяльність цих загонів свідчать повідомлення повітових коменд державної поліції.

В одному з них констатується, що «1 вересня 1924 р. озброєний загін ЗУНРО чисельністю до 40 осіб напав на фільварок Ядвіги Могильницької у селі Стадниках Рівненського повіту. Селян закликали вступати в лави третього повстанського куреня Західноукраїнської повстанської революційної організації» [1, арк. 84]. Напади не припинялися й надалі.

Неодноразово повстанські загони вступали у відкриті сутички з поліцією та армією, пускали під укіс поїзди, руйнували телефонні й телеграфні лінії, мости тощо [4, с. 20]. Загалом у 1922–1925 рр. комуністичний збройний рух набрав значних розмірів. Місце для їхньої дислокації та підшукували об'єкти для нападів. Компартійне підпілля, що мало розгалужену систему своїх організацій на Волині й діяло під керівництвом радянських спецслужб, організовувало не лише повстанські загони, а й збирало розвідувальну інформацію про польські збройні сили, яку передавало відповідним структурам у СРСР.

Кінцевою метою запланованих повстань був відрив регіону від Польщі з подальшим його приєднанням до УСРР. Керівники цієї повстанської організації діяли під безпосереднім керівництвом Закордонного відділу ЦК КП(б)У. Загалом з 1922 по 31 серпня 1925 р. було скоєно 951 збройний напад у тому числі й захоплення міста Корець [2, с. 63].

Польський уряд удавався, з одного боку, до жорстких репресивних заходів, аби ліквідувати збройний рух опору під проводом КПЗУ, що, зокрема, проявлялося й у подальшій діяльності в регіоні військово-польових судів.

З другого боку, уряд намагався не допустити посилення в краї впливів українських національних політичних сил. З цією метою розпочалася практична реалізація політики регіоналізму, що передбачала відділення Волині від Галичини штучним «сокальським кордоном», який був частиною колишнього державного кордону між Російською та Австро-Угорською імперіями до Першої світової війни. Тому після підписання Ризького мирного договору Волинське воєводство було відділено від Львівського та Тернопільського [5, с. 23].

Таким чином, у результаті діяльності диверсійних комуністичних загонів на Волині внутрішня ситуація була вкрай напруженою. Польська влада у своїй протидії компартійним диверсійним загонам застосовувала репресії проти місцевого населення.

Список використаних джерел та літератури:

1. Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО). Ф. 33. Оп. 4. Спр. 6.
2. Кучерепа М. М., Цецик Я. П. Українські національні партії на Волині (1921 – 1939 рр.) : монографія. Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки. 2011. 304 с.
3. Юрчук Л. Становлення корпусу прикордоння на Волині: завдання та особливості служби на польсько-радянському кордоні (1921–1924 рр.). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : Наукові записки РДГУ: зб. наук. пр.* Рівне, 2006. Вип. 10. С. 99-103.
4. Кучерепа М. М. Волинь у міжвоєнний період (1921–1939 рр) Луцьк : Ред.-вид. група «Реабілітовані історією», 1994. 60 с.
5. Кучерепа М. М. Давидюк Р. П. Волинське українське об'єднання (1931–1939 рр.) : монографія. Луцьк : Надстир'я, 2001. 420 с.

Інна Котолюз, Олександр Кушнір
здобувачі вищої освіти
I курсу Навчально-наукового інституту
економіки і менеджменту
Національного університету водного господарства та
природокористування (м. Рівне)
(науковий керівник: д. п. н., проф. **Ю. П. Олексін**)

УЧАСТЬ УНДО У ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРАХ 1928 Р. НА ВОЛИНІ

Постановка наукової проблеми. Незважаючи на детальне висвітлення різних напрямів діяльності УНДО на західноукраїнських землях у міжвоєнний період питання пов'язані з діяльністю націонал-демократів на Волині й до нині досліджені частково. Враховуючи ту обставину, що у Галичині дане політичне угруповання стало найвпливовішою українською політичною структурою, а на північно-західних землях йому так і не вдалося здобути значних позицій. Це було зумовлено як протидією польської влади, так і лівих політичних структур, які мали значний вплив у регіоні.

Історіографія проблеми. Незважаючи, що у більшості праць українських вчених детально проаналізовано різні напрями діяльності Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО) у Галичині у міжвоєнний період, питання їх участі у парламентських виборах у Волинському воєводстві досліджені частково. Окремі питання досліджуваної проблеми проаналізовано у працях І. Федика [1]. Окремі напрями передвиборчої діяльності націонал-демократів та результати парламентських виборів 1928 р. проаналізовано у монографії М. Кусерепа та Я. Цецика присвяченій діяльності українських національних партій на Волині у міжвоєнний період [3]. Діяльність українців у парламентах міжвоєнної Польщі детально проаналізував О. Зайцев [2].

Незважаючи на те, що Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО) швидко сформувало організаційну мережу у Галичині, на Волині зорганізованих партійних структур не було, а окремі члени партії, окрім осередку, згуртованого навколо газети «Українська громада», активної діяльності не проводили, тому впливи були незначними. Це підтверджує й ряд документів польських силових структур [1, с. 13-16]. Так, в інформації Луцького повітового староства про діяльність УНДО наголошувалося, що станом на 26 серпня 1927 р. партія не сформувала в повіті жодного організаційного осередку, окрім редакції газети «Українська громада» [2, с.70]. Як впливова політична сила УНДО вперше заявила про себе на Волині під час парламентських виборів навесні 1928 р. З осені 1927 р. між впливовими українськими політичними партіями відбувалися переговори та консультації щодо можливої спільної участі у виборах. У листопаді 1927 р. було утворено новий Блок національних меншин (БНМ), до складу якого увійшли УНДО, білоруські, німецькі та єврейські політичні організації [3, с. 75]. Нездатність

переступити через свої амбіції значно послабила позиції українських національних партій, особливо на Волині, де їхні впливи і так були незначними. У січні 1928 р. для активізації виборчої роботи на північно-західних землях було створено Український центральний виборчий комітет для Волині, Холмщини, Підляшшя і Полісся, який увійшов як автономна одиниця до БНМ. Окрім націонал-демократів, до його складу увійшли також «безпартійні діячі Волині, Холмщини, Підляшшя і Полісся» [3, с. 75]. Отже, основними формами агітаційної передвиборчої роботи були передвиборчі віча, розповсюдження агітаційних листівок та відозв. На вічах виступали члени та прихильники партії, пропагувалася програма партії та розповсюджувалися партійні видання, насамперед газета «Українська громада».

У ході виборчої кампанії на Волині було розповсюджено низку відозв та листівок УНВК. Основна увага в них зосереджувалася на тому, що члени цього об'єднання у парламенті країни вестимуть боротьбу «за відібрання землі від обшарників і за справедливий її розподіл поміж місцевим трудовим селянством, за рідну школу для українських дітей, взагалі боротися за все, що необхідне для соціального і національного розвитку мас» [2, с. 75]. В іншій листівці, датованій лютим 1928 р., зазначалося, що вестиметься боротьба за безоплатну передачу землі селянам, вчинятиметься протидія урядовій політиці осадництва, захищатимуться соціальні інтереси працівників. І далі наголошувалося, що «цих прав не виборе для Вас жадна чужа польська партія, а ні безпартійних блок № 1, бо їх наше упослідження національне й тяжке ярмо соціальне не обходять; не ми їм потрібні – лише наші голоси, а тому не голосуйте на польські листи. Не голосуйте також за розбивачів єдності Українського Народу на кандидатів з Сельробівських лист № 8 і № 19, бо не о добробут нашого народу вони змагаються, а за те хто з них має більше сторонників серед нашого населення» [2, с. 75].

Окремим об'єктом передвиборчої агітації було українське жіноцтво. У виданій УНДО напередодні виборів брошурі під назвою «Що треба Українській жінці знати про Вибори?», яку поширювали на Волині, зазначалося: «З нами ідуть разом до виборів Німці, Білорусини, а навіть на Волині ідуть з нами жида... Стійте на сторожі прав Українського Народу! Стійте на сторожі української жінки і дитини! Віддайте голоси на листу число 18» [2, с. 76].

Аналізуючи участь УНДО в парламентських виборах на Волині, потрібно зауважити, що партія у своїй передвиборчій праці не лише проводила комплекс агітаційних заходів, спрямованих на підтримку своїх кандидатів, а також активно спростовувала твердження своїх опонентів. У брошурі під назвою «Хто винен? Чому нема українського бльоку», яку розповсюджували на Волині напередодні виборів, опублікували передвиборче листування ЦК УНДО з представниками інших українських політичних структур, з якого видно, що саме останні відмовилися від співпраці з націонал-демократами й утворення з ними спільного виборчого блоку. На виборах до сейму, що відбулися 4 березня 1928 р., УНДО отримало у складі БНМ близько 600 тисяч голосів українських виборців. Але основна маса голосів, поданих за партію, припала на три східногалицьких воєводства. Загалом у краї БНМ отримав 59 530 голосів

виборців, з яких націонал-демократам, згідно з даними польських силових структур, було віддано лише 33 290 голосів [2, с. 77]. За результатами парламентських виборів 1928 р. у Західній Україні партії вдалося провести до парламенту Польщі 23 послы і дев'ять сенаторів, [3, с. 76] з яких Волинь представляв лише один – С. Хруцький. Дещо пізніше в польському сеймі було сформовано Український парламентський клуб, до складу якого увійшли 26 послів, з яких 23 – члени УНДО та представники Сельсоюзу й безпартійні. Результати виборів для УНДО на північно-західних землях було названо «повним національним погромом». Преса, що стояла на позиціях націонал-демократів, з цього приводу наголошувала: «Виявилось, що холмсько-волинське громадянство не є ані остільки патріотичне, ані остільки політично зріле, щоби розуміти найпростіші і найосновніші правди національного політичного життя. Внаслідку повний загальнонаціональний погром... бо замість одного спільного бльоку ми мали три українські виборчі листи» [5, с. 2].

Отже, незважаючи на проведення комплексу передвиборчих заходів націонал-демократи не здобули значної підтримки в українських виборців регіону. Це було зумовлено не лише протидією з боку лівих політичних сил і органів влади, а й відсутністю організованих партійних структур на Волині. Саме після цих виборів УНДО приступило до формування організаційної мережі партійних структур на Волині.

Список використаних джерел та літератури:

1. Федик І. УНДО, ОУН: ставлення до Польщі. Львів: [Б. в.], 1998. 80 с.
2. Кучерепа М. М., Цецик Я.П. Українські національні партії на Волині (1921 – 1939 рр.) : монографія. Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки. 2011. 304 с.
3. Зайцев О. Ю. Представники українських політичних партій Західної України в парламенті Польщі (1922–1939 рр.). *Укр. іст. журн.* 1993. № 1. С. 72 – 84.
4. *Українська громада.* 1928. 26 січня. С. 1.
5. Кедрин І. Як ми йдемо до об'єднання. *Українська громада.* 29 липня. 1928. С. 2.

Юлія Брус,

Вікторія Сапожнікова

здобувачки вищої освіти II курсу спеціальності
«Інформаційна, бібліотечна та архівна справа»

Національного університету водного господарства
та природокористування (м. Рівне)

(науковий керівник: к. і. н., доц. **Я. П. Цецик**)

УЧАСТЬ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНИХ ПАРТІЙ У ВИБОРАХ ДО ПАРЛАМЕНТУ ПОЛЬЩІ НА ВОЛИНІ ВОСЕНИ 1930 Р.

Постановка наукової проблеми. Загострення внутрішньополітичної кризи у країні й наступ «санації», що зумовили неабияке напруження в суспільстві, поєднані з проведенням «пацифікації», були спрямовані на

досягнення конкретних політичних цілей: забезпечити бажані для влади результати виборів до сейму та сенату.

Історіографія проблеми. Дослідження участі українських національних партій у парламентських виборах 1930 р. неодноразово піднімалося українськими вченими. Ці питання досліджували М. Швагуляк [1], М. М. Кучерепа [3-4] та інші вчені, що аналізували діяльність українських національних партій у Західній Україні у контексті внутрішньої політики Речі Посполитої у регіоні.

Обидві політичні партії, УНДО та УСРП, будучи в опозиції до влади, опинилися у складній ситуації – влада почала вдаватися до репресивних заходів. Оскільки парламент розпустили, колишні послы та сенатори втратили депутатську недоторканність. Упродовж вересня–жовтня 1930 р. поліція заарештувала багатьох провідних політичних діячів-опозиціонерів [1, с. 23].

Українські політичні партії розуміли, що за таких умов потрібно шукати порозуміння, до якого закликала УНДО. Унаслідок переговорів між УНДО, УСРП та УСДП було створено спільний виборчий блок, до якого незабаром приєдналися і західнобілоруські політичні сили. У вересні 1930 р. керівництво УНДО, УСРП та УСДП оприлюднило спільну заяву, у якій вони від імені українського організованого суспільства, з огляду на події, що відбувалися на західноукраїнських землях у складі Польщі, засудили діяльність націоналістичного підпілля та відмежувалися від їхніх актів саботажу у відповідь на «пацифікаційні» акції з боку влади [2, с. 1].

Отже, унаслідок ускладнення внутрішньої ситуації в державі, зумовленої “пацифікацією”, українські національні партії об’єдналися задля спільної участі в парламентських виборах. Такий крок тимчасово зупинив протистояння між націонал-демократами та соціалістами-радикалами. Саме восени 1930 р. між обома партіями було досягнуто порозуміння, яке, однак, було тимчасовим.

До об’єднання УНДО, УСРП та УСДП у спільний виборчий блок негативно поставився “Сельроб”, який на своїх передвиборчих заходах його критикував. Помітну роль у проведенні виборчої кампанії на користь українсько-білоруського блоку відігравав Союз українок, який перебував під значним впливом УНДО. У свою чергу керівництво УСРП у зверненнях до членів партії зобов’язувало їх організувати і проводити агітаційні заходи, наголошуючи на тому, що члени партії обов’язково мають бути присутні на засіданнях виборчих окружних комісій, щоб захищати інтереси партії [3, с. 131].

Арешти й переслідування відомих членів партії призвели до того, що в переддень виборів опозиція залишилася без політичного керівництва, а це негативно позначилося на виборчій кампанії. Окрім цього, проводячи такі заходи, члени УНДО та УСРП на Волині часто були змушені діяти напівлегально [4, с. 131].

Досліджуючи питання участі УНДО та УСРП у виборах 1930 р. на Волині, слід зазначити, що, окрім них, активними учасниками виборчих перегонів з українського боку були також і ті, котрі співпрацювали з владою. Останні

брали участь у виборах у складі проурядового ББСУ, виступаючи у своїх пресових виданнях проти українсько-білоруського виборчого блоку, та проти УСРП [2, с. 131].

Отже, як бачимо, застосовуючи репресії супроти опонентів, органи польської влади хотіли унеможливити здобуття українськими національними партіями парламентського представництва. У жовтні 1930 р. у пресі було оприлюднено звернення до української громадськості Західної України, у якому її закликали «піти лавою до виборчої урни й одноставно засвідчити свою організованість, дисциплінованість та громадянську зрілість», що дасть можливість «здобути всі свої справедливі національні і соціальні права» [5, с. 1].

Силовий тиск на українське суспільство з боку держави, а також «пацифікація» забезпечили потрібні для влади результати виборів. Об'єднання націонал-демократів та соціалістів-радикалів у спільний виборчий блок дало на Волині результат лише для УНДО. Щодо УСДП, то її представники тоді ніякого впливу не мали [1, с. 42].

Результати осінніх виборів 1930 р. на Волині для УНДО та УСРП були невдалі, зокрема через те, що поліція переслідувала відомих діячів українсько-білоруського виборчого блоку, а також через те, що на Волині упродовж осені 1930 р. члени названого вище об'єднання не мали змоги проводити повноцінну агітаційну кампанію. Стосовно передвиборчих заходів ББСУ, то блок використовував свої можливості у повному обсязі, зокрема, й підтримку владних структур. Лише 27 жовтня 1930 р. у краї відбулося чотири передвиборчі посольські віча [2, с. 134].

Польська преса, аналізуючи результати парламентських виборів на Волині, зробила висновок, що волинське населення не пішло за представниками українських національних партій, а підтримало ідею співпраці українців та поляків, яку обстоював ББСУ. Така позиція у майбутньому мала сприяти консолідації населення у межах Польщі [2, с. 134].

Однак, аналізуючи це питання, варто взяти до уваги, що значна частина українського населення негативно ставилася до польської влади в регіоні, а ті українці, які співпрацювали з ББСУ, аж ніяк не могли репрезентувати все волинське суспільство.

Хоча на Волині пацифікаційні акції з боку влади не набрали таких масштабів, як у галицьких воєводствах, однак і в цьому регіоні поліцейські відділи не лише завдавали побоїв людям, а й спалювали цілі господарства. Зокрема, «пацифікації» було проведено в Доросинях, Старій Вижві, Тростянці, Поворську та в інших селах регіону. Каральні акції досягли своєї мети: багато українців Волині не брали участі в голосуванні, що й відобразилося на загальних результатах виборів [4, с. 35].

Отже, українські національні партії брали активну участь у парламентських виборах, однак досягнуті результати засвідчили, що позиції цих політичних угруповань на Волині були нестійкі. Восени 1930 р. під час виборчої кампанії УНДО та УСРП публічних політичних заходів майже не

проводили, що було зумовлено ускладненням внутрішньої ситуації у регіоні. Будучи найвпливовішими та найчисленнішими легальними українськими національними партіями в Галичині, націонал-демократи й соціалісти-радикали не змогли здобути панівних впливів на Волині.

Список використаних джерел та літератури:

1. Швагуляк М. М. “Пацифікація”: польська репресивна акція у Галичині 1930 р. і українська суспільність. Львів, 1993. 53 с.
2. Український виборчий блок заключний. *Громадський голос*. 1930. 27 вересня. С.1.
3. Кучерепа М. М., Цецик Я. П. Українські національні партії на Волині (1921 – 1939 рр.) : монографія. Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки. 2011. 304 с.
4. Кучерепа М. М. Волинь у міжвоєнний період (1921–1939 рр.) Ред.-вид. група «Реабілітовані історією». Луцьк : ”, 1994. 60 с.
5. Комунікат. *Громадський голос*. 1930. 4 жовтня. С. 1.

Софія Грудініна, Аліна Фещук
здобувачки вищої освіти II курсу спеціальності
«Інформаційна, бібліотечна справа»
Національного університету водного господарства
та природокористування (м.Рівне)
(наукові керівники: доктор наук
з держ. управління **Л. Х. Тихончук**,
к. е. н., доц. **Л. О. Маланчук**)

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ВИБОРІВ ДО ПАРЛАМЕНТУ ПОЛЬЩІ НА ВОЛИНІ ВОСЕНИ 1930 Р.

Постановка наукової проблеми: Проведення парламентських виборів 1930 р. на західноукраїнських землях відбувалося в умовах «пацифікації». У результаті наступу санаційного уряду на українське суспільство та політичні угруповання було заарештовано ряд ключових політичних діячів. Незважаючи на те, що на Волині пацифікаційні акції польських силових структур не набрали такого розмаху, як у Галицьких воєводствах, тиск з боку влади на українське суспільство дав бажані результати, а частина відомих політичних діячів була затримана й незабаром ув'язнена.

Історіографія проблеми. Питання участі українських національних партій у парламентських виборах 1930 р. досліджено у науковій праці М. Кучерепа [1]. Особливості проведення «пацифікаційних акцій» польською владою на Волині у досліджуваний період детально проаналізував у своїх спогадах І. Макух [4]. Проведення «пацифікації» у Галичині висвітлив М. Швагуляк [5]. Окремі питання досліджуваної проблеми піднімали й інші українські та польські вчені.

Загострення внутрішньополітичної кризи у країні й наступ “санації”, що зумовили неабияке напруження в суспільстві, поєднані з проведенням “пацифікації”, були спрямовані на досягнення конкретних політичних цілей: забезпечити бажані для влади результати виборів до сейму та сенату. Ю. Пілсудському були потрібні не демократичні вибори, а парламент, який би виконував його волю [1, с. 46].

Оскільки парламент розпустили, колишні послы та сенатори втратили депутатську недоторканність. Упродовж вересня–жовтня 1930 р. поліція заарештувала багатьох провідних політичних діячів-опозиціонерів.

Польська проурядова преса, намагаючись виправдати арешти й переслідування чільних діячів українського національного руху в період передвиборчої кампанії 1930 р., звинувачувала їх перед широкою громадськістю у причетності до саботажної акції, яку проводило націоналістичне підпілля у Галичині та співпраці з ворожими щодо Польщі іноземними державами. З іншого боку, висунуті звинувачення мали виправдати силові дії польської поліції у розпал «пацифікації» та перекласти відповідальність за ускладнення внутрішньої ситуації в країні на опозицію [2, с. 167].

У вересні 1930 р. керівництво УНДО, УСРП та УСДП оприлюднило спільну заяву, у якій вони від імені українського організованого суспільства, з огляду на події, що відбувалися на західноукраїнських землях у складі Польщі, засудили діяльність націоналістичного підпілля та відмежувалися від їхніх актів саботажу у відповідь на «пацифікаційні» акції з боку влади. Водночас у документі було вказано, що недопустимо перекидати «... збірну відповідальність й відплату за всі ті акти на невинне й безборонне українське населення та проти нагінки польської преси й різних польських організацій на все українське населення» [3, с. 1].

Унаслідок ускладнення внутрішньої ситуації в державі, зумовленої «пацифікацією», українські національні партії об'єдналися задля спільної участі в парламентських виборах.

На Волині восени 1930 р. умови діяльності опозиційних політичних партій майже не відрізнялися від умов у Галичині. Органи поліції у цей період широко застосовували репресії щодо відомих діячів українського національно-визвольного руху. У ніч із 17 на 18 жовтня 1930 р. було заарештовано Г. Нивинську, члена УСРП, дружину кандидата в послы А. Нивинського; 19 жовтня 1930 р. у Рівному така ж доля спіткала С. Жука, котрий виконував обов'язки заступника голови УСРП. Його у січні 1931 р. було ув'язнено на два роки «за антиурядову діяльність» [2, с. 170]. Як зазначив у своїх спогадах І. Макух, «прокурорськими свідками було кілька польських колоністів, які з-поза плотів підслухували промову і при тім, як виявилось, навіть не вміли говорити по-українськи. Це був найтяжчий засуд на будь-якого посла в Польщі взагалі. Це була помста за світлу організаційну і національно-освідому працю посла Семена Жука» [4, с. 424]. У Степані Костопільського повіту поліція заарештувала та вивезла до Рівного кандидата у послы до сейму О. Кудру.

Судових переслідувань з боку польської влади зазнавали не лише члени УСРП, така ж доля чекала й деяких відомих діячів УНДО [2, с. 171].

Силовий тиск на українське суспільство з боку держави, а також “пацифікація” забезпечили потрібні для влади результати виборів. Якщо у Галичині українсько-білоруський виборчий блок набрав 30,8 % голосів, то на Волині, згідно з офіційними результатами виборів, – близько 62 тис. голосів українських виборців, чи 12,65 %; тоді як за ББСУ було віддано 390 тис. голосів, або 78,86 %. У голосуванні до сейму на Волині брало участь 509 тис. осіб, або 58,5 % усіх жителів краю, що мали право голосу [5, с. 131].

Головними чинниками, що вплинули на результати виборів, були репресії з боку влади щодо опозиційних політичних сил, тиск на українське громадянство, «пацифікація» та фальсифікації підсумків голосування. І хоча на Волині пацифікаційні акції з боку влади не набрали таких масштабів, як у східногалицьких воєводствах, однак і в цьому регіоні поліцейські відділи не лише завдавали побоїв людям, а й спалювали цілі господарства. В окремих випадках поліція заарешто-увала молодих українців та по «дорозі їх стріляла, бо вони, мовляв, утікали». Зокрема, «пацифікації» було проведено в Доросинях, Старій Вижві, Тростянці, Поворську та в інших селах регіону. Каральні акції досягли своєї мети: багато українців Волині не брали участі в голосуванні, що й відобразилося на загальних результатах виборів [4, с. 424].

Отже, у результаті тиску з боку польської влади на українське суспільство у поєднанні з проведенням пацифікації українці отримали не набагато менше голосів, але втратили досить багато депутатських мандатів. Проведення збройного умиротворення українців лише загострило польсько-українське протисоєння у краї.

Список використаних джерел та літератури:

1. Кучерепа М. М. Давидюк Р. П. Волинське українське об'єднання (1931–1939 рр.) : монографія. Луцьк : Надтир'я, 2001. 420 с.
2. Кучерепа М. М., Цецик Я. П. Українські національні партії на Волині (1921 – 1939 рр.) : монографія. Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки. 2011. 304 с.
3. Комунікат. *Громадський голос*. 1930. 4 жовтня. С. 1.
4. Макух І. На народній службі : спогади. Київ: Основні цінності. 2001. 572 с.
5. Швагуляк М. Суспільно-політична ситуація у Західній Україні на початку 30-х років ХХ ст. *Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка: пр. іст.-філософ. секції*. Львів, 1991. Т. ССХХІІ. С. 110-141.

Анастасія Полєва, Ольга Мельник
здобувачки вищої освіти ІV курсу
факультету економіки та менеджменту
Національного університету водного
господарства та природокористування (м. Рівне)
(науковий керівник: к. і. н., доц. **Я. П. Цецик**)

ПРОТИДІЯ ЛЕГАЛЬНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ КОЛОНІЗАЦІЙНИМ ПРОЦЕСАМ НА ВОЛИНІ НАПРИКІНЦІ 1920-Х – У 1930-Х РР.

Постановка наукової проблеми. Штучно створений «сокальський кордон» призвів до роз'єднання українських земель у складі II Речі Посполитої. Економічна криза 1925 – 1926 рр. сприяла активізації національних рухів та призвела до травневого перевороту. Для українських організацій це мало негативні наслідки, стрімко посилювався тиск також і на політичні сили, що було перешкодою діяльності «волинської програми».

Історіографія дослідження. Питання протидії українських політичних угруповань колонізаційній політиці польської влади на західноукраїнських землях у міжвоєнний період неодноразово піднімалося в українській і польській історіографії. Питання досліджуваної проблеми певною мірою проаналізовано у наукових працях польського вченого А. Айненкеля [1], українських вчених Т. В. Вронської [2], Р. П. Пальчевського [3], М. Кучерепи [4] та інших.

Протистояння між легальними українськими партіями негативно впливало на основні напрями їх діяльності. Зокрема серед головних напрямів у роботі партій було проведення урочистостей з нагоди вшанування пам'яті, проведення публічних заходів. Після виборів 1928 р. особлива увага УНДО була повернута на Волинь.

Окрім того члени УНДО та УСРП намагалися утворити свої повітові комітети у Володимирі, Ковелі. Головною метою їх діяльності було зміцнення своїх позицій в українських культурно-освітніх організаціях. Відомі партійні діячі неодноразово на публічних виступах піднімали питання щодо протидії політиці колонізації українських земель польськими військовими колоністами [1, с. 41-55].

Однак існувала відмінність між партіями, яка полягала в тому, що націонал-демократи хотіли охопити майже всі повіти, тим часом як соціалісти-радикали проводили свої заходи лише там, де були їх прихильники.

У жовтні 1930 р. вони опинилися у непростому становищі, органи влади у контексті реалізації політики «пацифікації» розпочали застосовувати репресії проти українських опозиційних політичних угруповань. Таким чином арешти відомих членів партії призвели до того, що напередодні парламентських виборів вони опинилися без політичного керівництва.

Аналізуючи результати виборів на Волині польська преса дійшла висновку, що волинське населення підтримало співпрацю українців та поляків.

Отримані результати свідчать, що більшість українців, які були членами ББСУ були емігрантами, тому українське населення негативно ставилося до польської влади у регіоні [2, с. 71-72].

Перша післявиборча акція в грудні 1930 р. принесла жахливі наслідки, було зруйновано та спалено 800 сіл. На Галичині ці заходи були масштабними, прикладом може слугувати участь у шкільних плебісцитах взяли кілька тисяч українців.

УСРП на Волині протидіяла політиці військової колонізації. На польських вічах лунали заклики до українського населення краю. Прикладом може слугувати виступ М. Матчака, який був членом Головної управи партії, саме він закликав народ до відродження Української держави. Однак діяльність УСРП на Волині обмежувалася проведенням нарад та зборів. При цьому організувалися протести проти колонізації освіти. Прикладом може слугувати протест у с. Головниця, де члени УСРП збирали підписи за право вчитися українською мовою. Відповідно до цього діяльність УНДО та УСРП переважно характеризувалася протестами проти політики колонізації, більше того можна впевнено стверджувати, що діяльність цих партій мала вагомий вплив на Волині [3, с.14-25].

Рівненський повітовий комітет УНДО намагався зміцнити свої впливи серед молоді, хоча остання активно вливалася у лави Організації українських націоналістів, яка функціонувала нелегально. Як відзначено вище обидва політичні угруповання протидіяли колонізації освіти. Після прийнятого 31 липня 1924 р закону було створення передумови для перетворення українських шкіл на польські, заборонялося викладання ряду предметів українською мовою. УСРП створила молодіжну формацію «Каменярі», що впливала на культурно-освітнє виховання української молоді та допомагала у здобутті професійної освіти.

На той час формально у Польщі національним меншинам гарантували право на національну освіту й використання рідної мови, положення про це було закріплено в Конституції країни 1921 р.. Проте навчання рідною мовою могло здійснюватися лише на вимогу не менше 40 батьків дітей шкільного віку. На Волині протягом 1924-1925 навчальних років заборонили викладати географію та історію українською мовою і перевели на польську, а на українській мові залишилося лише два предмети: українська мова та математика.

У 1932-1933 навчальному році, українці, які становили більшу частину населення на Волині, але при цьому практично залишилися без своєї національної освіти, адже більшість шкіл були російськими, чеськими, німецькими та єврейськими. Така політика польської влади на західноукраїнських землях мала на меті за допомогою переселення вчителів-поляків активізувати процеси колонізації українського населення [4, с. 29-37].

У 1932 р. депутат польського сейму М. Матчак відзначив, що 300 тис. дітей шкільного віку взагалі не відвідували школу, а польська влада у Західній Україні школи перетворила на польські. Влада, переконувала народ України в

тому, що все що вона робить позитивно вплине на відносини між країнами-сусідами, адже злагода може бути тільки тоді, коли люди спілкуються однією мовою. У березні 1932 р., польський сейм прийняв закон згідно якому реорганізували початкові, середні та фахові школи.

Волинський воєвода Юзевський відкривав українські школи на Волині, але в особливих випадках, для яких потрібні були нові кадри, які не живуть спогадами про минуле.

Отже, незважаючи на те, що на Волині збільшилася загальна кількість освітніх закладів, абсолютна більшість із них мали на меті проводити полонізаційну політику в регіоні. Українське населення краю фактично опинилося без своєї національної школи.

Список використаних джерел та літератури:

1. Айненкель А. Політика Польщі відносно українців у міжвоєнний період. Україна–Польща: важкі питання : матеріали II Міжнар. семінару істориків “Українсько-польські відносини в 1918-1947 роках”. Світовий союз воїнів Армії Крайової, Об’єднання українців у Польщі, 1998. С. 29-46.
2. Вронська Т. В. Участь українських зарубіжних політичних та громадських організацій в акціях протесту 30-х рр. ХХ ст. проти голодомору в УСРР. *Український історичний журнал*. 2003. № 5. С. 67-75.
3. Пальчевський Р. С. Український молодіжний рух на західноукраїнських землях (20–30-ті рр. ХХ ст.) : автореф. дис. канд. іст. наук. Чернівці, 2000. 20 с.
4. Кучерепа М. М. Національна політика Другої Речі Посполитої щодо українців (1919–1939 рр.). *Україна – Польща: важкі питання: матеріали II Міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини в 1918–1947 роках»*, Варшава, 22–24 трав. 1997. Варшава: Світовий союз воїнів Армії Крайової, Об’єднання українців у Польщі, 1998. С. 11-28.

Вікторія Прозапас,

Вікторія Прозапас

здобувачки вищої освіти I курсу спеціальності

«Інформаційна, бібліотечна справа»

Національного університету водного

господарства та природокористування (м. Рівне)

(науковий керівник: к. і. н., доц. **Я. П. Цецик**)

ПРОТИДІЯ УКРАЇНСЬКИХ ЛЕГАЛЬНИХ ПАРТІЙ ПОЛОНІЗАЦІЇ ОСВІТИ НА ВОЛИНІ

Постановка наукової проблеми. Питання пов’язані з протидією українських політичних угруповань полонізації освіти й донині є актуальними. Незважаючи на появу комплексу наукових праць присвячених даній проблемі окремі питання не вимагають наукового переосмислення.

Аналіз досліджень і публікацій. Протидія українських легальних партій полонізаційним процесам в освіті у міжвоєнний період неодноразово порушувалася українськими вченими. У більшості наукових праць увага акцентувалася на ситуації у Галичині, а на Волині досліджена меншою мірою. Окремі питання досліджуваної теми з'ясовано у працях М. Чоповського [2], М. Кугутяка [3], В. Колесника [4].

Незважаючи на гарантовані національним меншинам за Конституцією від 17 березня 1921 р. права на збереження своєї національності та вільне користування рідною мовою, а також підтвердження цього права мирним Ризьким договором 1921 р., згідно яких польські урядовці взяли на себе зобов'язання створити умови для вільного розвитку освіти та збереження релігійної ідентичності українського, білоруського та російського населення на початку 1930-х рр. у багатьох населених пунктах Західної України було перетворено українські школи у польські [1, с. 46].

З ініціативи міністра освіти та віросповідань професора С. Грабського прийняли закон, згідно з яким навчання рідною мовою могло здійснюватися на вимогу не менше 40 батьків дітей шкільного віку, що проживали у даній місцевості. А для того, щоб школа перейшла на польську мову навчання, достатньо було зібрати підписи лише 20 батьків [2, с. 31]. З введенням в дію даного закону виникла реальна загроза перетворення українських шкіл у польські або утравквістичні.

Ця ситуація у системі державної освіти викликала протести як з боку чільних українських політиків, так і населення. Українські парламентарі неодноразово у парламенті Польщі піднімали проблему збереження української державної освіти та намагалися протидіяти закриттю польською владою українських шкіл. Тоді ж від імені Української парламентської репрезентації (УПР) С. Козицький подав на розгляд сейму внесок, в якому йшлося про те, що польська влада повинна залучати до праці на шкільній ниві українських учителів на Поліссі, Волині, Холмщині, та Підляшші [1, с. 93].

Отже, польська влада не зважала ні на протести українського населення краю, ні на виступи українських парламентарів у сеймі та сенаті Другої Речі Посполитої, а продовжувала дотримуватися раніше взятого курсу на полонізацію закладів освіти.

Ситуація з українською освітою у краї склалася катастрофічно, адже основною метою польської влади була політика полонізації українського населення краю.

Українські політичні партії, що функціонували у той період на Волині приділяли значну увагу проблемі збереження української державної освіти. У 1920-х рр. Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), окрім відстоювання функціонування українських державних шкіл, добивалося відкриття українського університету у Львові. Про це неодноразово писалося в партійній пресі. Проблеми української освіти неодноразово порушувалися наприкінці 1920-х - на початку 1930-х рр. у парламенті країни [3, с. 420].

На початку січня 1932 р. у своєму виступі у сеймі посол до сейму, член УНДО Д. Великанович торкаючись проблеми освіти зазначив, що коли у 1922 – 1923 навчальному році на українських землях у складі Другої Речі Посполитої було 2 676 українських шкіл, то у 1930 р. їх залишилося лише 757. А близько 300 тисяч українських дітей взагалі не відвідували школу [3, с. 423].

Польська влада робила усе можливе, щоб знищити українські школи. У березні 1932 р. польський сейм затвердив новий закон про школу, згідно з яким була проведена реорганізація початкових, середніх і фахових шкіл. Семикласні школи реорганізовували у початкові трьох ступенів. Так, школу I-го ступеня дозволялося відкривати лише в місцевостях із кількістю дітей не менше - 60, школу II-го ступеня - не менше 350. Тому школи II-го і III-го ступеня могли бути відкриті лише у значних населених пунктах, куди не могли дістатися діти з малих сіл. Таким чином, переважна більшість дітей шкільного віку закінчувала своє навчання після 2-3 років перебування за партою [4, с. 340].

Основними формами захисту освіти, які практикували українські національні партії, було проведення народних віч. На них збирали підписи батьків за право навчання дітей рідною мовою [4, с. 340].

Таким чином, українська інтелігенція, яка входила до складу легально діючих українських політичних партій УНДО та УСРП значну увагу приділяла справі захисту української освіти від полонізації, а основними формами боротьби за збереження української освіти, які ними використовувались була організація та проведення народних віч, шкільних плебісцитів, спрямованих на захист української школи від полонізації, на яких збирали підписи українських громадян за право навчатися рідною мовою.

Список використаних джерел та літератури:

1. Кучерепа М. М., Цецик Я. П. Українські національні партії на Волині (1921 – 1939 рр.) : монографія. Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки. 2011. 304 с.
2. Чоповський В. Ю. Українська інтелігенція в національно-визвольному русі на Західній Україні (1918–1939). Львів : Край, 1993. 168 с.
3. Кугутяк М. Історія української націонал-демократії (1918–1929). Київ; Івано-Франківськ : Плай, 2002. Т. 1. 536 с.
4. Колесник В. Українська інтелігенція Волині та Холмщини в боротьбі за національну школу. *Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків* : зб. наук. пр. Луцьк, 2008. С. 335-346.

Володимир Бондарєв
здобувач вищої освіти II курсу
спеціальності «Журналістика»
Національного університету водного господарства
та природокористування (Рівне)
(науковий керівник: канд. наук із соц. комунікацій **Г. В. Сухарєвська**)

ВИСВІТЛЕННЯ «УКРАЇНСЬКОГО ПИТАННЯ» НА СТОРІНКАХ ЧАСОПISУ «ДІЛО» НА ПОЧАТКУ 1930-Х РР.

Постановка наукової проблеми. На шпальтах «Нового часу», «Громадського голосу» та інших українських видань регулярно публікували матеріали про ситуацію на західноукраїнських землях. Газета «Діло», незважаючи на переслідування з боку польської адміністрації, у досліджуваній період оприлюднила значний обсяг таких матеріалів.

Історіографія проблеми. Питання аналізу змісту статей, присвячених «українському питанню», на сторінках газети «Діло» у досліджуваній період часу не були об'єктом спеціального наукового дослідження. Більшість учених-істориків їх висвітлювали з точки зору вивчення окремих тем. Певний обсяг інформації з порушеної проблеми вміщено у монографії І. Соляра [2].

Мета нашої розвідки – проаналізувати зміст публікацій у газеті «Діло» на початку 1930-х рр. з погляду висвітлення суспільно-політичної ситуації в регіоні і врегулювання українського питання у Другій Речі Посполитій.

У зв'язку із закритістю та фактичною ізоляцією Радянського Союзу українці в Західній Україні не мали змоги одержувати об'єктивну інформацію з теренів УСРР / УРСР. Кореспондент найпопулярнішої західноукраїнської газети «Діло», розпочинаючи рубрику «Хроніка Совітської України», зазначав: «Наше громадянство взагалі дуже мало знає про тамошнє життя, лихоліття наших братів під московсько-більшевицькою окупацією. Це все зобов'язує нас не тільки до політичних протестів, але й до тіснішого духовного зв'язку з тамошнім народом до більшого зацікавлення подробицями його боротьби та стихійних виявів живучості» [1]. Також зазначалося, що рубрику вестимуть ті, хто володів інформацією про ситуацію в СРСР. Збалансована і зважена позиція авторитетного львівського часопису демонструвала об'єктивний стан справ в українському питанні, таким чином часопис «Діло», його кореспонденти й редактори, зрештою, усе українське громадянство (насамперед Галичини), чії помисли, ідеї та завдання максимально акумульовано на шпальтах львівського щоденника, сповнені завзяття, незважаючи на різні перепони, раз і назавжди вибороти державність, виявляли ознаки мужності й інтелекту, демонстрували характер [2, с. 295].

Початок 1930-х рр. характеризувався тим, що західна преса намагалася охарактеризувати українську націю та її ідейних провідників як агресивних, таких, що не вмюють і не хочуть мирно співіснувати з представниками інших національних громад. Висміювалися і національні символи українства.

На сторінках газети «Діло» стверджувалося з оптимізмом, що «незалежно від обставин, про українську проблему в цілій її ширині буде щораз більше писатися на сторінках тієї світової преси, яка має відчуття актуальності і важливості політичних тем» [3, с. 1-2].

Редактори і співробітники «Діла» не помилилися – українські проблеми вже незабаром почали обговорювати майже в усіх європейських країнах (насамперед у Великобританії, Німеччині, Франції, Швейцарії, Бельгії, Австрії, Італії), а також у Канаді, США та Японії.

Так, видання Королівської колегії Лондонського університету «Slavonic Review» навесні 1931 р., зазначаючи в редакційній статті, що «єдиною національністю, якій не пощастило ще довершити свою незалежність після війни, була українська національність» [4, с. 1-2], друкує статтю українського автора В. Панейка і як альтернативу до неї – статтю польського професора С. Сроковського.

Василь Панейко виступає за створення буферної держави, яка охоплювала б усі українські землі, включені до складу Польщі, – Галичину, Волинь, Підляшшя, Полісся і частину Холмщини. Адже це було б відновленням середньовічної Галицько-Волинської держави як єдиного П'ємонту для майбутньої української соборності, яку автор вважає лише питанням часу. Саме тому В. Панейко переконаний, що життєвий інтерес Польщі полягав у тому, «аби українська соборність здійснювалась нею, а не проти неї», бо «соборна Україна не зречеться Галичини й Волині» [4, с. 1-2].

Польський автор, професор Високої школи політичних наук у Варшаві Станіслав Сроковський висловлюється різко і демагогічно. Так, пафос його публіцистики зведено до того, що українство – давня вигадка «австрійських маккіавельців», а Україна – «назва польських окраїн». «Пацифікація» проти українського селянства, коли постраждали тисячі й загинули десятки невинних людей, на думку автора, «ніщо інше, як виконання першого обов'язку уряду», адже, мовляв, українцям в Польщі погано жилося не через поляків, а через діяльність українських політичних партій [4, с. 1-2].

Саме часопис «Діло» доклав значних зусиль для формування національної свідомості українців. Парадокс дієвості комунікативного каналу (сучасною термінологією) полягав у тому, що розкриття суті українсько-польського політичного суперництва зокрема і національно-визвольної боротьби українського народу в 1930-ті рр. загалом не стільки пригнічувало сподвижників, скільки, завдяки відображенню справжнього обличчя політичних опонентів і неприхованих ворогів та окресленню альтернативних шляхів національного самоутвердження, гартувало і готувало до нових звитяг.

Узяти б, наприклад, позицію британського парламентаря Ріса Дейвіса, оприлюднену у британській пресі («Польща і українці») після ретельного вивчення причин польського терору проти українських селян восени 1930 р. Він слушно відзначає: більшість польського народу дуже шкодує, що події розвивалися таким чином. Водночас Р. Дейвіс спрогнозував, що міжнародна громадськість засудить репресивні акції щодо українців з боку уповноваженої

урядом польської поліції. І не тільки: «...усі поважні люди мають надію, що Комітет Ліги Націй полагоди́ть справу так, що дасть українцям якусь автономію, яка не порушить національної системи правління в Польщі ані національної гідності поляків» [5, с. 1-2]. Згідно з його позицією українцям доцільно надати права на автономію, що мали 300 тис. німців у Шлеську або 800 тис. поляків у Німеччині, зокрема, отримували освіту рідною мовою [5, с. 1-2].

Водночас представники української нації, члени польського сейму, прагнули всіма можливими засобами привернути увагу світової громадськості до українства загалом і необхідності постанови Української держави зокрема. «Пацифікація» супроти галицьких селян (осінь 1930 р.) стала тим каменем спотикання внутрішньої польської політики, що викликав відповідне відлуння у політиків, у пресі європейських країн.

Якщо навесні 1931 р. шальки терезів українсько-польського суперництва (визначення того, хто мав рацію, а хто винен) переважали в бік поляків, то восени ситуація змінилася. У Перуджі на засіданні Комісії меншин Товариства прихильників Ліги Націй висловлено думки щодо розв'язання українських справ – шкільної та автономії (Баккер). Виконавчий секретар Конгресу організованих національностей Амменде підкреслив, що «бажання українського населення у Галичині мати українську державу зовсім не є фактом нелояльності» [6, с. 1-2]. Однак його пропозицію не прийняли.

Висновки. Аналіз публікацій у газеті «Діло» на початку 1930-х рр. дає підстави стверджувати, що їх автори детально висвітлювали суспільно-політичну ситуацію в регіоні, намагалися привернути увагу світової спільноти до врегулювання українського питання у Другій Речі Посполитій.

Список використаних джерел та літератури:

1. Газета «Діло» за період 1930-33 рр. URL: <https://libraria.ua/all-titles/group/192/>
2. Соляр І. Зовнішні орієнтації національно-державницьких партій Західної України (1923-1939). Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011. 356 с.
3. Поморя і Україна. *Діло*. 1930. 28 грудня. С. 1-2.
4. Меленевський І. Українсько-польська справа в Лондоні. *Діло*. 1931. 28 квіт. С. 1-2.
5. Посол англійського парламенту про українську справу. *Діло*. 1931. 9 трав. С. 2-3.
6. Як це було у Перуджі? Українська справа на Засіданні Меншостевої Комісії Т-ва Прихильників Ліги Націй. *Діло*. 1931. 22 жовт. С. 1-2.

Вікторія Чепель
учениця 11-го класу
ОЗЗСО Пулинська ЗОШ І-ІІІ ступенів
Житомирської області
(науковий керівник: вчитель історії **Ю. В. Грабовський**)

ПУЛИНСЬКИЙ РАЙОН ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ В РОКИ КОМУНІСТИЧНОГО ТЕРОРУ 1930-Х РР.

Дослідженню злочинів комуністичного терору в Україні і його найтрагічнішої сторінки, Голодомору 1932-1933 рр., присвячено велику кількість праць у сучасній українській історичній науці. Сучасні дослідження розкривають невідомі аспекти проявів політики сталінського терору в країні та її регіонах, що допомагає дати об'єктивну оцінку фактам та подіям того часу, виявити сутність та характерні риси радянського політичного режиму 1930-х рр.

Метою дослідження є вивчення злочинів сталінського тоталітарного режиму на території Пулинського району Житомирської області у 1930-х рр., з урахуванням архівних джерел та новітніх досліджень проблеми.

В роки Голодомору 1932 - 1933 рр. села, які сьогодні входять до складу Пулинського району Житомирської області, підпорядковувались двом національним районам, що були створені в період так званої «коренізації», - Мархлевському польському національному району (створений у 1925 р.) з центром у Мархлевську (Довбиші) і Пулинському німецькому національному району (створений у 1930 р.) з центром у Пулинах (Червоноармійську) Київської області.

Голодомор 1932-1933 рр. був великою трагедією і для жителів Пулинщини. Свідок тих часів Д. Чайківський розповідав: «Я бачив з вікна нашої хатинки, як щоденно раненько привозили мертвих з районної лікарні й райвідділу міліції. А одна підвода збирала мертвих біля пулинських магазинів, по дорогах, хатах, біля огорож, в садах, в ровах....В ями на кладовищі вкидали 5-7 мертвих людей. Це були своєрідні братські могили на рідній землі. Я інколи ходив на кладовище. Бачив то руки, то ноги мертвих, які були погано закопані й виднілися з-під землі...» [6, с.18].

Статистичні дані за період 01.01.1933 р. по 01.01.1934 р. свідчать про те, що тоді населення Пулинського району складало 31246 осіб, народилося – 953, померло 1811 осіб [4, с.621].

Окремою трагічною сторінкою цих років було насильницьке переселення жителів краю німецької та польської національності. Їх вважали неблагонадійним елементом у прикордонній зоні і у 1936 р. переселили до Карагандинської області Казахстану. Загалом було переселено 900 родин з 14 населених пунктів, у т. ч. 48 сімей з Червоноармійська (Пулин) [3, с. 45, 48].

Перше засідання «трійки» при УНКВС Житомирської області відбулось 23 жовтня 1937 р. Результати діяльності цієї комісії жахають. Зокрема, за один

тиждень у жовтні 1937 р. нею було розглянуто справи на 421 особу, з них 315 – призначено вищу міру покарання. За політінформацією Червоноармійського райкому КП(б)У, секретарю Житомирського облоргбюро КП(б)У в ніч з 24 на 25 жовтня 1937 р. в Пулинському районі (Червоноармійському), проведено арешти сімей засуджених за контрреволюційну роботу та ворогів народу. Усього тоді було заарештовано 37 жителів, взято підписки про невиїзд від 17 осіб. У листопаді кількість репресованих різко зростає. В грудні винесено вироки вищої міри покарання 921 особі і 929 вироків до ув'язнення в ВТТ [5, с. 156, 198].

Важко підрахувати і кількість репресованих та розстріляних під час сталінських репресій 1934-1941 рр., але ця цифра по справах репресованих сягає більше, ніж за 2 тис. осіб. Лише у Червоноармійську було репресовано 246 осіб [2, с.134].

Слідчу справу проти жительки колонії В'язовець Пулинського району Зель Адіни Давидівни (1903 р. н.), німкені за національністю, було розпочато в січні 1935 р. Вона звинувачувалася в злочині, передбачуваному статтю 54 КК УРСР (контрреволюційна діяльність та зрада Батьківщині). Жінка займалась власним домашнім господарством та не мала освіти. Однак підозра на неї впала через те, що вона мала в родині брата Лянге Еміля, який виїхав з родиною до Америки ще у період Першої світової війни. До 1933 р. Зель А. Д. зв'язків з братом не підтримувала і тільки, коли в 1933 р. по всій Україні лютував голод, вона, як сама зазначала в протоколі допиту, перебуваючи у вкрай скрутному становищі, написала йому листа з проханням матеріально підтримати її [1, арк. 27, 44]. За документами при обшуку помешкання Зель А.Д. були виявлені адреси її брата Лянге та представників благодійних релігійних організацій С.А Флюге з Німеччини, Густава Генке з Польщі, за якими вона мала змогу отримувати хоч якусь допомогу під час голодомору. Ці факти були розцінені як контрреволюційна діяльність. За допитами інших людей, які були притягнуті по справі як свідки, зазначалося, що Зель А.Д. з куркульської родини, а ще вона складала списки осіб на отримання допомоги.

Навіть не маючи достатньо доказів слідство, постановою від 10 травня 1935 р. передало справу на розгляд особливої наради при НКВС СРСР і не сумніваючись у вині підозрюваної, клопотало перед особливою нарадою про засудження А. Д. Зель до трьох років виправних трудових таборів. 21 червня 1935 р. особлива нарада при НКВС СРСР задовольнила це клопотання [1, арк. 29-31].

У висновках важливо зазначити, що Пулинщина не була виключенням у складних трагічних подіях того періоду, про що свідчать наведені факти голодомору, насильницького переселення представників національних меншин району та ін. Трагічні долі окремих жителів Пулинського району в роки сталінського терору 1930-х рр. ще раз засвідчують несправедливість та ідеологічний характер звинувачень органів НКВС проти рядових громадян.

Список використаних джерел та літератури:

1. ДАЖО (Держархів Житомирській області). Ф. Р.-5013. Оп. 2. Спр. 3383.
2. Житомирщина: Історичний нарис. Навчальний посібник. А.Б. Войтенко, О.М. Іващенко, О.С. Кузьмін та ін. 2-ге вид., випр. та доп. Житомир: «Полісся» 2008. 272 с.
3. Мурзаков С. Наш край «Чортоліси-Пулини-Червоноармійськ». Червоноармійськ, 2004. 71 с.
4. Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні. Житомирська область. Житомир: «Полісся», 2008. 1116 с.
5. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Житомирська область. У 7 кн. Кн. 1. Житомир : Полісся, 2006. 724 с.
6. Чайківський Д. Голос живої людини з того світу. Червоноармійськ, 2005. 87 с.

Святослав Гуринчук

учень 8-го класу

Денишівської ЗОШ І-ІІІ ступенів

імені В. Г. Бондарчука

(керівник: вчитель історії **Н. С. Гуринчук**)

АНГЕЛИ НЕ ПЛАЧУТЬ, АЛЕ...

(Жива історія: Голодомор 1932-1933 рр. та голод 1946-1947 рр. в Україні)

З часом, поглиблюється інтерес усього свідомого людства до однієї з найбільших у світі гуманітарних катастроф — голодоморів в Україні. Багато трагедій пережив український народ, але страшнішого лиха, ніж голод 1932-1933 рр. та 1946-1947 рр., історія України не знає.

Метою роботи є дослідження фактів «живої історії» власної родини та знайомих, свідчення очевидців.

Завданням роботи було показати історію важливих історичних подій, через родинні історії звичайних людей.

Дослідження охоплює такі часові межі: події Голодомору 1932-1933 рр. та голоду 1946-1947 рр. в Україні.

Проходять дні, роки, пливуть століття...

Життя іде, зборовши болі й лихоліття,

Щодня народжує палкий світанок,

Щоб міг сказати я матусі: "Добрий ранок!",

Щоб дякувати міг батькам за щастя жити,

Рости, навчатися, історію творити.

Історію свого славетного народу,

Що починається для мене з мого роду [1].

Ось деякі свідчення про події Голодомору 1932-1933 рр., записані зі слів очевидців. Жителька села Чоповичі Малинського району, Ширченко Ольга Іванівна 1927 р. н., розповідає, як «...гинули люди, вони напівживі лежали під

тином. У її сім'ї було восьмеро дітей, з яких матері вдалося вигодувати лише п'ятеро.» [3].

Жителька села Вереси Житомирського району Корольчук Надія Артемівна 1905 р. н. розповідала своєму онукові Боровському Сергію Марциновичу про так звану "красну мітлу". Це були червоногвардійці, які приїжджали возами до хат і забирали все: продукти, худобу і кудись вивозили. Свого сина Михася 1924 р. н. вивезла в Західну Україну місто Дубно, де в господаря влаштувала його пастухом, щоб міг заробити собі на склянку молока і якось прожити. Сама найнялася полоти просо, за що заробила клумак пашні. На кінець 1933 р. вони повернулися назад у Вереси» [3].

Перша вчителька моєї мами, Біда Галина Миколаївна 1926 р. н., жителька села Миропіль Романівського (Дзержинського) району, розповідала своїм учням про голодомор на уроках. Пам'ятає, коли була малою, гралася на вулиці і відчула дуже смачний запах у повітрі, ніби як смажені котлети. Була голодна і тому запах привів її до воріт сусідів. «Вийшла сусідка і запросила її на обід. На столі були котлети із річкових моллюсків. Вона пообідала та поспішила додому розповісти про це мамі. Мама дуже висварила маленьку доньку і заборонила ходити у хати інших людей, бо боялася, що її можуть заманити та з'їсти!» [5].

Моя вчителька теж згадувала про свою родину у роки Голодомору. «Зокрема, у сім'ї її дідуся Копійки Петра Дмитровича 1906 р. н. жителя села Буки Житомирського району, було п'ятеро дітей. На жаль, не всі діточки вирости. У страшний голодний 1932 рік помер син Василько, про що є запис у «Національній книзі пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років»: «Копійка Василь Петрович, 6 років, дитина, с. Буки, 25 жовтня, 1932 р., причина смерті - дизентерія» [4; 2, с.371].

Голодоморний терор залишив мільйони безіменних поховань, біль та жаль душах людей. Майже в кожному селі і місті є люди, які пам'ятають про голодомори, є місця масових поховань у голодні 1932-1933 та 1946-1947 рр. На мою думку, в Україні ми повинні свято берегти пам'ять про всіх замордованих голодом, оскільки не маємо права забувати ні про одну знищену голодом людину.

Пам'яті жертв Голодомору

Горить на підвіконні свічечка тремтлива,

Збігає віск сльозою, застигає..

О мій народе, Прометею терпеливий,

Твоя душа стражденная волає

І простить нас, твоїх малих нащадків,

Душею і з роками не дрібніти,

А пам'ятати їх, невинно убієнних,

І свічечку в їх пам'ять запалити.

Хай полум'я свічі всім нагадає,

Що дрібні дітоньки так їсточки просили,

Кусали пальчики, просили хлібчика або хоч смертоньки,

Бо мук таких терпіти не було сили.

А матері...
Голоднії Мадонни з бездонними і смутними очима,
І з косами, що рано посивіли,
Бо своїх діток клали в домовину.
Або й не клали, бо не мали сили,
Й самі у муках біля них конали...
О Боже, як Ти міг дивитись,
На те, що цілі села вимирали?
Як люто гинули оті робочі люди,
Що з діда-прадіда нам хліб ростили?
Прийми їх душі, Боженьку, до раю,
Бо їхнє пекло на землі скінчилось... [1].

Список використаних джерел та літератури:

1. Авторські поезії Ховзун Галини Борисівни (вчитель української мови Денишівської ЗОШ І-ІІІ ступенів імені В. Г. Бондарчука).
2. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні. Житомирська область. Житомир: "Полісся", 2008. 1116 с.
3. Записано в родині Гуринчука Святослава Миколайовича (2021 р.).
4. Записано в родині Ольшанської Алли Миколаївни (2021 р.).
5. Записано в родині Козак Людмили Володимирівни (2021 р.).

Мар'яна Куцмус
здобувачка вищої освіти ІІ курсу
спеціальності «Журналістика»
Національного університету водного господарства
та природокористування (Рівне)
(науковий керівник: к. філол. н., доц. *Л. Д. Малевич*)

«ЖІНОЧА СТОРІНКА» У ГАЗЕТІ «ДІЛО» У 1937-1939 РР.

Актуальність дослідження ролі преси як важливого чинника суспільно-політичного життя, культурного розвитку і національного самоусвідомлення різних прошарків української громадськості Галичини у 30-х роках ХХ століття не викликає сумнівів. Найавторитетніша й найвпливовіша західноукраїнська газета «Діло» наприкінці 1930-х рр. започаткувала «Жіночу сторінку» з огляду на те, що українське жіноцтво брало активну участь у суспільно-політичному житті регіону. Згідно із задумом редакції, зокрема І. Кедрина, це мало ще більше активізувати західноукраїнське жіноцтво.

Питання, пов'язані з дослідженням публікацій у газеті «Діло», неодноразово були об'єктом спеціальних наукових студій, проте «Жіноча сторінка» поки що об'єктом аналізу не була. Окремі аспекти порушеної теми частково висвітлено лише у працях Ю. Шаповала [1] та В. Кочкодана [2].

Мета нашої розвідки – з'ясувати принципи функціонування «Жіночої сторінки» у газеті «Діло» в 1937-1939 рр., виявити її основну тематику і проблематику, окреслити жанрову специфіку опублікованих матеріалів.

Культурний галицький часопис «Діло» впродовж свого 60-річного функціонування, крім суспільно-політичних тем, порушував і жіноче питання, яке особливої актуальності набуло напередодні Другої світової війни, що було пов'язано з реалізацією внутрішньої політики Речі Посполитої на західноукраїнських землях.

У номері газети «Діло» за 4 грудня 1936 р. вперше було надруковано самостійну тематичну «Жіночу сторінку», що займала всю шпальту. Редактором сторінки було призначено доктора прав та «інженера з обсягу економіки й торгівлі» Х. Кононенко, що мала досвід роботи у часописах «Нова Хата» і «Жінка» [1, с. 41].

На відміну від сучасних друкованих періодичних видань, у яких здебільшого редактор ставить завдання журналістам, принцип функціонування «Жіночої сторінки» був прогресивним, адже він забезпечував стале коло читачів і їх участь у формуванні рубрики. Досліджуване явище можна назвати таким собі «вічним двигуном», коли видавничий продукт користується незмінною популярністю і попитом унаслідок створення його самими споживачами.

У першому номері «Жіночої сторінки» було започатковано чотири постійні рубрики: «З нашої хроніки», «Зі світа», «Балачки про моду», «Практичні поради». Найтривалішою з них виявилася рубрика «Балачки про моду», що проіснувала до 15 липня 1939 р. Безперечно, кожна з рубрик була надзвичайно багатою на важливі історичні факти, актуальні питання суспільно-політичного життя тощо [1, с. 41].

Газета «Діло» систематично інформувала читачів і про збори товариства «Українська захоронка». Поле його діяльності було вужчим: воно стосувалося праці з дітьми дошкільного віку, а тому й обсяг висвітлення його діяльності менший. Проте спосіб подання матеріалів мав багато спільного з тим, як повідомляли про діяльність «Союзу українок», наприклад, виступ голови Софії Ракової, відчит про кількість утримуваних захоронок, організаційних півосель, підготовка педагогів на курсах, організація свята Матері, св. Миколая. Кожного разу зазначалася подяка жертводавцям, особливо митрополитові А. Шептицькому [2].

На сторінці публікували аналітичні статті, які торкалися питань економії світла, палива, наприклад, «Жіноцтво і економія» [3, с. 5], змішаних шлюбів [4]. Проте чи не найбільш актуальною темою стало материнство та питання правильного виховання дітей (дотримання гігієни, як навчити дітей писати і читати, привчити до дисципліни, поваги до старших тощо), підготовка до школи, відвідування дитячих садків тощо. У статтях на цю тему було чимало практичних порад [4].

Значну увагу часопис відводив організації курсів, які мали «піднести господарку господині», залучити її до просвітницької роботи. Одним зі

способів було залучення до навчання з різних ділянок домашнього господарства, яких потребуватиме конкретна громада. Наприклад, спеціальний курс мав допомогти жінкам пошити собі необхідну річ, а не купувати дорогу. Рекомендували, як проводити заняття (читати книги, як консервувати й готувати страви із цвітної капусти, шпинату тощо; як упорядкувати хату, пошити білизну, виховувати дітей, влаштувати конкурс на кращу господиню) [4].

У газеті «Діло» в рубриках «Жіночий вістник» та «Дописи» йшлося про культурно-просвітницьку працю «Союзу українок». У першій висвітлювали питання якості жіночої освіти. Публікації писали провідні членкині товариства: М. Струтинська, К. Малицька. У другій – публікували повідомлення про святкування Дня матері, підготовку літніх таборів, створення бібліотек при філіях і кружках [4].

Не оминав увагою часопис і різноманітну діяльність жіночих товариств. Більшість статей із цієї проблематики присвячено «Союзу українок», «Марійським дружинам». Останні організували релігійні маніфестації в честь Матері Божої у Бережанах, Станіславові та багатьох інших містах протягом 1930-х рр. Усі статті було подано в рубриці «Дописи». Тут зазначалося про неабияке враження, яке справили на присутніх урочисті заходи, організовані на честь Лесі Українки та Тараса Шевченка [4].

Періодично на сторінках щоденника друкували матеріали, які відбивали ставлення «Союзу українок» до радянської політики, засудження масових репресій проти українських письменників та громадських діячів. Натомість радянська преса звинувачувала учасниць жіночих товариств у тому, що вони «пані, а не звичайні робітниці, із буржуазним світоглядом, тупої егоїстичної моралі» [4].

Отже, «Жіноча сторінка», яка регулярно виходила на шпальтах найавторитетнішої західноукраїнської газети «Діло» в 1937-1939 рр., висвітлювала актуальні проблеми українського жіноцтва, які стосувалися ідеології і практики українського жіночого руху, інформувала про участь жінок у суспільно-політичному житті регіону, зокрема про діяльність жіночих товариств світського і релігійного характеру. Важливим напрямом функціонування «Жіночої сторінки» у газеті «Діло» була також публікація практичної інформації, що стосувалася освітніх, побутових і господарських питань. Упродовж аналізованого періоду «Жіноча сторінка» газети «Діло» регулярно публікувала жанрово різноманітні матеріали інформаційного, аналітичного та рекламного характеру.

Роль преси в активізації українського жіночого руху, висвітленні актуальних питань жіноцтва загалом, які набули особливої актуальності напередодні Другої світової війни, становить безсумнівний дослідницький інтерес і має перспективу подальших досліджень.

Список використаних джерел та літератури:

1. Шаповал Ю. Часопис «Діло» (1880–1939 рр.): історія, проблеми, люди : збірник праць Науково-дослідного центру періодики. Л., 1995. С. 5-45.
2. Кочкодан В. Т. Газета «Діло» про діяльність українських жіночих товариств Східної Галичини у міжвоєнний період. *Галичина*. 2015. Ч. 27. С. 321-328. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nikp_2015_27_43
3. Жіноцтво і економія. *Діло*. 16 липня. 1937. С. 5.
4. Газета «Діло» за період 1937-39 рр. URL: <https://libraria.ua/all-titles/group/192/>

Іванна Чернюк

здобувачка вищої освіти II курсу

ННІ економіки та менеджменту

Національного університету водного господарства

та природокористування (м. Рівне)

(науковий керівник к. і. н., доц. **Я. П. Цецик**)

ВПЛИВ УСРП НА ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ ВОЛИНИ У 1935-1939 РР.

Постановка наукової проблеми. Незважаючи на зростання чисельності Української соціалістично-радикальної партії у Західній Україні на Волині у другій половині 1930-х рр. її впливи помітно послаблювалися. Це було зумовлено протидією з боку польських силових структур досліджуваному політичному угрупованню.

Історіографія проблеми. Дослідженню діяльності УСРП на Волині присвячено низку наукових праць. Значний обсяг інформації міститься у науковій праці М. Кучерепи, який проаналізував внутрішню політику польської влади у краї [2]. Окремі аспекти діяльності досліджуваного політичного угруповання з'ясували М. Гон [3], В. Кучер і М. Павленко [4] та М. Швагуляк [5].

На засіданні бюджетно-фінансової комісії в 1935 р. сенатор від УСРП І. Макух розкритикував діяльність міністра внутрішніх справ Польщі М. Косцялковського. Поліція, застосовувала проти членів партії репресії. Влада Волині практикувала репресивні методи боротьби з опозиційними українськими політичними партіями. Неодноразово поліцією проводилися обшуки та арешти членів УСРП. У Гоцанській гміні Рівненського повіту у 1934 р. було заарештовано ряд членів партії, через належність до УСРП. У поліції Луцького та Рівненського повіту поліція «радила» вийти з партії і відмовитися від політичної діяльності. Поліція і у 1935 р. активно протидіяла проти соціалістично-радикалів у інших повітах. Це дало позитивний для влади результат. Частина волинських сільських партійних організацій в окремих повітах фактично припинила свою діяльність й існувала радше формально. 5 березня 1935 р. сенатор І. Макух у Речі Посполитій, сказав, що влада позбавила український народ можливості праці майже у 60 %. Він вважав, що не можна

щоб існував на Волині відрубний український народний рух, бо він може розвиватися лише в рамках співжиття, в яких кермує польський елемент і дозволяє лише стільки українського життя, скільки може хвилево перенести польський організований рух [1, с. 211].

УСРП рішуче виступив проти введення в дію квітневої конституції Польщі 1935 р. та негативно відреагував на угоду УНДО, було зірвано попередні міжпартійні домовленості про утворення ВНК. Причиною була “угодовська” політика УНДО. УСРП закликала своїх членів долучитися до бойкоту парламентських виборів 1935 р. На Волині місцеві партійні організації розповсюдили заклики до українського населення бойкотувати вибори до парламенту. Місцеві структури УСРП використовували роз’яснювальну роботу серед своїх партійців, але такі спроби були припинені поліцією [2, с.23].

У 1937 р. на Волині діяло два повітових, сім районних та десятки первинних організацій партії. Важливим та ефективним інструментом реалізації урядової програми для штучного відриву Волині від Галичини були репресивні дії поліції. У документах польських силових структур про суспільно-політичну ситуацію наголошувалося, що українські політичні партії на території Кременецького повіту активної діяльності не проводили [1, с. 215].

Особливу ненависть до українців проявляв КОП - нищили українські храми, а православних українців насильно перехрещували в католиків, часто виселяли їх із прикордонної смуги. За таких обставин соціалісти-радикали намагалися проводити свої партійні заходи таким чином, щоб уникнути можливих репресій влади [2, с.23-24; 3, с. 342].

Партійні організації краю велику увагу надавали проведенню партійних нарад, це мало сприяти зміцненню позицій партії. Заходи, присвячені вшануванню пам’яті відомих діячів українського національного руху, ознайомленню мешканців краю з діяльністю відомих українців, вивченню їхніх творів були спрямовані також і на підняття національної свідомості українського населення регіону [4, с.85].

У червні 1937 р. на з’їзді польської шкільної молоді було ухвалено резолюцію. На Волині в той період влада проводила конфіскацію українських легальних періодичних видань. Під тиском української преси й парламентарів конфіскацію вдалося зупинити. Одночасно члени волинських організацій УСРП зазнавали переслідувань з боку адміністративної влади [2, с.23-24].

Отже, незважаючи на складність внутрішньої ситуації у регіоні, партійні організації соціалістів-радикалів і далі. Польські силові структури напередодні Другої світової війни активізували протидію українським опозиційним політичним угрупованням. Копівці зробили усе можливе, щоб паралізувати діяльність українських структур.

На суспільно-політичну ситуацію у Західній Україні загалом і на Волині зокрема у 1938 р. великою мірою вплинули парламентські вибори. Соціалісти-радикали виступили із закликом до українських політичних сил бойкотувати ці вибори. Гасло про неучасть українського населення в парламентських виборах 1938 р. підтримали й волинські організації УСРП. Член УСРПО Марчук у

жовтні 1938 р. на нараді партійного активу у своєму виступі наголосив, що після подій на Закарпатті українці мають бути готовими до боротьби за відновлення Української держави на всіх етнічних українських землях. На Волині виник конфлікт між Г. Юзевським і КОПом. 10 березня 1938 р. прем'єр-міністр дозволив КОПу й надалі проводити «конверсійний рух» [2, с. 19].

У військових планах «зміцнення польського характеру» східних воєводств держави наголошувалося, що на Волині національна політика щодо українського населення Волині мала бути спрямована на його державну асиміляцію. Одним із пріоритетних завдань нова адміністрація визначила повний відрив краю від Галичини. Було заборонено поширення навіть легальних українських пресових видань, які вийшли за межами Волині. Справи щодо конфіскації поліцією українських календарів неодноразово розглядалися в судах [5, с. 563].

«Відрізанисть» волинських осередків УСРП від центру партійного життя негативно позначилася на діяльності УСРП. Улітку 1939 р. в Рівненському, Здолбунівському, Костопільському та Луцькому повітах діяло 15 сільських осередків УСРП. Керував їхньою діяльністю Рівненський повітовий секретаріат УСРП, який очолював С. Костецький. Усього в лавах партії у названих вище повітах Волині налічувалося 206 осіб. Діяли осередки УСРП на Волині до вересня 1939 р. Доля багатьох відомих членів партії після “золотого вересня” 1939 р. склалася трагічно. Більшість із них незабаром були заарештовані радянською владою й за звинуваченнями в українському націоналізмі заслані в табори чи розстріляні у в'язницях НКВС [1, с. 223].

Таким чином, ключову роль у послабленні впливів УСРП на Волині наприкінці 1930-х рр. відіграла діяльність органів польської адміністрації, які зробили усе можливе, щоб припинити діяльність волинських партійних осередків.

Список використаних джерел та літератури:

1. Кучерепа М. М., Цецик Я. П. Українські національні партії на Волині (1921 – 1939 рр.) : монографія. Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки. 2011. 304 с.
2. Кучерепа М. М. Національна політика Другої Речі Посполитої щодо українців (1919–1939 рр.). *Україна – Польща: важкі питання* : матеріали II Міжнар. семінару істориків «Українсько-польські відносини в 1918–1947 роках», Варшава, 22–24 трав. 1997. Варшава: Світовий союз воїнів Армії Крайової, Об'єднання українців у Польщі, 1998. С. 11-28.
3. Гон М. Особливості міжетнічної взаємодії в контексті політичних процесів на західноукраїнських землях у міжвоєнний період. Рівне: Волинські обереги, 2006. 431 с.
4. Кучер В. Західна Україна: боротьба за соборність українських земель (1923–1939 рр.). *Київська старовина*. 1999. № 1. С. 77-88.
5. Швагуляк М. Військові плани «Зміцнення польського характеру» східних воєводств держави (березень 1938 року). *Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка: праці історично-філософської секції*. Львів, 1999. Т. ССXXXVIII. С. 562-683.

Богдана Бойчук
здобувачка вищої освіти II курсу
спеціальності «Журналістика»
факультету історії, права і публічного управління
Вінницького державного педагогічного університету
імені М. Коцюбинського
(науковий керівник: к. і. н., доц. **В. А. Тучинський**)

ЮЗЕФ ПІЛСУДСЬКИЙ В БОРОТЬБІ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ПОЛЬЩІ

У кожного народу є свої знакові, овіяні міфами фігури, в яких фокусується історія країни. Для Польщі XIX-XX століття такою особистістю, безумовно, став Юзеф Пілсудський – комендант польських легіонів, начальник польської держави, яку він відродив після 123 років небуття.

Метою статті є розкриття Ю. Пілсудського як військового діяча в боротьбі за незалежність Польщі.

Дане питання досліджували такі історики як Л. О. Зашкільняк «Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів», А. О. Руккас «Польські легіони на фронтах Першої світової війни», Т. І. Зарецька «Юзеф Пілсудський і Україна», Г. О. Корольов «Європейський федераліст, імперіаліст і політичний реаліст. Польські історики про Ю. Пілсудського та його східну політику», а також дане питання досліджувалось на основі розвідок істориків, наукових досліджень, сотні публікацій, документальних збірок, спогадів, монографій та статей. Наукова література присвячена даній темі є досить різнопланова.

Під час Першої світової війни створив окремі легіони польської армії. Легіони стрільців – дітище Ю. Пілсудського – стали основою майбутньої польської армії, за допомогою якої Польщі вдалося відстояти свою незалежність в буремні революційні роки. Під керівництвом Ю. Пілсудського було створено: західний легіон та східний легіон [2, с.433].

Під час Першої світової війни Відень дозволив сформувати в складі австрійської армії польські та українські добровільні легіони. Військовозобов'язані за власним вибором могли вступати в ці легіони добровольцями або йти служити в звичайні «загальноавстрійські» частини. Однак, згідно з таємним розпорядженням Відня, місцева влада мала робити все можливе, щоб в Польський легіон і до Легіону Українських січових стрільців не йшли представники «нижчих» прошарків населення – робоча та селянська молодь, що мала служити в австрійських частинах. [4, с. 167].

Ю.Пілсудському так і не вдалося отримати від австрійців пост командувача всіма польськими легіонами. Формально він командував лише I бригадою. З часом військове керівництво австрійців захотіло обмежити самостійність легіонів, тому легіони мали скласти присягу на вірність цісарю Францу Йосифу I та підпорядковувались австрійському керівництву. Легіонери Західного легіону таку присягу склали й підняли збройне повстання проти

Росії, натомість легіонери Східного легіону відмовились скласти присягу. Після заняття російськими військами Східної Галичини Східний легіон під впливом проросійських польських політичних угруповань 21 вересня 1914 року саморозпустився. Замість Західного легіону були сформовані 3 бригади легіонерів, що брали участь у бойових діях у складі австро-угорської армії. У 1916 році польські легіони були роззброєні та інтерновані австрійцями, а самого Ю. Пілсудського було ув'язнено у фортеці Магдебург. [3, с. 20].

Отже, під час першої світової війни ідею створення польських легіонів висунули польські націоналістичні діячі проавстрійської орієнтації на чолі з Ю.Пілсудським, які розраховували на часткове вирішення польського питання за допомогою центральних держав.

Повернувшись восени 1918 року до Варшави, Ю. Пілсудський був призначений «тимчасовим начальником» держави і верховним головнокомандувачем збройними силами Польщі. Він зумів звільнити країну від залишків німецьких військ і взяв курс на утворення незалежної польської держави. У лютому 1919 року з зіткнень в Білорусії почалася радянсько-польська війна, основною метою якої було відновлення Польщі в кордонах 1772 року, «від моря до моря». В ніч із 21 на 22 квітня 1920 року, у Варшаві був укладений договір між Польською державою та Українською Народною Республікою. Інколи його називають «Пакт Пілсудського-Петлюри», хоча вони документ і не підписували. Ця угода значною мірою зумовила подальший перебіг подій у 1920 році. Угода була для обох сторін вигідна, тому що мала одну мету – боротьбу з більшовиками. Однак різнилися вже наступні цілі цієї боротьби: Україна прагнула до незалежності, а для Польщі – відсунути Росію від своїх кордонів. Невдовзі після підписання угоди розпочалися активні бої проти Червоної армії. Починалися вони вдало – вже на початку травня польські та українські війська були в Києві. Але надалі бойові дії пішли за ненайкращим для поляків та українців сценарієм. Мала місце військова помилка – коли Ю. Пілсудський планував цю кампанію, то бачив дві причини, чому варто воювати саме на українській території:

- політична причина (УНР була єдиним союзником Польщі на Сході);
- військова причина (в Україні Ю. Пілсудський намагався зустріти і розгромити головне угруповання Червоної армії)[3, с. 167].

В Україні Червона армія відступала з боями. Однак, командування Червоної армії перекинуло на територію України знамениті тоді Першу кінну армію та Чапаєвську дивізію. Все це дозволило перейти в контрнаступ на польські та українські позиції. Відтак Червона армія опинилася під Варшавою, де відбулася велика битва, що призвела до контрнаступу поляків та продовження боїв в Україні, які тривали ще в листопаді 1920 року, 12 жовтня 1920 в Ризі був підписаний мирний договір. Після прийняття в березні 1921 року Конституції, що обмежувала повноваження виконавчої влади, Ю. Пілсудський обрав посаду начальника генерального штабу армії. У 1926 році Ю. Пілсудський повернувся до управління країною, щоб відновити порядок в розореній і зубожілій країні. Він зайняв пост прем'єр-міністра, однак залишався

при цьому військовим міністром та першим маршалом Польщі. Помер Ю. Пілсудський 12 травня 1935 року у Варшаві [1, с. 285].

Отже, які ж уроки є актуальними для українського суспільства у світлі яскравого, але дуже складного образу Ю.Пілсудського, людини не тільки національно польського, але й загальноєвропейського масштабу?

Так, на відміну від Польщі, у ті ж часові рамки (1917-1920 рр.) Україна виявилася розколотою, у першу чергу, за соціальною ознакою. Попри усі заклики М.Грушевського до єднання, ми, українці, так і не змогли консолідувати свої зусилля на шляху до незалежності. Тодішня влада розпустила боездатну армію, що була готова захищати молоду державу, й опинилися наприкінці 1919 року сам на сам із більшовиками, які знали, чого вони хочуть. У Польщі ж 1920 року, у час, коли на Віслі вирішувалася доля держави, усі різношерсті політичні сили відчували реальну, смертельну загрозу тільки народженій державності. Взяв гору принцип: «Спочатку незалежна Польща, а вже потім подивимося, яка».

Список використаних джерел та літератури:

1. Зашкільняк Л. О., М. Г. Крикун. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів. Львів : Львівський національний університет ім. І. Франка, 2002. 752 с. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/966-613-168-4/966-613-168-4.pdf> (дата звернення 14.03.2021).
2. Руккас А. О. Польські легіони на фронтах Першої світової війни // Перша світова війна і слов'янські народи: Матеріали наукової конференції. Київ. 1998. – С. 165–170.
3. Albert A. Najnowsza historia Polski 1914-1993. Warszawa : Świat książki, 1995. 640 s.
4. Czubiński A. Najnowsze dzieje Polski 1914-1983. Warszawa: Państwowe wydawnictwo Naukowe, 1987. 461s. URL: <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/27808/edition/45263/content> (дата звернення: 14.03.2021).

Олексій Чухомець
здобувач вищої освіти
І курсу магістратури історичного факультету
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова
(науковий керівник: к. і. н., проф. Л. Г. Іванова)

ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛЬСЬКОЇ АГЕНТУРИ В КАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ (1920-1939 РР.)

Період існування Карпатської України в складі Чехословаччини протягом 1918-1939 рр. позначився тривалим політичним тиском з боку Угорщини та

Польщі. Обидві держави прагнули анексувати край на користь Угорського королівства з метою зупинення українського національно-визвольного руху. Вплив цих країн проявився у підтримці угорських та русофільських культурно-політичних діячів і партій та у здійсненні терористично-диверсійних дій. Діяльність Другої Речі Посполитої в Карпатській Україні відіграла значну дестабілізуючу роль в краї, що стало однією з передумов до угорської окупації.

Ця проблематика опосередковано досліджувалася вітчизняними та зарубіжними істориками, зокрема Б. Галайком, В. Гирею, Д. Домбровським, М. Посівничем, О. Пагірею, П. Стерчом. Цікаві відомості, які стосуються теми статті містяться в історичних джерелах мемуарного характеру сучасників цих подій, серед яких варто відмітити В. Гренджа - Донського та В. Бірчака.

Метою статті є загальний огляд польського агентурного апарату в Карпатській Україні в міжвоєнний період (1918-1939 рр.), характеристика його діяльності та значення в тогочасному історичному контексті.

Перші спроби утворити агентурну мережу в Карпатській Україні були прийняті Польщею в 1920 р. як засіб тиску на Прагу в питанні статусу Тешинської Силезії і базувались на підтримці проугорсько налаштованих місцевих діячів. Про серйозність польських намірів свідчать перемовини з угрофілами А. Компордаєм і Ю. Коссеєм щодо надання вогнепальної зброї їхнім прибічникам [3, с. 91]. В подальші роки головним центром польської агентури в Карпатській Україні стало польське консульство, відкрите в 1928 р. в Ужгороді, а наприкінці 1938 р. - в Севлюші. Спершу воно займалося переважно спостереженням за місцевими подіями, проте вже з 1930 р. розпочалось розширення антиукраїнської діяльності консульства через посилення української ідентичності серед населення Закарпаття. Виявом такої діяльності було створення зв'язків з русофілами на чолі з священником С. Фенциком в 1929 р., які полягали у фінансуванні видання газети під назвою "Карпаторуський голос" та діяльності РНАП [5, с. 69-70]. Зокрема, в 1933 р. набула розголосу стаття українського часопису "Українське слово", в якому стверджувалось про надання польським консульством фінансової допомоги С. Фенцику в розмірі 40 000 чехословацьких корон [8, с. 33].

Крім культурної протидії українському рухові, з 1938 р. на русофільські кола польське керівництво поклало завдання створення терористичних підрозділів "чорнорубашечників" з метою залякування українців в краї. 25 вересня 1938 р. відбулась приватна зустріч польського консула П. Курницького з С. Фенциком, на якій він запропонував активізувати диверсійні дії з метою дискредитації місцевої влади [5, с. 280-281]. Опис дій чорнорубашечників подає В. Гренджа-Донський: "Скільки фенциківсько-бродіївських «чорнорубашечників» було, то всі позаймали місця на перехресних дорогах. Просто нападають на людей серед дороги наче розбійники і женуть додому." [4, с. 55].

Певну роль в організації агентурної мережі відігравала польська прикордонна служба. Вона полягала в перехопленні емігрантів з Галичини на територію Карпатської України, інфільтрації власних агентів та зібранні інформації про ситуацію в краї. Інформатори набиралися переважно з

сільського населення. Зокрема, протягом липня 1938 р. польською розвідувальною службою вдалося дізнатися про посилення прикордоння силами 20-го, 36-го, 45-го піхотних полків чехословацької армії [2, с. 58].

Дискусійною залишається проблема обізнаності польської розвідки щодо устрою Карпатської Січі та відносно рівня доступу агентів до конфіденційної інформації. Зважаючи на велику кількість вихідців з Галичини в організації, можна припустити існування мережі агентів, яка охоплювала керівні посади в організації. Зокрема, польський розвідувальний осередок "РАЛЬФ" мав свого референта з обліку Карпатської Січі [5, с. 287]. Також існують свідчення Я. Гайваса про розкриття польського агента серед членів організації, який в ході допиту розповів щодо розташування диверсійних та військово-тренувальних таборів на польсько-чехословацькому прикордонні [7, с. 74].

Диверсійна діяльність польської агентурної мережі в Карпатській Січі базувалась на існуючих українсько-чеських протиріччях відносно статусу Карпатської України і здійснювалась з метою створення хаосу в краї. Зокрема, існують припущення відносно польського впливу на створення документу про так звану змову очільників Карпатської Січі проти уряду А. Волошина, засновані на рапорті агента Загурського, з метою дискредитувати керівництво військової організації [5, с. 321]. Можна допустити наявність інфільтрації польських агентів на низовому рівні організації. В даному контексті варто розглянути напад на польське консульство в Севлюші 10 січня 1939 р. групи січовиків. Зважаючи на швидку реакцію консула та подану деталізовану характеристику нападу (включаючи фотоматеріали), можна обережно допустити інспірований характер події, особливо в контрасті з дисциплінованою українською маніфестацією 26 жовтня 1938 року. [4, с. 50]. Опосередковано щодо низового характеру польської агентури в Січі засвідчує випадок з селянином І. Дригою, до якого взимку прибули двоє січовиків з метою дізнатися про навколишню ситуацію. Після окупації Карпатської України ті самі люди прийшли до нього в польській військовій формі і видали його угорському керівництву [1, с. 84].

Отже, польська агентурна мережа в Карпатській Україні базувалась на діяльності місцевих польських консульств і прикордонної служби. Головними завданнями даної структури були підтримка угорського та русофільського рухів, таємне створення терористичних підрозділів, збирання інформації щодо внутрішнього становища Закарпаття, включаючи військового значення, інфільтрація в структури Карпатської Січі для здійснення провокативних дій. Попри успіхи українських розвідувальних структур у виявленні ворожої агентури, варто зауважити, що в контексті тогочасних бурхливих подій навколо Закарпаття дії польської агентури стали одним із чинників, який впливав на дестабілізацію Карпатської України і сприяв її окупації Угорщиною в 1939 р.

Список використаних джерел та літератури

1. Бірчак В. І. Карпатська Україна: спомини й переживання. Прага: Нація в поході, 1940. 91 с.

2. Галайко Б. М. Ситуація на польсько-чехословацькому прикордонні у 1938 р. крізь призму діяльності польської Прикордонної охорони. Львів: Український визвольний рух. Збірник 9, 2007. С. 45-60.
3. Гиря В. І. Закарпаття в сфері угорських інтересів у 1919-1923 рр. *CARPATICA-KARPATIKA* / ред.кол.: Е.А.Балагурі, М.І.Блецкан, М.М.Вегеш та ін.; відповід. за вип. М.М.Вегеш. Ужгород : Вид-во УжНУ, 2003. Вип. 27 : Карпатський регіон: історія і культура. С. 88-101.
4. Гренджа-Донський В. С. Щастя і горе Карпатської України: Щоденник / Вашингтон: Карпатський Союз. Т. 8, 1987. 487 с.
5. Даріуш Д. Польща і Закарпаття: 1938-1939. Київ: Темпора, 2012. 392 с.
6. Пагіря О. М., Посівнич М. Р. Воєнно-політична діяльність ОУН у Закарпатті (1929-1939). Львів: Український визвольний рух / Центр досліджень українського визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Збірник 13, 2009. С. 45-53.
7. Стерчо П. Ю. Карпато-українська держава : до історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках. Львів: За вільну Україну, 1994. 288 с.

Валентина Матвійчук
здобувачка вищої освіти III курсу
факультету історії, права і публічного управління
Вінницького державного університету
імені Михайла Коцюбинського
(науковий керівник: д. і. н., проф. **О. А. Мельничук**)

«МЮНХЕНСЬКА ЗМОВА» У ПРАЦЯХ РАДЯНСЬКИХ ТА РОСІЙСЬКИХ ІСТОРИКІВ

Мюнхенська змова 1938 р. – одна з ключових подій, які передували Другій світовій війні. 30 вересня 1938 р. на конференції за участю прем'єр-міністрів Великобританії (Н.Чемберлен) та Франції (Е.Даладье), а також керівників Німеччини (А.Гітлер) й Італії (Б.Муссоліні) була підписана угода про приєднання Судетської області Чехословаччини до Німеччини.

Формальний приводом для цього була, ініційована нацистами, вимога частини судетських німців з'єднатися зі своєю етнічною Батьківщиною. В цих умовах керівництво Великобританії та Франції вирішило, що для запобігання війни достатньо буде переконати уряд Чехословаччини надати Судетській області автономію. Таким чином, вирішальну роль у визначенні європейської політики відіграли західні держави, які мали достатньо сили, щоб зупинити новий світовий конфлікт, однак вони пішли шляхом поступок агресору. Угода, підписана у Мюнхені, була яскравим прикладом політики «умиротворення», яка проводилася Лондоном та Парижем з метою досягнення перемовин з Німеччиною за рахунок країн Центральної та Південно-Східної Європи. Таким

чином західні демократії намагалися відвернути від себе нацистську агресію та спрямувати її на Схід.

Місце та роль означеної події у світовій історії намагалися визначити чимало радянських науковців. Проблемам «Мюнхенської змови» присвячено значну кількість наукових публікацій. Передусім це стосується узагальнюючих праць, присвячених другій світовій війні. Зокрема, у книзі «История второй мировой войны 1939-1945 гг» автори так характеризують події, що сталися восени 1938 р.: «І ось восени 1938 р., коли суттєво загострилася ситуація і, здавалося, з дня на день можна було очікувати нападу Німеччини на Чехословаччину, західні держави під виглядом «рятування світу в останню хвилину» уклали угоду із Гітлером. Делегація Чехословаччини очікувала долі своєї країни за зачиненими дверима. Радянський Союз також був відсторонений від переговорів: за його присутності на конференції була б неможливою змова англо-французьких «умиротворювачів із фашистськими агресорами» [1, с. 25].

Радянські науковці у своїх працях аналізували характер передвоєнних подій, викривали ініціаторів політики «умиротворення». Мюнхенську згоду вони розглядали як змову Великобританії та Франції проти СРСР. Але ця теза напряду практично не висловлювалася, а просто підкреслювалося, що СРСР – єдина держава, яка зберегла вірність політиці колективної безпеки станом на 1938 р.. Цю думку можна чітко простежити у праці А.М. Панкратової «Захват Австрии и расчленение Чехословакии»[2].

Загальна концепція отримала розвиток у дослідженнях, які були написані в СРСР в 1960-1980-х рр. уже на основі залучених радянськими істориками джерел із архівів Німеччини, Чехословаччини та інших країн. Серед таких робіт слід відзначити працю А.Г. Іванова «Великобритания и мюнхенский сговор (в свете архивных документов)» [3] та збірник статей «Мюнхен – преддверие войны»[4].

Трактування результатів Мюнхенської конференції у російській історіографії пережило зміни у зв'язку з розпадом Радянського Союзу. Інтерес до Мюнхенської змови в пострадянській Росії навіть посилювався, а концепції в 1990-ті рр. стали корегуватися завдяки розсекречуванню архівних документів, де визначальну роль приділяли пакту Молотова-Ріббентропа. Так, новим аспектам цієї проблеми було присвячено монографію С.В.Кретініна «Судетские немцы: Народ без родины в 1918-1945 гг.» [5], у якій автор розкриває маловідому історію політичної боротьби в Судетах. В центрі уваги – боротьба судетських німців за самовизначення після закінчення Першої світової війни в рамках Чехословацької республіки. У додатках наявні документи, більшість з яких вперше публікується російською мовою.

Нові архівні матеріали дозволили істориків та політологів А.І.Уткіну в своїй статті «На пути к войне. Мюнхен 1938 год»[6] подати повну картину мюнхенських подій 1938 р., приділивши особливу увагу переговорам Гітлера та Чемберлена з Судетського питання. Аналізу позиції Чемберлена присвячена також робота Н.К.Капітонової «Политика Великобритании от Мюнхена до пакта Риббентропа-Молотова: от умиротворения к политике гарантий?» [7], яка

стверджує про неможливість зупинити агресора у випадку надання Великобританією гарантій малим країнам Європи.

У статті В.В. Мар'їної «Еще раз о Мюнхене (новые документы чешских архивов)»[8], підтверджується, що поділ Чехословаччини був наступним кроком до розв'язання Другої світової війни, а з точки зору радянсько-чехословацьких відносин Мюнхен означав фактичну денонсацію їх договору про взаємодопомогу 1935 р..

Л.Н. Анісімов у статті «Мюнхенской стговор 1938 г. как трагический рубеж начала Второй мировой войны и современных реалий» [9] відзначав, що саме Мюнхенська змова стала відправною точкою до активної підготовки до війни Німеччини, а також на основі розсекречених документів він показує причетність Польщі до поділу Чехословаччини. Автор проводить паралель між тими подіями та підтримкою деяких європейських країн агресивних дій США проти Югославії в 1999 р.

Не менш цікавою є стаття В.С. Христофорова «Мюнхенское соглашение - пролог Второй мировой войны»[10]. Стаття містить відомості про обстановку на кордонах Польщі та Румунії, недоліки в бойовій підготовці Червоної армії, інформацію резидентів НКВД про становище в Берліні, Лондоні, Парижі, Празі, відомості радянської контррозвідки про позицію політиків і військових інших країн, дипломатичне листування організаторів конференції та зацікавлених держав.

Юридична сторона проблеми знайшла відображення у статті А.В. Нефьодова «Мюнхен и Косово: исторические параллели» [10], в якій автор проводить паралелі між Мюнхеном і одностороннім проголошенням незалежності автономного краю Косово, що призвело до розділу Сербії. Він підкреслює, що нехтування усталеними нормами права може привести до не менш трагічних наслідків в даний час. Тривають дослідження ролі країн Східної і Південно-Східної Європи в подіях «Мюнхенської змови», при цьому особлива увага приділяється ролі Польщі.

Таким чином, формування концепцій російської історіографії щодо Мюнхенської змови ще триває. Спостерігаються тенденції до появи нових трактування та напрямків у дослідженні означеної проблеми.

Список використаних джерел та літератури:

1. История второй мировой войны 1939–1945 гг. Том 2. Накануне войны. Москва: Воениздат, 1973. 474 с.
2. Панкратова А.М. Захват Австрии и расчленение Чехословакии. *История дипломатии* / под ред. В.П. Потемкина. Т. 3. Гл. 24. М.; Л., 1945. С. 645–646.
3. Иванов А.Г. Великобритания и мюнхенский стговор (в свете архивных документов). *Новая и новейшая история*. 1988. № 6. С.56-71.
4. Мюнхен – преддверие войны. Исторические очерки. Москва: Наука, 1988. 308 с.
5. Кретинин С.В. Судетские немцы в 1918-1945 гг.: Народ без родины. Воронеж: Изд-во ВГУ, 2000. 320 с.

6. Уткин А.И. На пути к войне. Мюнхен 1938 год. *Свободная мысль*. 2008. №8. С. 121-134.
7. Капитонова Н.К. Политика Великобритании от Мюнхена до пакта Риббентропа-Молотова: от умиротворения к политике гарантий. *Вестник МГИМО*. 2009. № 54. С. 81-96.
8. Марьина В.В. Еще раз о Мюнхене (новые документы чешских архивов). *Славяноведение*. 2006. № 3. С.16-37.
9. Анисимов Л.М. Мюнхенский договор 1938 г. как трагический рубеж начала Второй мировой войны и современных реалий. *Международные отношения*. 2013. № 4. С. 530-538.
10. Христофоров В.С. Мюнхенское соглашение – пролог Второй мировой войны (на основе архивных материалов ФСБ России). *Новая и новейшая история*. 2009. №1. С.21-47.
11. Нефедов А.В. Мюнхен и Косово: исторические параллели. *Обозреватель*. 2008. № 6. С. 71-78.

Романа Яремчук

здобувачка вищої освіти І курсу спеціальності
«029 Інформаційна, бібліотечна та архівна справа»
Національного університету водного господарства та
природокористування (м. Рівне)
(науковий керівник: к. е. н., доц. **Л. О. Маланчук**)

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ОУН НА ВОЛИНІ НАПЕРЕДОДНІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Постановка наукової проблеми. Незважаючи на протидію польських спеціальних служб напередодні Другої світової війни спостерігалось зміцнення позицій націоналістичного підпілля, а організаційна мережа охопила територію всієї Волині. Поступово еволюціонувала й тактика діяльності українських націоналістів

Історіографія проблеми. Питання пов'язані з дослідженням діяльності націоналістичного підпілля на Волині у міжвоєнний період неодноразово були об'єктом наукових досліджень. Детально проаналізовано основні напрями діяльності Організації українських націоналістів (ОУН) та причини зростання організаційної мережі підпілля у праці М. Кучерепи та Я. Цецика [1]. Важлива інформація про еволюцію тактики націоналістичного підпілля міститься у фундаментальній роботі П. Мірчука [4]

У другій половині 1930-х рр. виступи націоналістичного підпілля набирали все масового характеру, а коменди державної поліції усе частіше фіксували акти саботажу, що їх здійснювали члени організації на Волині. Найрішучіше націоналісти виступали проти тих українців, котрі співпрацювали з ББСУ і в ході виборчої кампанії агітували за цей політичний блок. Оунівці не

обмежувалися погрозами на адресу таких осіб, а знищували їхнє майно [1, с. 241]. Так, 29 вересня 1935 р. у с. Ставку Костопільського повіту бойовики ОУН застрелили православного священика А. Татуру. У ході слідства встановлено, що організаторами цього вбивства були Є. Крук, А. Півчук, Д. Шевчук та інші члени ОУН із Костопільського повіту [1, с. 242]. Активізуючи діяльність у повітах, де вже діяло націоналістичне підпілля, ОУН водночас намагалася поширювати зони своєї присутності. Поліція фіксувала прояви діяльності оунівців у тих повітах Волині, де до того часу їх не було. У листопаді 1935 р. у с. Антонівці Сарненського повіту виявлено п'ять плакатів із написами: «Українці, ріжете ляхів. ОУН» [1, с. 242-243]. Але оскільки, окрім цього випадку, впродовж 1935 р. інших дій націоналістичного підпілля на Сарненщині поліція не зафіксувала, можна припустити, що ці написи зробили члени ОУН із Костопільського повіту.

У середині 1930-х рр. волинські націоналісти готували замах на волинського воєводу Г. Юзевського, який планували вчинити у 1936 р. Однак втілити задум не вдалося, бо напередодні замаху поліція заарештувала багатьох членів ОУН. Факт, що Крайова Екзекутива ОУК на західноукраїнських землях (КЕ ОУН на ЗУЗ) планував замах на Г. Юзевського, підтвердився у 1936 р. на львівському процесі проти керівництва КЕ ОУН на ЗУЗ, на якому О. Куц виступав уже як свідок. На запитання прокурора: «Чи був плановий атентат на волинського воєводу?» свідок О. Куц відповів ствердно, але при цьому зробив застереження, що замах було підготовлено частково [2, с. 3].

Отже, упродовж другої половини 1935 р. члени ОУН використовували силові методи політичної боротьби як проти своїх опонентів, так і проти представників польської влади. У 1935 р. на Волині діяло також шість повітових екзекутив та 168 осередків ОУН. Крім цього, організація мала значні впливи і в українських легальних молодіжних, культурно-освітніх і господарських організаціях.

За даними польських силових структур, впливи ОУН спостерігалися у 28 українських кооперативах та громадських організаціях, що діяли в Луцькому, Костопільському, Горохівському, Кременецькому, Рівненському, Ковельському та Дубнівському повітах. Наприкінці 1935 р. позиції націоналістичного підпілля зміцнилися в більшості повітів Волині. Виняток становили лише Любомльський та Сарненський повіти. Розширення меж діяльності ОУН сприяло перетворення її на впливову українську політичну організацію регіону. Одночасно з цим еволюціонувала і тактика дій волинських націоналістів, вони почали вдаватися й до силових методів боротьби, що виявилось у вбивствах поліцейських [3, с. 33-34].

Оунівці у своїй діяльності використовували й акти саботажу. Однак такі дії з боку підпілля спостерігалися лише в деяких повітах регіону. Основними напрямками роботи ОУН у краї були агітаційно-пропагандистський та організаційно-кадровий. У середині 1930-х рр. впливи ОУН на Волині поступово, але неухильно зростали. Важливу роль у зміцненні її позицій і надалі відіграла українська молодь, насамперед учні старших класів та

студенти. Дискримінація українців польськими урядовцями зумовила радикалізацію частини волинської молоді, яка й поповнювала лави націоналістичного підпілля, вбачаючи саме в ОУН дієвого захисника прав та інтересів українського населення.

У 1937 р. В. Сидор видав інструкцію щодо створення військових відділів з місцевої молоді [1, с. 244]. За його дієвої участі на Волині було створено окремі повстансько-бойові відділи “Вовки”. До першої групи “Вовків” входило 25 бойовиків під проводом В. Макара (Сіроманця) [4, с. 459]. Другий такий відділ почали створювати на Горохівщині, але у зв’язку з масовими арештами (у тому числі й самого В. Сидора) ці плани так і не були реалізовані. До них націоналістичне підпілля повернулося лише в 1939 р., коли в умовах ескалації напруження та загрози війни ОУН почала відновлювати свої повстанські загони. Стривожена активізацією оунівського підпілля, поліція впродовж літа 1937 р. провела арешти у восьми повітах. Було заарештовано М. Коса, І. Шубського, М. Мостовича, Л. Мостовича, Р. Волошина та інших керівників українських націоналістів у краї [4, с. 455-456].

Саме в період арештів у Луцьку відбувся один із резонансних політичних процесів проти 42 українських студентів, яких звинувачували в приналежності до ОУН. Процес тривав упродовж 14 днів і закінчився 31 серпня 1937 р. Серед підсудних були І. Климів, І. Коханський, В. Савич, В. Харуцький-Сухозанець та ряд інших знаних діячів підпілля. Більшість із них було засуджено до різних термінів ув’язнення і лише вісьмох осіб звільнили [4, с. 455-456].

Досліджуючи питання, пов’язані з діяльністю ОУН, слід зважати, що не всі особи, яких поліція кваліфікувала як діячів націоналістичного підпілля, належали до цієї організації. Певна частина з них могла бути просто прихильниками організації або бути в опозиції до польської влади, і тому їх відносили до лав ОУН або до осіб, які підозрювалися в націоналістичній діяльності, а значить – до ворогів Польської держави.

Прояви діяльності націоналістичного підпілля поліція фіксувала і в тих повітах Волині, де раніше їх не було. Наприклад, 10 червня 1938 р. в с. Антонівці Сарненського повіту місцевий постерунок поліції затримав жителів с. Березниці (гміна Дубровиця того ж повіту) Г. Нікітчука та А. Євчука, які їхали велосипедами з Почаєва (Кременецький повіт). Під час обшуку працівники поліції вилучили в них значну кількість листівок, виданих ОУН [1, с. 275].

Отже, діяльність ОУН поступово охопила всю територію краю. Це свідчило про те, що організації вдалося досягти своєї мети – здобути вплив серед молоді. Акти саботажу, підпалів, пошкоджень ліній зв’язку створювали організації імідж захисника українців і, як наслідок, сприяли зростанню лав підпілля, отже забезпечували розширення територіальних меж діяльності ОУН на Волині.

Список використаних джерел та літератури:

1. Кучерепа М. М., Цецик Я. П. Українські національні партії на Волині (1921-1939 рр.) : монографія. Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки. 2011. 304 с.
2. Великий процес ОУН у Львові. 23 українці на лаві підсудних. *Новий час*. 1936. 18 черв. С. 3.
3. Кучерепа М. М. Волинь у міжвоєнний період (1921–1939 рр.). Луцьк : Ред.-вид. група «Реабілітовані історією», 1994. 60 с.
4. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів / за ред. С. Ленкавського. Мюнхен ; Лондон ; Нью-Йорк, 1968. Т. 1. 1920-1939. 639 с.

Гліб Хіоро

учень 10-А класу

Київського ліцею бізнесу

(науковий керівник: вчитель історії, правознавства
та громадянської освіти **В. І. Помінчук**)

ЖИТОМИРСЬКИЙ ПЕРІОД НАЦІОНАЛІСТИЧНОЇ ГАЗЕТИ «УКРАЇНСЬКЕ СЛОВО» 1941 Р.

В умовах російсько-українського конфлікту відбувається протистояння двох суперників: українського націоналізму та російської великодержавницького шовінізму. Даний конфлікт розгортається у кількох площинах, однією із яких є інформаційна. Інформаційна площина війни між Україною та РФ поштовхнула вивчення та дослідження питання українського національно-визвольного руху ХХ ст. Таким чином, особливо актуальною залишається тема інформативно-пропагандистської діяльності націоналістичних організацій в роки німецько-радянської війни 1941–1945 рр. через друковані періодичні видання та листівки.

Проблеми періодики піднімає у своїх працях С. Стельникович. Зокрема, він окремо досліджує житомирський період газети «Українське Слово». Розглядає особливості створення газети, аналізує специфіку її діяльності, а також основні напрямки діяльності. Відзначає роль видання та передумови його «переведення» у Київ [5]. Епізодично досліджувалася видавнича діяльність оунівців в загальних краєзнавчих розвідках, зокрема, М. Костриці, Г. Мокрицького, Р. Кондратюка, Л. Монастирецького. Значно важливим та основним джерелом дослідження видавничо-пропагандистської діяльності є газета «Українське Слово» [6, 7].

Особливою рисою діяльності націоналістів-мельниківців в м. Житомирі була видавничо-пропагандистська діяльність як складова культурної референтури. Саме через пресові видання активісти здійснювали заклики до населення про боротьбу за незалежну, вільну та соборну Україну, долучатися до спільної діяльності, вступаючи до їхньої організації в місті та по всій окрузі. З всіма силами на початку серпня 1941 р. було запущено випуск україномовної

газети «Українське Слово» на чолі з О. Ольжичем – заступником голови ПУНу [5].

Сама ж газета «Українське Слово» була продовженням традиції оунівських видань у Житомирі. Адже, вперше ця газета з такою ж назвою була створена та випускалася у Франції в травні 1933 – червні 1940 рр. Творцями періодичного видання в Парижі були О. Бойків, М. Сціборський та М. Капустянський за ініціативи громадської організації Український Народний Союз. Припинивши своє існування в 1940 р. газета більше не випускалася, а відновилася вже в Житомирі. Перший номер газети вийшов від 2 серпня, а останній – 29 вересня 1941 р. Загалом у Житомирі вийшло 17–18 номерів. Однак, серед українських дослідників виникають суперечності, щодо кількості виданих номерів «Українського Слова» в Житомирі [5].

Сучасний український історик В. Гедз у своєму дисертаційному дослідженні зазначає так: «3 серпня 1941 р. розпочалося видання «Українського Слова» у Житомирі, де вийшли перші сімнадцять номерів газети. Зазначається, що перший київський випуск (від 29 вересня, загальна нумерація – № 18) було надруковано на одній полосі накладом всього 500 примірників» [1, с. 9].

На думку С. В. Стельниковича, останній номер газети датується недільним випуском від 5 жовтня 1941 р., так як газета видавалася щочетверга та щонеділі. Підтвердженням цього факту є наявність 19 номеру газети у Державній науковій архівній бібліотеці України [5].

Осередком редакції газети було місце зібрання осередку ОУН(м) в будинку, де проживав О. Ольжич по вулиці Лермонтовській, 13 (сучасна нумерація – 15). Сама ж газета друкувалася в друкарні по вулиці Великій Бердичівській, 10, що в роки окупації називалася на честь Адольфа Гітлера. В цей час постає питання і головного редактора газети. За деякими свідченнями цю посаду повинен був займати сам же організатор – О. Ольжич. Однак через велику організаційну зайнятість останнього, головним редактором було обрано особистого секретаря А. Волошина, члена ОУН та активного учасника політичних подій 1930-х рр. на Закарпатті Івана Андрійовича Рогача [2, С. 65].

Сама ж газета йшла на продаж та коштувала 30 копійок. Згідно розпоряджень, що було вище вказано, преса піддавалася німецькій військовій цензурі. Зокрема, в окупаційній адміністрації окремо діяв військовий підрозділ з питань цензури пресових видань на окупованій території. З приходом цивільної адміністрації ці функції виконували преф-референти генерал комісарів та гебітскомісари [7].

Переважними темами газети обов'язково були заклики націоналістів до творення національної держави та вступу до організацій, друкувалися патріотичні статті, що піднімали свідомість населення. Окрім того, на шпальтах газети друкувалися досягнення вермахту на всіх лініях фронту, наводилися цифри кількості полонених, захоплених та знищених літаків. Перші сторінки описували досягнення німецького командування в окремих боях, прориви та просування [8].

Ексклюзивним виданням можна вважати номер газети від 11 вересня 1941 р., де було надруковано інформацію про смерть членів ОУН О. Сеника та М. Сціборського [7]. Щодо версій та причин вбивства цих представників було багато інтерпретацій. Сама ж газета зазначає, що вбивство відбулося на вулиці Гімназійній.

Чимало статей піднімали духовну проблематику суспільного життя. В. Яковенко у своїй роботі вказує, що в одному з номерів газети було оголошення до населення про створення «Українського комітету допомоги» для осіб окремих соціальних категорій – «...сиріт, старих, непрацездатних, хворих, калік, тобто тих, що потребують негайної допомоги...» [10].

Важливим елементом був друк авторських статей, зокрема, одного із керівників обласного управління ОУН в період серпня – грудня 1941 р. – Олександра Михайловича Яценюка про історію православної церкви. Ще однією особливістю було те, що з приходом на посаду О. М. Яценюк опублікував свою відозву до населення міста в газеті «Українське Слово» про прикрашання будинків та установ прапорами жовто-блакитного кольору [8]. В цьому ж номері наявною була стаття про набір до відновленого Житомирського учительського інституту. Були відкриті факультети: фізико-математичний, природничо-географічний, історико-філологічний (гуманітарний). Окремо зазначався перелік документів для вступу, термін навчання, інформація та вимоги про відновлення студентів II та III курсів.

Традиційно в газеті друкувалися й статті членів ОУН про історичні постаті, які були державними, культурними, політичними, військовими діячами. У декількох номерах друкувалися матеріали і документи про голодомор 1932-1933 рр. та репресії 1937-1938 рр. Публікувався і репертуар Житомирського театру, де зазначалися твори світових композиторів – Деліди, Верді, Пуччіні [9].

Після захоплення Києва німцями редакція газети «Українське Слово» переїжджає до столиці, про що вказала й правонаступниця – газета «Перемога» [9]. Спершу до Києва ще в середині серпня виїхала частина редакційного колективу, бо газета продовжувала виходити в Житомирі. Перший номер газети був надрукований в Києві від 29 вересня [5]. До того часу вважається газета готувалася та друкувалася в житомирській редакції.

Таким чином, не звертаючи увагу на тиск німецької військової та цивільної влади редакція газети зберігала українську традицію та виконували головну функцію інформування населення в умовах нацистської окупації в напрямку націоналістичного життя міста.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гедз В. А. Газети «Українське слово» та «Нове українське слово» як джерело з історії України періоду Другої світової війни (жовтень 1941 вересень 1943 рр.): автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.06 / В. А. Гедз; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2009. 16 с.

2. Ковальчук І. В., Стельникович С. В. Нарис історії діяльності ОУН під проводом А. Мельника на Житомирщині у другій половині 1941 року. Житомир : Рута, 2011. 188 с.
3. Марченко Л. В. Агітаційно-пропагандистські заходи окупаційної влади по вербуванню трудових ресурсів України (1942-1943 рр.). *Вісник аграрної історії*. Київ, 2012. Вип. 3. С. 109-116.
4. *Перемога* (Житомир). 1941. 9 жовтня.
5. Стельникович С. В. Житомирський період газети «Українське слово» (3 серпня – 5 жовтня 1941 р.). URL: <http://eprints.zu.edu.ua/6532/1/%D0%9D%D0%9F%D0%A3.pdf>.
6. *Українське Слово* (Житомир). 1941. 5 жовтня.
7. *Українське Слово* (Житомир). 1941. 11 вересня.
8. *Українське Слово* (Житомир). 1941. 7 серпня.
9. *Українське Слово* (Житомир). 1941. 3 жовтня.
10. Яковенко В. Повсякденне життя мешканців Житомира в умовах нацистської окупації (липень 1941 – грудень 1943 рр.). *Воєнна історія*. №1, 2010. URL: http://history.ui.ua/ukraine_in_worldwarthesecond/Zhytomyr_residents_under_Nazi_occupation.

Крістіна Фаб'янчук

здобувачка вищої освіти І курсу магістратури
факультету історії, права і публічного управління
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(науковий керівник: к.і.н., доц. **І.В. Мазур**)

ЗВІЛЬНЕННЯ РАДЯНСЬКИХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ ГРУПОЮ ОМЕЛЯНА ГРАБЦЯ НА ВІННИЧЧИНІ У ПЕРІОД НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1943 Р.)

Тема Другої світової війни у сучасних умовах ескалації російсько-української війни яка розпочалась у 2014 році стає особливо актуальною вимагаючи українського виміру подій вісімдесятирічної давнини. Фальсифікації діяльності УПА російськими ідеологами та їх поплічниками набувають нового витка розвитку створюючи образ вояка українських повстанців як посібника нацистських окупантів. Методикою продукування міфологем про діяльність українського націоналістичного підпілля та його збройних сил є спотворення та замовчування фактів, підбір упереджених суб'єктивних суджень, використання ідеологічних стереотипних стандартів радянської доби.

Завданням даної статті є розвінчування радянсько-російських міфів щодо діяльності ОУН-УПА, а саме, що даний рух Опору був локалізований лише на теренах західноукраїнських земель, колаборацію з німецькими окупантами, нетерпиме ставлення до військовослужбовців РСЧА.

У статті використано спогади Григорія Софроновича Ільченка, який з осінні 1943 року перебував на Вінниччині та виконував обов'язки довіреного кур'єра Омеляна Грабця для спеціальних доручень [1, с.141]. Здійснено аналіз мемуарів із зібрання «Командир групи УПА-Південь полковник «Батько». Омелян Грабець у спогадах бойових друзів та родини», у якій яскраво змальовується військова та підпільна діяльність УПА на Поділлі під керівництвом Омеляна Грабця.

У статті висвітлено підпільну і військову діяльності ОУН-УПА на території Вінницької області, зокрема акцію по звільненню радянських військовополонених восени 1943 року під керівництвом полковника Омеляна Грабця, керівника загону УПА-«Південь».

Здійснюючи свою військову та підпільну діяльність загін УПА-«Південь» відчував гострі потреби в продовольстві, оскільки ситуація на території підконтрольній німецьким командуванням була занадто сутужною, поповнити потреби у провіанті восени 1943 року було вирішено у південних районах Вінниччини та Молдові [2, с.174-176].

Командування загону УПА-«Південь» поставило за мету здобути фураж та продовольство. Вирішено було піти рейдом на Молдову. Ця подія відбулася у листопаді 1943 року. Загін вирушив в сторону міст Браїлова, Шаргорода, Томашполя, Ямполя і вступив на територію Молдови. Місцева прикордонна служба була малочисельною і втікала, навіть не вступаючи у бій. Просуваючись далі, у районі міст Дрокія-Сороки зав'язався бій з місцевими загонами поліції, який виявився переможним для загону УПА. Внаслідок бою 3 осіб загинуло і 5 осіб було поранено, але основної мети загін досягнув [1, с.134].

Було поповнено запаси продовольства та фуражу. Загін повернувся на Літинщину без будь-яких пригод. Повертаючись назад, розвідники загону зустрілися із селянами. Від них було отримано інформацію, що недалеко є табір військовополонених, у якому німці тримають представників різних національностей. Це було поблизу села Якушинці, Літинського району, яке знаходиться на відстані 5-6 кілометрів від важливого шляху Вінниця – Проскурів. В таборі перебувало близько трьохсот полонених вояків РСЧА, і серед них поранених біля п'ятдесяти. Ці полонені були захоплені німцями в боях, які розгорнулися при форсуванні Дніпра [1, с.135].

За донесенням селян, було знайдено одного полоненого вірменина. Він утік з табору і знайшов порятунок переховуючись у місцевих селян. Пробув він у полоні 5 місяців та добре знав розташування цього табору. Загін УПА забрав цього полоненого, це був Алік Міграян, який народився у Вірменії. На батьківщині працював сільським вчителем початкових класів, а в 1942 році був мобілізований до Червоної Армії. У полон потрапив під час бою, коли комісар їх погнав із рушницями проти німецьких танків. Він розповів, що німці ведуть швидкий демонтаж бункера фюрера під Вінницею, і ходять чутки, що в останній час можуть знищити всіх полонених [1, с.135].

Незадовго до цих подій з південної Волині повернувся Григорій Ільченко, який привіз листівки та накази на ім'я командира загону УПА-«Південь»

Омеляна Грабця. В одному з наказів йшлося про створення повстанських підрозділів з представників різних національних спільнот Радянського Союзу. В наказі було підкреслено, що такі загоны слід формувати з військовополонених Червоної Армії. Є зрозумілим, що узбек чи казах буде задоволеним тим, що його врятують і дадуть свободу. Але така вдячність буде замала для визволителя, потрібно, щоб ці полонені у своїх подальших діях стали союзниками УПА в боротьбі з окупантами будь-якого кольору. Якщо вони колись повернуться на свою батьківщину, то мають сказати правду про національну-визвольну боротьбу українського підпілля. Цей наказ відповідав рішенням, прийнятим на Зборах Поневолених Народів, що відбулися восени 1943 року на Рівненщині [3, с. 372].

Омелян Грабець дав доручення, щоб оунівці все добре розвідали про табір. Згодом підпільна сільська мережа ОУН повідомила, що в селі Якушинці проживає один поліцай-охоронець цього табору. Проживає вдома разом з мамою, тому його буде легко взяти [1, с.136].

Розвідники привезли поліцай-охоронця Василя Ліснюка в розташування штабу УПА-«Південь». За свідченням Григорія Ільченка Василь Ліснюк розповів наступне, що він мешкає нещодавно, хату вони купили перед війною, а гроші дав його дід, який в сусідньому районі працює бухгалтером на цегельному заводі. Рідного батька немає, його було заарештовано в 1937 році за підозрою, що він мав зв'язок з військами УНР ще в 1918 році, та вважає, що його батька розстріляли під Вінницею. Він погодився допомогти визволити полонених. В його обов'язки входило провести наших повстанців до брами табору без галасу та зайвої стрільби. На двох протилежних вишках по діагоналі були озброєнні вартові поліцаї з рушницями, але на прохідній брамі був телефонний зв'язок з м. Літином та охоронною бункера гітлерівського штабу. Цей зв'язок належало взяти в першу чергу і залежало багато від того, хто по нім буде говорити. Адже поліцейська частина, що охороняла табір, знаходилася поблизу. І якби тут сталося щось підозріле, то група поліції могло б враз сюди прибути. І тому все залежало від того, аби черговий сприйняв прибуття повстанців спокійно і не подав сигналу німцям. А серед охоронців є ненадійні люди, як казав Василь, особливо з числа вояків РОА (російської визвольної армії). Мати зрозуміла, що вимагають від її сина, але благословила його на щасливу дорогу і заплакала [1, с.137].

Згодом Василя Ліснюка відвезли в село, і на другу ніч від нього прийшов зв'язковий із повідомленням, що можна починати операцію. На виконання цього завдання було виділено 3 чоти і віддано їм увесь наявний транспорт. Одна чота має діяти в таборі, а дві інші – бути на охороні дороги, що підходила до табору з Літина. Командир загону Омелян Грабець та референт СБ «Юра» і одна чота були одягнені в німецьку форму.

Розвідники на чолі з Омеляном Грабцем прийшли до хати Василя Ліснюка. Він повідомив, що охоронець на вахті не подасть сигналу німцям про їх прибуття у табір. Щоби не створювати непотрібного шуму, увесь транспорт

було залишено за кілометр від села. Було продумано все до дрібниць: полонені підуть пішки і заберуть із собою хворих, а все інше заберуть повстанці.

Коли загін прибув до воріт табору, охоронець побачивши перед собою «німецьких» офіцерів, відрепортував: «На охоряемом объекте все в порядке, – дежурный – рядовой Измайлов». Омелян Грабець говорив німецькою, референт СБ «Юра» перекладав: «Ми із спецкоманди охорони бункера фюрера, негайно подай команду, щоби сюди прийшли охоронці з вишок, – і додав, – А як давно був контрольний дзвінок від бункера?». Черговий відповів, що через десять хвилин тому. Коли охоронці прийшли на вахту, в них відібрали зброю і наказали тихо сидіти. У хліві, довжиною сто метрів, знаходилися полонені [1, с.138].

Григорій Ільченко згадує: «Я побачив брудних неголених чоловіків у пошматованих шинелях та майже всіх у дерев'яному взутті. Жах перейняв мене від побаченого. Ці люди були позбавлені найелементарніших людських потреб. Вони, знесилені працею та голодом, проклинали своє тяжке життя. В кіно такого не показати, що я побачив там» [1, с.139].

З полонених, були сформовані невеликі відділи за національними ознаками і їх було відправлено на Волинь. Здебільшого це були казахи, вірмени, узбеки й азербайджанці [5, с.123-123].

Василь Ліснюк залишив своє село та приєднався до партизанського табору. Йому, разом з росіянином Измайловим, довелося воювати у найбільшій битві УПА з підрозділами «Смершу» біля села Гурби на Рівненщині. В цьому бою Измайлов загинув, а Василь Ліснюк був важко поранений і потрапив у полон. Отримав 20 років каторги і його було заслано у Магаданський край, куди вивозили всіх хто виступав проти комуністичного «раю» [1, с.140].

Даний сюжет з історії діяльності ОУН-УПА на теренах Вінниччини в роки нацистської окупації засвідчує боротьбу представників націоналістичного підпілля проти німецьких окупантів та їх колаборантів, спростовує радянський міф про негативне ставлення членів ОУН до представників інших національних спільнот. Сюжет яскраво відрізняє тактику боротьбу УПА, де на відміну від більшовицького підпілля інтереси життя людей високо цінувалися, в той час як радянські партизани часто здійснювали свої акції не задумуючись про їх наслідки для мирних мешканців.

Список використаних джерел та літератури:

1. Командир групи УПА-Південь полковник «Батько». Омелян Грабець у спогадах бойових друзів та родини. Коломия, 2001. 214 с.
2. Вовк О. Короткий нарис діяльності УПА та її запілля на ПЗУЗ і в прилеглих регіонах у 1943–1946 рр. Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавство ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2006. Збірник 8. С.164-224.
3. Примаченко, Я. Українська повстанська армія (1942 – початок 1950-х рр.) // Історія українського війська / кол. авт.: М. Відейко [та ін.] ; Громадський

просвітницький проект «ЛІКБЕЗ. Історичний фронт». Харків, Клуб сімейного дозвілля, 2016. С. 370-391.

4. Книш З. Становлення ОУН. Київ, вид-во ім. О. Теліги, 1994. 236 с.

5. Патриляк І. К. «Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанських рух (1939-1960 рр.): Монографія / Центр дослідження визвольного руху. Львів: Часопис, 2012. 592 с.

Аліна Сергієнко

здобувачка вищої освіти

I курсу магістратури історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: д. і. н., проф. **О.А. Буравський**)

ТЕХНОЛОГІЇ РОЗГОРТАННЯ ПОЛІТИКИ СТАЛІНСЬКОГО ТЕРОРУ В УКРАЇНІ У 1940-Х РР.

Питаннями політики сталінського терору в Україні у 1940-х рр. займалися ряд науковців. У монографії І.Г. Біласа проаналізовано репресивно-каральну систему в Україні у 1917-1953 рр. [1]. О.А. Довбня простежила політичні репресій проти населення Західної України у 1939-1989 рр. [3]. В.В. Жупник досліджував депортаційні процеси на теренах західних областей України в 1944-1953 рр. [4]. Особливості більшовицької політики в українському селі в 1946-1947 рр. вивчав В.М. Щербатюк [8].

Метою статті є дослідження політики сталінського терору в Україні у 1940-х рр.

Найважливішими імпульсами для хвилі повоєнних репресій в СРСР була ідеологізація режиму в дусі великодержавного шовінізму та зневаги до всього західного, посиленого «холодною» війною. Під гаслами боротьби проти «космополітизму» і «сіонізму» як «агентури імперіалізму» розгорталася ідеологічні кампанії, нові репресивні акції і «чищення» [6, с. 83].

Траплялися випадки, коли військовополонені офіцери Червоної армії могли за певних обставин втекти з табору або оточення, однак їх чекали жорстокі перевірки та допити. Наприклад, у справі військового О.С. Плечка подається протокол допиту, у якому зазначалося, за яких обставин він потрапив у німецький полон та яким чином зумів втекти. Незважаючи на те, що дана особа не співпрацювала з ворогом, все ж піддалася щільній перевірці з боку контррозвідки [2, арк. 2].

Утвердження компартійно-радянського режиму на інкорпорованих СРСР західноукраїнських землях на початковому етапі Другої світової війни та в повоєнний час супроводжувалося масовими репресіями, однією з форм яких була депортація населення.

На час проведення першої депортаційної акції частина осадників, військовополонених офіцерів і поліцейських, польських службовців, перебувала у радянських в'язницях і таборах. Арешти мирного населення розпочалися відразу ж зі вступом Червоної армії в населені пункти Західної України. Стихійні й часто випадкові арешти охопили практично всі групи населення. Новий репресивний апарат трактував такі дії як справу превентивну, скеровану насамперед проти тих, хто був зацікавлений у збереженні порядків колишньої Польщі [7, с. 386].

З 1944 до 1952 р. в західних областях України різним формам репресій було піддано близько 500 тис. осіб, у тому числі заарештовано понад 134 тис., вбито понад 153 тис., вислано довічно за межі УРСР понад 203 тис. осіб, близько 8 тис. молоді перейшло на нелегальний стан [4, с. 243].

9 вересня 1944 р. уряд УРСР і Польський комітет національного визволення підписали у Любліні Угоду про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР. Відповідно до угоди українці Закерзоння мали добровільно переїхати до УРСР. Однак переселення українського населення відбувалася за допомогою військових підрозділів. З прикордонних українських областей до Польщі виїхало понад 800 тис. осіб, а з території Польщі до України – близько 500 тис. осіб. Завершальним етапом переселення українців стала операція «Вісла» (28.04.-28.08.1947 р.) – етнічна зачистка решток українського населення на Закерзонні (близько 150 тис. осіб), проведена польським комуністичним режимом при підтримці СРСР та Чехословаччини [5].

Крім репресивної депортативної політики Сталіна по відношенню до людей, що мешкали в Західній Україні та представників національних меншин, зокрема поляків та німців, «вождь» вдався до жорстоких методів відновлення країни після війни, а саме запровадивши новий етап колективізації, що призвело до голоду 1946–1947 рр. Головними причинами третього голоду в Україні можемо назвати репресивну хлібозаготівельну та податкову політику правлячого режиму, повоєнні геополітичні інтереси СРСР, політику тоталітарної системи щодо селянства, неспроможність влади до державного регулювання аграрної галузі економіки та підтримки людей у трагічний для них час [8, с. 42].

Голод до того ж спровокував переселення населення України, адже рятуючись від голодної смерті, сотні тисяч мешканців Півдня і Сходу України потягнулися в західні регіони, сподіваючись розжитися шматком хліба, обмінюючи його на останнє [1, с. 343-344].

Станом на 1 червня 1947 р. в Україні нараховувалося 1 млн 74 тис. 314 дистрофіків. Голодомор породив масове сирітство [5].

Окрім вище зазначених заходів, сталінська репресивна машина не оминула і церковне життя. Окрім численних адміністративних заходів (ліквідація інституцій та організацій, націоналізація церковних земель і будівель, позбавлення духовенства джерел існування, вигнання ченців і черниць з монастирів, запровадження високих податків тощо), застосовувалися й

каральні. Репресій насамперед зазнавало духовенство й ієрархи РКЦ та УГКЦ. Але, як стверджують ряд авторів, на відміну від повоєнного періоду, в 1939–1941 рр. боротьба з релігією й Церквою проводилась стримано та обережно. Останнє пояснюють вони двома чинниками: панування релігійної свідомості у різних прошарках суспільства; лояльність церковних ієрархів [3, с. 19].

Крім того, мала місце кампанія боротьби проти «космополітів», що почалася в січні 1949 р. з метою витіснення осіб єврейського походження з різних сфер культури та науки. Наслідком цієї кампанії стало майже повсюдне усунення осіб єврейського походження від керівництва великими промисловими виробництвами [6, с. 80-81].

Отже, репресії по відношенню до громадян України у 1940-х роках були обумовлені природою сталінського тоталітарного режиму, що потребував збереження єдиновладності диктатора. Характер і масштаби післявоєнних ідеологічних і репресивних кампаній відбивали стагнацію режиму і самої особи «вождя». Тоталітарний режим на території України повоєнних років утвердився не тільки шляхом голодного терору щодо сотень тисяч людей, а й нелюдськими депортаціями, тобто вигнанням людей з власних домівок, насильницьким переселенням їх на нові місця, а також репресіями проти сакрального – релігійних почуттів українського населення.

Список використаних джерел та літератури:

1. Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953: Суспільно-політичний та історико правовий аналіз: У 2 кн. Кн. 1. К.: Либідь. Військо України, 1994. 432 с.
2. Державний архів Житомирської області. Ф. Р-5013. Оп. 1. Спр. 27169. 10 арк.
3. Довбня О. А. Релігійний аспект політичних репресій проти населення Західної України (1939–1989) у сучасному вітчизняному історіографічному дискурсі. *Науковий щорічник “Історія релігій в Україні”*. 2020. Вип. 30. С. 18-32.
4. Жупник В. Депортаційні процеси 1944–1953 рр. на території західних областей УРСР як засіб тоталітарного «упокорення»: історіографічний аспект. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. 2013. Вип. 23-24. С. 1-9.
5. Територія Терору. Переселення українців з Польщі до УРСР у 1944–1946 рр. Акція «Вісла» URL: <http://www.territoryterror.org.ua/uk/history/1945–1953/deportations/> (дата звернення: 18.03.2021).
6. Цфасман А.Б. Послевоенные репрессии сталинизма в СССР и «чистки» в ГДР (1949–1953). *Вестник Челябинского государственного университета*. 2012. № 7 (261). История. Вып. 49. С. 80–83.
7. Чорна книга України: Зб. док., архів. матеріалів, листів, доп., ст., досліджень, есе. Упоряд., ред. Ф.Зубанина; Передм. В. Яворівського. К.: Вид. центр «Просвіта», 1998. 782 с.

8. Щербатюк В.М. Голод як засіб насильницького впровадження більшовицької політики в українському селі. *Гілея: науковий вісник*. 2014. Вип. 83. С. 38-45.

Наталія Фещенко

здобувачка вищої освіти

I курсу магістратури історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: д. і. н., проф. Г.М. Стародубець)

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ВІДПОЧИНКУ РАДЯНСЬКОЇ ЛЮДИНИ В ПЕРІОД ПІЗНЬОГО СТАЛІНІЗМУ

Зенітом сталінізму стала післявоєнна епоха, яка була вершиною історичного торжества Радянського Союзу. Але це, так би мовити, її фасадна частина, за якою ховалася конкретна радянська людина з її повсякденними турботами, проблемами, реаліями життя. Окремі аспекти життя звичайних людей цього періоду крізь призму їхнього побуту дозволяють яскравіше увиразнити сутнісні риси сталінського режиму, побачити і відчути атмосферу того часу.

Повсякденне життя різних верств радянського населення епохи пізнього сталінізму в останні десятиліття стали предметом наукового дослідження вітчизняних та зарубіжних дослідників. Зокрема, про соціально-побутові умови мешканців українських сіл і міст повоєнного періоду пишуть В.Кузьменко, В.Гавур, О.Ісайкіна, Л.Ковпак, О.Коляструк та ін.

Мета нашої статті - розкрити форми відпочинку радянської людини в період пізнього сталінізму.

Сталінізм, на думку М. Міщенка, - «це серце радянськості. У ньому склалися її інституціональні, політичні, економічні, ідеологічні та культурні основи, які саме в післявоєнну епоху досягли завершеної форми» [3]. Пізній сталінізм - це поняття, яке використовується істориками для визначення історичного періоду СРСР з моменту закінчення Другої світової війни до смерті І.В. Сталіна (5 березня 1953 року). Період характеризується відновленням народного господарства, голодом 1946-1947 років, певним посиленням тоталітарної влади, посиленням боротьби з інакомисленням, викликане, в тому числі, початком «холодної війни», а також колективізацією на приєднаних територіях.

Незважаючи на значні зрушення і потрясіння досліджуваного періоду, повсякденне життя звичайної радянської людини протікало усталено і відносно спокійно: робота, сім'я/домашні справи та відпочинок чергувалися один з одним.

З огляди на труднощі повоєнного часу, тогочасне життя радянської людини не вирізнялося різноманіттям особливих розваг: люди читали книги,

газети і журнали, слухали радіо, а мешканці великих міст мали змогу дивитися телебачення. Після війни першим в Європі 7 травня 1945 року відновив передачі Московський телецентр за довоєнним стандартом. Почався систематичний розвиток технічних засобів телебачення. З 1951 року Центральне телебачення перейшло на щоденні телевізійні передачі в Москві.

Більш доступним та масовим залишалось радіо. Відомо, що у 1950 році на 178,5 млн жителів СРСР доводилося 11 млн радіоточок [2, с. 219]. УРСР була охоплена насамперед радіопересиланнями московських радіопередавачів. Радіопередачі перших повоєнних років були перевантажені політичною, економічною та міжнародною тематикою. Для сільської молоді радіо було одним з небагатьох засобів знайомства з новими піснями. Ці пісні запам'ятовували і розучували на слух а потім співали на клубній самодіяльній сцені, в полі, вечорами на сільських вулицях. Це були пісні про минулу війну, любов, Батьківщину, партію, Леніна і Сталіна, про робітників і колгоспників, а також народні.

Варто відзначити, що в досліджуваній період електрика була підведена далеко не до всіх населених пунктів, особливо сіл, тому головним джерелом інформації залишалися друковані видання. Найпоширенішими були: всесоюзні газети «Правда», «Комсомольская правда», газета для дітей «Піонерська правда», суспільно-політична щоденна газета «Известия», щотижнев літературне та суспільно-політичне видання «Літературна газета» [1]. Крім цього обов'язковою для колгоспників ті місцевої інтелігенції була підписка обласні та районні газети, в яких, як правило, передруковувалися передовиці центральних всесоюзних або республіканських газет і містилася офіційна інформація про події локального характеру.

Книги також займали важливе місце у повсякденному відпочинку звичайної людини. У 1945 в СРСР була проведена державна реєстрація бібліотек, їм було передано понад 13 млн книг. У 1948 з'явилася нова форма обслуговування сільського населення у вигляді пересувних бібліотек [6]. Хоча, безперечно, література, яка потрапляла до бібліотек, проходила пильну цензуру і була спрямованою на формування необхідного радянській владі світогляду. Здебільшого бібліотечними фондами користувалися школярі, студентська молодь, інтелігенція. Не часто простий робітник чи, особливо, колгоспниця, обтяжені важкими умовами домашнього побуту та щоденної роботи в колгоспі чи на виробництві, могли знайти час для читання художньої літератури.

Заміжні жінки зимовими вечорами займалися прядінням і ткацтвом, вишиванням, а в свята ходили один до одного на «посиденьки», вели розмови на побутові теми, пліткували про своїх односельців. Чоловіки збиралися вечорами в одному з будинків, грали в карти, розмовляли про минулу війну, про політику, господарські справи, іноді пили самогон.

Юнаки і дівчата своє вечірнє дозвілля проводили в сільських клубах, або в клубах і будинках культури промислових підприємств міст. У звичайні дні там проходили танці (в містах - платні, в сільській місцевості - безкоштовні), демонструвалися кінофільми. У святкові дні (1 Травня, 7 Листопада) в клубах і

будинках культури читалися лекції і доповіді, організовувалися концерти художньої самодіяльності, ставилися аматорські вистави.

Невід'ємною частиною способу життя радянського народу стали радянські свята: Новий рік, Першотравень, День Перемоги, День Великої Жовтневої соціалістичної революції, День народження Леніна, День Конституції і інші. Такі святкування проводилися з ініціативи місцевої партійно-радянської влади, яка організовувала масові народні гуляння, паради, виступи перед населенням партійно-радянських керівників району, міста чи області. В цей день в містах і селях проводили концерти, демонстрували кінофільми, організовували пересувні магазини та кафе, виступи духових оркестрів у міських парках. Однак святкували далеко не всі, адже мали значення і достаток сім'ї, і територіальні особливості країни, і вік людей.

Отже, відпочинок радянської людини в період пізнього сталінізму залежав від віку людини (молодь, звичайно, розважалася більше, ніж люди зрілого віку), від місця проживання (у містян було більше можливостей цікавого відпочинку, тоді як в селах ще не були доступні теле- та радіокомунікації), а також від матеріальних статків, оскільки після війни багато людей зазнали голоду та значних матеріальних труднощів, а тому про ніякий особливий відпочинок навіть не думали.

Список використаних джерел та літератури:

1. Газеты СССР, 1917-1960. Библиогр. справочник. М., 1970-1984. Т. 1: Газеты Москвы, Ленинграда и столиц союзных республик; Т. 2: А - И; Т. 3: К - О; Т. 5.
2. История СССР с древнейших времен до наших дней. В двух сериях, в двенадцати томах. Серия вторая. Том XI. Москва: Наука, 1980.
3. Міщенко М. Епоха пізнього сталінізму і витоки сучасного російського політичного менталітету. URL: <https://razumkov.org.ua/statti/epokha-piznogo-stalinizmu-i-vytoky-suchasnogo-rosiiskogo-politychnogo-mentalitetu> (дата звернення: 09.03.2021).
4. Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба: Колективна монографія / Відп. ред. В. М. Даниленко. НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2014. 697 с.
5. Федченко М. Н. Повседневная жизнь советского человека (1945 – 1991 гг.): Монография. Курган: Изд-во Курганского гос. ун-та, 2009. 231 с.
6. Цыганова Л.А. Библиотеки СССР. Российская Историческая Энциклопедия. URL: https://w.histrf.ru/articles/article/show/bibliotieki_sssr (дата обращения: 09.03.2021).

Анна Кокоша
здобувачка вищої освіти
III курсу факультету історії,
права і публічного управління
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(науковий керівник: д. і. н., проф. **О. А. Мельничук**)

ГЕНЕЗА РАДЯНСЬКО-НІМЕЦЬКИХ ВІДНОСИН У СИСТЕМІ ПІСЛЯВОЄННОГО ОБЛАШТУВАННЯ СВІТУ

Повоєнний період на теренах Євразійського континенту характеризується динамічним розвитком зовнішньополітичних зв'язків між державами. У цьому контексті стає актуальним дослідження передумов зародження радянсько-німецьких відносин. Для висвітлення основних аспектів формування співробітництва між Радянською Росією та Німеччиною, на наш погляд, доцільно буде проаналізувати становище країн в системі післявоєнного облаштування світу та розкрити загальні особливості зародження радянсько-німецьких взаємовідносин після Першої світової війни.

Дослідженням особливостей радянсько-німецьких відносин в означений період займалась чимала плеяда дослідників. Особливу увагу привертають тематичні збірки «Документи зовнішньої політики СРСР», «Радянсько-німецькі відносини (1922 – 1925 рр.)» та інші. У збірці документів, яку підготували Ю. Дьяков і Т. Бушуєва, висвітлено найбільш важливі з точки зору видавців документи періоду 1920 – 1933 рр., які стосуються військового співробітництва СРСР та Веймарської республіки. Особливої уваги варті праці, присвячені історії радянсько-німецьких відносин, включаючи її політичні і економічні аспекти. Серед них слід, передусім, виокремити роботи істориків І. Карра, П. Фарбі, Г. Хільгера та інших. Серед істориків, які першими почали висвітлювати історію Веймарської республіки були І. Кобляков, О. Єрусалимський, В. Кульбакін, М. Орлова.

У процесі дослідження проблеми було проаналізовано матеріали праць державних діячів СРСР, зокрема, Г. Чічеріна та В. Леніна, німецьких дослідників Г. Вагнера та П. Фабрі. Значу нішу нашого дослідження займають матеріали з праці «Совершенно секретно» С. Горлова. Аналіз історіографії свідчить, що значна частка аспектів досліджуваної проблеми залишилися поза увагою учених.

З огляду на вище зазначене, метою статті є висвітлення особливостей генезису радянсько-німецьких відносин у системі післявоєнного облаштування світу.

У результаті Першої світової війни і громадянської війни в Росії в Європі складається принципово нова геополітична ситуація – остаточно ламається традиційна система європейської рівноваги.

Після Жовтневої революції 1917 р. Росії вдалося вийти з Першої світової війни. Сталося це в результаті підписання з Німеччиною 3 березня 1918 р. в Брест-Литовську сепаратного мирного договору після довгих і важких переговорів. Виступаючи під час його підписання, Г. Чичерін сказав: «Цей мирний договір продиктований зі зброєю в руках. Це – мир, який, зціпивши зуби, змушена прийняти революційна Росія»[4, с.116].

27 серпня 1918 р. Радянська Росія уклала з кайзерівською Німеччиною Додатковий договір, який складався з трьох угод: політичної, фінансової та приватно-правової. Брестський мир, що фактично проіснував близько півроку, забезпечив Радянській владі мирний перепочинок. Його укладення було виправданим з точки зору національних інтересів Росії. Розбита Антантою Німеччина йшла з Росії та інших регіонів Східної Європи[1, с. 68-69].

Виснажена війною Німеччина була поставлена у вкрай важке становище. Версальський договір, підписаний 28 червня 1919 р., зобов'язував Німеччину виплатити Франції та Англії великі репарації і майже повністю ліквідувати військові сили. На Німеччину були накладені жорсткі військові обмеження, контроль за виконанням яких покладался на особливі Міжсоюзницькі комісії: військову, морську і повітряну[2, с.18-19].

Оцінюючи зовнішньополітичне становище Німеччини після Версаля, рік по тому, на VI Всеросійському з'їзді Рад у грудні 1920 р. Ленін скаже, що Німеччина була поставлена в умови неможливі для існування: «При такому положенні Німеччина, звичайно, робить крок на союз з Росією. Єдиний для неї засіб врятувати себе – тільки в союзі з Радянською Росією, куди вона і направляє свій погляд»[3, с. 310]. Проведення комплексу переговорних сесій наблизили СРСР та Німеччину до налагодження взаємовигідних відносин у зовнішньополітичному аспекті, проте конкретних кроків на шляху для зближення так і не було зроблено.

Німецький уряд за власною ініціативою з кінця 1918 р. проводив економічний бойкот, заборонивши, хоча про це і не було офіційно заявлено, торгівлю і підтримання яких би то не було відносин з Радянською Росією.

Враховуючи те, що економічне і внутрішньополітичне становище Німеччини погіршувалось, стрімко зростала кількість безробітних. Міністерство господарства 9 травня 1919 р. звернулося до МЗС Німеччини з листом, в якому було запропоновано видавати німецьким комерсантам дозвіл на укладення приватних торговельних угод з Росією.

21 серпня 1919 р. країни Антанти звернулись до німецького уряду із закликом брати участь в блокаді Росії. Радянський нарком закордонних справ Г. Чичерін 20 жовтня 1919 р. надіслав до Берліна радянську ноту протесту з попередженням про те, що в разі участі Німеччини в блокаді Радянської Росії в якій би то не було формі, радянський уряд розглядатиме це як «свідомо ворожі дії» [2, с.15].

Починаючи з середини 1920 р. в офіційній німецькій політиці почалась, проте досить нерішуче, тенденція до встановлення перших радянсько-німецьких контактів. До миру з Радянською державою штовхали німецький

уряд і нагальні потреби економіки: в країні продовжувала заглиблюватися криза, зростало безробіття, потреба в зовнішніх ринках ставала все більш гострою. Особливо німецька промисловість потребувала відновлення колишніх традиційних зв'язків з російським ринком. «Є сила більша, ніж бажання, воля і рішення будь-якого з ворожих урядів або класів, – підкреслював Ленін, – ця сила – загальні економічні світові відносини, які змушують їх вступити на цей шлях зносин з нами» [3, с. 304-305].

У таких умовах уряд Ференбаха був вимушений підписати німецько-радянську тимчасову угоду 6 травня 1921 р. Угода ґрунтувалося на принципах рівності, взаємної вигоди та врахування законних інтересів договірних сторін. За своїм характером це була швидше політична, аніж економічна угода.

Беручи до уваги означене вище, варто констатувати, що всі спроби радянської дипломатії домогтися повної нормалізації відносин між Радянською Росією і Німеччиною на основі повної і ясної відмови від всіх взаємних претензій, включаючи і ті, що були пов'язані з націоналізацією німецької власності в Росії, протягом 1921 р. і навіть початку 1922 р. не привели до успіху. Проте, Радянський уряд не втрачав надії на те, що все ж в останній момент перед початком Генуезької конференції вдасться укласти таку угоду з Німеччиною. Під час берлінських переговорів, які по шляху до Генуї вела радянська делегація протягом чотирьох днів (з 1 по 4 квітня 1922 р.), справа не дійшла до підписання радянсько-німецького договору, хоча текст його був уже узгоджений, за винятком статті про німецькі претензії в зв'язку з націоналізацією німецької власності. Дійсно, для обох країн, як вважав прем'єр-міністр Великобританії Ллойд Джордж у серпні 1921 р., був лише один вихід – з'єднати свої зусилля, встановивши добрі стосунки один з одним.

Список використаних джерел та літератури:

1. Ахтамзян А. От Бреста до Киля. Провал антисоветской политики германского империализма в 1918 году. Москва: Изд-во «ИМО», 1963. 219 с.
2. Горлов С. Совершенно секретно: Альянс Москва-Берлин, 1920-1933 гг. Москва: ОЛМА-ПРЕСС, 2001. 264 с.
3. Ленин В. Полное собрание сочинений. Том 44. Июнь 1921 - март 1922. Москва: Политиздат, 1970. 726 с.
4. Томас Л. Жизнь Г.В.Чичерина. Москва: Собрание, 2010. 280 с.

Карина Пашинник
здобувачка вищої освіти
I курсу магістратури історичного факультету
Житомирського державного університету імені Івана Франка
(науковий керівник: д. і. н., проф. Г. М. Стародубець)

РАДЯНСЬКИЙ ПЛАКАТ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРОПАГАНДИ

Пропаганда виступає інструментом для поширення ідеології та її переконань. Поняття «пропаганда» має чимало визначень, одне з яких пропонує Гапій В.Е.: «Пропаганда – це поширення ідеологічних та політичних поглядів на аудиторію з метою формування поглядів, цінностей, уявлень, емоцій, ідеології, надання впливу на поведінку людини чи суспільства»[2,с.638]. Радянська пропаганда була доволі сильною та успішною в інформаційному плані. Можна сказати, що «очі пропаганди були очима людей та суспільства в цілому». Багато інформації про пропаганду радянського суспільства можна знайти в праці Почепцова Г.Г. «Пропаганда 2.0».[4]. Зокрема, розділ 12.1 детально розповідає про радянську пропаганду та її вплив на кожен сферу суспільного життя. У цій праці також розглядається пропаганда в процесі її трансформації.

Джерельна база дослідження радянського плакату доволі широко представлена науковій літературі: . Учні В.В., «Історія вітчизняної реклами 1917-1990 рр», Грицук А., «Історія вітчизняної реклами. Радянський період», Демосфенова Г.Л. «Советский политический плакат», стаття Авраменко Анни «Радянський плакат 1920 – 1930 х рр. як засіб пропаганди». Автор статті визначає пропагандистські елементи у плакаті в період становлення тоталітарного режиму і роль плакату у поширенні та розвитку пропаганди. Ольга Ревуцька у своїй статті «Агітаційні плакати періоду індустріалізації СРСР» розглядає агітаційний плакат як джерело з історії та зазначає його інформаційний вплив на маси. Василь Косів у науковій праці «Український радянський плакат 1945 – 1989 рр. Стилестичні зміни національної ідентифікації» показує радянський плакат у контексті своєї еволюції. ічної пропаганди займались також В. Дашичев, Й. Геббельс, Р. Манвелл та інші.

Мета нашої статті – визначити, на які категорії населення був орієнтований радянський плакат а також основні проблеми та теми, які лягли в основу радянського плакату.

Важливе місце на агітаційному плакаті посідає кольорова гама, адже за допомогою кольору можна вплинути на підсвідомість людини та викликати в неї певні асоціації. Так наприклад на плакатах «Вікна сатири РОСТА» колірну гаму передають три кольори - червоний, білий та чорний, які закликають до боротьби за перемогу більшовиків [1,с.67]. Слід зазначити, що червоний колір мав певну перевагу, його застосовували на кожному агітплакаті, оскільки він був символом комуністичної партії, саме тому на підсвідомому рівні він викликав асоціацію з радянським владою та комуністичною партією. Червоний

колір підсвідомо наштовхує до певної агресії та боротьби, рішучості. Прикладом до використання подібної кольорової гами є плакат Ель Лисицького «Клином красным бей белых» (1920).

Одне з провідних місць на плакаті займає зображення людини. Характерним було ілюстрування двох типів персонажів: позитивних та негативних. До позитивного зображення відносилися переважно робітники та селяни, які працювали в колгоспі. Це був так званий тип нової радянської людини. До типу «нової людини» відносилися трудящі, ті, хто займається спортом, б'є рекорди, виховує дітей в дусі комунізму заради суспільного блага. Провідне позитивне зображення також надавалося вождям: Леніну та Сталіну, які на плакатах завжди розміщувалися вище за інших та були показані мудрими, своєрідними «богами». «Портрети вождя - обов'язкова складова тоталітарної пропаганди» - зазначає у своїй статті Авраменко А. [1, с.68].

Негативними персонажами для радянської влади були священики, куркулі та представники владної верхівки інших країн. На плакаті такі персони поставали в негативному світлі, часто викривленими, потворними та недолугими, тими, хто загрожує розвитку та розквіту СРСР. Таким чином, ми простежуємо мету плакату, а саме - на які верстви населення поширювалася пропаганда за допомогою радянського плакату.

Головним елементом плакату були гасла. За їхньою допомогою артикулювалася мета, яку намагалися донести до суспільства. Основними ознаками написання гасла повинні були бути чіткість, лаконічність та точність [3]. Це робилося для легкого запам'ятовування та швидкого сприйняття потрібної інформації. Важливим було також розміщення гасла на плакаті. Його обов'язково розташовували або зверху, або по середині агітплакату. Однією з особливостей напису було написання його великими літерами.

У воєнний період агітація набирала швидкого розвитку та поширення. Саме в цей час було створено безліч агітплакатів, які мали спрямовувати радянське суспільство на боротьбу та захист власної держави. Плакати військового часу зображвали моменти та події з життя реальних людей. З їхньою допомогою комуністична влада прагнула пробудити людей до боротьби з ворогами та пробудити гнів радянського народу. Яскравим прикладом до заклику йти на війну був плакат «Батьківщина – Мати кличе» І.Тоїдзе [3]. Художник яскраво показав сповнений хвилювання образ радянської жінки із закликом до боротьби. Агітаційних плакатів закликаючих до перемоги було безліч, серед яких - «Вперед за нашу перемогу» С.Бондара, Р.Гершаніка «Фашисти не пройдуть» та інші. Плакати на війну постачали в такій самій кількості як і зброю, їх використовували як активний заклик до боротьби та підтримки морального духу військових. У той же час, поруч з агітплакатами воєнними, також висвітлювали життя жінок, які у воєнний період заміняли чоловіків на виробництвах, на полях та інших ділянках праці. Художники плакатів поклали надії на те, що за перемогою прийде і прославлення їх як митців. Загалом можна вважати, що плакати воєнного часу – це не тільки

художні витвори мистецтва, а й певні історичні документи, які ілюстрували події того часу.

У результаті дослідження ми можемо зробити висновок, що радянський плакат був ефективним засобом пропаганди комуністичної партії. Він набув особливого поширення через доступність та зрозумілість для широких мас населення. Чіткість, лаконічність та заклик до дії були головними ознаками радянського плакату. Оскільки це один із засобів пропаганди, то можна провести чітку лінію між пропагандою та мистецтвом, які були поруч та допомагали поширенню комунізму на території СРСР.

Агітаційний плакат є важливим історичним джерелом періоду сталінського режиму. Це яскравий приклад інформаційного впливу на суспільство та людську свідомість. Візуальна пропаганда допомагала досягати певних політичних цілей та поставленої мети радянських вождів. Для радянської держави провідне місце завжди займала політика і лише потім мистецтво. Політика та мистецтво стали взаємозалежним і застосування пропаганди сприяло досягненню політичних цілей.

Список використаних джерел та літератури:

1. Авраменко А. В. Радянський плакат 1920 – 1930-х рр. як засіб пропаганди. *Наукові записки*. Том 101. Теорія та історія культури, 2010. С. 66-72.
2. Гапій В. Е. Пропаганда як інструмент впливу на підсвідомість людини в сучасній Україні. Київський національний університет культури та мистецтв : *Молодий вчений*. №1(53), січень, 2018. С. 636-641.
3. Ревуцька О. Агітаційні плакати індустріалізації СРСР. URL: <https://academia.in.ua/новини/агітаційні-плакати-періоду-індустріалізації-срр>.
4. Почепцов Г. Пропаганда 2.0. Київ: Фоліо, 2018. 800 с.

Наталія Даниленко

здобувачка вищої освіти І курсу магістратури
факультету історії, права і публічного управління
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(науковий керівник доц. **І. В. Мазур**)

КУЛЬТ Й. СТАЛІНА В РАДЯНСЬКОМУ КІНОМИСТЕЦТВІ (НА ПРИКЛАДІ КІНОСТРІЧКИ «КЛЯТВА», 1946)

Ідеальний образ вождя у фільмах є однією із характерних ознак кінематографу тоталітарних держав ХХ ст. Не винятком, у цьому контексті, було і радянське кіномистецтво періоду сталінізму. У період диктатури Й. Сталіна художня культура стала одним із засобів формування культу особистості. Одним із ключових засобів для створення образу вождя «радянського народу» було ігрове кіно. Яскравим прикладом «обожнення»

Й. Сталіна в кіно стала стрічка «Клятва» (1946) режисера М. Чіаурелі. У цьому фільмі було використано ряд прийомів для створення «правильного» образу диктатора.

Питання культу особистості Й. Сталіна, зокрема у стрічці «Клятва» висвітлено у працях радянських (О. Бернштейн [2]), сучасних російських (О. Кудрявцева, А. Мартинкова [4], В. Мільдонг [5]) та іноземних (А. Базен [1]) дослідників кіно. Головним джерелом до написання статті є сам радянський кінофільм «Клятва» [3].

Метою статті є висвітлення характерних рис культу Й. Сталіна, сформованих за допомогою радянського ігрового кіно, на прикладі фільму «Клятва».

Режисер і сценарист «Клятви» ставили перед собою два основні завдання: оголошення неіснуючими негативних для оточення Сталіна моментів реальності (негативне ставлення до нього Леніна і розрив вождя світового пролетаріату зі своїм «учнем»; відсутність Сталіна в битві під Царициним (містом, яке з 1925 р. отримав свою знакову назву «Сталінград»); масовий терор і політичні репресії кінця 1920-х – 1940-х років, які призвели до ослаблення армії і флоту СРСР; і – як результат – переписування історії з метою введення і закріплення в свідомості пересічної радянської людини образу Сталіна з бажаним для нього ореолом Батька народів, мудрого правителя; всезнаючого провидця [2, с. 35-36].

Особливу роль у фільмі відіграють фрагменти документальних стрічок, що роблять цей ігровий фільм одним із ключових документів епохи сталінізму. Таким чином, сподвижники диктатора, даючи дозвіл на зйомку цієї стрічки, керувалися можливістю створення міфу про нього, а разом і про самих себе.

У надмірно великій кількості епізодів зі Сталіним, роль якого вкотре виконав відомий грузинський актор – М. Геловані, майже повністю розчинявся сам сюжет фільму.

Серед основних фрагментів фільму «Клятва» епізод з умовною назвою «В Горках 21 січня 1924 р.» був одним із ключових. Сталін разом з членами Політбюро (Ф. Дзержинський, В. Молотов, Г. Орджонікідзе, К. Ворошилов) виходить з дому померлого В. Леніна. Сталін демонстративно не бере участі в розмові про можливого «спадкоємця престолу», виділяється з маси, він поринає у власні думки. В той же час в розмовах членів Політбюро простежувалися виявлені згодом риси «ворогів народу» (незацікавленість в житті мас, самопіднесення, тощо) [1, с. 166-167].

В продовженні фрагменту Сталін-Геловані прямує до лісу. Цей епізод, по суті є обрядом ініціації диктатора. Йосип Віссаріонович стоїть неначе вартовий біля занесеної снігом дерев'яної лавки. Сльоза котиться по його обличчю. Світло сонця, відбиваючись від снігу, сліпить. Для правильного розуміння побаченого необхідно було враховувати запрограмовану творцями фільму співучасть підготовленого глядача в цій ситуації (масовий сум, можливо плач за Леніним) [3].

Ще одним суперечливим і історично викривленим епізодом фільму стала сама «клятва» Леніну, яка була дана покійному вождеві на тлі Кремля (з тепер «реальної») клятви Сталіна глядач впізнає місце розташування героїв – там, де біля Кремлівської стіни постане згодом Мавзолей (храм нового століття з мощами вічно живого бога). Зупинка кадру в момент виголошення Сталіним клятви теж символічна: новий вождь знаходиться на перетині двох ліній віртуальної сітки координат. Горизонтальна лінія (x) – «Історія і релігія як її складова», вертикальна лінія (y) – «Сучасність як частина історичного процесу» [4, с. 64].

Якщо у фрагменті «В Горках» Сталін ще не увійшов в історію, то у фрагменті «Клятва» він вписується в неї нарівні з Іваном Грозним і Петром I. Літопис розтягується від Стародавньої Русі до сучасності. Важливо відзначити і те, що із зорового ряду фільму зникає образ Леніна. Вознісшись на небо, він залишається живішим за всіх живих, стає Богом, а в традиціях християнства, як відомо, Бога зображати не можна [5, с. 346].

У сцені бенкету в «Клятві» Сталін зображений за столом Політбюро, як на картині Леонардо да Вінчі «Таємна вечеря» – але Кремлівська вечеря відбувається в колі друзів, куди ворог проникнути не в змозі. Таким чином, у порівнянні з фрагментом «Клятви» Сталін наближається до натовпу, до народу, але не зливається з ним [3]. У зупиненому кадрі «тост Сталіна» на лінії золотого перетину розташовуються стоячі навпроти один одного і об'єднані загальним поривом Батько народу (Сталін) і Батьківщина-мати (Варвара Михайлівна, головна героїня стрічки, яка зовні нагадує жінку з плаката «Батьківщина-Мати кличе!»). Вітчизна схиляє голову, визнаючи силу Отця. [4, с. 67].

Завершує тематичний ряд фільму епізод «Свято Перемоги в Кремлі»: Сталін перед натовпом розмовляє з Варварою Михайлівною, яка промовляє до вождя: «Все сталося так, як ми передбачали, Йосип Віссаріонович». Віртуальна сітка координат стягується в одну точку (історія твориться тут і зараз), з якої має розпочатися світле майбутнє, народитися новий Всесвіт. Втілення творчої сили, яка це реалізує – сам Сталін. У цій сцені Батько народу стоїть на одному рівні з натовпом, але він постає ще більш недосяжним, ніж в сцені «Клятви» – йому дана духовна висота замість фізичного піднесення [2, с. 37].

Радянське ігрове кіно у період 1930-х – 1940-х років стало платформою для створення образу вождя, здійснило вагомий вплив на формування в масовій свідомості культу особистості Й. Сталіна. У стрічка «Клятва» М. Чіаурелі, Й. Сталін постає не просто лідером СРСР, а фактично прирівнюється до В. Леніна. Режисер стрічки намагався показати їх як найближчих соратників, друзів. Це було здійснено з метою створити зі Сталіна «нового Леніна», людину яка б стала продовжувачем ідей наставника, батьком народів. Образ диктатора у цьому фільмі ледь не ототожнюється із божеством. Релігійні прийоми, сюжети, вдало замасковані режисером ледь не ототожнювали образ диктатора з богом. Тотальна пропаганда та викривлення історії у стрічці майже повністю

нівелювали сам сюжет фільму. Він більше оповідає про Й. Сталіна, аніж про Варвару Михайлівну.

Список використаних джерел та літератури

1. Базен А. Миф Сталина в советском кино. *Киноведческие записки*. 1988. Вып. 1. С. 154-173.
2. Бернштейн А.Я. Михаил Геловани. Москва: Союз кинематографистов СССР, 1991. 51 с.
3. Клятва (1946). Классика советского кино (официальный канал) YouTube.com. URL.: <https://www.youtube.com/watch?v=HZu8emPYGP0&t=4612s> (дата звернення: 09.03.2021).
4. Кудрявцева Е.Л., Мартинкова А.А. Мифологизация власти и глобализация личности: кинообраз И. Сталина на занятии в вузе. *Новая русистика Nova rusistika*. 2015. №1. С.62-68.
5. Мильдон В. Монолог для хора: двойник-призрак. Образы Ленина и Сталина в советском кино 30-40-х гг. *Киноведческие записки*. 1999. № 43. С. 338-349.

Ірина Кузьміч

здобувачка вищої освіти

IV курсу історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: к. і. н., доц. **А. В. Шевчук**)

ПРАВОЗАХИСНИЙ РУХ В УКРАЇНІ (КІНЕЦЬ 1950-х – СЕРЕДИНА 1980-х рр.): ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД

Утворення правозахисних рухів, починаючи із другої половини ХХ ст., обумовлене рядом історичних подій. Загальна лібералізація суспільно-політичних відносин із другої половини 1950-х рр. дала певний поштовх для зародження явища дисидентства, що виникло як певна реакція на тоталітаризм. Окремим явищем у контексті дисидентства є саме правозахисний рух, поява якого була логічним продовженням утворення опозиційних поглядів та потреби у зміні ситуації.

Дослідження правозахисного руху за часів Радянського Союзу було під заборонаю через потенційний страх переслідувань. Ситуація докорінно змінилася з початком перебудови і, особливо, зі здобуттям незалежності. На сьогодні можна виокремити ряд зарубіжних та вітчизняних дослідників даного питання, зокрема Г. Касьянова [5], Дж. Берча [6], Я. Білоцерківського [7], О. Бажана [1] та інших.

Перші дослідження правозахисного руху з'явилися за кордоном. Саме там починають друкувати окремі свідчення, що включають в себе окремі роботи самвидаву, вирізки-статті про зародження дисидентського руху тощо.

Поширювалась різного роду політична публіцистика та окрема літературна критика стосовно вже заборонених на теренах Союзу літературних творів. У часописі «Смолоскип», що видавався у Парижі із 1952 р. (головний редактор О. Зінкевич), з'явилися перші письмові згадки про зародження дисидентського руху. Це надало першого поштовху для розвитку історіографії проблеми, яка вступила у фазу активного розвитку наприкінці 1950-х рр. Окремі дослідження було видруковано у мюнхенському часописі «Сучасність», який з 1961 р. редагував Іван Кошелівець. Разом з тим, дані видання можна віднести і до першоджерел досліджуваного питання [5, с. 6].

До традиційних історіографічних праць правозахисної тематики в контексті загального «Руху Опору» можна віднести дослідження англійського історика Дж. Берча. Його дослідження, що було видруковано 1971 р. в Лондоні під промовистою назвою «Український націоналістичний рух в СРСР з 1956 року» містило певний аналіз окремих проявів дисидентства. Дж. Берч намагався структурувати дисидентський рух і виділити його програмні засади [6, с. 10].

Подібних праць наукового характеру була невелика кількість. Дослідження процесу відходу від сталінізму та формування опозиційних осередків не отримало достатньої уваги серед іноземних дослідників. Це пояснюється відсутністю достатньої кількості інформації, що не давало змоги робити ґрунтовні дослідження. З цього періоду можна виділити передусім фундаментальні праці з історії радянського суспільства італійського історика Дж. Боффа «Після Хрущова. Спадщина хрущовського десятиліття і нові перспективи радянської політики» та француза Н. Верті «Будучи комуністом в СРСР за часів Сталіна». Проте автори не змогли розкрити природу утвердження «Руху Опору», включаючи і правозахисний рух [8, с.180].

Тематика правозахисних рухів частково охоплювала і дослідників із США. 1980 р. став роком видання книги «Український націоналізм у післясталінську еру», автором якої був К. Фармер. Праця охоплює період від кінця 1950-х років до початку 1970-х. Важливе значення надається захисту мови, літератури, культури народів в цілому, вбачаючи у цьому фундаментальні права людини і громадянина [4, с. 201].

Достатньо широкомасштабною є праця Я. Білоцерковича «Дисидентство Радянської України: дослідження політичного відчуження», яка вийшла у Лондоні 1988 р. Історик здійснив аналіз формування опозиційних поглядів, шукаючи причини у характері пост-сталінського режиму з його послабленнями і лібералізацією [7, с. 300].

Для вітчизняних дослідників період із 1990-х років до сьогодні, із об'єктивних причин, є найбільш продуктивним. Доступ до документації, яка могла б у більшій мірі слугувати підтвердженням окремих положень правозахисного руху, збір усних свідчень, а також значне політичне послаблення у зв'язку із зміною політичного режиму та утворенням Незалежної держави, сформували новий пласт та умови для подальшого дослідження раніше заборонених тем в історії. Роботи Г. Касьянова «Незгодні: українська

інтелігенція в русі опору 1960–80-х рр.» та А. Русначенко «Український національний фронт» присвячені конкретизації правозахисного руху.

Юрій Курносів зупинився на більш детальному дослідженні проблематики понятійного апарату. Однією із його праць є «Інакомислення в Україні», в контексті якої відбувається порівняння дисидентства із певним національно-визвольним рухом, який мав свою специфіку відповідно до історично-часового контексту. Всі висвітлені явища автор приписує до поняття інакодумства, що, власне, видно з назви даної праці. Правозахисні, національні та релігійні чинники виділяються як окремі вмотивовані прояви інакодумства, що виникли із відповідних причин [3, с. 6].

Питання термінологічного апарату та хронології до сьогодні лишається не вирішеним до кінця. Фактично кожен дослідник намагається надати власного роз'яснення поняттю «дисидент». Для прикладу, А. Камінський у праці «З приводу справи юристів» та інших дослідженнях розглядає це як загальну сукупність опозиційних рухів, а також певний протест у різних сферах життя: як духовного, так і матеріального [2, с. 80].

Більшість дослідників обмежилися 1960–1980-ми рр. Лише окремі праці охоплюють більш ранній період початку формування подібних явищ. Проте деякими дослідниками виокремлено зародження опозиційних явищ ще із кінця 1920-х рр., про що наголошує, зокрема, історик Р. Медведєв. До дисидентів ним було віднесено жертв сталінських репресій перших хвиль, що потрапляли до таборів. Так зване «нове покоління опозиції», яке традиційно відносять до дисидентського руху, було виокремлено у працях А. Левітан-Краснова, Д. Дудка, О. Солженіцина, О. Гінзбурга. Інтерес російських дослідників є очевидним, адже дисидентство було притаманним для терен всього Радянського Союзу.

Юрій Литвин, як член Української Гельсінської групи, визначав відсутність легального права на існування правозахисного руху в тоталітарних країнах. Існування подібних правозахисних течій могло існувати лише поза законом, на відміну від демократичних країн [1, с. 525].

Розробкою проблематики дисидентського руху, в тому числі і правозахисного, займаються сучасні українські історики. Зокрема, О. Бажан у своїй статті «Дослідження проблем дисидентського руху в Україні в сучасній зарубіжній та вітчизняній історіографії» наголошує на труднощах у пошуку достовірних та повноцінних архівних джерел [1, с. 529].

Отже, історіографічний огляд дослідження правозахисного руху засвідчує відсутність досліджень у радянські часи вітчизняними істориками. Це можна пояснити об'єктивними обставинами переслідування тоталітарним режимом як дисидентів, так і дослідників, які потенційно могли вивчати ці питання. Значна кількість праць з історії пост-сталінізму зарубіжних істориків недосяжні для широкого загалу читачів через відсутність перекладів, а самі праці не є ґрунтовними через відсутність на етапі написання доступу до історичних свідчень та архівних матеріалів. Наразі питання не є повністю дослідженим, а серед істориків тривають наукові дискусії з приводу визначення основних

термінів та понять, хронологічних меж тощо. Зауважимо, що розширений доступ до архівних матеріалів та інтерес до діячів руху створюють можливості для подальших досліджень.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бажан О. Дослідження проблем дисидентського руху в Україні в сучасній зарубіжній та вітчизняній історіографії. *З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ*. 2001. № 2. С. 520-529.
2. Камінський А. З приводу справи юристів. *Сучасність*. 1968. №3. С.77–84.
3. Курносів Ю. О. Інакомислення в Україні (60-ті – перша половина 80-х рр. ХХ ст.). Київ: Ін-т історії України НАН України, 1994. 221 с.
4. Медведев Р.А. Личность и эпоха. Политический портрет Л. И. Брежнева. Кн. 1. Москва : Новости, 1991. 336 с.
5. Касьянов Г. Незгодні: Українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х рр. Київ: Либідь, 1995. 224 с.
6. Birch I. The Ukrainian National Movement in the USSR since 1956. London: Ukrainian Information Service, 1971. 381 p.
7. Bilocerkowycz Jaroslaw. Soviet Ukrainian Dissent. A study of Political Alienation Boulder and London, 1988. 334 p.
8. Farmer Kenneth C. Ukrainian Nationalism in the Post-Stalin Nationalities Policy. The Hague. Boston; London, 1980. P. 176-182.

Іван Лакуста

здобувач вищої освіти III курсу
факультету історії, права і публічного управління
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(науковий керівник: д. і. н., проф. **О. А. Мельничук**)

ЗОВНІШНЬОЦЕРКОВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПАПИ ІОАННА ПАВЛА II

Діяльність відомого церковного діяча та першого Папи Римського слов'янського походження Іоанна – Павла II у контексті життєдіяльності Католицької Церкви в інших континентах світу та у відносинах з міжконфесійним світом на сьогоднішній час привертає увагу дослідників через власне її різновекторність, значимість та вплив на тодішні релігійні процеси в кінці ХХ –початку ХХІ століття.

Метою статті є аналіз зовнішньоцерковної діяльності понтифіка та його відносин з релігійним світом.

Дану проблематику активно вивчають такі науковці, як Андрій Юраш, Ольга Гербст, Мирослав Маринович та інші.

Папа Римський Іоанн Павло II є епохальною людиною не тільки в царині власне Католицької Церкви, а й в контексті загальносвітових релігійних і

суспільних процесів, в яких понтифік відігравав одну з важливих ролей. Фактично ті сучасні орієнтири стосунків Церкви з представниками міжконфесійного та соціального світу, які існують сьогодні, були сформовані за часів папства саме першого римського намісника слов'янського походження.

Одразу після папської інтронізації (22 жовтня 1978 р.) він вдруге (після Папи Павла VI) порушив традицію « невиїздних пап » й при цьому впевнено став рекордсменом серед всіх понтифіків за кількістю міжнародних візитів як глава церкви і Ватиканської держави [1, с. 284]. Упродовж свого папського служіння, Іоанн Павло II відвідав 130 країн, здійснив понал 250 подорожей за межі своєї резиденції, що сумарно дорівнює трьом відстаням від Землі до Місяця [2, с. 7].

Одним з перших міжнародних відвідин новообраного Папи був приїзд до Мексики в січні 1979 р., де Іоанн Павло II брав безпосередню участь в конференції католицьких єпископів у Пуебло, порушуючи важливі питання життєдіяльності тодішнього світу й соціальні проблеми населення в континенті Латинської Америки [1, с. 285].

Наступною важливою та особливою поїздкою в якості церковного керманіча був приїзд понтифіка до своєї рідної Польщі, яка відбувалась з 2 по 10 червня 1979 р., де він посилено підтримував національні та релігійні прагнення поляків в тодішній час [1, с. 286 – 287]. Але серед усіх міжнародних поїздок Іоанна – Павла II, історичною та епохальною є саме візит його Святості до України (23 – 27 червня 2001 р.). Оскільки нога глави Католицької Церкви вперше за світову історію вступила в українську землю – одну з найбільших православних країн Східної Європи [2, с. 66 – 145]. Визначаючи місію діяльності та життя церкви у різних континентах та стосунків власне з Ватиканом (як столиці церкви) та світом, понтифік зазначає, що що вони мають проходити в рамках « *communio ecclesiarum* » (церковного сопричастя), місійності та співпраці заради блага, єдності та миру [3, с.109, 115 – 117].

Сам Папа Іоанн Павло II практично реалізовував вищезначені слова у власному служінні в контексті міжконфесійних відносин. Наприклад, у квітні 1986 р., вперше за усю історію, римський намісник відвідує поріг синагоги, де у бесіді з верховним рабином Риму відзначив, що « ви – наші любі брати і, можна сказати, наші старші брати », яка миттєво стала крилатою фразою Папи. На запрошення понтифіка приїхати на першу міжконфесійну зустріч і Всесвітній день молитви за мир відгукнулися 47 делегацій від різних християнських домінацій, а також представники 13 інших світових релігій [4]. Вона відбулася у жовтні 1986 р. в італійському містечку Ассізі, де обговорювали важливі проблеми у даних стосунках. Також понтифік увійшов в історію як перший глава Католицької Церкви, який попросив прощення перед усім світом за гріхи власної церкви [2, с. 7]. Це сталося в рамках відповідного покаянного обряду *Mea Culpa* 12 березня 2000 р.

Також молодий папа ініціював святкування щорічно Всесвітнього дня молоді в різних єпархіях Римської Церкви. І раз на два роки Іоанн – Павло II в цей день відвідує різні країни світу, щоб відзначити означену подію разом з

юними людьми. Серед країн, де відбувалися ці масштабні урочистості - Аргентина (1987 р.), Іспанія (1989 р.), Чехословаччина (1991 р.) , США (1993 р.), Італія (1995 р.) та Франція (1997 р.). Але знаковою є зустріч римського намісника з молоддю світу на Вербну Неділю 1985 р., де у своєму апостольському посланні він окреслив роль молоді в суспільстві та церкві [2 , с. 49 - 50]. Він зазначав, що « молодість – це особливий час усвідомлення людиною її особистого майбутнього, своїх схильностей та здібностей, коли молоді люди намагаються «прочитати ту вічну думку, якою Бог, Творець і Отець, супроводжував їх створення» [2, с. 49]. Ці важливі події продемонстрували новий вектор розвитку міжнародних релігійних процесів, який фактично запровадив Іоанн Павло II .

Будучи не тільки церковним лідером, а й фактично ще й главою теократичної держави, папа дипломатичним шляхом активно захищав інтереси церкви на міжнародній арені. Прикладом може слугувати зустріч Іоанна Павла II із лідером Радянського Союзу Михайлом Горбачовим 1 грудня 1989 р. [5]. Внаслідок цієї зустрічі, вже у квітні 1991 р. був опублікований офіційний документ про відновлення офіційної діяльності Католицької Церкви в комуністичній державі (Українська Греко–Католицька Церква та Римо–Католицька Церква в Україні) [4]. І цей випадок показав, по суті, послідовну політику римського намісника в питанні захисту прав вірних Католицької Церкви в усіх країнах світу.

Отже, зовнішньоцерковна діяльність Папи Іоанна Павла II та його відносини з релігійним світом відбулася в рамках захисту не тільки власної церкви та пастви у світі, а й в контексті підняття та вирішення соціальних, міжрелігійних та політичних проблем, які існували в тодішній час та стосувались важливих аспектів прав та свобод людини.

Список використаних джерел та літератури:

1. Юраш А. В. Папа Іоанн Павло II. Харків: Фоліо, 2005. 350 с.
2. Гербст Ольга. Іоанн Павло II. Його святість і подорож його святості в Україну. Київ: Самміт-Книга, 2015. 195 с.
3. Йоан Павло II. Пам'ять та ідентичність. Бесіди на зламі тисячоліть. 2-ге видання. Львів : Літопис, 2020. 158 с.
4. 25 актів про папу Івана Павла II. Релігійний інформресурс «ДивенСвіт». 2020. URL: <https://dyvensvit.org/top/1007390/> (дата звернення: 15.03.2021).
5. Зустріч Івана Павла II з М. Горбачовим 1989 р. Youtube-канал «ЖИВЕ ТЕЛЕБАЧЕННЯ». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=MHnFVgq6lXU> (дата звернення: 15.03.2021).

Сергій Кривий
здобувач вищої освіти I курсу СВО магістра
факультету історії, права і публічного управління
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(науковий керівник к. і. н., доц. **О. А. Неприцький**)

ПЕРША ЗУСТРІЧ М. ГОРБАЧОВА ТА Р. РЕЙГАНА У ЖЕНЕВІ

У середині 80-х років Радянська держава переживала складне становище, викликане нарощуванням зброї масового знищення і неконкурентоспроможністю соціалістичної економіки. У Радянському Союзі у цей період відбулась зміна влади – на чолі держави став порівняно молодий генеральний секретар ЦК КПРС Михайло Сергійович Горбачов. Пріоритетним завданням нової влади стало поліпшення відносин із Заходом. М.С. Горбачов визначив новий напрямок політичного мислення, і радянське керівництво пішло на відкритий діалог із США.

Даний період радянсько-американських відносин був детально вивчений як пострадянськими так і західними істориками: Дж. Метлок [1], Г. Корнієнко [2], В. Покляцька [3].

Мета даної статті проаналізувати зустріч М. Горбачова з Р. Рейганом в Женеві у контексті наростаючої гонки озброєнь і назриваючих перетворень в СРСР.

У листопаді 1985 року відбулася радянсько-американська зустріч М. Горбачова і Р. Рейгана в Женеві, на якій обидві сторони заявили, що «ядерна війна не повинна бути розв'язана і в ній не може бути переможців».

Рейган, насправді, був цілком готовий їхати в Москву. Однак багато в його апараті, говорили, що це буде невірною сприйнято, ніби він відправився туди на поклін, особливо з огляду на те що раніше зустріч проходила у Владивостоці, і тепер наступна зустріч мала б пройти на території США. У той час Джек Метлок, тодішній помічник американського президента, підкреслював переваги проведення зустрічі саме в Москві. Він не вважав, що це виглядало б так, ніби американці приїхали туди на уклін. Дж. Метлок сприймав це як шанс звернутися до радянського народу - оскільки їм довелося б дати Рейгану можливість виступити по телебаченню і це розвіяло б створений радянською пропагандою образ Рейгана як «палія війни» [1]. У зв'язку з візитом у Радянському Союзі, справді, сильно приглушили тон антиамериканської пропаганди. Однак інші бачили у цьому можливі політичні ризики і привід для критики з боку правих. Кожна зі сторін турбувалася про те, як це виглядає політично, і побоювалася створити в очах громадськості враження, що вона йде на надмірні поступки.

Делегація СРСР прибула до Женеві 18 листопада 1985 року. Переговори з Рейганом стартували на наступний день. Починаючи з Тегеранської конференції 1943 року, це була 14-я зустріч лідерів двох країн на вищому рівні.

27 листопада 1985 Горбачов виступив з доповіддю про візит до Женеви на сесії Верховної Ради СРСР. Він констатував, що між країнами залишаються великі принципові розбіжності, але підсумки зустрічі «створюють можливості для переходу від стану небезпечної конфронтації до конструктивних пошуків шляхів нормалізації відносин».

Обидва лідери виходили з наявності глибоких розбіжностей між СРСР і США, але в той же час сподівалися, що їм вдасться в Женеві дати якийсь «свіжий старт» відносин між їх країнами і урядами. Незважаючи на притаманну обом самовпевненість, вони нервували, розуміючи високу важливість зустрічі. Кожен хотів в будь-якому випадку закінчити переговори так, щоб вони не були розцінені як невдача. Спочатку це сковувало співрозмовників.

Втім, згадуваний вище Джек Метлок, який пізніше обіймав посаду посла США в Москві, зазначав, що Рейган «взагалі не нервував». На його погляд, Рейган розумів необхідність переконати Горбачова в тому, що американці не хочуть гонки озброєнь. Однак в разі її продовження Радянський Союз чекав би неминучий програш. Після першого раунду напружених переговорів за участю делегацій керівники вирішили провести зустріч в неофіційній обстановці, так звана зустріч «без краваток». Рейган вручив Горбачову документ, в якому викладено основні пункти можливої домовленості з питання про контроль над озброєннями. Пропонувалося 50-процентне скорочення стратегічних наступальних сил і проміжне угоду про скорочення ядерних ракет середньої дальності в Європі. Попутно Рейган і Горбачов домовилися про наступні зустрічі [2, с.325]

У ті дні центральні газети Радянського Союзу опублікували на перших шпальтах фотографії Горбачова і Рейгана. Здається, це були перші за п'ять років знімки президента США в радянській пресі: до цього його зображували виключно на карикатурах [4].

Таким чином, офіційним підсумком зустрічі стала мало до чого зобов'язуюча урочиста Декларація про неприпустимість ядерної війни. Але, що більш важливо, був налагоджений особистий контакт між лідерами двох країн. Згодом це призвело до укладання договорів між СРСР і США про обмеження стратегічних і наступальних озброєнь і, як підсумок, до закінчення «холодної війни».

Список використаних джерел та літератури:

1. Мэтлок Дж. Женевский саммит тридцать лет спустя. 2015. *Международный фонд социально-политических и экономических исследований (Горбачев-Фонд)*. 13.11.2015 г. URL: www.gorby.ru/presscenter/publication/show_29579/ (дата звернення: 09.03.2021)
2. Корниенко Г.М. «Холодная война»: свидетельство ее участника. Москва: ОЛМА-ПРЕСС, 2001. 415 с.
3. Покляцька В. В. Еволюція «образу ворога» в Американсько-радянських відносинах у 1979-1991 рр. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Київ, 2017. 271 с.

4. Окуньов Д. Динозавр і більшовик: як Рейган і Горбачов вперше зустрілися в Женеві. *Газета.ru* 19.11.2020. URL: www.gazeta.ru/science/2020/11/18_a_13366183.shtml (дата звернення: 05.03.2021).

Максим Мальцев
здобувач вищої освіти I курсу СВО магістра
факультету історії, права і публічного управління
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(науковий керівник к. і. н., доц. **О. А. Неприцький**)

ОЗБРОЄННЯ СЕРБСЬКОЇ ТА ХОРВАТСЬКОЇ АРМІЙ НА ПОЧАТОК ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ 1991 РОКУ

Конфлікт, що виник в кінці ХХ ст. в Югославії формувався протягом довгого часу, а безпосередні воєнні дії стали наслідком небажання миритись з недоліками та поглядами протилежної сторони.

Над проблематикою працювали багато дослідників з різних країн. До закордонних дослідників можна віднести Іво Гольштейна [1], Алана Хансона [2], Томаса Нігеля [3]. Український та російський погляд на конфлікт можна почерпнути з праць та Олександра Валецького [4] та Михайла Кріля [5]. Історію розвитку хорватського та сербського народів дають змогу прослідкувати праці, відповідно, Володимира Фрейдзона [6] та Сими Чирковича [7].

Мета статті – дослідити озброєння та готовність до бойових дій хорватської сторони та армії ЮНА, яку більшою мірою представляли серби, на початковому етапі воєнного конфлікту.

На момент початку конфлікту, існувала ЮНА – Югославська народна армія, куди входили представники усіх народів федерації. Уже в 1990 р. почали маячити думки про вихід Хорватії зі складу держави, чого очевидно не хотіли допустити серби. Безпосередній конфлікт почався уже в 1991 р., коли хорватська сторона почала процедуру відокремлення [5, с. 16]. Проблема полягала в тому, що на території етнічної Хорватії так і Сербії проживала етнічна меншина сербів та хорватів. В момент ескалації конфлікту це призвело до страшних чисток як зі сторони сербських четників, так і хорватських усташів стосовно цивільного населення [7, с. 24-27]. На момент 1991 р. хорватської армії не існувало, вона почала формуватись під час уже безпосередніх бойових дій. Першочергово, хорватська сторона захоплювати склади та казарми на території Хорватії, які, фактично належали Югославії. В казармах було багато солдатів, що почали дезертувати або переходили на сторону хорватів (це в основному хорвати, македонці, чорногорці). Проте, було багато сербських військових сил, яких залишило напризволяще вище командування.

Бюрократизм та страх генералітету блокував рішучі дії, а здібні офіцери не могли діяти, оскільки рішучі дії заборонялись миротворчими силами та політичною групою.

З 15 вересня 1991 р. почались наступи хорватської сторони на казарми солдат, де залишались в основному серби. Як приклад можна згадати Вараждину, де без бою були виведені війська, а хорватська армія, що на той момент складалась з добровольців, національної гвардії та частини найманців отримала величезну кількість зброї та припасів. Хорватська сторона отримала 73 танки Т-55, три легких танка ПТ – 76, 71 БТР, десять мінометів, тридцять гаубиць, понад 8 тисяч одиниць стрілкової зброї, 25 тисяч ручних гранат, 4,8 мільйона патронів, декілька тисяч снарядів, 72 тони вибухівки, близько 500 різноманітних автомашин та велику кількість іншого військового майна [4, с. 28-30]. І це цифри техніки та припасів, лише однієї захопленої з казарм та складу, який там знаходився. У свою чергу, можна сказати, що ЮНА мала перевагу як у військовій техніці, так і живій силі на початок конфлікту, тоді як хорватська армія формувалась з нуля на національних та добровольчих засадах, а також з групи найманців, яким обіцяли великі прибутки. Хорватська армія забезпечувалась зброєю і набувала досвіду шляхом раптових нападів на конвої ЮНА, літаки та склади з припасами, це урахувавши, що вона була непрофесійною, а більшість військового складу не мала військового досвіду [1, с. 17].

Для порівняння техніки, що мала ЮНА на початок конфлікту, на противагу хорватам, можна навести наступні цифри хоча б артилерії та техніки: близько сотні радянських танків Т72 та ПТ76, півсотні американських М47, до тисячі танків Т-55, 7 сотень БМП М-80, а також тисячі іншої військової техніки як: гармата М1-4, 75мм; гаубиці М2, М3, 105 мм; протитанкові гармати 57, 76, 90 мм калібру, був завезений з СРСР комплекс класу «земля-земля», «Місяць-М», самохідні 2С1 (122мм) «Гвоздика», а також югославо-іракської моделі дванадцятиствольний РС30 М-88 «Оркан» (262 мм) і це лише частина військової техніки, не рахуючи кількості перевагу в живій силі на користь ЮНА [3, с. 32].

Варто згадати одне з ключових міст початкового етапу війни, під час боїв якого, був сформований кістяк хорватської армії. Вуковар був показовим містом, де чисельна та краще укомплектована армія ЮНА, що відстоювала сербсько-югославські позиції ціною великих людських та технічних втрат захопила населений пункт, який обороняли загони хорватських добровольців, національної армії та групи найманців. Варто відзначити, що населення міста складалося як з хорватів, так і сербів (близько 35 % усього населення), які перебуваючи в статусі цивільних, постраждали в ході бойових дій. О. Валецький яскраво демонструє некомпетентність вищого командування армії ЮНА: «Атака з двох протилежних сторін не несла в собі й сліду військової стратегії, що було звичайною м'ясорубкою, до якої могла додуматись й звичайна людина без військового досвіду чи розуміння стратегії...» [4, с. 38-39]. Керівництво ЮНА витратило два з половиною місяці для взяття міста і в

результаті досягло перемоги. Та чи дійсно це була стратегічна перемога? Цей час використала хорватська сторона для створення власної армії, крім того, Вуковар не був важливим пунктом для перемоги у війні, а черговим містом, що знаходилося на кордоні етнічних сербських та хорватських земель [2, с. 54].

Отже, воєнний конфлікт в Югославії в кінці ХХ ст. був однією з кривавих подій недавнього минулого. На початок ескалації, ЮНА мала у своєму розпорядженні як стратегічну ініціативу, так і беззаперечну військову перевагу у живій силі та техніці. Хорватська сторона виграла час, формуючи національну гвардію, залучаючи добровольців та найманців для ведення війни із сербами. Однією з перших великих зіткнень стало місто Вуковар, яке хорвати хоч і втратили, але виграли дорогоцінний час, що дозволило створити їм основу національної армії, а надалі отримати незалежність.

Список використаних джерел та літератури:

1. Goldstein I., Croatia: A History. London: C. Hurst & Co. Publishers, 1999. 281 p.
2. Hanson A. Croatian Independence from Yugoslavia 1991–1992". Greenberg, Melanie C.; Barton & John H.; McGuinness Publishers, 2000. 445 p.
3. Thomas, N, The Yugoslav Wars: Slovenia & Croatia 1991–95. Oxford: Osprey Publishing, 2006. 64 p.
4. Валецкий О. Югославская война 1991-1995 гг. Москва: Крафт, 2008. 528 с.
5. Кріль М. Розпад Югославської держави та утворення нових держав на Балканах. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка. 1996. С. 16.
6. Фрейдзон В.И. История Хорватии: Краткий очерк с древнейших времен до образования республики (1991 г.); РАН, Ин-т славяноведения и балканистики. Загреб: Алетейя, 2001. 318 с.
7. Чиркович С. История сербов; Пер. с сербскохорв. Москва: Весь Мир, 2009. 448 с.

Вікторія Кельман

здобувач вищої освіти І курсу СВО магістра
факультету історії, права і публічного управління
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(науковий керівник к. і. н., доц. *О. А. Неприцький*)

СПРИЙНЯТТЯ ЗАХІДНИМИ ДЕРЖАВАМИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДИСКУРСУ УКРАЇНСЬКОЇ ВЛАДНОЇ ЕЛІТИ НА ПОЧАТКУ ДОБИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Європейський дискурс, як частина загального західного дискурсу, з'явився в Україні на етапі розвалу Радянського Союзу і здобуття незалежності. Українська владна еліта вдавалася до прозахідної риторики і в зовнішньополітичній, і у внутрішньополітичній риторичі.

Тема відносин ЄС і України (взаємних очікувань, сприйняття та реалізації конкретних політик) широко розроблялася українськими та закордонними вченими. Можемо відзначити доробок таких дослідників як С. Онуфрив [1], М.-А. Вахадухова [2], П. Турчинський [3]. Вчені розглядають політичні, економічні та соціальні аспекти двосторонньої зовнішньої політики ЄС і України.

Мета даного дослідження – проаналізувати європейський політичний дискурс української владної еліти на початку 90-х років ХХ століття і показати його сприйняття на Заході.

Прозахідний напрямок в українській політиці був помітний з моменту отримання суверенітету. Значною мірою це було логічним наслідком складних відносин з Росією. Курс на Захід впливав, з одного боку, з природних бажань молодого держави увійти в світову політику, а з іншого - від необхідності знайти противагу Росії. Тому, прозахідні тенденції були дуже помітні в риториці української політичної та інтелектуальної еліти [4, с.74], але, гасла про приєднання України до будівництва «спільного європейського дому» та необхідність європейської інтеграції насправді не втілювались. Дослідники відзначають, що поняття "інтеграція" дуже часто використовувалось як інструмент у грі для отримання подальших траншів іноземної допомоги [4, с.74]. Як наслідок, такі формулювання в устах українських політиків стали для Заходу лише проявом порожньої риторики. Україна хотіла широких контактів з Європейським Союзом, НАТО та США, але не мала стратегії виходу з пострадянського світу як незалежного та надійного партнера [5].

Захід був дуже насторожений щодо України. Декларацію незалежності України західні держави, у більшості, сприйняли також обережно. Ставлення Сполучених Штатів, як представника консервативного Заходу, до української незалежності найкраще відобразилося у виступі президента Джорджа Буша у Верховній Раді 1 серпня 1991 р. Він зупинився в Києві по дорозі до Москви. Буш повідомив депутатам, що він підтримує їхні прагнення до свободи, але не поділяє план виходу республік зі складу СРСР і застеріг від жахливих наслідків націоналізму [6]. Ні проголошення незалежності 24 серпня 1991 р., ні результати референдуму 2 грудня 1991 р., ні навіть підписання Біловезьких угод не змінили позиції Вашингтону. США визнали незалежність України, коли президент СРСР Михайло Горбачов 25 грудня 1991 року він звільнив посаду Президента Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

Для української правлячої еліти "європейський вектор" був важливим елементом їх легітимації як усередині країни, так і за її межами. У суспільній свідомості Західна Європа була символом високого рівня життя громадян та гармонійного функціонування всіх державних установ [7, с.115]. Це був основний напрямок трудової міграції з України. Заклики українських політиків до побудови зв'язків з Європейським Союзом не провокували негативної реакції, як у випадку з гаслами про вступ до НАТО. Тому євроінтеграційний дискурс активно використовувався, щоб завоювати симпатію громадськості,

але в той же час це була справжня декларація про наміри, продиктована державницькими інтересами.

Україна привертала увагу західного світу головним чином не бажанням влитися в західний цивілізаційний простір, а через ядерний арсенал, успадкований від Радянської Армії. Тривога західних держав була спричинена корупцією серед політиків, повсюдною та некомпетентною бюрократією, великим обсягом тіньової економіки та малозрозумілою "багатовекторною" зовнішньою політикою. Ніхто про якусь інтеграцію з такою Україною в Європі і не думав, але, - як пише Георгій Касьянов, - дрейфування України на захід стало фактом і це був результат свідомого вибору еліти [7, с.112]. Цей вибір був мотивований головним чином ідеологічними та політичними причинами.

Перший етап відносин між ЄС і Україною завершився після півтора року безпосереднього переговорного процесу, в результаті якого 14 червня 1994 р. в Люксембурзі Україна уклала Угода про партнерство та співробітництво з Європейським Союзом. Вона була ратифікована парламентами 15 держав-членів ЄС протягом 4 років [1]. Такий тривалий час показував справжній рівень зацікавленості Заходу в співпраці з Україною. Але в Україні підписання Угоди було розцінено як величезний дипломатичний успіх. Держава виступала партнером потужної організації в якості самостійного суб'єкту міжнародних відносин.

Отже, європейський дискурс став невід'ємною частиною прозахідної політики української владної еліти, що був втілений в міжнародних відносинах з Європейським Союзом. Проте, інтенсивність і цілеспрямованість європейської зовнішньої політики України здебільшого не відповідала риториці владних еліт.

Список використаних джерел та літератури:

1. Онуфрив С. Україна: євроінтеграції "так" (за матеріалами українських мас-медіа) *Вісник Львівського університету. Серія журналістики*. 2005. Вип. 26. С.144-152.
2. Вахудова М.-А. Нерозділена Європа: демократія, важелі впливу та інтеграція після комунізму. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”, 2009. 379 с.
3. Turczyński P. Polityka Unii Europejskiej wobec Ukrainy. *Sprawy Międzynarodowe*. 2005. №2. S.52-85.
4. Mironowicz E. Polityka Zagraniczna Ukrainy 1990-2010. Białystok.: Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana, 2012. 368 s.
5. Європейський напрям зовнішньої політики України. Книги з економіки, права, фінансів, політики. URL: <http://ukrkniga.org.ua/ukrknigatext/759/38/> (дата звернення: 02.03.2021).
6. Україна у зовнішньополітичних доктринах США. Ізборник. URL: <http://litopys.org.ua/ukrxx/r14.htm> (дата звернення: 02.03.2021).
7. Касьянов Г. Україна 1991-2007. Нариси новітньої історії. Київ: Наш час, 2007. 432 с.

Анна Бондар
здобувачка вищої освіти
IV курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **І. М. Власюк**)

ДІЯЛЬНІСТЬ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ У 1994-1999 РР.

Народний Рух України став найпотужнішою політичною силою, яка постала у 1989 р. та зробила вагомий внесок в здобутті незалежності України, об'єднуючи в своїх рядах патріотів, борців за національні ідеї. Рух проводив активну роботу протягом 1994-1999 рр., в опозиції до комуністичної партії та чинного президента Л.Кучми. Рухівці домоглися прийняття Конституції 1996 р., проводили масову роботу серед населення, мали на меті сформувати потужну програму боротьби з бідністю.

Незважаючи на те, що Рух будучи впливовою політичною партією, зайняв вагоме місце у працях багатьох істориків, журналістів та політологів, доволі мало публікацій, які описують його діяльність протягом 1994-1999 рр. Базовою монографією щодо історії Руху вважають працю Г.Гончарука. В.Барцьось зосереджує свою увагу на участі НРУ у розробці Конституції 1996 р. Дослідник С.Падалка розглядає діяльність Руху в сфері економіки.

Мета статті – розглянути діяльність НРУ протягом 1994-1999 рр., виокремити основні напрямки, описати позитивні зрушення та негативні тенденції.

1994 р. видався багатим на події для України. Саме у цьому році розпочався процес ядерного роззброєння України, в результаті чого, 5 грудня був підписаний Будапештський меморандум, згідно якого США, Росія, Великобританія гарантували Києву територіальну цілісність. У 1994 р. відбулись й президентські вибори, за результатами яких країна отримала другого Президента – Леоніда Кучму. 16-17 квітня 1994 р. у Києві проходив V-й з'їзд Народного руху України (далі - НРУ), під час якого головою організації знову було обрано В.Чорновола. Делегати з'їзду погодились створити при Секретаріаті спеціальні відділи (референтури), для роботи з різними верствами населення [5;95]. НРУ не висував свою кандидатуру на президентських виборах, оскільки не бажали аби перемогу здобули представники лівих сил на чолі з Л.Кравчуком, тому підтримали опонента Л.Кравчука – Л.Кучму. Останній здобув перемогу та став другим президентом України.

Знаковою подією в історії НРУ стало засідання Малої Ради НРУ, що проходило у жовтні 1994 р. На зібранні були присутні понад 100 голів міських, районних, селищних та сільських рад, 29 депутатів Верховної Ради [2;259]. Під час роботи Малої Ради, рухівці окреслили основні напрямки роботи місцевих органів влади, виступили за тісну співпрацю голів рад. Упродовж 1994-95 рр. з'явилися й нові друковані органи Руху – «Демократична трибуна» та «Наш

голос» (Одещина), «Наше слово» (Сумщина). 1 січня 1995 р. вийшов перший номер видання «Час-Тіме», де матеріали публікувались українською та англійською мовами. Головою редакційної комісії був Віталій Шевченко, шеф-редактором виступав В.Чорновіл, а фундаторами – Міжнародна пресова фундація імені Василя Симоненка та Міжнародний благодійний фонд імені Володимира Винниченка [2;263]. Протягом 1995 р. НРУ брав участь у розробці різноманітних документів, у культурних заходах (відкриття пам'ятників), проведенні конференцій.

НРУ у 1996 р. підтримав прийняття Конституції України, хоча довелось виступати на боці Л.Кучми, до якого фракція НРУ у Верховній Раді була в опозиції. Як і у 1994 р., рухівці на перше місце висунули не власні політичні амбіції, а інтереси держави. НРУ не представив власного проекту Конституції країни, хоча депутати-рухівці у Верховній Раді (зокрема І.Заєць та О.Лавринович) вели активну парламентську діяльність. При розробці Конституції йшов конфлікт між Головою Верховної Ради (соціалістом) О.Морозом та членами конституційної комісії від Руху, О.Ємцем, І Зайцем та С.Головатим. Представники лівих сил прагнули не допустити, аби в Основному Законі з'явилися норми, згідно з якими в Україні почалось би національне відродження [1;87]. «Ліваки» намагались не допустити подальшого відмежування України від Росії. 18 квітня 1996 р., з ініціативи НРУ, НДП та лібералів, у Києві пройшла асамблея партій демократичного спрямування, де було засновано Всеукраїнський громадський комітет на підтримку нової Конституції, до координаційної ради якого увійшли М.Руденко, В.Брюховецький, Н.Матвієнко, Г.Яблонська та інші. Рухівці зібрали понад 2 млн. підписів за заборону комуністичної партії України. До 28 червня Секретаріат НРУ зареєстрував понад 3,4 млн. підписів на підтримку Конституції України [4;132]. Окрім того, що НРУ брав активну участь у прийнятті Конституції, у червні 1996 р. сталась ще одна знакова подія у житті організації. У 25-26 номерах газети «Час-Тіме» була оприлюднена «Програма Народного Руху України», а згодом, з'явилася брошура «Державність. Демократія. Реформи» (90 сторінок), де Рух було визнано правоцентристською партією національно-демократичного напрямку [8;132]. 14-15 грудня 1996 р. пройшла перша Всеукраїнська партійна конференція НРУ, на якій розглядалися попередні прорахунки організації, виходи з існуючої економічної кризи.

За результатами парламентських виборів 1998 р. Рух посів друге місце, після комуністів (121 мандат), набравши 9,4% голосів виборців (46 депутатів) [6;140]. Високі шанси стати спікером мав представник Рух Ю.Костенко, натомість президент підтримав кандидатуру О.Ткаченка. Рух виступав за перебудову економіки з командно-адміністративної на ринкову, хоча мав мало напрацювань у цій сфері, не мав чіткої програми економічних реформ, а до складу організації входила невелика кількість потужних підприємців [7;124]. Тоді, як членами інших партій ставали олігархи з Півдня та Сходу України (промислові регіони). У 1996 р. організація розробила програму боротьби з бідністю. В ній владі пропонувалось впровадити економічний механізм на

основі комбінованої монетарної терапії з елементами хірургії структурних зрушень. 13 лютого 1997 р. за ініціативи Руху відбулась всеукраїнська акція «Зарплата», в якій рухівці поширили понад 2 млн. листівок, в яких називали винуватців кризової ситуації із зарплатами, визначили шляхи подолання такого явища [3]. Більш успішною була політика Руху в аграрній сфері, де пропонувався перехід до фермерства. Успішною була аграрна політика рухівців у тих регіонах, де партія отримала велику підтримку. НРУ провів цілий ряд публічних акцій освітнього та культурного змісту. Це мітинги, демонстрації, урочисті покладання квітів, «ланцюг єднання», святкування 500-річчя козацтва, різноманітні семінари та конференції. Активно діяли крайові організації Руху. Так протягом 1994 – 1998 рр. рухівці Миколаївщини здійснювали соціальний проект «дітям України», під час якого, діти Миколаївщини під час Великодніх та Різдвяних свят відвідували Західні регіони України, а на літніх канікулах зустрічали своїх однолітків із Заходу. По справжньому «багатим» на культурні заходи, ініційовані Рухом, став 1997 р. Це був захід приурочений Акту Злуки (22 січня), мітинг і жалобний хід з панахидою, присвячений пам'яті студентів-захисників УНР, які жертовно полягли під Крутами [8;141]. 4 травня було проведено заходи з нагоди 50-річчя Голодомору 1947 р., а 8 травня вшанували жертв тоталітарних режимів.

Незважаючи на те, що НРУ упродовж 1994-1999 рр. провів багато різноманітних акцій у різних сферах, з 1997 р. можна побачити глибоку кризу, яка охопила організацію. Намітився розкол у лавах НРУ – частина рухівців, на чолі з Ю.Костенком виступили супроти В.Чорновола та Г.Удовенка, не поділяючи авторитаризм в управлінні організацією, критикуючи економічну політику НРУ. 20 лютого 1999 р. на засіданні Центрального проводу 30 з 55 членів висловили недовіру Голові партії, та погодились на проведення 10-го з'їзду НРУ. Інша частина рухівців, на чолі з В.Чорноволом, висловились за проведення 2-го етапу 9-го з'їзду НРУ. 25 березня 1999 р. у автокатастрофі загинув В.Чорновіл, що стало останнім кроком до повного розколу організації на дві фракції – на чолі з Г.Удовенком та Ю.Костенком.

Таким чином, підсумовуючи діяльність НРУ у 1994-1999 рр. слід зазначити, що вона була різноплановою, головний акцент було зроблено на розбудову організації (з'їзди, конференції), боротьбу з представниками лівих політичних сил. Рух завжди відстоював національні інтереси України, натомість через значні вади у своїй структурі та загибель лідера, не зміг зберегти єдність та розпався у 1999 р.

Список використаних джерел та літератури:

1. Барцьось В. Роль Народного Руху України у розробці та прийнятті Конституції України. *Народний Рух України: історія, ідеологія та політична еволюція (1989-2009)*: Матеріали круглого столу, присвяченого 20-ій річниці створення Народного Руху України за перебудову (Київ, 22 вересня 2009 р.). Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. С.73-93.
2. Гончарук Г. Народний Рух України. Історія. Одеса: Астропринт, 1997. 380 с.

3. Дикань К. Десять років по тому: від УГС до... Історія новітнього партійного будівництва. URL:http://westukr.itgo.com/zmist_partii_ukr.html (дата звернення: 22.12.2020)
4. Діденко Ю. Народний Рух у державотворчих процесах України (1989–2002). Одеса: Астропринт, 2006. 176 с.
5. Майборода О. Суб'єктивний чинник в еволюції Народного Руху України. *Народний Рух України: історія, ідеологія та політична еволюція (1989-2009)*: Матеріали круглого столу, присвяченого 20-ій річниці створення Народного Руху України за перебудову (Київ, 22 вересня 2009 р.). Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. С 93-100.
6. Овсієнко С. Парламентські вибори 1998 року: Рухівська сторона проблеми. *Інтелекція і влада : матеріали четвертої Всеукр. наук. конф., (Одеса, 20-21 березня 2006 р.)*. Одеса: Астропринт, 2006. С.135-142.
7. Падалка С. Проблеми вітчизняної економіки в ідеології та політичній практиці НРУ. *Народний Рух України: історія, ідеологія та політична еволюція (1989-2009)*: Матеріали круглого столу, присвяченого 20-ій річниці створення Народного Руху України за перебудову (Київ, 22 вересня 2009 р.). Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. С.121-129.
8. Тиский М. Народний рух України: становлення Волинської регіональної організації: монографія. Луцьк: Твердиня, 2009. 212 с.

Ярослав Панченко

здобувач вищої освіти

II курсу магістратури історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: к. і. н., доц. **І. М. Власюк**)

ПОЛІТИЧНІ КРИЗИ В РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1990-Х РР.

Політичні кризи в Російській Федерації другої половини 90-х років є досить актуальною темою на сьогодні, оскільки події того часу досить тісно переплітаються з подіями в нашій країні.

Метою роботи є дослідження причин та наслідків політичних криз в Російській Федерації у другій половині 1990-х рр.

Н. Кононенко зазначає, що політичні цикли 1994–1996 рр. (Державна Дума I скликання) та 1996–1999 рр. (II скликання) відбувалися на тлі дещо дуальних процесів, які, з одного боку, були спрямовані за скорочення впливу держави на всі аспекти життя суспільства, з іншого – створювали інституційне підґрунтя для формування моноцентричної політичної системи із обмеженою політичною конкуренцією еліт [1, с.134].

Н. Петраков зазначав, що уряд Черномірдіна постав впритул перед головною проблемою переходу від тоталітарної економіки до ринкової.

Проблема ця полягає в тому, що тоталітарна економіка принципово відрізняється від ринкової як інституційно, так і структурно [2, с.21].

Нестабільна економічна ситуація, в тому навіть традиційно пасивної верстви росіян від економічних проблем та політичної турбулентності, плюс депресія і ностальгія за статусом «наддержави» зробили свою справу – російське суспільство знову захотіло порядку та стабільності, замість свободи та відповідальності. Ситуативна більшість в парламенті, існування лівої (КПРФ) та правої («Вибір Росії» та «Яблуко») опозиції та провладний дрейф лібералів, який створив підґрунтя для їх політичної девальвації, – базові характеристики Державної Думи 1994–1996 рр. з точки зору розвитку російської опозиції [1, с.134-135].

Але в той же час на тлі різкого падіння рівня життя багато людей перестали довіряти президентській "команді". Радикальні реформи породили опозицію не тільки в суспільстві, але і в органі законодавчої влади - Верховній Раді, який раніше в усьому підтримував президента. Багато народних депутатів виступали за еволюційний шлях реформування економіки і державного ладу, за державне регулювання ринкових відносин протягом перехідного періоду [4, с.898].

Аналіз політики уряду Гайдара – Чорномірдіна дає підстави вважати, що їхніми зусиллями за останні чотири роки Росія перейшла зі стану кризи у стан катастрофи. Приймаючи концепцію фінансової стабілізації, яка має досить обмежене похідне значення, вони почали примножувати дестабілізуючі фактори. Режим економії бюджетних активів призводить до інфраструктурної кризи [3, с.66].

В умовах великої інфляції уряд В. С. Чорномірдіна своїм першочерговим завданням проголосило стабілізацію фінансового ринку. До 1996 р. з допомогою внутрішніх і зовнішніх позик ця задача була в цілому вирішена - рівень інфляції вдалося знизити. Ціни на товари перестали стрімко рости, як це було починаючи з 1992 р. Однак фінансове становище країни не знайшло міцності: відбувалося швидке зростання державного боргу; доводилося виплачувати високі відсотки за державними зобов'язаннями; комерційні банки вважали за краще вкладати гроші не в виробництво, а в фінансові операції; багато людей, не сподіваючись на стійкість рубля, переводили свої заощадження в долари. [5, с. 109]. Замість цього росіяни кинулися вкладати гроші в зростаючі як гриби після дощу відверто шахрайські фінансові компанії – «МММ», «Російський дим селенга», «Хопер» та ін. [6, с. 57-60].

Після розпаду СРСР на пострадянському просторі продовжували загострюватися етнополітичні конфлікти. Найбільшу небезпеку для єдності країни представляли події в Чечні. У листопаді 1994 р. президент Б.Єльцин віддав наказ про придушення озброєного заколоту в Чечні. Почалася так звана Перша чеченська війна (1994-1996). Російське командування недооцінило супротивника. Взимку 1994-1995 рр. пройшли криваві битви за місто Грозний. Після перемоги Єльцина на президентських виборах 1996 р. федеральний Центр за ініціативою секретаря Ради безпеки А. І. Лебеда зробив ще одну

спробу розгромити бунтівників в Чечні. Але вона виявилася безуспішною. У серпні 1996 р. в Хасавюрті (Республіка Дагестан) представниками Федерації і чеченських регіональних властей були підписані угоди про врегулювання ситуації, які припинили Першу чеченську війну [8].

Ще однією причиною невдач стала роздробленість реформаторських сил. Крім блоку «Вибір Росії» – «основної команди демократів» - в парламент окремими списками пробивалися партії і рухи, створені Григорієм Явлінським, Юрієм Болдиревим і Володимиром Лукиним («Яблуко») заради формування демократичної опозиції, Сергієм Шахрай і Олександром Шохівим (ПРЕС) для вироблення консервативної ідеології, Анатолієм Собчаком і Гаврилом Поповим (РДДР) з метою акумулювання сил регіональних лідерів [5, с. 109].

Слід відзначити, що російська опозиція стала важливим елементом політичного життя суспільства. У травні 1997 р. Державна Дума затвердила федеральний закон “Про правові гарантії опозиційної діяльності в Російській Федерації”. Створення правової бази функціонування політичної опозиції було, звичайно, важливим фактором демократизації російського суспільства, легалізації системної опозиції. У другій половині 1999 р. в Росії склалась ситуація, за якої ні влада, ні опозиція не були спроможні досягти стабілізації суспільства. За таких обставин адміністрація президента зробила ставку на В. Путіна, призначивши його прем’єр-міністром. Саме з новим прем’єром росіяни пов’язували надії на вихід із тривалої політичної кризи та відродження великої країни. У той час як опозиція знову пропонувала проект посилення ролі парламенту та регіонів у суспільстві сформувався запит на сильну державу. В. Путін був єдиним політиком, який адекватно відреагував на нього. Парламентські вибори засвідчили кінець ельцинського періоду в новітній історії Росії. Після проголошення Єльциним своїм наступником В. Путіна президентські вибори фактично відігравали роль інструменту вже прийнятого політичного рішення. Результати виборів ознаменували остаточне завершення політичної кризи та початок нового періоду в російській історії [7, с. 11-12].

Отже, політичні кризи в Російській Федерації були викликані рядом причин, до яких можемо віднести роздробленість реформаторських сил та особисті амбіції політиків, невміла організація в банківській та фінансовій структурі, що призвела до інфляції та спаду виробництва а також загострення ряду етнополітичних конфліктів після розпаду СРСР.

Список використаних джерел та літератури:

1. Кононенко Н. Сучасна російська опозиція – міф чи реальність? *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України*. 2015 / 2 (76). С.317
2. Петраков Н. Я. Избранное: Т. 2. Москва; Санкт-Петербург: Нестор-История, 2012. 328 с.
3. Петраков Н., Перламутров В.В. Россия – зона экономической катастрофы. *Вопросы экономики*. 1996. №3. С. 65-72.

4. Милов Л.В., Воронкова С.В., Вдовин А.И., Барсенков А.С. История России XX – начала XXI века. М., 2006. 960 с.
5. Гельман В.Я., Голосов Г.В., Мелешкина Е.Ю., ред. Первый электоральный цикл в России (1993–1996 гг.). М.: Весь мир, 2000. 216 с.
6. Дмитриев М.Э., Травин Д.Я. Российские банки: на исходе золотого века. СПб.: Норма, 1996. 143 с.
7. Христюк Т. А. Політична опозиція в Росії (кінець 1980-х – 2000 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02; Чернів. нац. ун-т ім. Ю.Федьковича. Чернівці, 2005. 19 с.
8. Як починалась перша Чеченська війна 22 роки тому: веб-сайт. URL <https://hromadske.ua/posts/persha-chechenska-viina-22-roki> (дата звернення: 20.03.2021).

Євген Слюсаренко
здобувач вищої освіти I курсу СВО магістра
факультету історії, права і публічного управління
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(науковий керівник к.і.н., доц. **О. А. Неприцький**)

ВСТУП ПОЛЬЩІ ДО НАТО У КОНТЕКСТІ ПРИСКОРЕННЯ ВИКОНАННЯ ВИМОГ НАБУТТЯ ЧЛЕНСТВА В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Окрім перетворень всередині країни важливу роль у процесі інтеграції Польщі до Європейського Союзу відігравав зовнішньополітичний фактор, а саме: участь у багатьох міжнародних організаціях глобального, регіонального та субрегіонального рівня, зокрема у Вишеградському об'єднанні та Раді держав Балтійського моря, співпраця у рамках «Веймарського трикутника», ОБСЄ, Раді Європи, а також співпраця у рамках НАТО.

Історіографія проблеми представлена роботами вітчизняних та польських дослідників: Р. Демчишак, Н. Чорна, Н. Буглай, Д. Міхель, Ф. Барановський, Я. Тимків, М. Серадзька, Л. Фалалєєва, Б. Левик, М. Кацевіч, О. Білянський та ін., які висвітлюють проблемні питання вступу Польщі до НАТО та характеризують особливості виконання Копенгагенських критеріїв вступу до ЄС.

Мета статті – проаналізувати роль вступу Польщі до НАТО в рамках виконання Копенгагенських критеріїв набуття членства в ЄС.

Важливим поштовхом на шляху до членства в ЄС Польща вважала приєднання до Північноатлантичного альянсу. Повноцінним членом НАТО Польща стала 12 березня 1999 року. Як вважає Р. Демчишак вступ до Альянсу наблизив країну до “родини західних країн”, а також через те, що більшість країн-членів ЄС були одночасно і членами Альянсу, факт приєднання до НАТО дещо полегшив процес ведення переговорів про вступ до ЄС за певними

напрямами. До того ж у “...ході інтеграції до Північноатлантичних структур Польська держава здобула надзвичайно важливий та корисний досвід ведення інтеграційних переговорів на міжнародному рівні” [1, с. 17].

Інтеграція до Європейського співтовариства вимагала від Польщі впровадження широкого спектру реформ в усіх сферах суспільного життя, метою яких було досягнення рівня стандартів Європейського Союзу. Для початку переговорів щодо членства в ЄС Польща мала привести свою політичну систему та економіку у відповідність до Копенгагенських критеріїв.

Копенгагенські критерії членства в Європейському Союзі передбачають виконання країнами-кандидатами на вступ умов набуття членства в ЄС, прийнятих 21–22 червня 1993 р. Європейською Радою на засіданні у м. Копенгаген (Данія), та підтверджених нею 15–16 грудня 1995 р. у м. Мадрид (Іспанія). Критерії визначають сутність внутрішньої політики та пріоритети зовнішньої політики країни-кандидата, ступінь її євроінтеграції [6, с. 115].

Копенгагенські критерії передбачали досягнення європейських стандартів у політичному, економічному та інституційному напрямках. Очевидно, що копенгагенські критерії стосуються насамперед внутрішньої демократії та економіки. Тому не викликає сумніву, що євроінтеграційний курс ставить перед країною насамперед завдання внутрішнього характеру. Однак, в контексті нашого дослідження варто виділити четвертий критерій, в якому йдеться, що членом ЄС може стати лише «європейська держава», вступ якої не зможе зашкодити поширенню чи поглибленню європейської інтеграції [6, с. 116]. Для відповідності четвертому критерію країна повинна могла гарантувати свою мілітарну та немілітарну безпеку. Таку можливість Польща могла мати лише ставши членом потужної міжнародної безпекової структури. Тому настільки велику роль у наближенні до вступу в Європейський Союз відіграло те, що Польща ще у 1999 році вступила до НАТО і цим самим не лише набула колосального досвіду у дипломатичних переговорах з європейською спільнотою, але й змогла відповідати формальним вимогам членства в ЄС.

Вступ до Північноатлантичного альянсу також передбачав виконання низки вимог, зокрема поліпшення стану оборони та модернізацію збройних сил. Це було справжнім завданням в умовах наявності застарілого стереотипу у суспільстві, ставлення до НАТО як до агресивного воєнного блоку, незнання суспільством західного світу, боязнь його цінностей і традицій.

Поляки почали працювати над зміною стереотипу. Насамперед це був необмежений доступ до інформації, можливість вільно подорожувати, забезпечення в державі свободи слова та політичної діяльності, що стало прикладом для подальших трансформацій у країні на шляху до євроінтеграції.

Окрім почуття безпеки, яке гарантує членство в НАТО, не останню роль відіграло також прагнення Польщі досягти відповідності високим стандартам держав-членів і подолати цивілізаційний розрив, що не лише відокремлював Польщу від провідних учасників світового співтовариства, але й погрожував “привидом комунізму”. Членство в НАТО стало важливим кроком на шляху до формування європейських цінностей у польському суспільстві [3, с. 15].

За словами Н. Баглай очевидним було і те, що членство Польської держави в Альянсі сприймалося як передумова посилення її геополітичної ваги, у тому числі зміцнення позиції у регіоні Центрально-Східної Європи, та запорука вступу до Європейського Союзу [4, с. 159].

Польська дипломатія намагалася використовувати можливості впливу на держави НАТО в процесі своєї інтеграції в євроатлантичні структури. На користь Польщі свідчила вдала реалізація програми «Партнерство заради миру» й активна участь у Північноатлантичній Раді Співпраці. Співпраця в рамках цього проекту ще більше зблизила Польщу з країнами НАТО.

І хоча членство в НАТО не є юридично зафіксованим у Копенгагенських критеріях, прийняття держави до Альянсу засвідчує європейській спільноті її відповідність високим західним стандартам безпеки подальшого розвитку європейської інтеграції.

Отже, вступ Республіки Польща до Європейського Союзу виявився можливим не тільки завдяки успіхам у політичній та економічній трансформації. Велике значення мають також кардинальні перетворення в країні, які були проведені під час вступу до НАТО та сам факт набуття членства в Альянсі, який доводив європейцям, що Польща країна з стабільним європейським майбутнім.

Список використаних джерел та літератури:

1. Демчишак Р. Особливості євроінтеграційного процесу у Польщі: внутрішньополітичний та зовнішньополітичний виміри. *Політичні науки*. – 2015. №2. С. 13–18.
2. Міхель Д. Копенгагенські критерії як чинники розбудови демократичних процесів та наближеності до європейського рівня життя в Україні. *Наукові праці. Політологія*. 2010. №137. С. 153–157.
3. Bieleń S. Paradoksy polskiej polityki zagranicznej. *Studia Europejskie*. 2004. № 2 (30). S. 9–30.
4. Баглай Н. Вступ Польщі до НАТО: реалізація євроатлантичного вибору *Збірник наукових праць "Україна-Європа-Світ"*. 2015. №94. С. 157–165.
5. Левик Б. С. Досвід європейських країн під час входження у міжнародну систему колективної безпеки на шляху до вступу в НАТО. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. 2008. № 634: Держава та армія. С. 172–179.
6. Фалалєєва Л. Роль копенгагенських критеріїв у реалізації цінностей європейського союзу. *Наукові записки Інституту законодавства ВРУ*. 2017. №1. С. 114–122.

Ірина Прокопчук
здобувачка вищої освіти
II курсу магістратури
історичного факультету Житомирського
державного університету імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **І. М. Власюк**)

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ У СЕРБІЇ ТА ЧОРНОГОРІЇ В ХХІ СТ.

Досвід євроінтеграції Сербії та Чорногорії на сучасному етапі є предметом наукових досліджень українських та зарубіжних істориків.

Метою статті є дослідження, вивчення процесів євроінтеграції Сербії та Чорногорії, їхніх проблем та здобутків у цьому напрямі.

1990-і рр. характеризувалися складними взаєминами Сербії і Європейського Союзу, так як Сербія сприймалася агресором серед країн міжнародного співтовариства. Велику роль в гальмуванні процесів євроінтеграції у випадку з Сербією також зіграла політична обстановка в країні: у 1990-х рр. провідну роль відігравала Соціалістична партія Сербії на чолі зі С. Мілошевичем. Зазначена політична ситуація «характеризувалася репресіями, несправедливими виборами і майже повною відсутністю політичних свобод» [4], що уповільнювало процеси євроінтеграції.

Сербія проголосила курс на вступ в ЄС ще до 2003 р. - після повалення С. Мілошевича в ході «кольорової революції» 5 жовтня 2000 р.

1 березня 2012 р. напередодні травневих президентських і парламентських виборів в Сербії, Європейська рада прийняла рішення про присвоєння Сербії статусу країни-кандидата [3, с. 64]. Основною перешкодою для європеїзації в разі Сербії було питання Косово, яке і до цього дня залишається нерегульованим, що провокує певні перешкоди на шляху до ЄС. Протягом останніх декількох десятиліть Косово відіграє одну з ключових ролей у внутрішній і зовнішній політиці Сербії.

Більшість країн-членів Євросоюзу, і перш за все Німеччина, зайняли настільки ж непримиренну позицію. У грудні 2011 р. канцлер Німеччини А. Меркель заявила офіційним особам в Белграді: «Шлях Сербії до Євросоюзу може проходити лише через нормалізацію відносин з Косово». Під словом «нормалізація» вона мала на увазі визнання Сербією косовської незалежності без будь-яких змін кордонів. [2]

Переговори про вступ Сербії в ЄС офіційно почалися 21 січня 2014 року до Брюсселі шляхом проведення першої міжурядової конференції з питання про вступ Сербії в ЄС.

В рамках процесу європейської інтеграції Сербія бере участь у багатьох загальноєвропейських програмах: Центрально-Європейська асоціація вільної торгівлі, Регіональна рада зі співробітництва в Південно-Східній Європі (ПСС), Процес співпраці в ПСС та інші. Також укладено угоду про спрощення візового

режиму в 2007 році, а з грудня 2009 року між Сербією і державами-членами Шенгенської угоди діє безвізовий режим.

Нормалізація відносин з Приштиною є головною умовою для вступу в ЄС. Міжнародно-правовий статус автономного краю Косово і Метохії, що оголосив про свою незалежність 17 лютого 2008 року, до сьогодні є спірним.

Новою проблемою, що перешкоджає нормалізації відносин між Белградом і Приштиною, стала заява косівської влади на членство в ЮНЕСКО.

Багато країн, перед тим як стати членом Євросоюзу, приєднувалися до НАТО, така практика досить поширена. Але в даній ситуації Сербія є винятком.

У Сербії, як відомо, підтримка НАТО досить низька - 89% громадян висловилися проти вступу в Північноатлантичний Альянс (опитування 2019 року).

Наостанок зазначимо, що процес вступу до Європейського союзу, як і раніше, є пріоритетним завданням для Сербії, але її реалізація залежить від обох сторін. Серед головних пріоритетів Сербії також виокремимо регіональне співробітництво, вирішення проблем Косово і Метохії, зміцнення традиційних дружніх відносин і формування нових партнерських відносин в світі. У 2020 році нові глави переговорів про вступ Сербії в ЄС не були відкриті, і для більшості країн-членів ключовою проблемою є не верховенство права, а питання діалогу Белграда й Приштини. У свою чергу, пандемія коронавірусу почала змінювати весь світ і вплинула на події в самому ЄС та на євроінтеграцію [5].

Після здобуття незалежності в 2006 р. головними пріоритетами Чорногорії у зовнішній політиці стали положення про інтеграцію з ЄС і НАТО.

Що стосується економічних критеріїв, то країна домоглася прогресу в напрямку створення функціонуючої ринкової економіки. Чорногорія також домоглася прогресу у відповідності до розвитку європейських стандартів. Угода по ПСА здійснювалася згідно з планом, як і зобов'язання країни в рамках ПСА. Був досягнутий значний прогрес в області захисту споживачів, а також в деяких областях внутрішнього ринку, справедливості, свободи і безпеки. Був досягнутий певний прогрес в області вільного пересування капіталу, митних і податкових надходжень, зайнятості, сільського господарства і розвитку сільських районів, енергетики. Що стосується внутрішнього ринку, то Чорногорія домоглася певного прогресу у вирішенні пріоритетних завдань Європейського партнерства. У сфері правосуддя, свободи та безпеки Чорногорія продовжувала вирішувати ключові завдання. Однак були необхідні постійні зусилля по здійсненню реформ [6].

Даний звіт привів до того, що в 2010 р. Чорногорія отримала статус офіційного кандидата на вступ.

Отримавши статус офіційного кандидата на вступ до ЄС, Чорногорія відразу ж почала переговори, і за весь час домоглася високих успіхів у реформуванні своїх інститутів та законодавства, проте все ще залишається ряд проблем з корупцією і організованою злочинністю. Незважаючи на це, Чорногорія на даний момент є найближчою країною до вступу в ЄС, так як найбільше просунулася в процесі переговорів. Чорногорська економіка поступово зростала у 2015-2018 рр., проте останні роки демонструє погіршення

ситуації, при цьому збільшується негативний торговий баланс і рівень безробіття. Хоча це швидше пов'язано з розвитком галузі туризму на шкоду промисловості, але рівень економічної інтеграції з ЄС не настільки високий. Чорногорія - одна з останніх країн регіону за обсягами торгівлі з ЄС, проте нарівні з країнами Єврозони також використовує Євро, що полегшить подальшу інтеграцію у валютний союз ЄС. Вступ до НАТО також дає Чорногорії переваги при вступі в ЄС.

За прогнозами керівництва ЄС, Союз може інтегрувати нових членів вже до 2025 року і, дуже ймовірно, ними стануть Сербія і Чорногорія [1, с. 133].

Отже, досвід євроінтеграції Сербії і Чорногорії мав свої особливості. Чорногорія досягла більших успіхів на цьому шляху, проводячи реформи. Сербії довелося вирішувати низку внутрішніх проблем та конфліктів, що ускладнювало процес вступу до ЄС. На даний час за різними показниками розвитку Чорногорія випереджає Сербію, хоча обидві країни мають свої хороші здобутки.

Список використаних джерел та літератури:

1. Сагай І. Трансформація політичної та економічної систем союзної республіки Югославія в контексті подолання наслідків міжнародної ізоляції. *Політологія. Соціологія. Філософія*. Вип. 17. С. 131-133.
2. Карпентер Т. Г. Сербская оливковая ветвь мира. 24 января 2013. URL: <http://www.inosmi.ru/world/20130124/205000563.html>.
3. Филимонова А.И. Ключевые проблемы евроинтеграции Сербии на современном этапе. *Горизонты гуманитарного знания*. 2020. № 2. С. 58-76.
4. Bandović I., Vujačić M. The European question in Serbia's party politics. URL: http://www.epc.eu/documents/uploads/pub_4716_eu_integration_and_party_politics_in_the_balkans.pdf.
5. Глава МИД Сербии: задержка евроинтеграции Белграда зависит «от двух сторон». URL: <https://regnum.ru/news/polit/3151701.html>.
6. Enlargement Strategy and Main Challenges 2009-2010. P.6.

Мирослава Грабовська

здобувачка вищої освіти

III курсу історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: к. і. н., доц. **І. М. Власюк**)

РОЛЬ М. ДЖУКАНОВИЧА У ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ СУЧАСНОЇ ЧОРНОГОРІЇ

На сьогоднішній день Чорногорія є однією з найменших європейських держав, з населенням 622 тис. осіб. Історія цієї країни є досить складною, ще з періоду середньовіччя. Вона була сповнена прагнень чорногорців мати

самостійність у складі сербської держави Неманичів і боротьби за незалежність, особливо у період османського панування (існування теократичної держави). У ХХ ст. важливою подією було проголошення Чорногорського королівства (1911). На сучасному етапі країна отримала незалежність внаслідок загальнодержавного референдуму 2006 р., відмовившись від подальшого спільного перебування разом з сербами у складі союзної держави. Значну роль в історії Чорногорії відігравали її правителі, у т. ч. владика. У 90-х рр. ХХ – ХХІ ст. чорногорські політичні лідери продовжували відігравати велику роль у формуванні державності, наполегливо досягали поставлених цілей.

Метою цього дослідження є висвітлення постаті та ролі Міло Джукановича у політичному житті Чорногорії, заходів та змін, які йому вдалося запровадити.

Варто відмітити, що на сучасному етапі процес становлення Чорногорії як незалежної держави потребує подальшого вивчення. Серед українських істориків слід виділити праці: О. Бірюкової [2], Д. Гайдай [4; 5] та ін. Серед зарубіжних авторів дослідження: О. Гуськової [6], А. Богоевич [3], Н. Докучаєвої [8], Ж. М. Андріяшевича, Ш. Растодера [1].

Політичну кар'єру Міло Джуканович розпочав ще з юності, приєднавшись до Югославської комуністичної ліги, ставши поступово завдяки своїм здібностям членом вищого керівництва цієї організації. Хоча спочатку він підтримував рішення союзної влади СФРЮ, пізніше після розпаду її почав проводити самостійну політику у складі Союзної Республіки Югославії. Це призвело до конфлікту його із сербським керівництвом [2, с. 218-219]

Після того як Джуканович став президентом, зовнішньополітичний курс був спрямований на інтеграцію в ЄС та НАТО. Міло Джуканович став єдиним політиком Югославії, з яким європейські країни готові були вести діалог [3, с. 125].

Необхідно зазначити, що в роки його президенства у 2003 р. Союзна Республіка Югославія перетворилася на перехідний союз Сербії і Чорногорії, а пізніше, за результатами референдуму 2006 р. Чорногорія здобула незалежність [5, с.180].

М. Джуканович є досвідченим політиком, оскільки він обіймав посаду прем'єра протягом трьох термінів поспіль з 1991 по 1998 рр., після чого був президентом Чорногорії (1998-2002). Пізніше знову обирався прем'єр-міністром країни [4, с. 384]

Також він є багаторічним лідером Демократичної партії соціалістів Чорногорії, яка тривалий час зберігає більшість у парламенті країни. Так, у жовтні 2016 р. партія знову отримала перемогу на парламентських виборах, після чого лідером партії було підтверджено заявлений раніше курс на вступ Чорногорії до ЄС і НАТО. Країна стала членом НАТО у 2017 р. [7].

З 2018 р. М. Джуканович знову був обраний президентом Чорногорії. В останні роки владі Чорногорії доводиться вирішувати соціально-економічні, церковні та інші проблеми.

Отже, Міло Дуканович відігравав і продовжує відігравати провідну роль у політичному житті сучасної Чорногорії. Феномен цього політика пояснюється

багатьма факторами: невеликою кількістю населення країни, перебуванням Чорногорії у складі Союзної Республіки Югославія у складний час 1990-х рр., прагненням її до незалежності на початку ХХІ ст. Саме цьому політику вдалося вловити нові тенденції соціально-економічного та політичного розвитку Чорногорії, євроінтеграційні процеси на теренах колишньої Югославії і наполегливо реалізовувати їх у розвитку цієї країни.

Список використаних джерел та літератури:

1. Андрияшевич Ж. М., Растодер Ш. История Черногории с древнейших времен до 2006 года. Москва: МПС, 2010. 320 с.
2. Бірюкова О. О. Сучасні Балкани: внутрішньополітичні проблеми та зовнішньополітичні перспективи. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Сер. «Питання політології»*. 2009. № 861. Вип. 15. С. 218-227.
3. Богоевич А. История Черногории с древнейших времен до 2006 года. Москва: ОЛМА Медиа Групп, 2010. 319 с.
4. Гайдай Д. Ю. Становлення незалежної Чорногорії: у пошуках ідентичності *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2014. Вип. 4-5. С. 377-392.
5. Гайдай Д. Ю. Образ Балкан в англomовній пресі початку 1990-х. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Питання політології*. 2013. Вип. 24. С. 179-187.
6. Гуськова Е. Ю. История Югославского кризиса (1990-2000). Москва: Рус. право: Рус. нац. фонд, 2001. 720 с.
7. Чорногорія офіційно стала 29-м членом НАТО. URL: <https://www.dw.com/uk/a-39120324>.
8. Докучаева Н. Формирование суверенного государства и гражданского общества в Черногории во второй половине 1990-х-2000-е гг.: автореф. канд. ист. наук. Иваново, 2013. 24 с.

ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Валентина Вербило

здобувачка вищої освіти

IV курсу історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: ст. викл. *М. В. Хададова*)

СВЯЩЕННА КНИГА АВЕСТА ЯК ДЖЕРЕЛО ПО ВИВЧЕННЮ ТРАДИЦІЙ ЗОРОАСТРИЗМУ

Сьогодні дослідження культурної спадщини народів, неможливе без детального аналізу священних книг, особливо цінною у нашому випадку є священна книга зороастрійців «Авеста», яка дає наочне уявлення про період найдавнішої історії, суспільне і духовне життя народів Середньої Азії та Іранського нагір'я, їх релігійно-філософської культури, економічного і політичного життя. Історіографія означеної проблеми є досить широкою та різноплановою, однак основна увага приділялася з боку зарубіжних дослідників. Враховуючи це, потрібно виділити наступних вчених: М. Бойс, Л. А. Лелеков, Г. Т. Махмудова, С. А. Токарев, Р. Н. Фрай.

Мета статті: на основі аналізу історичної літератури висвітлити ключові положення священної книги зороастризму «Авести» та її значення в історії людства.

Варто відмітити, що значення Авести в історії людської цивілізації полягає в тому, що в центрі її філософії знаходиться людина та її праведний спосіб життя. Турбота про людину, широкий спектр соціально-політичних і морально-філософських ідей свідчать про оптимістичну і гуманістичну сутність філософії зороастризму. Ідейна суть зороастризму полягає в тому, що дві протилежні, дуалістичні сили уособлюють світле і темне, добре і зле, життя і смерть, які знаходяться в стані вічної боротьби [4, с. 44].

Важливе значення мали урочисті церемонії та свята, пов'язані з порами року, святкування Ноуруза «Нового року», шести гаханбарахів, культу предків, шанування священного напою хаоми, різні молитви, обряди очищення, прилучення підлітків до зороастрійської віри надягання священного пояса і ін. Існували також обряди і звичаї, пов'язані з вступом у шлюб, народженням дитини, похоронами, в яких брали участь в основному родичі і близькі, почесні громадяни міста і села, серед них обов'язково були присутні служителі культу.

Щоденним обрядом зороастрійської релігії була молитва. У каноні дано докладні вказівки і жорсткі правила, коли, в яку пору року, о котрій годині і як читати молитви. Згадка бога Ахура-Мазди в гімнах Авести супроводжувалося

хвалебними епітетами, які повинні були неодноразово повторюватися [2, с. 279].

Крім того, у зороастрійських канонах перераховуються «чисті» і «нечисті» предмети, звірі, комахи, рослини і навіть люди. Згідно з доктриною зороастризму, до «чистих» відносяться людина, звірі, особливо собаки, їжаки, корови, вівці, рослини. Доторкнутися до «нечистих» предметів прирівнювалося до гріха. Особливо шанованими були вогонь, вода і земля. Не можна було налити собі воду, не вимивши руки, не можна було виходити в дощ на вулицю, бо це означало забруднення землі і води [3, с. 178].

У концепції зороастризму життя розглядається як благий початок, надане Ахура-Маздою, а смерть – зло, що виходить від Ахримана. Поки правовірний живий – він уособлює добрий початок, але якщо людина вмирає, то його труп стає оскверненням, виразом злого початку, так як смерть згідно зороастризму є зло. Тому ніхто з одновірців, навіть найближчі родичі, крім мийників трупів, ніколи не сміє торкатися до покійного.

Для всіх обряд очищення був обов'язковий. Звичайний обряд очищення включав найпростіше обмивання обличчя, рук і ніг до і після молитви. Більш складний обряд очищення проводився в присутності зороастрійських священнослужителів і крім звичайного обмивання припускалося вживання священного напою з лимонною цедрою і лавровим листом. Хоча посада священнослужителів була спадковою, але щоб стати служителем культу і отримати сан, крім релігійної освіти необхідно було піддатися декільком обрядам очищення, які тривали близько 13 днів [7, с. 134].

З давніх часів святковим культом, який шанувався зороастрійцями був культ божества Мітри та пов'язане з ним свято Мехреган. Це свято припадало на вересень – жовтень. Культ Мітри уособлює нескінченне світло, добро, радість і злагоду.

Заслуговує на увагу обряд жертвопринесення. Хоча такий обряд існував і в давнину, і в середні віки, але пізніше він мав чисто символічний характер. Більшість зороастрійців не займалися жертвопринесеннями. Замість цього вони платили гроші священнослужителю, а самі клали на вівтар вогню невеликий шматочок м'яса. І тільки в деяких селах на околицях Кермана, де проживали особливо фанатичні зороастрійці, під час паломництва до своїх святинь приносили в жертву тільки старих тварин [6, с. 337].

Отже, священною книгою представників зороастризму є «Авеста», в якій вміщуються основні ідеї віровчення та принципи релігійного культу. Протягом багатьох століть зороастрійці зберігали та шанували свої культури, звичаї і обряди. В умовах постійних переслідувань вони жили замкнутою общиною, вищий духовний прошарок стежив за правильністю виконання всіх обрядів. Спільні обряди, церемонії і звичаї сприяли тому, що зороастрійці відчували себе, незважаючи на важкі умови життя, єдиним організмом, єдиним згуртованим осередком людей.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бойс М. Зороастрийцы. Верования и обычаи. Москва: Наука, 1984. 490 с.
2. Лелеков Л. А. Авеста в современной науке. Москва: Гос. НИИ реставрации Мин. культуры и туризма, 1992. 362 с.
3. Лелеков Л. А. Зороастризм: явления и проблемы. Локальные синкретичные культуры. Москва, 1991. 364 с.
4. Махмудова Г. Т. Философская сущность Авесты. Ташкент: Санъат, 2010. 256 с.
5. Мейтарчян М. Б. Погребальные обряды зороастрийцев. Москва: Институт востоковедения РАН, Летний сад. 2001. 248 с.
6. Токарев С. А. Религия в истории народов мира. Москва: Республика. 2005. 543 с.
7. Фрай Р. Н. Зороастрийские представления о бессмертии души. Народы Азии и Африки. 1967. №3. С. 132-135.

Дарина Шуба

здобувачка вищої освіти

IV курсу історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: ст. викл. **М. В. Хададова**)

КОСМОГОНІЧНА МІФОЛОГІЯ ІРАНОМОВНИХ ПЛЕМЕН

Іраномовні племена епохи бронзи – раннього залізного віку Євразії залишили глибокий слід в історії та культурі багатьох народів світу, тому інтерес, який викликають питання їх міфології та релігії, є цілком закономірним. У стародавніх суспільствах релігія крім своєї основної функції – організованого поклоніння вищим (трансцендентним) силам – утворювала систему моральних і етичних норм, висловлювала естетичні потреби, а міфологія була способом пояснення світу. З цієї причини дослідження культури і соціальної історії суспільства нерозривно пов'язане з вивченням релігійно-міфологічних уявлень. Серед них важливе місце займають міфи про створення світу. Отже характеристиці космогонічних уявлень племен іранської гілки індоєвропейських народів присвячене наше дослідження.

Іранські космогонічні міфи представляли світ створеним з яйця, де земля подібна жовтку, небо – шкаралупі. Даний міфопоетичний образ був поширений серед індоєвропейських, і не тільки індоєвропейських народів уже в епоху бронзи [1, с. 121].

В «Чхандог'я Упанішад» так описано цей процес: «На початку світу було просто небуття. Воно було суцям. Воно розвивалося. Воно перетворилося в яйце. Воно зберігалося протягом року. Воно розкололося навпіл. Одна половина шкаралупи стала срібною, інша – золотою. Та, що була срібною, – земля. Та, що стала золотою, – небо» [5, с. 82].

Але найбільш повно даний міф представлений в «Законах Ману»: «Той, хто неосяжний (тільки) розумом, невловимий, невидимий, вічний, що містить в собі всі живі істоти, дивовижний, з'явився сам (з власної волі).

Маючи намір провести зі свого тіла різні істоти, він спочатку створив води і в них віддав своє сім'я. Воно стало золотим яйцем, по блиску рівним сонця; в ньому він сам народився (як) Брахма, прабатько всього світу ... З цієї [першої] причини, невидимою, вічної, що утворює реальне і нереальне, виник (дух) Пуруша, який в світі прославляється (під ім'ям) Брахми. Він, божественний, проживши в тому яйці цілий рік, сам же силою своєї думки розділив це яйце надвоє; і з тих двох половинок він створив небо і землю ...» [2, с. 174].

М. Еліаде вважає місцем зародження міфу про створення всесвіту з яйця Індію або Індонезію. «В давнину ідеї могли поширюватися лише одним способом: шляхом усної передачі. Тому поширювалися вони повільно. І якщо цей міф про створення світу виявився відомим в настільки віддалених одна від одної частинах світу, то слід вважати, що виник він дуже давно ...» [3, с. 545]. З іншого боку мотив створення світу з яйця повторюється у народів, географічно і культурно настільки роз'єднаних, що про запозичення між ними не може бути й мови. На нашу думку ця повторюваність образів спирається, з одного боку, на властиві людині закони асоціативного мислення, з іншого – на схожість умов соціально-економічного життя первісного колективу, що визначають зміст мислення.

Символами космічного яйця можуть слугувати кургани. Насипи курганів представляють собою яйцеподібні пагорби, символом жовтка виступають кам'яні пояса – кромлехи.

Поміщення похованих в «жовток» кургану-яйця і навмисне надання їм пози зародка, найімовірніше, мало під собою космогонічні уявлення, де покійний повертався до споконвічного моменту створення всесвіту. Це повернення покійного в ембріональний стан і перебування його там відповідало процесу дозрівання всесвіту, а його відродження - відродження космосу.

У індоєвропейській міфології поділ початкового єдиного (гіганта або бога), призводить до появи першої пари різностатевих близнюків – неба і землі (в скіфській релігійній традиції такою першою різностатевою парою близнюків, можливо, є Папай-Зевс і Апі-Гея) і як наслідок цього інцестуозних відносин між близнюками. Мотив інцесту між близнюками – прабатьками людства представлений в «Авесті»: близнюки Йіма і Йімак одружуються і стають Першопредками людей. Мотив інцесту між близнюками бачимо і в «Рігведі» (Яма та Ями), в міфології Єгипту (Осіріс і Ізіда) і древніх слов'ян (Іван і Марія або Купала і Кострома). Нерідко передбачається, що кровозмішувальний шлюб близнюків починається ще в утробі матері; тому при народженні двійні – дітей різної статі вважається за необхідне зробити очисний обряд, такий обряд існував в Стародавній Індії. [6].

Галька як один зі складових компонентів похоронного інвентарю зустрічаються в скіфських, сарматських похованнях. У ряді первісних племен галька виступає в якості символу душі, будучи її двійником. У більшості

народів світу камені вважаються «кістками Матері – Землі», особливо цей переказ поширений у кочових народів [7, с. 191].

Посудини з галькою відомі в меотських похованнях VIII - I ст. до н. е. передбачають культове призначення таких посудів і пов'язує їх появу з місцевим досарматським населенням. Поява посудин з галькою в сарматських похованнях, можливо пов'язана з процесом культурної асиміляції, коли «відбувається змішання і запозичення, як матеріальної культури, так і звичаїв ...» [1, с. 69]. У багатьох народів світу ця посудина символізує Велику Матір, утробу, жіночий початок.

Поміщення гальки, що можливо представляла душу (або символізували самого покійного), в посудину (в центр переродження першотворіння), в лоно Богині-Матері, мало цілком конкретний зміст – подальше народження, нове життя.

На основі різних джерел можна зробити узагальнення, що в усіх чітко прослідковується схожість міфу про створення світу, мотив створення світу з яйця повторюється у народів, географічно і культурно настільки роз'єднаних, що про запозичення між ними не може бути й мови. На нашу думку ця повторюваність образів спирається, з одного боку, на властиві людині закони асоціативного мислення, з іншого – на схожість умов соціально-економічного життя первісного колективу, що визначають зміст мислення.

Список використаних джерел та літератури

1. Дюмезиль Ж. Верховные боги индоевропейцев. Москва: Наука, ГРВЛ, 1986. 234 с.
2. Кэмпбелл Д. Герой с тысячью лицами. Киев: София, 1997. 336 с.
3. Левинтон Г. А. Инцест. Мифы народов мира. Москва: Советская Энциклопедия, 1991. С. 545-547.
4. Лосев А.Ф. Миф, число, сущность. Москва: Мысль, 1994. 919 с.
5. Лосев А.Ф. Философия. Мифология. Культура. Москва: Политиздат, 1991. 525 с.
6. Пикалов Д. Мифология и космогония ираноязычных кочевников Евразии. Дом: LLAP, Германия, 2011. 176 с.
7. Помпоний Мела. *Античная география*. Москва, 1953. С. 176-238.

Андрій Яровенко

здобувач вищої освіти

I курсу магістратури історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник к. і. н., доц. **Л. В. Гуцало**)

ТИРАНІЯ ПЕЙСІСТРАТА

Після Солона політична боротьба в Афінах розгорілася з новою силою. У ній брали участь наступні групи: жителі рівнини – педієї, представники

великого землеволодіння (евпатридів), які прагнули до повернення досолоновських порядків; паралії – жителі приморської смуги, де переважали купці та ремісники, які боролися за збереження солонівських реформ, і діакрії – селяни гористої області Аттики, які були незадоволені реформами Солона і прагнули переділу землі. Між цими угрупованнями точилася боротьба і тому постало питання про наведення порядку та налагодження нормального життя в Афінах.

Історіографічну базу окресленої теми складають праці Берве Г., Гущина В., Зельїна К., Ставнюка В.

Метою даної статті є дослідження діяльності Пейсістрата на посаді тирана.

За свідченнями Геродота і Аристотеля, найбільш активними учасниками політичної боротьби виступали паралії, на чолі з Мегаклом, сином Алкмеомена, і педієї, очолювані Лікургом, сином Арістолаїда з впливового роду Етеобутаїдів [1, IV, 13; 3, с. 28]. Останнім, за словами Геродота, у боротьбу втручається Пейсістрат, який задумав стати тираном; він і створює третє угруповання зі своїх прибічників із числа діакріїв [3, с. 28]. Усі вони боролися за свої певні ідеї: педієї – за відновлення аристократичного досолонівського ладу; паралії – за конституцію Солона; діакрії – за подальшу демократизацію Афін. Ватажки цих трьох угруповань покладалися на ті регіони з яких вони самі і походили. Конфлікт між регіональною знаттю за місце, яке вона мала зайняти в афінському полісі, за контроль над центральними органами влади і був основою боротьби політичних лідерів – Лікурга, Мегакла і Пейсістрата. Найвправнішим виявився останній, оскільки був найуспішніший у суспільно-політичній демагогії [2, с. 63]. Сам Пейсістрат був вихідцем із ахейських мігрантів – з роду Нелеїдів, зміг очолити діакріїв. Скориставшись внутрішньою нестабільністю в Афінах Пейсістрат зумів захопити владу, домігшись надання йому охоронців для захисту свого життя, боцімто вороги планували його вбити, продемонструвавши народним зборам рани, які йому були нанесені. Очевидно, ситуація була спланована заздалегідь, оскільки відразу було внесено пропозицію про надання Пейсістрату спеціальних охоронців – і народ з ентузіазмом проголосував за це [5, с. 92]. Спочатку він набрав 40 охоронців, а потім збільшив чисельність до 500 осіб і в 560 р. до н.е. захопив Акрополь. Так в Афінах була встановлена тиранія Пейсістрата, яка тривала аж до його смерті в 527 р. до н.е., але вона тривала з перервами, перша тривала шість років поки Лікург та Мегакл не вигнали його за межі Афін (560-555 рр.), проте через дванадцять років Мегакл повернув Пейсістрата, уклавши з ним союз і видав за нього свою доньку; друга тривала вже сім років (550-549 рр.), після чого його знову вигнали за порушення договору із Мегаклом, тому він вирішив захопити владу силою найнявши військо. Захопивши Афіни, він установив свою владу втретє (538-52 рр.). В афінському полісі запанував довгоочікуваний мир та спокій.

Соціальною опорою влади Пейсістрата були діакрії та загони найманої охорони, також він користувався підтримкою параліїв. Тиранія головним чином була спрямована на задоволення аристократичної особистості, яка прагнула

одноосібної влади; та вирішення насильницькими методами проблем, які об'єктивно виникли перед афінським полісом у період політичної нестабільності. Державний лад Афін за Пейсістрата формально не зазнав жодних змін. Створені Солоном установи зберігалися, але поряд з ними і над ними стояв тиран Пейсістрат, права якого не були ні передбачені, ні обмежені чинною конституцією. Усі посадові особи вибиралися із його прихильників, за підтримки народних зборів [4, с.32]. Щодо внутрішньої політики Пейсістрата, то було збереження своєї влади в Аттиці та унеможливлення жодних зазіхань на неї. Щоб забезпечити собі лояльність інших найвпливовіших сімей, Пейсістрат взяв заручниками синів тих афінян, чия позиція викликала в нього підозру. Для нейтралізації ж інших використовувалися підкуп і залучення до тиранічної влади [6, с. 156].

На утвердження тиранічного режиму були спрямовані й кроки Пейсістрата щодо демосу. Так, він заохочує заняття сільським господарством, надаючи всім зацікавленим дешевий державний кредит на пільгових умовах для започаткування власного виробництва. «Людям незаможним давав гроші у позику для землеробських робіт, щоб могли прогодуватися, займаючись землеробством» [1, XVI,13]. Це змогло полегшити життя селянам, але не сподобалося родовій знаті. Також він зумів вирішити й земельне питання конфіскувавши земельні наділи своїх противників, та розділив їх між бідними селянами, що не наважувався зробити навіть Солон.

Подбав Пейсістрат і про вдосконалення судової системи, запровадивши «роз'їзні суди», які виїжджали на місце розгляду справи і тим самим позбавляли людей необхідності їхати до міста на суд.

Прагнучи централізувати владу, тиран увів прибутковий податок у розмірі 10% урожаю, створив особисту гвардію тирана.

Головним завданням Пейсістрата було посилення економічної могутності Афін. Місто поглинало багато сільськогосподарських продуктів – хліба, масла, вина, овочів, фруктів, дичини і тощо. Міське населення зростало, збільшувалася кількість ремісничих майстерень (з'являлися цілі ремісничі квартали), у яких поряд із рабами працювали вільні робочі та безземельні селяни. Характерним явищем для епохи його тиранії було те, що чорнофігурний стиль ваз змінюється на червонофігурний; почалося масове карбування афінських монет, які були знайдені в різних куточках Середземномор'я та Причорномор'я [6, с. 158- 159, 162-164].

Значною мірою розквіт економіки афінського полісу відбувся не лише завдяки певним заходам в економіці, а й тиранії як явищу взагалі, яка змогла забезпечити внутрішню суспільно-політичну стабільність.

Що ж до релігійної політики Пейсістрата, то було введено нове загальноафінське свято Панафінеї на честь богині Афін, та свято Діоніса (покровителя афінського землеробства та виноградарства) вони супроводжувалися обрядовими піснями, театральними виставами. Зазначимо, що всі ці заходи дозволили консолідувати громадянську общину Афін й додали тиранові популярності. З олімпійських божеств як і раніше особливою шаную

користувалася Афіна як символ об'єднаної Афінської держави. Також за його ініціативи були записані й відредаговані поеми Гомера «Іліада» та «Одіссея».

Такі заходи в середині країни вимагали проведення агресивної зовнішньої політики. Спираючись на сильний флот, найманців та ополчення гоплітів, які формувалися з числа афінян, Пейсістрату вдалося заволодіти значними територіями: був захоплений острів Саламін, успішно воював із Мегарою, але основна увага приділялася басейну Чорного моря та протокам Босфор та Геллеспонт, тому що ця місцевість була ключем до Чорного моря та зручне місце для поселення й торгівлі. Фактично контроль над протоками і торговими шляхами в Понт опинилися у руках афінян. Також Пейсістрат використовував тісні політичні інколи навіть дружні зв'язки з Аргосом, Фессалією, Еретрією, Фівами [6, с. 160-161].

Отже, завдяки діяльності Пейсістрата в Афінах настав спокій та налагодилося нормальне життя в самому полісі. Завдяки рішучій, насамперед, внутрішній та зовнішній політиці й тиранії, як явищу вдалося створити внутрішньо суспільно-політичну стабільність, яка була потрібна для економічного розвитку, що призвело до розквіту Афін як міста, так і всього поліса в цілому.

Список використаних джерел та літератури:

1. Аристотель. Політика. Афинская полития. Москва: Мысль, 1997. 460 с. URL: <https://booksonline.com.ua/view.php?book=128820&page=4> (дата звернення: 11.03.2021).
2. Берве Г. Тираны Греции. Ростов-на Дону : Феникс. 1997. 640 с.
3. Геродот. Історії в дев'яти книгах / Пер. А. О. Білецького. Київ : Наукова думка. 1993. 576 с.
4. Гуцин В. Р. Политический театр Писистрата. *Античность и средневековье Европы*: межвузовский сборник научных статей. Пермский ун-т. 1994. С. 31-36.
5. Зельин К. К. Борьба политических группировок в Аттике в VI веке до н.э. Москва : Наука. 1964. 269 с.
6. Ставнюк В. В. Становлення афінського поліса. Київ : Аквілон-Плюс. 2005. 216 с.

Анастасія Харипончук

здобувачка вищої освіти

III курсу історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: к. і н., доц. **Л. В. Гуцало**)

ФОРМУВАННЯ АФІНСЬКОГО ПОЛІСА ЯК ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОБЩИНИ

Археологічне вивчення Афін почалося в 30-х роках XIX століття, проте розкопки набули систематичного характеру лише з утворенням в Афінах в 70-

80-і роки французької, німецької та англійської археологічних шкіл. Збережені до наших днів літературні джерела і археологічний матеріал допомагають відтворити історію афінського поліса.

Грецькі історики Геродот і Фукидід в своїх роботах розповідають про устрій суспільства стародавніх Афін.

Багато науковців досліджували питання формування поліса. Серед них: Гуцало Л. В., Кошеленко Г. А., Ставнюк В. В., Фролов Е. Д.

Мета статті – оглянути історію формування афінського поліса як громадянської общини.

Тема полісу є однією з основних у вивченні античності, особливо грецької античності до елліністичного часу. Визначальна роль явища давньогрецького полісу у розвитку давньогрецької цивілізації викликала головний інтерес дослідників саме до цього явища.

Греки могли називати державу з її установами та органами влади, і місто з його будівлями, і людей, які жили в цьому місті і складали його громадянський колектив, поліс. Можливо, у свідомості давніх греків ці компоненти становили єдине ціле і в цілому становили політику.

Важливо зазначити, що не кожен грецьку громаду можна вважати полісом, оскільки навіть у період розквіту полісної системи це не була єдиною формою об'єднання держави в Елладі.

У грецькому світі існували альтернативи. Отже, на периферії, поряд із політикою, існували «етнічні групи», які були певною формою соціально-політичної структури, громадою, яка передбачала громадянство. Очевидно, в «етносі» територіальний елемент вийшов на перший план більшою мірою, тоді як у полісі – людський фактор [1, с. 187].

Дослідниця Г. Кошеленко вважає, що поліс – це об'єднання землевласників і хліборобів, а от місто – це центр промислового виробництва [4, с. 237].

Демократія в афінському полісі протягом IV ст. до н.е. багато в чому відрізнявся від попереднього століття [2].

Погодимось з думкою Гуцало Л. В., яка зазначає, що «поліс – це громадянська община, оскільки він досить тісно пов'язаний з категоріями громадянина і громадянства. Саме ці категоріями були визначальними для всього полісного буття. Тільки на їх основі може бути адекватно пізнаний феномен поліса» [1, с. 189].

Громадянин грецького полісу наділявся набором невід'ємних прав та обов'язків, тісно пов'язаних між собою. Можна навіть сказати, що кожне з прав громадянина було, якщо поглянути на нього з іншого боку, одночасно обов'язком.

Отже, громадянин був зобов'язаний брати участь у війнах, що велися полісом. Військова служба була одночасно не лише обов'язком, а й правом. Особи, які не входили до цивільного колективу, набиралися в армію лише в рідкісних випадках, коли вкрай необхідні.

Громадяни мали право брати участь в управлінні державою. Для цього вони збиралися на народні збори. Верховну владу в політиці здійснював колектив громадян у формі національних зборів.

У будь-якому випадку, це було так ідеально. Звичайно, у реальному житті могло статися так, що влада в полісі була зосереджена в руках більш-менш вузької групи людей, як правило, аристократів і багатих; цей тип політичної системи називався олігархією.

Але загалом держава полісу не передбачала спеціальних органів влади, відрізаних від людей. Чиновників обирав колектив громадян. Такі чиновники, не призначені вищим керівником, а обрані, і, отже, підзвітні не своєму керівництву, а своїм виборцям.

Звичайно, поліс з усіма його особливостями не міг народитися відразу і в закінченому вигляді, як Афіна з голови Зевса. Народження грецького полісу було довгим і важким процесом, який розтягнувся на кілька століть. Цей процес став основним історичним змістом VIII–VI ст. до н. е., тобто архаїчна епоха історії Стародавньої Греції. І природно, що розвиток різних політик відбувався різними шляхами по-різному. Десь принципи полісу втілювались більше, десь менше [3, с. 26-30].

Підводячи підсумок, зазначимо, що поняття «місто» і «держава» стосовно до полісу потрібно розуміти в специфічно античному сенсі, який далеко не в усьому тотожний сучасному.

Серед головних причин підйому Афінського поліса в V століття до н.е. необхідно виділити той факт, що в Афінах існувала система демократії, орієнтована на більшу частину афінського населення.

У соціальній Афінській структурі варто відзначити той факт, що відкритої боротьби рабів проти своїх господарів ще не було, хоча їх кількість була значною, вільні громадяни, а також не громадяни користувалися широким спектром прав. Даний факт сприяв спокійного розвитку і процвітанню Афінського поліса.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гуцало Л. В. Феномен давньогрецького поліса. *Науковий діалог «Схід-Захід»*: матер. IV всеукр. наук. конфер. з міжнар. участю. (м. Кам'янець-Подільський, 25 трав. 2015 р.). Дніпропетровськ: Видавництво «Інновація», 2015. Ч. 2. С. 187-189. URL: [http://eprints.zu.edu.ua/18906/1/ГУЦАЛО%20\(1\).pdf](http://eprints.zu.edu.ua/18906/1/ГУЦАЛО%20(1).pdf) (дата звернення: 10.03.2021).
2. Суриков И. Е Античная Греция: политики в контексте эпохи: время расцвета демократии. Москва: Наука, 2008. 383 с.
3. Суриков И. Е. Солнце Эллады: История афинской демократии. СПб.: Факультет филологии и искусств СПбГУ, 2008. 358 с.
4. Кошеленко Г. А. Греческий полис и проблемы развития экономики. *Античная Греция. Проблемы развития полиса*: в 2 т. / ред.: Е.С. Голубцова и др. Москва: Наука, 1983. Т. 1: Становление и развитие полиса. С. 217-246.

Юлія Ярошовець
здобувачка вищої освіти
IV курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: ст. викл. *М. В. Хададова*)

РЕЛІГІЙНІ УЯВЛЕННЯ ТА МІФОЛОГІЯ СКІФІВ: ІСТОРІОГРАФІЯ ПИТАННЯ

Вивчення релігії давно зниклого народу, а тим більше народу, який не мав своєї писемності - дуже тривала і складна робота. Так сталося і з вивченням релігійних уявлень скіфських племен – багато чисельних племен Євразійських степів.

Джерелами для реконструкції скіфської релігії служать:

- 1) свідчення античних авторів, що дійшли до сьогоденного часу;
- 2) археологічний матеріал, а саме, пам'ятники скіфської доби.

Для вивчення скіфської релігії ми не маємо в своєму розпорядженні власне письмових джерел, тобто текстів, написаних на скіфській мові. Деякі відомості є у античних авторів. З них найбільш цінні відомості про скіфську релігію містяться в IV книзі «Історії» Геродота, в уривках з творів Псевдо-Гіппократа «Про повітря, води і місцевості», «Історичних бібліотеках» Діодора Сицилійського, в деяких новелах Лукіана, «Аргонавтиці» В. Флакка.

Одним із основних і найбільш цінних джерел для вивчення релігійних вірувань скіфів є праця давньогрецького історика Геродота (близько 484 р. до н. е. - близько 425 р. до н. е.). Це перший повномасштабний історичний трактат «Історія», що описує не тільки греко-перські війни, а й звичаї багатьох сучасних автору народів, в тому числі і скіфів.

Отже, праця Геродота «Історія» є головним літературним античним джерелом, який дає можливість вченим вивчати релігію скіфів. В інших античних авторів (Гіппократ, Діодор Сицилійський, Страбон, Пліній Старший, Птолемей) знаходимо або описи подій, або окремих аспектів життя скіфів.

Одними з перших вчених, які серйозно задумалися над питаннями скіфської релігії, були В. Міллер, Е. Боннель. В. Міллер передбачав схожість скіфської релігії з перською, виявляючи риси скіфської старовини в віруваннях і обрядах нащадків скіфів – осетин. Цьому питанню він присвятив свою працю «Осетинские этюды».

Нові перспективи у вивченні скіфської міфології та релігії з'явилися в зв'язку з появою праць французького дослідника Ж. Дюмезиля і його послідовників. Згідно Ж. Дюмезилю, божества, що належали до найдавніших індоєвропейських міфологічних систем, втілювали три функції: магічно-юридичну (містичну і адміністративну), фізичної сили (військова функція), родючості (в широкому сенсі цього слова). В основі такого поділу в релігійній і

магічній сферах лежав поділ древнього індоєвропейського суспільства на три основні верстви: жерців, воїнів, скотарів-хліборобів. Кожна з цих верств була представлена в світі і епосі певними богами або героями. Ж. Дюмезиль, виходячи з «скіфської» версії Геродота, вважає, що скіфське суспільство являло собою трьохступеневу структуру [4, с.36].

Основні положення концепції Ж. Дюмезиля стосовно до скіфського матеріалу були розвинені Д.С. Раєвським. Він зробив спробу реконструювати скіфську міфологію як систему і частину ідеології іранського світу. На основі вивчення образотворчих пам'яток і фрагментів скіфського фольклору, збережених античними авторами, Д.С. Раєвський досліджував уявлення про світобудову, властиві скіфським племенам Північного Причорномор'я I тисячоліття до н.е. [5].

Значний внесок у вивчення релігії скіфів зробив російський вчений М.І. Ростовцев, який на значній кількості археологічного і порівняльного історичного матеріалу розглянув питання пантеону скіфських богів. Науковець відзначав, що найбільш шанованим божеством є Табіті (Гестія), а той факт, що на чолі скіфського пантеону стоїть жіноче божество, явно свідчить про те, що в скіфському суспільстві існував матриархат [6].

Цілий ряд окремих аспектів скіфської релігії розглядався в публікаціях Б. Рибаківа, С. Жебелєва, М. Артамонова, Б. Гракова.

Так, вивчаючи четверту книгу «Історії» Геродота, радянський вчений Б. Рибаків в своїй книзі «Геродотова Скіфія» значної уваги приділяв легенді про походження скіфів, аналізуючи міф про походження скіфських царів і родів.

Пантеон скіфських богів вивчали С. Жебелєв, М. Артамонов.

С. Жебелєв в статті «Геродот та скіфські божества», прагнув довести ризикованість пояснення сутності скіфських богів тільки шляхом зіставлення їх із персонажами грецької міфології, зауважував на тому, що таке трактування знижує значущість відомостей про скіфську релігію.

М. Артамонов в своїй праці «Антропоморфні божества в релігії скіфів» розглянув пантеон скіфських богів, проаналізував спроби Геродота тлумачити скіфських богів за допомогою персонажів грецької міфології. На думку Артамонова, грецький політеїзм з його розвиненим пантеоном божеств не міг йти в порівняння з примітивною релігійною системою скіфських вірувань, але оскільки свого часу грецька релігія пройшла через ці ж примітивні уявлення про головні божественні сили природи, грецькі боги, з якими Геродот зіставляє скіфських, можуть дати певне уявлення про скіфські божества і їх функції [1, с.65-73].

Б. Граков у своїй книзі «Скіфи» в окремому розділі розглядає питання релігії скіфів, характеризує скіфські божества, їх функції та присвячені їм релігійні ритуали [3].

Особливої уваги потребує монографія С.С. Бессонової «Релігійні уявлення скіфів». Робота присвячена дослідженню релігійних уявлень населення Степової Скіфії V-III ст. до н.е. Скіфська релігія розглядається в комплексі, включаючи міфологію, пантеон, конкретні форми релігії, семантику

культово-міфологічних зображень. Автор значної уваги приділяє легендам про походження скіфів. Розглядає всі варіанти, запропоновані Геродотом, аналізує їх та пропонує свої пояснення походження кожного варіанта легенди [2, с. 94-130].

Отже у висновку можна зазначити, що міфологія та релігія скіфів викликала інтерес як у античних істориків і географів, так і у дослідників XIX –XX ст. Науковці звертались до давньогрецьких джерел, також вивчали нартський епос кавказьких народів – нащадків скіфів. Також у питаннях реконструкції релігійних уявлень важливу роль відігравали археологічні матеріали, отримані в результаті досліджень скіфських поховальних пам'яток та поселень скіфського часу.

Список використаних джерел та літератури

1. Артамонов М.И. Антропоморфные божества в религии скифов. *Археологический сборник Гос. Эрмитажа*. Вып. 2. 1961. С. 65-73.
2. Бессонова С.С. Религиозные представления скифов. К: Наукова думка, 1983. 140 с.
3. Граков Б. Скифы. Москва: Изд. МГУ, 1971. 200 с.
4. Дюмезиль Ж. Верховные боги индоевропейцев. Москва: Наука, 1986. 234 с.
5. Раевский Д.С. Очерки идеологии скифо-сакских племен: Опыт реконструкции скифской мифологии. Москва: Наука, 1977. 216 с.
6. Ростовцев М.И. Эллинизм и иранство на юге России. Москва, 2002. 176 с.

Віроніка Поліщук

здобувачка вищої освіти

III курсу історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник к. і. н., доц. **Л. В. Гуцало**)

ГАЙ ЮЛІЙ ЦЕЗАР НА ПОЧАТКУ ПОЛІТИЧНОЇ КАР'ЄРИ

Історія твориться людьми і тільки людьми, тому роль особистості в історії є ключовою. Юлій Цезар належить до когорти найвидатніших постатей у світовій історії. За час свого правління, він не тільки територіально розширив межі країни, але й створив міцний державний механізм управління. Феномен Цезаря як політика, полягає в тому, що йому вдалося встановити авторитарний лад в межах республіки та стати довічним диктатором, а для простих людей навіть Богом. Крім того, Цезар залишив після себе багату культурну спадщину, причому не тільки як історик і письменник, але як автор великої кількості афоризмів.

Дослідження політичної діяльності Юлія Цезаря на ранньому етапі продовжує зберігати свою актуальність, оскільки серед істориків точаться

гострі дискусії щодо багатьох аспектів його кар'єри – інавгурація як фламїна Юпітера, дати призначення на посади військовим трибуном та квестором, обставини його обрання понтифіком.

Існуючий історіографічний доробок присв'ячений постаті Цезаря є доволі об'ємним та змістовним. Початковий етап становлення Гая Юлія як видатного державного діяча був і залишається об'єктом уваги значного числа багатьох істориків – М. Ботвинника [1], А. Голдсуорси [2], В. Дурова [3], Р. Етьєна [4], А. Мартынова [5; 6; 7] та ін.

Мета роботи полягає у характеристиці початкового етапу політичної біографії Гая Юлій Цезаря.

Гай Юлій Цезар народився 12 липня 100 року до н.е. Велику роль в політичному успіху Цезаря зіграло його походження. Він був вихідцем з роду Юліїв, який був одним з найдавніших у Римі. Юлії вели свій родовід від легендарного Енея, сина богині Венери, що втік з Трої та заснував династію римських царів [2, с. 112].

У дитинстві Гай Юлій проживав у Субурі – бідному районі Рима. Він отримав хорошу освіту, вивчав грецьку мову, захоплювався літературою та ораторським мистецтвом. Крім того, любляв плавати, їздити верхом, виконувати різноманітні фізичні вправи.

Юність Цезаря пройшла в обстановці гострої політичної боротьби. Внутрішньополітичні конфлікти в Римі призвели до громадянської війни. У 87 році до н.е. Гай Марій захопив Рим та встановив владу популярів. Завдяки своєму аристократичному походженню, Цезар обійняв посаду фламїна Юпітера одружився на молодшій дочці Луція Корнелія Цінни – соратника Марія та найлютішого ворога Сулли [3, с. 44].

Після захоплення Риму Луцієм Корнелієм Суллою у 82 році до н.е., Юлій Цезар опинився у дуже тяжкому становищі. Новий диктатор вимагав від Юлія розлучення з дружиною, однак отримав відмову. Лише завдяки проханням численної рідні, особисто пов'язаної з Суллою, його було врятовано від страти [5].

Вороже ставлення диктатора змусило Юлія Цезаря скласти з себе повноваження фламїна Юпітера та виїхати в Малу Азію проходити військову службу у пропретора Марка Ферма. Крім того, Цезар був дипломатичним представником віфінійського царя Нікомеда. Саме в Азії, Юлій отримав громадянську корону – другу за значимістю нагороду у Стародавньому Римі, що дозволило йому стати членом Сенату. Лише після смерті Сулли у 78 році до н.е., Цезар повертається до Риму та починає брати безпосередню участь в політичній боротьбі. Він неодноразово виступав з промовами проти соратників Сулли, що зробило його одним з найпопулярніших ораторів Риму. Для вдосконалення ораторської майстерності, Юлій в 75 році до н.е. відправляється на Родос, де функціонувала відома школа риторики, однак по дорозі потрапляє у полон до піратів, за його звільнення довелося заплатити значну суму [1, с. 26].

У 73 році до н.е. Цезар увійшов до жрецької колегії понтифіків, ця посада відкривала перед ним нові політичні можливості. Згодом він перемагає на

виборах у військові трибуни, неодноразово нагадуючи про свої демократичні принципи та нелюбов до аристократів. Бере активну участь в боротьбі за поновлення прав народних трибунів та реабілітацію прихильників Гая Марія, які піддалися переслідуванням в період диктатури [8].

У 66 році до н.е. Цезаря обирають курульним еділом, в чиї обов'язки входило місцеве будівництво, торгівля, транспорт, організація урочистих заходів. Наступного року він організував Мегалезійські та Римські ігри, які здивували всіх своєю розкішшю. Очолюючи кримінальний суд у справах про розбої, Цезар всю свою увагу спрямував на засудження прихильників диктатора [5, с. 71].

Отже, проаналізувавши ранній етап політичної біографії Гая Юлія, можна відзначити, що формування Цезаря як державного діяча першої величини відбувалося в умовах запеклих політичних інтриг та між кланового протиборства. Пройшовши подібну «школу» Цезар зумів виробити власний стиль безкомпромісної боротьби за верховну владу, що надало його політичному режиму рис диктатури, але й одночасно закарбувало його ім'я в анналах історії.

Список використаних джерел та літератури:

1. Ботвинник М. Н. Жизнеописания знаменитых греков и римлян. Москва: «Просвещение», 2007. 207 с.
2. Голдсуорси А. Юлий Цезарь. Москва: Эксмо, 2007. 672 с.
3. Дуров В. С. Юлий Цезарь. Человек и писатель. Ленинград: Изд-во ЛГУ. 1991. 208 с.
4. Этьен Р. Цезарь. Москва: Молодая гвардия. 2003. 299 с.
5. Мартынов А. С. Юлий Цезарь. Личность в истории. Часть 1. *Наука и Техника*. 2008. №6. С. 70–76.
6. Мартынов А. С. Юлий Цезарь. Личность в истории. Часть 2. *Наука и Техника*. 2008. №7. С. 72–75.
7. Мартынов А. С. Юлий Цезарь. Личность в истории. Часть 3. *Наука и Техника*. 2008. №8. С. 66–69.
8. Ферреро Г. Величие и падение Рима. Москва: Изд-во «ЮВЕНТА». 1997. 480 с.

Максим Коржак
здобувач вищої освіти
I курсу магістратури історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник к. і. н., доц. *Л. В. Гуцало*)

СТАНОВИЩЕ ХРИСТИЯНСЬКОЇ РЕЛІГІЇ ЗА ЧАСІВ ІМПЕРАТОРА КОСТЯНТИНА

Дослідження історії християнської віри залишається актуальним і на сьогоднішній день. Особливо важливим є період її розвитку за часів правління імператора Костянтина Великого. Адже саме з IV ст. християнська релігія починає якісно новий та офіційний етап свого існування на теренах Римської імперії. Ця подія не тільки змінила вектор державної, економічної, культурної політики тогочасної імперії, а і вплинула на розвиток всіх майбутніх Європейських держав. Рим отримав офіційну релігію, яка на сьогоднішній день входить в трійку наймасовіших і найвпливовіших у світі.

Мета дослідження – охарактеризувати процес перетворення християнської релігії на офіційну в Римській імперії, а також описати особливості її становища за нових умов.

Дане питання активно досліджували Гастон Буасьє [1], Якоб Буркгардт [2], Казаков М.М. [3, 4], Пуховець Д.С. [5].

Майже всі правителі імперії із самого початку існування християнства негативно та вороже ставилися до нього. Адже більшість постулатів цієї віри суперечили канонам та віковим традиціям язичницької Римської держави, а також заважали владній верхівці провадити вигідну їм політику. Все це породжувало різного роду репресії, гоніння, винищення послідовників нової релігії. Надзвичайно гостро стало питання про вирішення долі християнства в період становлення домінуючої в кінці III ст. н.е. Діоклетіан намагався забезпечити релігійне оформлення нової політичної системи, де одним з варіантів був союз з християнством, але він побоювався, що це може зруйнувати основи домінуючої і тому в кінці свого правління він повернувся до політики гонінь [4, с. 27].

Відправною точкою у визнанні та перетворенні християнства на вірного союзника Римської імперії стали події пов'язані з ім'ям Костянтина. Він був позашлюбним сином співправителя Діоклетіана – Костанція Хлора та простої дівчини Єлени, яка за даним дослідників була християнкою. Так як і його батько Костянтин у молоді роки був нейтрального ставлення до християн та навіть в якійсь мірі поблажливим до них [3, с.108].

Ключовою подією, яка на думку багатьох дослідників цього періоду остаточно переконала Костянтина у необхідності та важливості християнства, стала битва біля Мульвійського мосту проти Максенція у жовтні 312 р., де за свідченням тогочасних біографів та істориків майбутній імператор у важкий

етап битви побачив «Божий знак» у вигляді хреста, який надихнув як його, так і його воїнів на перемогу. Більшість науковців зазначає, що це була просто красива ідеологічна історія, яка поширилася згодом, щоб підвищити значення та престиж релігії [5, с.53].

Насправді, як ми зазначали вище, Костянтин завжди поблажливо ставився до християнства і вбачав в ньому надійну опору для держави з різних на те причин, зокрема:

- вплив християнства на той час вже досяг надзвичайної сили і боротися з ним було неможливо;
- вже була створена продумана адміністративна та ідеологічна система цієї релігії, яку можна було інтегрувати у державу;
- стара полісна язичницька система вичерпала свої ресурси і не могла відповідати викликам часу;
- новій політичній системі потрібна була сильна релігійна основа, щоб у спільному союзі підняти Римську імперію на новий рівень;
- також велика частина простих жителів та воїнів вже була навернута у християнство, а тому перехід до нього мав пройти набагато простіше;
- бажання представників самої релігії нарешті вийти з тіні і репресій та почати якісно новий етап свого розвитку [4, с. 25].

Наступним важливим кроком Костянтина стало укладання Міланського едикту 313 р. основною тезою якого стала легалізація християнської релігії по всій території Римської імперії. Згідно з ним послідовникам віри надавалося право вільно проводити богослужіння, дозволялося володіти майном, поверталось конфісковане після репресій та гонінь, християни звільнялися від участі у язичницьких обрядах [3, с. 119].

Протягом усього свого правління Костянтин дотримувався тез цього едикту і всіляко сприяв розвитку християнства. Згодом було відмінена муніципальна повинність для священників, сама церковна організація була звільнена від податків на нерухоме майно, також їй були надані обмежені судові функції над простими громадянами. Важливими були заходи для підвищення матеріального становища християнства, а саме розпорядження імператора про те, що частина від всіх зібраних податків з окремої території віддавалася місцевій церкві [2, с. 232].

Новий статус християнської релігії не залишився без уваги представників її різних ідеологічних течій, кожен з яких прагнув затвердження та легалізації саме його варіанту, ці течії отримали назву – єресі. Існування протиріч всередині церкви не влаштовувало ні правлячу верхівку Римської держави, ні імператора Костянтина, ні саму церкву, які були зацікавлені в сильній, єдиній релігії. Задля вирішення всіх нагальних питань був скликаний безпрецедентний церковний собор у місті Нікеї 20 травня 325 р. куди були запрошені різні релігійні та світські діячі. Участь у Першому Вселенському соборі приймав участь і Костянтин, де після довгих суперечок та дискусій вчення Арія та йому подібних було засуджено і піддано анафемі. На соборі було прийняту єдиний «Нікейський» символ віри, а також були встановлені 20 канонів (правил)

поведінки священників та мирян. Костянтин став на захист прийнятих рішень собору та надав їм силу держаного закону [1, с. 76-77].

Отже, християнська релігія у своєму розвитку пройшла надзвичайно складний шлях від заборони, гонінь, зневаги у перші століття свого існування до легалізації та поваги. Ця кардинальна зміна відбулася на початку IV ст. коли до влади у Римській державі приходить Костянтин, віротерпимий політичний діяч, який за допомогою ряду нормативних актів надав християнству офіційного статусу. Саме правління Костянтина називають «революційним», адже держава почала абсолютно нову сторінку своєї історії на основі християнської релігії, яка і до сьогоднішнього дня є надзвичайно впливовою по всьому світу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Буассье Г. Падение язычества. Исследование последней религиозной борьбы на западе в IV веке / Под ред. Фролова Э. Д. Санкт-Петербург : «Петрополис», 1998. Т. 5. 400 с.
2. Буркхард Я. Век Константина Великого / Пер. Игоревского Л.А. Москва : Центрполиграф, 2003. 367 с.
3. Казаков М.М. Христианизация Римской империи в IV веке. Смоленск: Универсум, 2002. 464 с.
4. Казаков М.М. Христианская церковь и римская империя в IV веке. *Очерки истории христианской церкви в Европе*. Смоленск. 1999. №1. С. 24-44.
5. Пуховець Д.С. Навернення Константина Великого у християнство: традиція та реальність. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2009. № 96. С. 52-55.

Дмитро Осецький
здобувач вищої освіти
I курсу магістратури історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. Г. А. Міщук)

ЖИТТЯ НОРМАНІВ НА ТЕРИТОРІЇ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ

Нормани – стали відомими завдяки своїм походам на територію сучасної Європи, але жителі того часу відносились до норманів по різному, для одних це були розбійники, загарбники та безжальні вороги, а для інших це були торгові партнери та військові союзники. Вікінги були вправними воїнами та мореплавцями, їх досить часто наймали для військових дій того часу, а про їх кораблі дракари та кнори ходили легенди.

Вивченням проблем норманів займалися такі історики як: Роесдаль Е, Сойер П, Симпсон Ж, Гуревич А.Я, Мартинов А.І, Лебедев Г.С.

Метою даної статті є дослідження життя та діяльність норманів на території Європи.

Існує дуже багато теорій чому нормани у IX столітті відправились у країни Європи. Однією із них є та, що територія Скандинавії була перенаселена, нормани почали масово відправлятися у пошуках щастя в західну Європу. Там норманів чекали багаті монастирі та поселення в яких не було охорони і вони ставали легким здобутком [5, с.36].

Хоча вікінги й нападали з метою грабунків, з часом зрозуміли, що спалюючи поселення та міста вони не можуть надалі брати з них золото і тому почали встановлювати систему податків з міст, та навіть з королів. Один із таких зафіксованих випадків відбувся в 856 р., але це не отримало масового поширення, в липні 991 р. на березі Англії з дракарів висадилося велике військо вікінгів, які розгромили англосаксів в битві при Мелдоне, після цього вони розорили Східну Англію, Ессекс і Кент. Вікінги були готові заключити мир. Етельред II, король Англії виплатив 10 000 фунтів срібла за мирний договір. У 991 р. норманами були встановлені податки на всій території Англії в залежності від доходу регіону. Збір податків продовжувався двадцять п'ять років [6, с. 93].

Після великої перемоги над англійцями, вікінги на захоплених землях на території сучасної Ірландії та Шотландії, почали будувати перші поселення. Так в Ірландії приблизно у 841 р. вікінги створили поселення на території сучасного міста Дубліна, а також поселення у Лімеріку у 853 р. і Уотерфорде у 914 р. [6, с. 157].

Також були засновані маленькі поселення на Фарерському острові у 800 році, Оркенському та Шетландському островах у 802 р. [6, с. 172].

На новій землі нормани будували будинки переважно з плетеної лози, які обмащували глиною, вони були однокімнатні та зазвичай там проживала бідна частина населення. Заможні верстви населення проживали в дерев'яних брусових будинках, що склалися з декількох кімнат, зазвичай в таких будинках проживали великі сім'ї. Спільним в будинках було те, що посередині великої кімнати було вогнище, навколо нього проходило все життя, біля нього їли, спали та готували їжу. Дахи зазвичай настеляли з торфу. Такі помешкання сильно відрізнялися від будників в Ісландії та Гренландії бо там будинки за браком деревини будували з каміння. В Скандинавії будинки будували з дерева та глини, але через те що вона була густо заселена, це сильно вичерпувало ресурси не лише для будівництва, але й для кораблебудування [3, с.68-73].

Хоча вікінгів вважали розбійниками, але навіть на захоплених землях, вони засновували поселення, обробляли землю, займались полюванням, рибальством та розводили худобу. Селяни складали основу суспільства, яким би не був у селянина наділ він залишався особисто вільним. Жінки відігравали важливу роль, вони були майже рівними з чоловіками, вони могли мати власність, також самі обирали собі чоловіка та мали право на розлучення. Також були жінки, які ставали відомими войовницями [2, с.143].

Під час проживання у вікінгів виникали проблеми з сусідськими поселеннями через віросповідання. Нормани були язичниками, поклонялись таким богам, як Один, який був найвищим богом в скандинавській міфології, бог мудрості та війни. Також головними богами були такі постаті, як Тор – бог блискавки та грози, та Локі – бог хитрості та обману, також до вищих богів відносились Фрей і богиня Фрейя. Ньорд, Улл, Бальдр – ці боги відносились до нижчого пантеону богів, також були домашні божки. Поклоніння богам проходило в храмах та в священних лісах, біля гірських струмків та в гаях. Вікінги вірили у велетнів, ельфів, водяних та в інших міфічних створінь. Якщо з чужими богами жителі Європи могли змиритись, намагаючись перетягнути норманів до християнства, то лякало європейців жертвоприношення. Масове вбивство тварин, окроплення їхньою кров'ю полів перед засівами, викликало страх, також бували випадки коли вікінгі приносили у жертву людей, є зафіксовані випадки коли жертвами ставали королі для добробуту країни. У вікінгів окрім жерців та жриць, існували чаклуни, які займались чорною магією та були досить шановними в поселеннях, але жили відсторонено [1, с. 65-71].

Нормани були досить демократичними, у них існував «тінг», або публічна асамблея вільних людей. Він існував майже в усіх поселеннях, проводився тінг один або два рази на рік, були випадки коли скликання було більше разів, проходило воно на свіжому повітрі. Головна його ціль було вирішення переважно місцевих проблем. Також на них вибирали конунгів, вели обговорення нових законів, судили розбійників, вирішували суперечки щодо земельних володінь. Над місцевими тінгом існував регіональний, на якому вирішувались більш важливі проблеми, а також він слідкував за роботою місцевого [4, с. 182].

Якщо людина приходила на тінг і вимагала розібратись в його проблемі, обговоренням справи і винесенням вердикту займались всі присутні, від яких очікували остаточного і одноголосного вердикту. Коли виносився вирок сам позивач мав самостійно вирішити проблему, так як тінг не мав функцій виконавчої служби, а лише давав дозвіл на вирішення проблеми. Без дозволу, сам позивач міг стати обвинуваченим. Рішення було різним, як смертна кара так і штраф у вигляді золота або худоби. Якщо обвинувачений не виконував рішення тінга, це вважалось безчесним і ганебним вчином, такий вчинок призводив до досить великих проблем, його могли позбавити всіх прав, він міг стати поза законом. Це означало що з ним не могли ділитись харчами, одягом та надавати йому притулок, також його міг вбити кожен мешканець поселення без будь яких покарань. Якщо справа стосувалась честі родини або помсти за вбивство, то позивач міг викликати обвинуваченого на бій, який проходив на очах усіх хто був на зборах. Нормани вважали тінг настільки вдалим винаходом, що створювали їх і в захоплених регіонах [6, с. 342].

У підсумку можна зазначити, що життя норманів в Західній Європі розвивалось досить швидко, це видно по розвитку поселень і встановленню грошового податку, розвитку допомагали військові успіхи та майстерність норманів. Життя на території Європи привело до зникнення вікінгів, оскільки

європейці, не маючи змоги перемогти в битвах, почали діяти дипломатично. Христили та вербувати вікінгів, перший хто прийняв християнство був Гарольд I Синьозубий, до XI століття всі вікінги прийняли християнство. Після чого були видані накази, які забороняли воювати християнам один проти одного. Також у норманів закріпився феодалізм після чого вони перестали бути вільними, і осіли на своїх території.

Список використаних джерел та літератури:

1. Грєнбек В. Епоха викінгов. Мир богів и мир людей в мифах северных германцев. Москва, ЗАО «Центрполиграф», 2019. 608 с.
2. Ласкавий Г. В. Викинги: Походы, открытия, культура. Минск. «МФЦП», 2004. 322 с.
3. Симпсон Ж. Викинги. Быт, религия, культура. Москва, ЗАО «Центрполиграф», 2005. 239 с.
4. Сойер П. Эпоха викингов. Санкт-Петербург: «Евразия», 2002. 352 с.
5. Флорентьева Л. Викинги: Набеги с севера. Москва, «ТЕРРА», 1996. 168 с.
6. Шартран Р. Николь Д. Греветт К. и др. Северные завоеватели. Норманны и викинги. Москва. «Эксмо» 2013. 448 с.

Інна Парадіж

здобувачка вищої освіти

III курсу факультету історії,

права і публічного управління

Вінницького державного педагогічного університету

імені Михайла Коцюбинського

(науковий керівник: к.і.н., доц. **І. В. Мазур**)

НІДЕРЛАНДИ ТА ЗМІСТ ФЕНОМЕНУ «БУРГУНДСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ» В XIV-XV СТ.

Історія північних володінь герцогів Бургундських особливо актуальна в наш час у зв'язку з відцентровими процесами, що розвиваються на території Бельгії – держави, основу якої, на думку бельгійських історіографів першої половини XX ст., були закладені саме завдяки зусиллям представників бургундської династії. Вимоги фламандської частини країни більшої автономії і націоналістичні висловлювання на адресу франкомовного населення загрожують привести до розпаду країни на дві частини - фламандську та валлонську. Певна аналогія з проблемами, з якими стикалися герцоги Бургундські в кінці XIV-XV ст., очевидна. Саме тому питання про ефективність чи неефективність нецентралізованої держави та її недолік в «несформованості» економічної і мовної єдності залишається відкритим. Не вирішеність цих проблем до сьогодні хвилює громадськість та дипломатичні

кола, постаючи можливим чинником зникнення Бельгії з політичної карти Європи.

Метою статті є окреслити проблеми та характерні риси в дослідженні модель бургундської державності не пов'язуючи їх традиційно лише культурою та політичною думкою.

Що ж являла собою бургундська держава, та в чому її «особливості»? Багато дослідників вживали вираз «бургундський феномен». Традиція уявлення про Бургундію, як про політичне утворення, відмінне від Франції, сягає корінням в давнину зародження бургундської держави, піддані якої досить швидко перетворилися в працях багатьох хроністів із фламандців, голландців, брабантців або намюрців у «бургундців».

Володіння герцогів Бургундських з династії Валуа традиційно прийнято називати просто Бургундією, а їх підданих бургундцями, так як герцогство Бургундія споконвічний представляло собою ядро володінь своїх сеньйорів. Проте, в процесі територіального розширення володінь герцогів Бургундських, до них були приєднані не тільки сусідні з герцогством Бургундією землі на південному сході Франції, але й безліч великих і дрібних князівств в Нідерландах. Саме приєднання деяких з цих найбагатших північних земель зробило можливим перетворення Бургундії в значну політичну силу не тільки в цьому регіоні, а й у всій Європі. Багато в чому завдяки приєднанню цих князівств, Бургундія стала державою-законодавицею мод, прославившись своїм багатством і чудовою культурою, що вплинула і на придворні традиції багатьох країн [2].

Популярність праці Філіпа де Коміна, що чітко протиставив політику Людовика XI політиці Карла Сміливого, закріпило уявлення про бургундські «особливості» (хоча в даному випадку саме політична «особливість» була далеко не такою яскравою як під час правління попередніх герцогів) [4].

У вітчизняній історіографії уявлення про бургундському феномен з'явилося досить давно (про це писав ще Грановський в середині XIX ст.). Хоча дослідження, присвячені цьому феномену зокрема і історії бургундського держави в цілому, практично не проводилися до останніх десятиліть. Сам цей факт «замовчування» бургундської історії в радянській історіографії також відображає сприйняття створеного герцог Бургундський політичної освіти як особливої структури, яку дуже складно укласти в рамки уявлень про формаціях, їх зміні, класичному феодалізмі (який потрібно було якось пов'язати з протокапіталістичними тенденціями розвитку міст в Бургундських Нідерландах).

Один і той же автор може почати свою роботу з того, що назве володіння бургундських герцогів державою, але вже через кілька сторінок відмовить їм у державності. Сучасні тенденції в історіографії привели до значного зростання інтересу до бургундської історії та культури.

В процесі приєднання нових земель до володінь герцогів Бургундських складалася і та специфічна модель державності, допускала значний партикуляризм різних частин цього політичного утворення, який був вигідний

не тільки підданим герцогів Бургундських з досить «норовливих» нідерландських князівств, а й самим герцогам, які навчилися успішно використовувати «недоліки» такої держави у своїх інтересах [4].

Вивчаючи дане питання слід звернути увагу на методи розширення володінь герцогами Бургундськими, що відстоювати свої політичні та економічні інтереси в цьому регіоні.

Проблема пов'язана з проведенням активної політики бургундської гілка династії Валуа, спрямовану на приєднання до своїх володінь перших нідерландських князівств, із середини 1360-х рр. до середини 1450-х рр. Такий рубіж пояснюється фактичним завершенням організації бургундської держави, із приєднанням всіх основних володінь. Виняток становлять, ненадовго приєднані до бургундським володінь при Карлі Сміливому Гелдерп, Ельзас і Лотарингія. Ці володіння увійшли в сферу бургундського впливу значно раніше, але «офіційно» опинилися під владою бургундської династії на дуже недовгий строк. Крім того, саме в середині 1450-х рр. завершився перший етап політичного розвитку комплексу земель «Великого герцога Заходу», що характеризується практично повною відсутністю спроб будь-якої уніфікації і централізації. У наступній політиці герцогів Бургундських і їх наступників історики часом відзначають елементи такої політики. Але їх характер настільки специфічний, що вимагає проведення окремого дослідження.

У поняття Нідерланди включається не тільки територія, що входить до складу сучасної держави з такою назвою, а й «історичні» Нідерланди, які представляли собою набагато більш великий комплекс земель.

Автор аналізує процеси саме північні володіння, які не включають в себе значні частини володінь герцогів Бургундських, що не належать до Нідерландів: герцогство Бургундію, яке спочатку становило основу бургундської держави, а також приєднані пізніше володіння: Франш-Конте (графство Бургундію, яке увійшло до складу володінь герцогів Бургундських завдяки матримоніальній політиці в кінці XIV ст.), а також графство Шароле, яке було куплено на початку XV ст. [5] Ці території перебували на півдні бургундських володінь і мали значні відмінності від північних нідерландських земель як в політичному, так і в економічному відношенні. Північний і південний комплекс володінь герцогів Бургундських були недостатньо сильно пов'язані один з одним.

Центральна і південна частина Нідерландів у XIV ст. складалася з ряду невеликих князівств, що знаходилися у васальній залежності або від Франції, або від Священної Римської Імперії. Внаслідок відносної слабкості Імперії в даний період, більшість цих держав починали відчувати все більшу французьке або англійське втручання в їх політичне життя. Найбільше французький вплив відчувався в графствах Фландрія і Артуа, які на початку XIV ст. знаходилися у васальній залежності від Франції. Південно-східна частина фламандських земель, так звана Валлонський Фландрія, була в першій чверті XIV ст. після чергового франко-фламандського конфлікту передана в пряме управління французької корони. Інші нідерландські князівства - герцогство Брабант,

герцогство Лімбург, графство Намюр, єпископство Льеж, єпископство Камбре, графства Голландія, Зеландія і Геннегау (Ено), герцогства Гелдерн і Люксембург, єпископство Утрехт, а також Фрісландія - були васалами Імперії. Але економіка деяких з цих князівств, також як і економіка Фландрії, була тісно пов'язана з англійською, що призводило до значного впливу Англії на політику перерахованих політичних утворень в ході Столітньої війни [3].

Багато з нідерландських князівств були тісно пов'язані один з одним матримоніальними і політичними союзами. При цьому більші держави зробили суттєвий внесок у своїх дрібніших сусідів. Наймогутнішими князівствами в регіоні були в цей період Фландрія, Брабант, а також об'єднані під владою однієї династії три графства - Голландія, Зеландія і Ено. в XIV-XV ст. Були значними, але економічно нерозвиненими в порівнянні з Голландією і Зеландією територіями. Крім того, Ено було відірвано територіально і не мало з ними спільного кордону. Це значно ускладнювало проведення спільного управління трьома графствами. Князівства, що знаходилися в південній і східній частині регіону (Люксембург, Гелдерн, Утрехт) також підтримували тісні політичні, матримоніальні і економічні зв'язки з сусідніми західно-німецькими князівствами і єпископства. Вплив в них Імперії був значно сильніший, ніж в західній частині Нідерландів [3].

При вивченні історії володінь герцогів Бургундських автор стикається з цілою низкою серйозних методологічних проблем: це саме поняття «держава» та її застосунок до політичного утворення, створеного в XIV-XV ст. бургундської гілкою династії Валуа.

Сучасні визначення держави надзвичайно різноманітні. Варіюються від традиційного, для визначення держав нового часу, уявлення, що державою може вважатися тільки національне і суверенна політичне об'єднання, до більш вузького визначення - певної території, населення якої підпорядковується уряду.

У численних навчальних посібниках з історії та політології відзначається співіснування протягом пізнього середньовіччя країн, які йдуть шляхом розвитку національних держав (Франції, Англії) з країнами, що вони бережуть більш універсалістський і феодальний тип держави (державами, що існували на території Італії, Священною Римською Імперією, подвійний англо-французької монархією тощо). Ряд дослідників відносять державу, створену герцогами Бургундськими, до особливого типу - князівської держави (*tat princier*), поряд з політичними утвореннями, створеними бретонської, бурбонською, анжуйською і савойською династіями [6].

Варто відзначити, що бургундське держава досягла значніших успіхів, ніж більшість князівських держав, наблизившись у своєму розвитку як до універсалістських варіантів, так і певною мірою до національної держави.

Практично неможливо чітко окреслити ту модель державності, яку створили бургундські герцоги, так як вона постійно змінювалася в ході розвитку, реформ що проводилися, відходу від цих реформ, спроб герцогів пристосуватися до інтересів знову приєднаних володінь або, навпаки, провести

політику централізації. Як було вищезазначено, бургундський варіант розвитку можна спробувати вписати в рамки тієї чи іншої існуючої на сторінках історіографії державної моделі, але, як і у випадку з будь-якими іншими історичними узагальненнями (наприклад, класичним варіантом феодалізму), ці аналогії виявляються досить умовними [1].

Можливо, саме «інакшість» бургундської моделі призвела до того, що бургундська держава довгий час залишалася в медієвістичних дослідженнях просто «перешкодою» централізаторській і прогресивній політиці королівської Франції.

Оцінка історії бургундської державотворчості (також як і інших неklasичних політичних утворень в Європі) з точки зору її відповідності або невідповідності тенденціям, що проходили у Франції і Англії переходу до держави нового часу не зникло зі сторінок історіографії. Відкритим залишається питання про підхід в оцінюванні «нетрадиційних» по відношенню до порівняно централізованих моделей національної держави політичні утворень як чогось архаїчного і відсталого у своєму розвитку від «передових» Франції і Англії [6]. Така постановка є актуальною, якщо врахувати факт, що держави XIV-XV ст., які не розвивалися по англо-французькому шляху, переважали в Європі.

«Бургундська» модель державності дуже цікава, вона успішно розвивалася і доводила свою «живучість» і ефективність протягом століть. А потім – у якості «Бургундського округу» в складі Імперії - значна частина цієї держави проіснувала цілком успішно ще сто років. Особливий інтерес ця модель державності та шляхи її формування представляє саме в наші дні, оскільки сучасний досвід європейської (і не тільки) інтеграції показав, що поки ще не ясно, чи дійсно унітарні моделі державного розвитку є найефективнішими, а неунітарні приречені на зникнення.

Виділимо основні риси, властиві бургундській державі, в тій чи іншій мірі на різних етапах його розвитку. Серед них: відсутність визнаного ззовні суверенітету; відсутність єдиного політичного центру; особливий статус, старанно обговорюваний кожним з приєднаних володінь (з чого можна зробити висновок про існування «розщепленого суверенітету»), особливу роль особистих зв'язків; прагнення створюваної держави до універсалізму, відсутність культурно-лінгвістичного і етнічної єдності.

Комплекс володінь герцогів Бургундських, як і більшість держав XIV-XV ст., безсумнівно, не підходить під визначення національної держави. Відсутність визнаного суверенітету і єдиної нації у володіннях герцогів Бургундських призвело до того, що протягом більшої частини XIX-XX ст. цьому політичному утворенню часто відмовляли в державності. Проте, існування понад 50 років сучасного аналога об'єднання більшої частини земель, що входили до складу бургундських Нідерландів, - Бенілюксу - показує, що в цьому регіоні збереглися не тільки тенденції до місцевого сепаратизму, але і тенденції до своєрідних форм об'єднання, що пов'язані із історичною традицією та до досвіду державного утворення герцогів Бургундських кінця XIV-XV ст.

Список використаних джерел та літератури:

1. Асейнов Р. М. Политическая мифология и проблема самоопределения Бургундии в XV в. *Средние века*. Вып 68. №3. Москва, 2007. С. 80-101.
2. Асейнов Р. М. При дворе герцогов Бургундских. История, политика, культура XV века. / Отв. ред. Ю. П. Крылова. Москва: Университет Дмитрия Пожарского. Русский фонд содействия образованию и науке, 2019. 432 с.
3. Майзлиш А А Борьба за управление Голландией, Зеландией и Геннегау во второй четверти XV века бургундские герцоги против Якобы Баварской. *Альманах «Европа»*. Тюмень, 2006 Вып VI. С 22-33.
4. Филипп де Коммин. Мемуары. Москва: Наука, 1986. 496 с.
5. Хачатурян Н. А. Бургундский двор и его властные функции в трактате Оливье де ля Марша. *Двор монарха в средневековой Европе*. Санкт-Петербург: Алетейя, 2001. С. 121-136.
6. Хачатурян Н А Власть и общество в Западной Европе в Средние века Москва: Наука, 2008. 313 с.

Іван Дендюк
здобувач вищої освіти
III курсу факультету історії,
права і публічного управління
Вінницького державного університету
імені Михайла Коцюбинського
(науковий керівник: к. і. н., доц. **О. М. Кравчук**)

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА СУЛТАНА СУЛЕЙМАНА I КАНУНІ

Постановка проблеми. Зовнішня політика Османської імперії періоду правління Сулеймана Кануні стала важливою частиною забезпечення статусу цієї держави на світовій арені. Військовий потенціал країни дозволяв їй брати активну участь у міжнародних процесах тих часів. Зовнішньополітична діяльність султана Сулеймана мала європейську та азійську спрямованість, які за вектором політики суттєво відрізнялись.

Після того, як Османи вже безперечно встановили свою політичну міць на Сході, знову можна було звернути свій погляд на Захід і продовжити газават. Цього разу Османська імперія була готова стати гідним противником Європи. Тепер в один ряд з військовими походами Османи почали активно використовувати і дипломатичну арену. Так, султанат стали визнавати одним з трьох найсильніших правлячих домів, якими на той момент були Габсбурги і Валуа (Франція). Всім цим імперія, безсумнівно, зобов'язана бурхливій військово-політичній діяльності Сулеймана I (1520-1566), який мав у другій половині свого правління прізвисько Кануні (Законодавець), а в європейській історіографії – Пишний [3, с. 225].

Прагнення до виконання законів і внутрішні реформи, що проводилися в той період часу, зміни в діяльності державних структур і організацій, ущільнення бюрократичного апарату, протистояння на Сході з Сефевідами – шийїтами, а на Заході – з християнським світом, встановлення сильної влади, отримання статусу лідера в сунітському світі, розвиток соціальних структур зробили XVI ст. безперечним століттям султана Сулеймана I Кануні. Тісно пов'язані з його ім'ям військові перемоги привели імперію до апогею її розвитку [3, с. 226].

Аналіз історіографії проблеми. Напрямки зовнішньої політики султана досліджувало досить багато українських та російських істориків. Варто згадати праці Д. Бальфура [1], Л. Гарольда [2], А. Жиліної [3], І. Ніколіної [5].

Мета статті – розглянути зовнішньополітичні аспекти Оттоманської Порти за часів Сулеймана I Кануні.

Виклад основного матеріалу. Прийшовши до влади у 1520 р., молодий султан отримав у спадщину від свого батька Селіма I могутню державу. На час його смерті вона охоплювала території від берегів Дунаю на півночі і до берегів Нілу на півдні, від узбережжя Адріатики на заході до узбережжя Індійського океану на південному сході [3, с. 225].

Разом із сильною державою Сулейман отримав і сильну армію, яка дала можливість проводити стрімку зовнішню політику. На другий рік після приходу до влади султан показав серйозність своїх намірів, тим що розпочав переможну війну з Угорщиною, в результаті якої захопив Белград. Вже у 1522 р. він розгромив госпітальєрів на о. Родос. Остання перемога закріпила повний контроль Османів над Середземним морем.

Особливої уваги вартий похід на Угорщину в 1526 р., де падишах на чолі 100-тисячної армії біля містечка Мохач розгромив 250-тисячне військо Лайоша II. Варто зазначити, що повному розгрому військ слугувала хитра стратегія молодого султана, який виставив на перед башибузуків – нерегулярну піхоту. Швидко впоравшись з останніми, угорці вважали, що розгромили центр позицій турків. Сам султан із яничарами та артилерією зустрів короля, який нерозважливо розпочав атаку. Закріпити успіх допомогла легка кавалерія з флангів та рушниці з гарматами, які впритул розстрілювали ворогів. За декілька годин 22 тис. військ і сам Лайош II були убиті, перемога під Мохачем закріпила владу Порти в Угорщині більш ніж на 150 років.

У 1529 р. Османська імперія вступила у війну з Австрією, в особі Фердинанда Габсбурга, який претендував на Угорський престол. Перемогти Сулейман не зміг, але довести свої права на ці території йому вдалося. Після трьохтижневої облоги Відня османи втратили близько 40 тис. військ, тому були вимушені повернути на схід. Попри невдалу облогу, Австрія вийшла з війни фактично переможеною і була змушена платити данину в розмірі 30 тис. дукатів. У 1533 р. турки вкотре розорили Угорщину, після чого Габсбурги уклали мирний договір з ними, за яким у них залишалася лише північно-західна частина країни. Фердинанд знову спробував захопити престол святого Стефана

вже після смерті Януша I Запольє у 1540 р., тоді Сулейману вдалося поставити угорські землі під пряме османське володіння.

Задля розширення кордонів імперії було розпочато новий похід на Угорщину у 1543 р. Французький артилерійський загін приєднався до армії султана (Франція союзник Порти з 1528 р.), а у відповідь османський флот з французами взяли в облогу Ніццу. Через погіршення стосунків з Іраном потрібно було завершити війну, адже ведення війни на двох фронтах було небезпечним і тому в 1557 р. було укладене ще одне перемир'я з Фердинандом. За три роки війна з Габсбургами спалахнула знову, коли Фердинанд повторив спробу встановити свій контроль над Трансільванією. Османи вигнали його звідти й утворили у Південній Трансільванії 1552 року новий бейлербеїлик Темешвар [1, с. 47].

Закріпивши позиції на Заході, Порта у 1533 -1538 рр. здійснює декілька походів на Іран і захоплює Вірменію та Азербайджан з Тебризом, Багдад – давню столицю халіфів. Османсько-перська війна тривала до 1555 р., коли султан підписав мирний договір з іранцями, за яким до складу османів увійшли землі Вірменії, північного Ірану та Грузії.

Уваги варта також дипломатична політика Сулеймана, як згадувалось вище, 1528 рік став початком його співпраці з французьким королем Франциском I. Згодом було укладено таємний торговий договір 1536 р., але свого піку союз досяг у 1553 р., під час правління Генріха II. А щодо відносин з Московською державою, потрібно сказати, що у період між 1521-1523 рр. відбувся обмін послами для закріплення міждержавних відносин.

Висновки. За майже півстолітній термін правління султан Сулейман I Кануні провів колосальну роботу в зовнішній політиці. Йому вдалося створити потужну найману армію та побудувати морський флот, який дорівнював англійському. Він налагодив дипломатичні зв'язки з провідними країнами світу тих часів. Провів не менше 13 кампаній (10 в Європі, 3 в Азії). Велику роль Порти на міжнародній арені доводив страх провідних держав перед «Великим турком», як його тоді називали, адже попри різні міжусобні чвари пов'язані з реформацією, боротьбою династій за вплив та інше, всі розуміли, що головною проблемою є загроза зі Сходу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бальфур Д. Османская империя. Шесть столетий от возвышения до упадка. XIV-XX вв.:пер. с англ. Л. А. Игоревского. Москва : ЗАО Центрполиграф, 2017. 656 с.
2. Гарольд Л. Сулейман Великолепный. Век завоеваний, предательства и любви: пер. с англ. Л. А. Игоревского. Москва : ЗАО Центрполиграф, 2014. 384 с.
3. Жилина, А. И. Внешняя политика османского султаната в правление падишаха Сулеймана I Кануни. *Вестник Таганрогского института имени АП Чехова* . 2016. № 1. С. 225-226.
4. Кинросс Л. Расцвет и упадок Османской империи. На родине Сулеймана Великолепного. Москва : Алгоритм, 2013. 240 с.

5. Ніколіна І., Машевська А. Zenit Османської імперії: правління Сулеймана І. *ΛΟΓΟΣ. Мистецтво наукової думки*. 2018. № 1. С. 98-100.
6. Финкель К. История Османской империи: видение Османа: пер. с англ. К. Алексеева и Ю. Яблокова. Москва : АСТ, 2010. 829 с.

Анастасія Михалюк
здобувачка вищої освіти
IV курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **А. В. Шевчук**)

РЕСТАВРАЦІЯ СТЮАРТІВ І ФОРМУВАННЯ ПЕРЕДУМОВ КОНСТИТУЦІЙНОЇ МОНАРХІЇ В АНГЛІЇ: ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

Велика Британія – одна з тих країн, історія котрої зробила принциповий вплив на все людство. Зокрема це показує і підтверджує XVII ст., яке являло собою час розквіту і зміцнення режиму абсолютної монархії в провідних країнах Європи. Для Англії це сторіччя стало періодом двох політичних революцій. Перша, що затяглася на 20 років, супроводжувалася громадянською війною, стратою глави держави, встановленням в країні республіки, активними релігійними і соціальними рухами. Її завершенням стала реставрація Стюартів у 1660 р. Славна революція 1688 р. була менш насиченою подіями і розвивалася стрімкіше – за короткий період до влади прийшов Вільгельм III Оранський. Країна розпочала тривалий рух у напрямку парламентаризму [2].

Мета статті – проаналізувати джерельну базу реставрації Стюартів і встановити процес формування передумов конституційної монархії в Англії в 1660–1690-х рр.

З документів особового походження варто відзначити щоденники Семюеля Піпса [5] і Джона Івліна [1], а також мемуари Джона Рерісбі і Бельстрода Вайтлока.

Важливим джерелом для характеристики подій 1660 р. слугує щоденник Семюеля Піпса (1633-1703). З 1655 р. він перебував на посаді англійського чиновника морського відомства, а з 1684 р. був секретарем короля з військово-морських справ. Його праця розділена за тематичним принципом: «Історія», «При дворі», «Побут і звичаї», «Людина», «Чума» та ін. Піпс описував все що він бачив: звичаї та повсякденне життя простих і знатних людей, придворні інтриги та розваги, епідемію чуми та велику пожежу в Лондоні. Будучи очевидцем і записуючи до щоденника все побачене протягом 10 років, автор детально описав процес підготовки та здійснення реставрації династії Стюартів.

Безпосередньо беручи участь у відновленні влади Стюартів, ось як він описував початковий етап на борту корабля 3 травня 1660 р.: «Сьогодні вранці мій пан показав мені Декларацію короля та його лист двом генералам. Карл II

повідомляв флоту про помилування всіх, хто займе своє місце в парламенті протягом найближчих сорока днів. Жоден із членів Ради не сказав «ні», хоча в душі, впевнений, багато хто був проти. Ми зацікавились, що думають з цього приводу моряки, і всі вони в один голос закричали: «Хай береже Бог короля Карла!». Описуючи прибуття Карла II, Піпс зауважує: «Під ранок ми підійшли до Англії і приготувалися зійти на берег. Нескінченим було число тих, хто зустрічав: городяни, піші та кінні, представники дворянського стану. З'явився мер міста і вручив королю свій білий жезл і герб Дувра, які були прийняті, а потім повернуті назад. Над королем був поставлений балдахін, де він проводив переговори з генералом Монком. Після цього король сів у карету і, не затримуючись у Дуврі, відбув в напрямку Кентербері. Загальної радості не було меж. 25 травня 1660 року» [5].

Далі Піпс описує пишну коронацію Карла II і не приховує свого роздратування з приводу провальної внутрішньої та зовнішньої політики короля: «...державні справи в жалюгідному стані. Зневірившись отримати платню, матроси виходять з-під контролю. Судячи з того, які нині справи, жоден флот не зможе наступного року вийти в море. Вороги ж наші, французи і голландці, могутні як ніколи і стають з кожним днем сильнішими. Парламент не поспішає давати гроші. З кожним днем все менше ймовірності того, що Лондон буде відбудовано після пожежі: народ селиться за межею міста, торгівля не захочується. Всі скільки-небудь придворні зі здоровим глуздом бояться, як би наступного року не «завалилося» королівство. 31 грудня 1666 р.» [5].

Автор показує ставлення чиновників до правління Карла II: «...Вражає, як він (сер Х. Чомлі), та й всі інші теж, міркують про Кромвеля і всіляко його розхваляють: він, мовляв, завжди поводився сміливо і рішуче, його боялися сусіди та ін. Але ж за нинішнього монарха, пам'ятається, молився весь народ, його любили, йому вірили, за нього готові були віддати життя, як не за якого іншого государя. І що ж? Все це тепер у минулому, все втрачено; треба було дуже постаратися, щоб втратити так багато за такий короткий час. 12 липня 1667 р.». «Після закінчення Таємної ради до кабінету лорда казначейства з'явилися лорд-канцлер і герцог Албемарл. Я подав їм докладний звіт з морських витрат і повідомив, що флоту потрібні гроші. На превеликий мій подив, вони здійняли руки і закричали: «Як же нам бути?» Лорд казначейства: «Що все це значить, містер Піпс? Припустимо навіть, ви говорите правду, але що мені накажете робити? Я віддав все, що у мене було. Чому люди не бажають давати державі в борг? Чому вони не довіряють королю так, як колись довіряли Оліверу? Чому наші нинішні військові трофеї не йдуть ні в яке порівняння з минулими?» 12 квітня 1665 р.» [5].

Для вивчення подій Славної революції добре підходить щоденник Джона Івліна (1620-1706) – одного з творців наукового «Лондонського королівського товариства», а з 1672 року і його секретаря. Однак вершин своєї кар'єри він досяг при Якові II. Хронологічними рамками джерела є 1641-1697 рр. Окрім, власне, спостережень з історії Англії, автор збагатив щоденник своїми записами подорожей по Франції, Італії та Швейцарії з 1643 по 1652 рр. Записи

автора дозволяють очима сучасника оцінити період прибуття до Англії з Голландії принца Вільгельма Оранського і здійснення революції, яка звела його на англійський престол під ім'ям Вільгельма III. «... 10 жовтня 1688 р. Вільгельм видав Декларацію, в якій обіцяв з'явитися на допомогу англійській нації, щоб зберегти протестантську релігію, свободу, власність і вільний парламент. 19 жовтня 1688 р. 600 кораблів голландського флоту з 15-тисячною армією на борту вирушили до Англії і через кілька днів висадили десант на південному заході країни. Солдати і офіцери армії короля Якова II Стюарта переходили на сторону Вільгельма; його підтримали і повстанці в ряді графств. Англійські дворяни масами переходили на бік протестанта. У грудні 1688 р. Вільгельм вступив до Лондона, звідки встиг втекти Яків II. Спішно зібрані депутати «вігських» парламентів 1679–1681 рр. оголосили його тимчасовим правителем країни. Було призначено вибори до нового парламенту, який повинен був вирішити питання про державну владу...». «19 жовтня 1688 р. Славна революція: Вільгельм Оранський пливе через Ла-Манш завойовувати Англію, Яків II прибуває до військ, але все вирішує дезертирство – англійська нація відкинула свого монарха», «...19 жовтня 1688 р. герой Вільгельм III Оранський починає Славну революцію» [3].

Важливим джерелом інформації про події 1660-х років є мемуари Джона Рерісбі (1634-1689), який отримав титул другого баронета Рерісбі після смерті свого батька. Дана праця, як писав автор, була написана з метою збереження пам'яті про свій рід: «... про окремі події, одночасно повчальні і дуже цікаві, що загрожують безслідно зникнути разом з сторіччями» [4]. Звістку про реставрацію він отримав у Франції, куди виїхав в 1654 р., після чого він повернувся на Батьківщину. З 1675 р. зайняв місце в Палаті громад. Даний щоденник дуже змістовний, він включає в себе і опис похорону генерала Дж. Монка (герцога Албемарла) в 1670 р., записи про прийняття королем Яковом II католицької віри і, навіть, про коронацію нових королів [3].

Мемуари Бельстрода Вайтлока (1605-1675) лорда-хранителя в 1659–1660 рр. ілюструють події від сходження на престол Карла I до 1660 р. Дані записи дозволяють розглянути період підготовки і хід здійснення реставрації Стюартів [1].

Таким чином, проаналізовані джерела розкривають події реставрації Стюартів і Славної революції. Зокрема вони показують не «сухі» факти, а добре описують соціум тієї епохи, його ставлення до політики монарха, чому та інші події. Разом з тим, ряд авторів, для прикладу Семюель Піпс, показують характер короля Карла II, ставлення його оточення до його вчинків, невдоволення чиновників з парламенту тощо. Однак потрібно обережно підходити до наведених даних, враховувати тенденційність і суб'єктивність цих джерел, адже вони не містять цілісного аналізу подій.

Список використаних джерел та літератури:

1. Кучин В. Всемирная волновая история от 1600 г. по 1799 г. URL: https://books.google.com.ua/books?id=USiBCgAAQBAJ&dq=ru&source=gbs_navlinks_s

2. Станков К.Н. Административная политика Якова II в Англии и Шотландии, 1685-1688 гг. *Вестник ВолГУ. Серия 4, История. Регионоведение. Международные отношения.* 2014. №1. С.31-39.
3. Хрестоматия по истории Нового времени стран Европы и Америки: В 2 кн. Кн. 1. Внутривосточное развитие / сост. Д. В. Кузнецов. Благовещенск: Изд-во БГПУ, 2010. 437 с.
4. Юм Д. Англия под властью дома Стюартов. Т. 1. СПб.: Алетея, 2002. 464 с.
5. The Diary of Samuel Pepys. URL: <https://knijky.ru/books/dnevnik-0>

Владислав Барановський
здобувач вищої освіти
III курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **А. В. Шевчук**)

«ВЕЛИКА ГРА» В КОНТЕКСТІ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН ХІХ СТ.

Протягом ХІХ ст. зовнішня політика країн Старого Світу виходить на новий щабель розвитку. Часті дипломатичні місії, укладання союзів між державами, підписання мирних договорів та угод стали якщо не буденною справою, то процедурою, яка вимагала уваги чи не усієї світової громадськості. Варто розуміти той факт, що таке поняття як «баланс сил» у тогочасній Європі могло зазнати корекції внаслідок лише однієї військової кампанії. Після створення «Віденської системи» 1815 р. вперше було вжито термін «Великі держави» до яких увійшли Велика Британія, Російська та Австрійська імперія. З цього переліку відчутно виділяються дві перші імперії. Якщо країну з Альбіону цікавило розширення її кордонів в контексті колоніальної політики та створення більш міцних зв'язків між залежними від неї територій, то російська сторона прагнула за рахунок нових завоювань по-перше втримати паритет у балансі сил та не допустити зміцнення Британії, а по-друге зменшити вплив англійців у Південній та Центральній Азії. Вище окреслені факти стали приводом для того, щоб розіграти тут англо-російську карту – політичне та дипломатичне протистояння, яке стало відоме під назвою «Велика гра».

Метою даної статті є дослідження геополітичних інтересів в Південній та Центральній Азії Великої Британії та Російської імперії.

Протягом другої половини ХІХ ст. вектор зовнішньої політики Росії був спрямований проти Британської Індії. Один за одним почали з'являтися проекти, які стосувалися англо-російського протистояння. Це було обумовлено передусім зближенням кордонів сфер впливу обох держав. Ймовірність походу російського війська на Індію розглядалася не інакше як превентивна міра для відсічі потенційної агресії Британії до російського Туркестану. В одному з підготовлених проектів йшлося про похід на Індію на випадок

широкомасштабного воєнного конфлікту між двома країнами у Європі [2]. Певне місце у формуванні даних поглядів займала політична цінність Афганістану. Вона головним чином зводиться до того, що Афганістан для Росії розглядався як бар'єр на шляху до Індії [1, с. 34].

Для Великої Британії, яка на той час вважалася європейською та азійською імперією, важливо було раціонально підходити до будь-якого рішення, яке стосувалося зовнішньої політики. Ситуація загострилася після об'єднання Афганістану в 1823 р., де сильними були проросійські настрої. Проблема ускладнилася успіхами Росії у війні з Персією 1826–1828 рр. Тогочасний генерал британської армії Джордж де Ласі Еванс, даючи оцінку Туркманчайському договору 1828 р. зазначав, що росіяни успішно закріпилися в Середній Азії і встановили над Персією російський протекторат. Все це змушувало їх вважати, що Росія мала готовий проект наступу на всю Азію. Фактично в першій половині XIX століття британські інтереси, в більшій мірі, були сконцентровані в Європі, ніж в Азії. Саме тому захисту британської Індії приділялося менше уваги [4].

Країна, яка на початок XIX ст. отримала статус «володарки морів», почала спрямовувати свій інтерес на суходіл. Будь-яка держава, переживаючи апогей свого розвитку, прагне використати цей момент якнайкраще. Якщо ж не скористатися цією можливістю, то регрес буде передбачуваний. У першій третині XIX ст. Велика Британія стала першою індустріальною країною і намагалася створити всі умови для стабільності як на внутрішній так і на зовнішній арені. Інша справа – прагнення безпеки в Центральній Азії, на Близькому Сході, захисту Індії. На думку британського історика Е. Інгрема «Велика гра» в Азії розпочалася спочатку як спроба протистояти можливому франко-російському вторгненню до Індії. На початок XIX ст. британці не були достатньо підготовлені для того, щоб відбити вторгнення в Індію. Невдала для Англії перша англо-афганська війна 1838–1842 рр. та Кримська війна 1853–56 рр. довели, що британці не в змозі захищати свою «перлину» військовим шляхом. Взявши участь у Кримській війні, британці не інакше як імплементавали власні інтереси. По-перше вони були занепокоєні російським впливом в Туркестані, а нівелювання Росії на Чорному морі робило своєрідний відкат російського впливу на зовнішній арені на нижчий щабель [3].

У результаті другої англо-афганської війни (1878–1880) Британія також не досягла поставлених цілей. Ця кампанія виявила відчутні недоліки військової системи англійців: ненадійність індійської армії, недопрацьовані військові операції, відсутність належної підготовки. Ці дві війни в Афганістані продемонстрували, що європейське військо може бути мало гнучким, погано навченим проти озброєного гірського народу [1, с. 41].

Якщо дану проблему розглядати під іншим кутом, то, частково, Велика гра була спробою провести нові лінії на карті. Такий варіант розвитку подій узгодили лорд Елленборо та герцог Веллінгтон за підтримки міністра закордонних справ Пальмерстона. В їхньому розумінні така «гра» буде відповіддю на Туркманчайський та Адріанопольський договори Росії. Але на

проти вагу останній Велика Британія просто захопилася міжнародною політикою та балансом сил у Європі, що не помітила, як Росія змінила план гри. Росіяни, на відміну від британців, покинули обирати на Близькому Сході між безпекою своєї імперії та рівновагою військової могутності інших країн. Як тільки ситуація в регіоні почала загострюватися, то Велика Британія почала активізовуватися. В більшій мірі вони не планували самостійно взяти під контроль територію, а запобігти тому, щоб це зробив хтось інший. Фактично це вимагало створення буферних зон, країн-протекторатів, до яких належали Туреччина та Персія [3]. Азійське питання було б надто простим у своєму вирішенні якби не старі усталені порядки присутні там. Ми можемо з упевненістю говорити про те, що дана «гра» відображала протистояння двох культур та двох різних світів. Була відчутна енергія поступального руху Росії та Англії вглиб континенту. Таке зближення призвело до політичного, дипломатичного контакту обох країн в контексті світової зовнішньої політики [1, с. 44].

Окреслюючи основні складові політики «Великої гри», то можна вважати, що даний конфлікт був протистоянням за сфери впливу в Центральній та Південній Азії. Часті дипломатичні місії, проведення воєнних розвідок, підготовка воєнних планів – все це говорило про те, що Росія не інакше як остерігалася військового та економічного проникнення британців на континент. Якщо російська сторона прагнула не допустити посилення Великої Британії в регіоні та готувала власні проекти з поглядом на Індію. Її противник прагнув стати своєрідним світовим арбітром і, по-перше, не допустити посилення держави Романових, а по-друге задовольнити власні інтереси шляхом військових дій в Афганістані.

Таким чином, ХІХ ст. стало епохою, коли врахування міждержавних інтересів було важливішим за внутрішні проблеми країни. Ми маємо різні трактування подій та приводів «Великої гри», яка стала прихованою агресією між провідними державами Європи того часу. Велика Британія з її постійними інтересами намагалася не вступати самостійно у відкриті конфлікти, а втягувати у міждержавні протистояння якомога більше учасників задля врегулювання балансу сил. Більш прагматичну позицію зайняла Російська імперія, яка радше жадала збільшити власні території, ніж займатися проблемами балансу сил. Але варто усвідомлювати той факт, що тільки виважена позиція у міждержавних контактах, раціональна дипломатія, правильно вибудовані військові кроки та врахування загальної ситуації давали можливість зберігати провідні позиції у зовнішній політиці ХІХ століття.

Список використаних джерел та літератури:

1. Афганские уроки: Выводы для будущего в свете идейного наследия А.Е. Снесарева. Москва: Военный университет, Русский путь, 2003. 896 с.
2. Кубанов К. Проекты российских военных экспедиций в Индию в ХІХ в.: причины и цели. *Вестник Томского государственного университета*. 2007. № 298. С. 96-97.

3. Ingram Edward. Great Britain's Great Game: An Introduction. *The International History Review*. 1980. №. 2. Vol. 2. Pp. 160-171.

4. Ingram Edward. In Defence of British India: Great Britain in the Middle East, 1775-1842. London, 1984. 234 p. URL: <http://opac.lib.idu.ac.id/unhan-ebook/assets/uploads/files/e0dcd-061.in-defence-of-british-india.pdf> (дата звернення: 17.03.2021).

Яна Марчевська

учениця 10-го класу Високопічеської
ЗОШ I-III ст. № 2 Житомирської області
(науковий керівник: вчитель історії та
правознавства **М. М. Колодницька**)

ОТТО ФОН БІСМАРК: БУДІВНИЧИЙ НІМЕЦЬКОЇ ІМПЕРІЇ

До середини XIX ст. Німеччина залишалася конгломератом державних утворень з власними кордонами, митними системами, органами влади та законодавством. У 1860-х рр. Пруссія звернулася до ідеї об'єднання Німеччини, як до засобу вирватися зі складу Німецького союзу та позбавитися постійного австрійського втручання [2, с. 608]. Очолив процес об'єднання німецьких земель канцлер Пруссії Отто фон Бісмарк.

Історіографія досліджуваної проблеми надзвичайно широка. Безумовним першоджерелом є мемуари О. Бісмарка "Думки і спогади". Важливе місце займають дослідження німецьких істориків таких як Ф. Мейнеке, Л. Галль, А. Хільгрубера. Цікавими є монографічні дослідження радянських А. Єрусалимського, С. Оболенської, В. Чубинського. Сучасна вітчизняна історіографія питання представлена розвідками С. Трояна, В. Хасанова, К. Каніса.

Виступаючи в парламенті, незабаром після призначення на посаду канцлера, О. Бісмарк так сформулював свою політичну філософію: «Не промовама і постановами більшості вирішуються великі питання часу, а залізом і кров'ю». Журналісти слова «залізом і кров'ю» назвали «програмою і головною тезою політики майбутнього», а Бісмарка – «залізним канцлером» [6, с. 2]. Пізніше, у «Думках і спогадах» Бісмарк напише, що ці слова були покликані залучити депутатів на користь енергійної національної політики [1, с. 55].

О. Бісмарк розумів, що об'єднання Німеччини не можливе без війни. Три вміло організовані воєнні кампанії (проти Данії (1865 р.), Австрії (1866 р.), Франції (1870-1871 рр.) дозволили Пруссії об'єднати німецькі землі навколо себе.

18 січня 1871 р. стало зірковим часом Бісмарка та всієї Пруссії: у Версалі, в парадній залі Людовіка XIV, король Пруссії був проголошений імператором об'єднаної Німеччини [7]. Проте це об'єднання можна вважати суто адміністративним, адже окрім усіх земель Бісмарку необхідно було об'єднати весь німецький народ в одну націю.

Розглядаючи роль Бісмарка у створенні Німецької імперії необхідно звернути увагу на заходи, які він запроваджував в середині об'єднаної держави. Перший загальнонімецький парламент у квітні 1871 р. ухвалив конституцію Німецької імперії, яка була складена так, що закріпила в об'єднаній Німеччині гегемонію пруської монархії. Бісмарк, отримавши посаду імперського канцлера, ламав стару систему економічних та управлінських відносин: запровадив систему протекційних мит; націоналізував залізницю у Пруссії; увів монополію на тютюнові та спиртові вироби; запровадив єдину грошову систему; домогся затвердження військового закону та утвердження рейхстагом чисельності армії на 7 років [8, с. 292].

Найбільшого резонансу у внутрішній політиці Бісмарка набрала боротьба з католицькою церквою ("культуркампф"), яка не бажала втрачати свою незалежність та вплив. Бісмарк, щоб зламати опір церкви і партії «центр», що її підтримувала, провів закони, за якими священникам заборонялося вести політичну агітацію та здійснювати нагляд над школами; було запроваджено цивільну реєстрацію шлюбів, народження, смерті. Ці закони відібрали у церкви досить суттєві джерела прибутку [4, с. 163]. Такі жорстокі заходи мали зворотній ефект: католицька церква перетворилася на об'єкт співчуття [8, с.289]. В 1876 р. Бісмарк пішов на примирення з католиками, щоб скерувати всю свою енергію на боротьбу з робітничим класом.

З метою закріпити німецьке домінуюче становище на європейській політичній арені, Бісмарк намагався об'єднати Європу проти Франції [3, с. 389]. Найбільш безпечною комбінацією для Німеччини був утворений 1873 р. Союз трьох імператорів (Росія, Австро-Угорщина і Німеччина) [4, с. 71], який залишав широке поле для дипломатичних маневрувань. Проте Союз трьох імператорів не витримав випробувань Балканською кризою. Нова розстановка сил після Берлінського конгресу змусила «залізного канцлера» задуматись про новий союз. Внаслідок підписання союзно-оборонних договорів з Італією та Австро-Угорщиною у травні 1882 р. було створено Троїстий союз, який закріпив панівне становище Німеччини, як великої держави [8, с. 290].

У 1884 р. Німецька імперія вступила в еру колоніальних загарбань. Шляхом дипломатичних інтриг Бісмарку вдалося закріпити за Німеччиною Занзібар. У 1886 р. Німеччина та Англія досягли взаєморозуміння щодо сфер впливу на спірних африканських територіях [8, с. 351].

У 1888 р. на престол вступив 29-річний Вільгельм II, який заявив: «В державі є лише один господар – це я, і іншого я не потерплю» [6, с. 4]. Стосунки між імператором і канцлером ставали все більш напруженими: вони не могли співіснувати поряд. 17 березня 1890 р. на засіданні уряду Бісмарк оголосив про відставку.

На сьогодні не має єдиної думки щодо ролі Отто фон Бісмарка у створенні Німецької імперії: німецькі консерватори вважають, що він дав своїй країні та своєму континенту час безприкладної стабільності; для лібералів він залишається агресором, який свідомо використовував війну, як інструмент політики. Незважаючи на всі протиріччя у діяльності Бісмарка, його величезний

вклад у створення єдиної Німецької імперії незаперечний: він зумів вивести свою державу на єдиний рівень з великими державами європейського континенту; за короткий проміжок часу йому вдалося перетворити Німеччину на колоніальну імперію. Проте Бісмарк не претендував на те, щоб контролювати потік подій, він прагнув лише час від часу змінювати його напрям. Він дотримувався слів Гете: «Господарем становища будеш, якщо вчасно ухилишся, а геній полягає в знанні, де зупинитись» [2, с. 561].

Сьогодні можна говорити, що хтось інший міг би здійснити об'єднання Німеччини. Можливо. Але, якщо об'єктивно поставитись до минулого, то ми не побачимо там іншої кандидатури, якій би вистачило рішучості, енергії та знання зруйнувати пережитки феодалізму та побудувати за короткий проміжок часу велику європейську колоніальну державу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бісмарк О. Мысли и воспоминания. Т.2. Москва: ОГИЗ Государственное социально-экономическое издательство, 1940. 420 с.
2. Европа. История / Норман Дэвис; пер. с англ. Т. Б. Менской. Москва: АСТ: Транзиткнига, 2005. 943 с.
3. Лидделл Гарт Б.Х. Стратегия непрямых действий/ пер. с англ. Москва: Издательство, 1957. 645 с.
4. Новая и новейшая история (1870 – 1980) / под ред. Е. И. Попова, И. К. Татариневой. Москва: Высшая школа, 1984. 673 с.
5. Оболенская С. В. Политика Бисмарка и борьба партий в Германии в конце 70-х годов XIX века. Москва, 1992. 362 с.
6. Хасанов В. Бісмарк, який пережив себе, але не свою велич // Історія України. 2006. №2. С. 1-5.
7. Хильгрубер А. Отто фон Бисмарк. Биография. URL: <https://royallib.com/> (дата звернення: 15.02.2021)
8. Чубинский В.В. Бисмарк: политическая биография. Москва: Мысль, 1988. 414 с.

Ірина Кузьміч

здобувачка вищої освіти

IV курсу історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: к. і. н., доц. **А. В. Шевчук**)

ПЕРЕДУМОВИ ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСІВ В ІТАЛІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТ.

Творення національних держав стало однією із особливостей XIX ст. Італія, так само як і Німеччина, протягом першої половини XIX ст. не була єдиною державою. Наслідки революційних подій 1848-1849 рр. в Європі дали

поштовх для зародження ідей про потенційне об'єднання країн. Не оминули ці процеси й Італію.

На вивчення процесу об'єднання впливали різноманітні чинники. Зрозуміло, що крім італійських дослідників Рісорджименто, ця тема стала затребуваною серед науковців інших держав. Серед істориків можна виокремити праці М. Єгорової [2], М. Ковальської [4], В. Невлера [5] та інших авторів, чийі праці значно розширили предмет дослідження.

Мета статті – дослідження передумов процесу об'єднання в Італії другої половини ХІХ століття.

До революції 1848-1849 рр. на території Апеннінського півострова існували окремі самостійні держави і володіння Австрійської імперії зі своїми власними мовами, традиціями, звичаями. Це явище ускладнювало державотворчі процеси, затягнувши їх становлення до другої половини ХІХ століття. Ментальність у окремих регіонах продовжувала відрізнятися, оскільки від самого початку жителі залежно від місця проживання вважали себе венеціанцями, флорентійцями, римлянами, ломбардцями і т. д. Дане явище ускладнювало національне об'єднання. Спосіб життя корінних жителів багатьох північних міст кардинально відрізнявся від життя традиційних селянських общин на півдні Італії. У різних частинах говорили на різних мовах (діалектах) і перебували в стані постійної ворожнечі. Така роз'єднаність спричиняла вразливість перед зовнішніми агресорами, що стало причиною завоювання Апеннінського півострова низкою держав в ХІХ ст. [2, с. 30]

Після придушення революції 1848-1849 рр. в Італії, яка залишалася як і раніше роздробленою, відбувся розгул реакції. У всіх державах, за винятком Сардинського королівства, було відновлено монархічно-абсолютистські порядки. Конституційний процес зазнав краху, оскільки конституції, що були завойовані народом в 1848 р в Тоскані, Неаполі та Папській державі, було скасовано. На патріотів обрушилися репресії, що ускладнювало їхню діяльність. Тисячі людей зазнали переслідувань від поліцейського апарату.

Австрія ставала оплотом реакційних сил на Апеннінському півострові. Нею спочатку було підпорядковано Ломбардію і Венецію, а до 1855 р. окупувано Тоскану. Протягом довгого часу австрійці залишалися також в Романьї. Маючи сильний страх перед революціями, абсолютистські режими відмовлялися від проведення реформ, оскільки боялись, що поступки спровокують подальші виступи. Економічна політика окремих територій стала однією з причин застою або повільного розвитку більшості італійських держав в ті роки. Єдиною італійською державою, в якій залишався існувати цілковито конституційний устрій, було Сардинське королівство (П'ємонт). Спроби місцевої реакції, а також Австрії добитися скасування конституції виявились марними. Вже до середини ХІХ ст. Сардинське королівство перетворювалося в провідний осередок національно-визвольного руху [4, с.233].

Процес об'єднання тісно пов'язаний із явищем Рісорджименто (*risorgimento* з італ. – відновлення). «Risorgimento» має різні варіації перекладу, що означає також воскресіння, час оновлення, відродження. Цей термін

прийнято вважати синонімом італійського Відродження. Його також часто пов'язують із революційним рухом в Італії за часів Джузеппе Мадзіні та Джузеппе Гарібальді. Однією із варіацій походження терміну та застосування його у подальшій історіографії стала назва газети, заснованої в 1847 р. Камілло Бенсо Конте ді Кавуром. Цей друкований орган ставав рупором італійського національного руху. Одним із ідеологів Рісорджименто був сам граф Кавур, що був політичним лідером Сардинського королівства. Майбутній прем'єр-міністр Сардинії був знатного походження, оскільки народився у поміщицькій родині, в молоді роки служив при сардинському дворі. Його основною політичною ідеєю було об'єднання Італії під верховенством сардинської монархії за сприяння Франції, яка обіцяла свою підтримку [1, с. 180].

Походження Рісорджименто варто шукати в культурі Італії XVIII ст. в окремих працях, зокрема в творчій спадщині Лудвіко Антоніо Мураторі, котрий є представником італійської історіографії. Разом із ним свій внесок зробив Вітторіо Альф'єрі, що був поетом п'ємонтського походження. Їхні праці наголошували на об'єднанні, виступаючи за те, що відокремлені райони Італії мали об'єднатися в єдину політичну одиницю [3, с.201].

Набуваючи все більшого розмаху, Рісорджименто проявлялося в демократичних революціях. Серед них: Неаполітанська революція 1820–1821 рр., П'ємонтська революція 1821 р., революція 1831 р. Центральної Італії. Весна народів 1848-1849 рр. в Італії стала причиною для подальших повстань у 1859–1860 рр.

На середину XIX ст. склалися найбільш сприятливі умови для Рісорджименто. Так само, як і на німецьких землях, для Італії були характерні ряд проблем: у 30–50-х рр. XIX ст. Італія була економічно відсталою територією, де збереглися феодальні порядки. Тільки в роки «Весни народів» розпочалась стадія перевороту і поступовий перехід до індустріального ладу [6, с. 157].

Отже, Революційний бунт в Європі Італія переживала разом із соціально-політичною кризою. Загострення цього спектру питань було пов'язане із аграрною кризою. Значними і на певних етапах вирішальними були революційні виступи широких народних мас, що відбувались в тому числі в Римі, а найбільшого розмаху мали на півдні країни. Розвиток індустріалізації був повільнішим, ніж у Німеччині та інших європейських країнах. Реформи для подальшого розвитку та об'єднання відтепер розглядались як необхідна закономірність для майбутнього.

Список використаних джерел та літератури:

1. Валовой Д., Валовая М., Лапшина Г. Дерзновение. Москва: Молодая гвардия, 1989. 320 с.
2. Егорова М. Проблема самоидентификации Севера Италии. *Политика и общество*. 2008. № 8 (50). С. 23-38.
3. Егорова М. Роль языкового аспекта в государствообразующем процессе: опыт Ита-лии. *Вестник Института социологии*. 2012. № 5. С. 229-239.

4. Ковальская М. И. Италия в борьбе за национальную независимость и единство от революции 1831 г. к революции 1848-1849 гг. Москва: Наука, 1981. 272 с.
5. Невлер В. Е. К истории воссоединения Италии. Москва: Наука, 1997. 351 с.
6. Объединение Италии в оценке русских современников. Сб. документов и материалов. Москва: Наука, 1961. 325 с.

Ірина Венжик
здобувачка вищої освіти IV курсу
факультету історії, права і публічного управління
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(науковий керівник: к. і. н., доц. **І. В. Мазур**)

СУФРАЖИЗМ НА ЗЛАМІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. КРІЗЬ ПРИЗМУ ПУБЛІКАЦІЙ ТА ДЖЕРЕЛ

Термін «суфражизм», увійшов в історію як політичний напрямок у фемінізмі, що почали використовувати англійки насамперед щодо виборчих прав жінок. Вони все більше переконувалися в тому, що виборче право має першорядне значення і служить ключем до майбутнього прогресу. Суфражистки вірили, що, маючи легальну можливість голосувати на виборах, жінки незабаром звільняться від усіх інших форм дискримінації.

Актуальність теми полягає у необхідності висвітлити історіографічну базу розвитку суфражизму.

Метою статті є комплексне вивчення широкого спектру історіографічних джерел про суфражизм на зламі ХІХ – початку ХХ ст.

Жіночі організації діяли у найрізноманітніших сферах суспільства, тому *історіографія* даної проблеми є достатньо розлогою.

Західна історіографія представлена дослідженнями Ч. Поулсена, що вивчає ряд повстань і бунтів, особливості політичних кампаній в Англії від середньовіччя до 1910-х рр. Основна увага автора зосереджена на динаміці рухів соціального протесту [11]. Відомості про створення перших суфражистських жіночих товариств, їх структуру і взаємини між членами містяться в роботі канадської вченої А. Робсон [11].

Проблемі - «шлюбних заборон», які в основному стосувалися працюючих жінок з середніх верств населення, присвячена праця американського історика і економіста К. Голдин [1]. Про участь чоловіків у жіночому суфражистському русі слід відзначити роботу американського вченого С. Страусс [4]. Потрібно зауважити, що дана тема практично не знайшла відображення в роботах радянських дослідників. Історик-британіст Нового і Новітнього часу радянської доби К.Б. Виноградов розглядає лише найважливіші проблеми англійської історіографії, критикує буржуазні концепції історичного процесу, являє

розгорнуту характеристику досліджень, присвячених британської зовнішньої і колоніальної політики [7].

Починаючи з 90-х рр. ХХ ст. проблема суфражистського руху отримала велику популярність в країнах пострадянського простору. Серед вітчизняних дослідників, які вивчали теоретичні основи жіночих і гендерних досліджень, а також їх витоки та історію становлення, слід назвати українських вчених М.С. Маєрчика [9], А.Г. Кісь [8], Т.В. Орлову [10], Н.В. Шевченко [13].

Сучасна ж російська історіографія, присвячена розвитку британського суфражизму в цілому і його радикальної течії, зокрема, представлена працями російської вченої А.В. Шнирової [14-17], яка аналізує витоки і хід «першої хвилі» жіночого руху, вплив суфражистської пропаганди суспільства, феномен мілітанства. Вона підтримує поширений в історіографії поділ суфражизму на конституційний (помірний) і войовничий (мілітантській) напрямки. Дослідниця констатує, що перший напрямок спирався на ліберальну ідеологію і керувався демократичними принципами в управлінні. У той час як характерними рисами другого були активне використання радикальних методів для впливу на уряд, жорстка централізація, дисципліна, ієрархічність, корпоративізм. На думку вченої «... боротьба мілітанток була не стільки боротьбою за розширення демократії, скільки боротьбою проти демократії» [16, с. 6], тому мілітантство слід віднести до рухів і організацій тоталітарного типу.

Що стосується *джерельної бази* проблеми – то у цілому можна сказати, що дослідження досить повно забезпечено джерелами. Їх доступність та різноманіття дозволяє отримати досить повне уявлення про діяльність суфражистського руху на рубежі ХІХ – початку ХХ ст.

Так, при дослідженні діяльності суфражистських організацій була цікавою листівка, яка інформувала про створення Національної спілки жіночих суфражистських товариств (НСЖСТ) [2] і містила карту Англії та Уельсу, розділену на сфери впливу між структурними підрозділами організації, яка датується 1897 р. Важливим для вивчення є статут Національної Ради Французьких Жінок [3], в якому містяться відомості про основні принципи, методи діяльності та ідеологічні постулати.

Цінними є мемуари учасників і сучасників жіночого руху. Зокрема, у праці «Фемінізм: проза, мемуари, листування» [12] містяться відомості про особливості світогляду, поглядів та життя активісток.

Робота містить матеріали періодичних видань. Серед преси консервативного спрямування слід виокремити газету «The Times» [5], та «Votes for women» — офіційне видання Жіночого соціально-політичного союзу [6].

Отже, питання суфражизму привертає увагу вітчизняних і зарубіжних науковців. У зарубіжній історіографії існує розлога система досліджень, які розглядають усі сфери життя. Заслужують на увагу також і мемуари учасників даного руху, а також періодична преса.

Список використаних джерел та літератури:

1. Goldin C. Marriage bars : discrimination against married women workers from the 1920s to the 1950s. *Favorites of Fortune : Technology, Growth, and Economic Development since the Industrial Revolution*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1991. P. 511-536.
2. Inaugural NUWSS meeting minutes and Notice of formation of the NUWSS (Nov., 1897). *NUWSS Archive. UK Parliament Website*. URL: <http://goo.gl/tmy3kW>.
3. Les status de Conciel National des femmes francais // Lecler A. Le vote des femmes en France: les causes de l'attitude particuliere a notre pays. Paris, 1929. P. 80.
4. Strauss S. Traitors to the Masculine Cause: The Men`s Campaigns for women`s rights. Westport : Greenwood Press, 1982. 290 p.
5. The Franchise Bill. *The Times Newspaper*. 1928. 12 March. URL: <http://goo.gl/R8IuJF>(Title from the screen).
6. Votes for Women (newspaper). URL: <https://news.google.com/newspapers?nid=IMJZBBnUFLgC>
7. Виноградов К. Б. Очерки английской историографии нового и новейшего времени. Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1975. 226 с.
8. Кісь О.Р. Жіноча історія як напрямок історичних досліджень : становлення феміністської методології. *Український історичний журнал*. 2012. № 2. С. 159-172.
9. Маерчик М. Конструкціоністські теорії сексуальності в гуманітаристиці. *The Bridge-Micm : Журнал міжнародної асоціації гуманітаріїв*. Volume 3. Issue 6 (18). 2014. URL: <http://goo.gl/9qh2nL>.
10. Орлова Т.В. Історія сучасного світу: XV-XXI ст. Київ: Знання, 2008. 552 с. (Серія «Вища освіта XXI століття»).
11. Поулсен Ч. Английские бунтари; [пер. с англ. С. В. Кибирского, комментарии С. Н. Бурина]. Москва : Прогресс, 1987. 278 с. URL: <http://goo.gl/E6Et6b>.
12. Феминизм: проза, мемуары, письма: Пер. с англ. / Под ред. М.Шнеир. М., 1992.
13. Шевченко Н.В. Гендер у дзеркалі історії та перспективи розвитку гендерних студій в Україні. *Український історичний журнал*. 2001. №1. С. 30-39.
14. Шнырова О.В. «Мужчины в их жизни». Некоторые размышления о роли мужчин в суфражистском движении. *Диалог со временем*. 2010. № 31. С. 308-337.
15. Шнырова О.В. Антисуфражизм как зеркало суфражизма. *Диалог со временем*. 2007. № 19. С. 253-283.
16. Шнырова О.В. Социально-правовой статус женщины в викторианской Англии и суфражистское движение. *Вестник Ивановского государственного университета: Гуманитарные науки*. Иваново, 2008. Вып. 4. С. 100-110.
17. Шнырова О.В. Феномен милитантства в истории суфражизма. *Российские женщины и европейская культура: материалы V конференции, посвященной*

теории и истории женского движения. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургское философское общество, 2001. С. 172-175.

Марія Хилевич

здобувачка вищої освіти

IV курсу історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: д. і. н., проф. Г. М. Стародубець)

КЛЮЧОВІ ВЕКТОРИ ВНУТРІШНЬОЇ І ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ Р. ПУАНКАРЕ

Історія твориться людьми і тільки людьми, тому роль особистості в історії є ключовою. Раймон Пуанкаре завдяки своєму таланту і працьовитості зробив блискучу політичну кар'єру та увійшов до когорти видатних постатей ХХ століття. Р. Пуанкаре пройшов усі сходинки державної служби політичної системи Франції. Він працював радником, помічником міністра, членом палати депутатів, сенатором, прем'єр-міністром.

Постаті Раймона Пуанкаре присвячено цілу низку праць, зокрема, таких дослідників: Д. Архипова, Ж. Кайзера, Н. Євдокімової, Ю. Рибинського та ін.

Метою цієї статті є дослідження ключових векторів внутрішньої та зовнішньої політики Р. Пуанкаре на посаді прем'єр-міністра Франції.

У період з 1906 по 1912 рр. Р. Пуанкаре був осторонь від великої політики. Суперництво великих держав привело до двох великих міжнародних криз – боснійської та другої марокканської. Повторення криз, їх певна схожість, постійний німецький шантаж загрозою застосування сили, створили у французькому суспільстві атмосферу занепокоєння та передчуття швидкого реваншу. У цій атмосфері зміцнилися націоналістичні настрої та патріотичні почуття, що призвело до зменшення соціальної ворожнечі і певної консолідації французького суспільства [1].

Приводом для реорганізації уряду стали події, пов'язані з Агадірською кризою 1911 р. Саме на хвилі нових марокканських потрясінь Р. Пуанкаре повернувся у велику політику. Зробити це він вирішив через свою – батьківщину Лотарингію. У серпні 1911 р. в ряді публічних виступів в лотарингських містах він озвучив свою концепцію виходу країни з політичної кризи. Головна думка, висловлена ним в цих виступах, полягала в тому, що поліпшити політичну ситуацію у Франції можна тільки свіжим струменем патріотизму.

Всі ці чинники привели до падіння уряду Жозефа Кайо. Президент А. Фалльєр 13 січня 1912 р. запропонував пост прем'єра Раймону Пуанкаре. Крім поста глави уряду, Раймон взяв собі і портфель міністра закордонних справ. До складу уряду увійшли представники всіх республіканських фракцій. З одного боку, це означало, що уряду буде забезпечена підтримка більшості палати, а з

іншого, це створило певні труднощі, оскільки Р. Пуанкаре мав постійно лавірувати між різними угрупованнями.

16 січня 1912 р. Прем'єр-міністр виступив в палаті депутатів з урядовою декларацією. Головними тезами програми діяльності уряду стали ратифікація франко-німецьких домовленостей щодо Марокко, реформа виборчої системи, вірність Франції існуючим союзам, а також її щире прагнення до миру. Вотум довіри палати депутатів (440 голосів проти 6, 123 -утрималися) став першою перемогою нового уряду, це дало можливість Р. Пуанкаре спробувати реалізувати свої ідеї [2, с. 251-252].

Головним внутрішньополітичним завданням для Франції останніх років було питання про введення принципу пропорційного представництва на виборах до Національних зборів. За реформу виборчої системи виступали крайні праві і крайні ліві фракції палати. Активними противниками реформи були радикали, які ясно усвідомлювали, що пропорційна система їм нічого доброго не принесе. Що стосується Р. Пуанкаре, то він був одним з найбільш переконаних прихильників реформи, вважаючи, що вона повинна оздоровити існуючий парламентський режим, посилити фракції і уряд та створити міцну республіканську більшість. 10 липня 1912 р. більшість депутатів палати проголосувала за законопроект про пропорційне представництво, однак його так і не вдалося повністю реалізувати [3, с. 96].

Проблеми з пропорційними виборами, з новою податковою реформою та іншими питаннями внутрішньої політики, звичайно, для прем'єр-міністра були дуже важливі, але головним напрямком політичної діяльності Р. Пуанкаре на посаді глави уряду і глави міністерства закордонних справ залишалася зовнішня політика. Він вважав, що підняти авторитет Франції можна тільки через консолідацію Антанти. Відносини між союзниками по Антанті в ці роки дійсно були далекі від гармонії інтересів. І Англія, і Росія зберігали та підтримувала певний рівень відносин з Німеччиною. Росія не бажала вступати в конфлікт з Німеччиною в силу колоніальних проблем, економічних зв'язків, залізничного будівництва. Р. Пуанкаре докладав великі зусилля, намагаючись запобігти укладенню будь-якої англо-німецької угоди.

Уже влітку 1912 р. Пуанкаре зазначав, що між Францією і Англією є усна угода про те, що Франція буде підтримана англійськими військами в разі нападу на неї Німеччини. Однак, відсутність письмової домовленості з Англією турбувала Р. Пуанкаре, і він запропонував англійцям укласти письмову угоду про військово-морське співробітництво. У 1913 р. була підписана секретна морська конвенція. Найголовнішим союзником Франції Р. Пуанкаре вважав Росію. Його прихід до влади був схвально зустрінутий російськими правлячими колами. Франко-російські відносини були підняті на новий рівень. У серпні 1912 р. Раймон офіційно відвідав Петербург, де між обома державами було підписано низку договорів, які стосувалися різних сфер діяльності [4].

Якщо політика Р. Пуанкаре сприяла зміцненню відносин Франції з Англією та Росією, то його політика щодо Італії призвела до зворотного результату. З огляду на позицію Німеччини і Австро-Угорщини, які схилялися

до війни, багато хто у Франції, і, перш за все, сам прем'єр, розуміли, що війна «не за горами». Розпочався процес зміцнення армії та її бойового духу. По всій країні пройшли акції в підтримку армії, в парламенті відбулися дискусії про повагу національної честі. Традиційними для Парижу стали традиційні нічні військові факельні паради, які сприяли підігріванню почуття войовничого патріотизму.

У 1912 р. уряд видав цілу низку декретів, які стосувалися військових питань: про створення та порядок скликання Вищої військової ради, морська програма, закон про реорганізацію військово-морського флоту та ін. Збільшилась і чисельність французької армії [5, с. 62].

Отже, після п'яти років добровільного відходу від політики, Р. Пуанкаре зміг все ж таки повернутися до політичної діяльності. За короткий проміжок часу він став прем'єр міністром, методи ведення справ якого підтримувала більшість французів. Новому керівнику уряду вдалося зменшити соціальну ворожнечу та консолідувати французьке суспільство. Крім того, було проведено реформи сфери освіти, податків та виборів. Було налагоджено відносини з Росією і Англією та підписано взаємовигідні договори, які стосувалися різних сфер.

Список використаних джерел та літератури:

1. Архипов Д. Краткая всемирная история. Санкт-Петербург: Наука, 1999. 189 с.
2. Баландин Р. Всемирная история: 500 биограф.: Знаменитые правители, полководцы, нар. герои, мыслители и естесты воспитатели, политики и предприниматели, изобретатели и путешественники, писатели, композиторы и художники всевремен и народов. Москва: Современник, 1998. - 315 с.
3. Евдокимова Н. П. Раймон Пуанкаре – президент Франции. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петербургского университета, 2006. 171 с.
4. Покровский М.Н. Кто такой Пуанкаре? Москва: Мысль, 1999. 67 с.
5. Рубинский Ю. И. Тревожные годы Франции (1919–1939). Москва: «АСТ», 1982. 92 с.

Катерина Оксенюк
здобувачка вищої освіти
IV курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. *Г. А. Міщук*)

РЕФОРМАТОРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ МУСТАФИ КЕМАЛЯ

Прийшовши до влади Мустафа Кемаль одразу шляхом реформування приступив до модернізації країни. Реформи, здійснювані президентом, проводились у відповідності до ідеології кемалізму. Багато заходів мали відверто західний характер і призвели до серйозних змін у суспільстві. Було прийнято нову Конституцію, яка закріпила республіканську форму правління, проведені політичні, економічні реформи та реформи в сфері освіти. Своїми реформами діяч намагався побудувати європейську модель держави.

Особа Мустафи Кемалья та напрямки його діяльності завжди приваблювали дослідників як радянських так і сучасних. Його реформаторська діяльність розглядалась в контексті вивчення його політичної фігури. Особливостям внутрішньої політики приділяв увагу А.Ф.Міллер. Георгіян Є. А. у своїй праці «Турецька республіка: основні інститути державного ладу» спробував простежити процес зміни старих та становлення нових владних структур на території Туреччини. Серед сучасних дослідників його діяльності можна виокремити Бузурова В. І., Ганіюглу М. Ш., Данилова В. І., Жевахова та інших.

Ставши президентом, Кемаль поставив новому уряду такі завдання: зміцнення влади народу і ВНЗТ (Велике національне зібрання Туреччини), забезпечення порядку і безпеки громадян, реорганізація судочинства, утвердження свободи підприємництва в усіх сферах діяльності, захист національного капіталу від конкуренції, реорганізація систем навчання, охорони здоров'я, соціального забезпечення та збору податків, заохочення особистої ініціативи [3, с. 32-33]. Реалізувати ці завдання вдалося в повній мірі.

Нова влада ліквідувала Міністерство у справах шаріату і вакуфів, майно халіфа конфісковували, закривалися релігійні школи-медресе, міністерство народної освіти вводило систему навчання молоді за західним зразком. Ліквідація халіфату мала велике значення для всіх народів, які сповідували іслам. Адже халіф був духовним і світським главою всіх мусульман-сунітів. Тобто, звалилася ще одна опора відсталості, яка гальмувала розвиток держав сходу [5].

Було прийнято нову Конституцію (20 квітня 1924 р.), яка закріпила республіканський лад, проголосила права і свободи, типові для буржуазних країн, встановила систему виборів депутатів парламенту та призначень до вищих органів влади. Законодавча влада передавалася ВНЗТ, а виконавча президенту та уряду. Президент обирався ВНЗТ на чотири роки і міг

переобиратися, був верховним головнокомандувачем, призначав прем'єр-міністра і доручав йому формування уряду. Однак, було впроваджено багато антидемократичних положень: у виборах до ВНЗТ могли брати участь тільки чоловіки з 22 років; діяла мажоритарна система, ігнорувалися інтереси національних меншин. Варто відмітити, що Конституція демонструвала націоналістичний характер, нехтуючи розвитком міжнаціональних відносин у середині країни [4, с. 27-28].

Варто зазначити, що не всі сприйняли конституційну реформу. У листопаді 1924р. в Анкарі виник опозиційний рух на чолі з прогресивно-республіканською партією (ПРП). Було піднято повстання, яке одразу придушили. З червня 1925 р. заборонялася діяльність ПРП, її лідерів віддали під суд, закривалися їхні друковані органи. В листопаді уряд прийняв постанову про закриття текке (дервішських монастирів) і тюрбе (шанованих усипальниць святих), які залишалися місцями антиреспубліканської пропаганди. Спеціальними постановами заборонялося носіння стародавнього одягу, передбачалася заміна одягом європейського покрою.

Ліквідація старих норм життя була б неможлива без перетворень в сферах освіти, побуту, культури та без перегляду оцінок історичних подій. За вказівками президента була розроблена програма нових форм навчання, створено систему університетської і середньої технічної освіти, бібліотек, музеїв, художніх виставок, друкарень. Незважаючи на важке економічне становище країни, Кемаль вимагав виділення значних державних коштів на освіту, науку і культуру. Одним з важливих досягнень Ататюрка стала емансипація жінок і залучення їх до суспільної діяльності. Цивільний Кодекс 1926 р. формально зрівняв жінок в правах з чоловіками і відкрив їм дорогу до нового життя. Офіційно заборонялося багатоженство, вводилася громадянська реєстрація шлюбу, приватна власність жінок ставала недоторканою. Президент особисто пропагував рівність жінок з чоловіками, відкривав жіночі спортивні та інші організації. З 1936 р. жінкам дозволялося балотуватися до парламенту [2, с. 287-288].

Крім того, було запроваджено латинський алфавіт замість арабського. З червня 1928р. цей алфавіт почав діяти на офіційних підставах. Те, що держава перетворювалася на сучасну країну свідчив і календар, якого змінили з мусульманського на європейський. Священне писання Коран було переведено з арабської мови на турецьку.

Велика увага приділялася сфері фінансів та економіки. 26 серпня 1924 р. був заснований приватно-державний Діловий банк з капіталом 1 млн. лір, з яких 250 тис. Кемаль сам вніс з коштів, які були зібрані мусульманами Індії та вислані йому в роки визвольного руху. Було ухвалено закон про стабілізацію національної валюти та створено консорціум банків для підтримки курсу ліри. У 1930 р. було засновано емісійний Центральний банк та прийнято закон про контроль над експортом, головна мета якого полягала у збільшенні експорту та зменшенні імпорту [1, с. 32-33].

В економічній сфері на перший план виходила держава. У 1938 р. був прийнятий закон, що регулює діяльність державного сектора і державних підприємств. Що стосується соціальної сфери, то у 1936 р. був зафіксований 48-годинний робочий тиждень, одночасно заборонялися страйки.

Як висновок можна сказати, що Мустафа Кемаль здійснював всі заходи для подолання відсталості країни. За короткий проміжок часу було реорганізовано майже всі сфери внутрішнього життя. Його спроба побудови європейської моделі в її турецькому варіанті зустріла чимало труднощів на своєму шляху. В більшості населення сприймало позитивно реформізм, але були і ті, хто не хотів коритися новому устрою. Президенту постійно протистояли різноманітні ортодоксальні мусульманські організації, оскільки проєвропейська політика суперечила мусульманським принципам і традиціям. Однак незважаючи на це, проведені реформи у 1920 – 1930-х рр. модернізували Туреччину, вивели економіку, політику, освіту та культуру на якісно новий рівень.

Список використаних джерел та літератури:

1. Авдашева С. Турция: национальная модель либерализации экономики. *Общественные науки и современность*. 1993. № 3. С. 31-35.
2. Андерсон Б. Нации и национализм. Москва: Праксис, 2002. 416 с.
3. Моїсєєв П. П., Старченков Г. І. Стратегія економічного розвитку Туреччини: 20-80-ті роки ХХ століття. *Народи Азії та Африки*. 1987. № 2. С. 26.
4. Петросян Ю. А. Перша турецька конституція. *Народи Азії та Африки*. 2000. № 6. С. 26-36.
5. Хабибуліна І. Н. История Турции при Кемале. *Вопросы истории*. 1995. №6. С. 23-24.

Ірина Усик

здобувачка вищої освіти

IV курсу історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: д. і. н., проф. Г. М. Стародубець)

«MEIN KAMPF» ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ СВІТОГЛЯДНИХ ПЕРЕКОНАНЬ А.ГІТЛЕРА

Поняття «Weltanschauung (світогляд)» є одним із ключових категорій нацистської ідеології, оскільки, як уважали нацисти, тільки здобуття тотального Світогляду (Weltanschauung) – такого Світогляду, який би відповідав на всі потреби життя, пояснював будь-яку реальність у повноцінному обсязі на підставі історичних асоціацій і міфологічних алюзій, можливо створення «справжньої» національної ідентичності.

Слово «Weltanschauung» мабуть було одним із найулюбленіших слів А. Гітлера. У книзі «Моя боротьба» його було використано близько 200 разів. Світогляд розглядався ним не просто як «політична ідеологія» або «сукупність переконань», «картина світу» тощо. Weltanschauung – це глибинне містичне споглядання, сутнісне бачення світу, притаманне лише представникам певної раси, засноване на єдності крові. А. Гітлер пов'язував цей «новий світогляд» (який є найвищим проявом давнього арійського «Weltanschauung») із вульгаризованим соціал-дарвінізмом та ідеєю світового панування: «...народницький (фелькш) світогляд йде рука об руку з дійсними веліннями природи. Він допомагає відновленню вільної гри сил, яка одна тільки веде до вищої досконалості й одна лише здатна сприяти перемозі кращої раси, яка повинна володіти всією землею» [1, с. 320].

Питання світогляду Адольфа Гітлера знайшло своє відображення у працях сучасних вітчизняних істориків. Варто зазначити, що як такої ідеології не існувало. Не було зв'язкової, компактної теорії, яку можна було б назвати націонал-соціалізмом. Навіть основні поняття, такі як "раса" або "нордичний", отримували суперечливі і розпливчасті визначення, а часом і зовсім залишалися без таких», – пише професор Гейдельберзького університету Клаус фон Зейн. Історик Хайнц Хехне, дотримується тієї ж думки: «Навряд чи знайдеться такий пункт програми Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини, щодо якого у націонал-соціалістів не було б розбіжностей».

У націонал-соціалізмі була християнська складова, представниками якої є Дітріх Еккарт шанувальник містики Йоганна Таулера, Артур Дінтер, який бажав довести Реформацію до кінця, і Йозеф Геббельс – католик, який переніс свої апокаліптичні очікування на Гітлера і його Третій рейх. Рудольф фон Зеботтендорф, голова товариства Туле, мав явну схильність до окультизму, так само як і два інших члена цього суспільства – Еккарт і Рудольф Гесс. Саме Гімлер, який протягом декількох років користувався допомогою Карла Марії Вілігута, зробив з СС (захисні загони Націонал-соціалістичної німецької робітничої партії) окультистний войовничий орден [3, с.30].

Соціалістичну тенденцію представляли брати Грегор і Отто Штрассери, Геббельс і значне число членів керівництва штурмових загонів, включаючи Хуго Штеннеса, який піде на відкритий бунт проти Гітлера в Берліні, а також сам керівник (СА) Ернст Рем, який вперто вимагатиме, щоб Гітлер почав, нарешті, «другу революцію», більш-менш соціалістичну. Базові принципи націонал-соціалізму можна коротко сформулювати наступним чином. Базою цієї хиткої ідеологічної споруди була перевага арійської раси німецького народу. Арійці, за словами Гітлера, це раса панів (Herrenmenschen), що стоїть вище всіх інших, яка може з повною підставою правити іншими народами як своїми рабами. У Німеччині ж почуття зверхності і національний егоїзм розширилися до неймовірних розмірів [4, с.30].

Основою націоналізму є Herprinzip, принцип вождя. Це стосувалося не тільки до власне фюрера Адольфа Гітлера, але і до піраміди всіх його підлеглих, до керуючих гау, або провінціями, до керівництва округів, районів і

більш дрібних підрозділів, аж до фюрерів, що відповідали за квартал. Гітлер відкрито проголосив, що партія дорівнює державі, і навпаки. У промові, зверненої до однієї з Ordensburgen, вищих партійних шкіл, він сказав: «Ідея нашої демократії полягає в наступному. Перше: на кожну керівну позицію відповідальний не балотується знизу, а вибирається зверху, і так до самого підніжжя піраміди. Друге: ці люди мають незаперечний авторитет для тих, хто знаходиться нижче їх, і безумовно підзвітні тим, хто стоїть вище ... Таким чином, ми маємо тут принцип абсолютного підпорядкування і абсолютної влади».

Варто зазначити, що тоталітарну систему Адольф Гітлер називав «справжня демократія» і вважав, що вона нескінченно перевершує жалюгідні структури, засновані на масах і підрахунку голосів, які зазвичай називають демократичними.

Третім принципом націонал-соціалізму був Gleichschaltung, що можна перевести як «уніфікація» або «інтеграція» – мається на увазі інтеграція чого б то не було в тіло просочене нацизмом народу. Інститути, які раніше були структурою суспільства, так само як і структура німецької держави, повинні зникнути. У той час Німеччина складалася принаймні з сімнадцяти федеральних одиниць, які самі по собі були державами і володіли відповідними правами та привілеями. Всього за кілька місяців Адольф Гітлер знищив ці залишки феодалізму і замінив їх структурованою тоталітарною системою. Гітлерівська ідея «істинної демократії» на практиці обернулася жорсткою структурованою армійською ієрархією, де значення мали відмітні знаки уніформи, а не людина всередині. [5, с.58].

Четвертий принцип націонал-соціалізму стосувався взаємин зі світом за межами Німеччини. Перш за все, це означало поквитатися з Францією. Велика частина нацистської пропаганди раннього періоду була просто-напросто виразом загальнонародних почуттів, викликаних поразкою у війні, помилкових міфів про причини цієї поразки, а також обурення від вимушеного ухвалення Версальського договору. Німецька манія величі виросла з більш раннього почуття неповноцінності відсталого середньовічної країни, що порівнює себе з «півднем» і його духовними цінностями. Ненависть все більше і більше фокусувалася на сусідній Франції, особливо коли та стала культурною доміантою Європи і французьку мову замінила латинська як *lingua franca*. Це підводить до п'ятого і останнього принципу націонал-соціалізму – до антисемітизму. Націонал-соціалізм А. Гітлер хотів видалити євреїв з німецького суспільства. Гітлер поважав жорсткі, незмінні формули - тут можна побачити вплив його католицького виховання. Важливий політичний символ віри, "навколо якого обертається світ". Специфічним для нацизму, однак, є особливий характер його вождя і той факт, що весь рух ідентифікується з ним до такої міри, що робить його незрівняним навіть з італійським фашизмом Муссоліні. «Вкрай невірно називати Гітлера фашистом, – пише Себастьян Хаффнер в своїх *Anmerkungen zu Hitler* (" Нотатках про Гітлера "), – його націоналізм – це все що завгодно, але не фашизм» [2, с.40].

Отже, сучасна національна ідентичність німецького народу, яка базується на загальноєвропейській парадигмі, багато в чому завдячує підсумкам переосмислення нацистського минулого. У системі нацистської освіти і пропаганді СРСР неодмінно розглядався як втілення потворного, ворожого світогляду. Єврейський геноцид був замислений не як відповідь на гадане класове винищення, а як необхідний етап природного відбору, боротьба за життя та завоювання німецького життєвого простору. На цій підставі здійснюється переформатизація німецької ідентичності, зміна ціннісно-етичних орієнтирів у напрямі відданого служіння політичному режимові.

Список використаних джерел та літератури:

1. Алданов М. Гитлер. *Дон.* 2003. № 5/6. С. 78-83.
2. Аренд Х. Источники тоталитаризма. Москва: Центр Ком, 2002. 256 с.
3. Бланк А.С. Из истории раннего фашизма. организация. идеология. методы. Москва: Мысль, 2003. 453 с.
4. Бланк А.С. Старый и новый фашизм. Москва: Издательство политической литературы., 2002. 326 с.
5. Руге Г. Как Гитлер пришел к власти. Москва: Наука, 2003. 325 с.

Микола Дробот

аспірант історичного факультету

Національного Педагогічного університету

імені М.П. Драгоманова

(науковий керівник: к. і. н., доц. **К. П. Двірня**)

ПРОБЛЕМА ВАКУФУ В ІСЛАМСЬКІЙ РЕЛІГІЙНІЙ ПОЛІТИЦІ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ ВЛАДИ В КРИМУ 1941-1944-Х РОКАХ

Ісламська релігійна політика німецької окупаційної влади була складовою окупаційного режиму на теренах України. На Кримському півострові ця політика носила свою специфіку і мала свою проблематику. Основними проблемами релігійної політики німецької окупаційної влади в Криму були питання вакуфу (добровільного фінансування мусульманських інституцій вірянами) та питання утворення Кримського муфтіяту (ісламського центру самоуправління).

На сучасному етапі світова історична наука лише окреслює основні контури ісламської релігійної нацистської влади в Криму, поступово поглиблюючи цю проблематику. Що безумовно являється значним досягненням, порівняно із напрацюваннями радянської історичної школи Другої світової війни.

Радянська історична наука розглядала Крим як територію «героїчної» військової історії, а також як територію «злочинної» німецької окупаційної влади, що разом із «зрадництвом» кримськотатарського населення вчиняла

звірства розкрадання національних благ [4]. Відповідно оминаючи ісламську проблему.

Відходом від цієї традиції можна вважати дослідження українського історика О. В. Романько [2]. В нього простежується детальне вивчення регіональної німецької окупаційної політики на території Криму та набору кримськотатарських мусульманські добровольці [2]. Також, історик суттєво приділяє увагу релігійній ситуації на теренах Криму [3].

В західній історіографії, після 2014 року стає помітною тенденція зацікавленості західної історичної науки до «кримського питання» та взаємовідносин «Іслам-Захід». У західній історичній традиції методологія школи Анналів досягла тематики світової війни 1939-1945 рр., коли вийшла праця Давида Мотаделя «Іслам та Нацистська німецька війна» [1]. В ній автор комплексно розглядає питання співпраці мусульман Європи із нацистською Німеччиною, вивчає їхні інтереси та перспективи, які вони вбачали від цієї співпраці.

Метою цієї наукової студії буде спроба окреслити одну із проблем ісламської релігійної політики німецької окупаційної влади в Криму 1941-1944 років.

Осіною 1941 року територія Криму була окупована німецькими військами. Військова адміністрація проводила надзвичайно лояльну політику відносно кримських татар для задоволення їх релігійних потреб. Але існували дві проблеми цієї ісламської релігійної політики, що полягали у питанні відновленні вакуфу, що був закріплений ісламськими нормами шариату, та відновлення діяльності Кримського муфтіяту. Ці дві проблеми вносили певні суперечності між німецькою військовою адміністрацією та мусульманськими лідерами Криму.

У зв'язку із лояльною політикою німецької влади до мусульман Криму була створена система релігійних інституцій, - мечеті, медресе, мусульманські комітети, що коштували, відповідно, дорого. Спочатку ремонт релігійних місць та працевлаштування мусульманських священнослужителів фінансувались в основному за рахунок пожертв населення[5]. Але традиційно, ці витрати покривались вакуфом. Інститут вакуфу (або вакф, чи вакиф) базувався на шариаті і протягом століть формував базис мусульманських громад у всьому світі. Доходи від пожертв та господарської діяльності використовувались на оплату праці мусульманського духовенства, релігійних вчителів та студентів медресе, а також на утримання мечетей, релігійного майна та інших благодійних проектів. Офіційно визнаний у царській Росії кримський комплекс вакуфів мав легендарне багатство та землю по всьому півострові. У Криму вакуф існував з XV століття, охоплюючи за часів розквіту ханства близько 100 тисяч десятин землі. Царський уряд оголосив вакуф незмінним, через імператорський указ 1829 р., який передав його під опіку Кримського Муфтіяту, і через два роки указом, що підтверджує, що він є основним фінансовим ресурсом для мечетей, медресе та утримання мулл. Радянська влада скасували вакуф, провівши секуляризацію ісламських громад.

Оскільки німецька окупаційна влада реставрувала, фактично, ісламську політику відносно кримських мусульман Російської імперії. Симферопольський мусульманський комітет 13 грудня 1942 р. направив німецькому командуванню меморандум щодо питання вакуфу [1, с.160]. Відповідно, подякувавши «славному німецькому Вермахту» за те, що він «звільнив» кримських мусульман і відновив релігійне життя. Було детально розкрито «велике і важке завдання» відродження ісламських інституцій у Криму, і фінансові витрати «ісламського релігійного відродження». Тому пропонувалось провести реституцію - принаймні частково - колишнього вакуфного майна, включаючи будівлі, які знаходились без нагляду, або що були напівзруйновані. Сам же центральний комітет у Сімферополі хотів перенести свою релігійну раду в один із колишніх будинків вакуфу по вулиці Кайтарній; в будівлі колись знаходився кримський муфтїят [1, с.160].

Це питання німецька влада вирішила задовольнити лише на місцевому рівні через відкриття мечетей та релігійних шкіл в приміщеннях, що були дорадянською власністю вакуфу, що, фактично, було реституцією на користь мусульманських громад Криму. Крім цього, тимчасові статuti місцевих мусульманських громад, які були прийняті взимку 1942–1943 рр., чітко зазначали майно вакуфів як джерело доходу [1, с.161]. Відповідно до цих статутів, місцеві ради мечетей мали управляти усіма землями вакуфів, мечетями, адміністративними будівлями та житловими будинками духовенства та персоналу. Їм також було дозволено збирати кошти з благодійних пожертв (закят) та використовувати їх для фінансування мечетей, імамів, релігійної освіти та благодійних проєктів. Що цікаво, Центральне релігійне правління мусульманського комітету в Сімферополі фінансувалося за рахунок місцевих вакуфних фондів, отримуючи доходи, які, за звітами СС з весни 1943 р. приносили щомісячний дохід [6]. Однак залишається незрозумілим, як зазначає англійський історик Д. Мотадель, чи стосується термін «вакуф» щойно пожертвованих коштів чи традиційних властивостей вакуфу.

Загалом, німецькі економічні та сільськогосподарські агентства були готові сприяти мусульманському населенню півострова у розподілі сільськогосподарських угідь [1, с.161]. Але в питання офіційного визнання відновлення вакуфу в ісламській релігійній політиці німецької влади не йшлося. Це пояснювалось небажанням надавати повну фінансову свободу мусульманським громадам кримських татар та створювати юридичний прецедент до відновлення Кримського Муфтїяту, що була другою проблемою німецько-мусульманських відносин в Криму.

Отож, проблема вакуфу, традиційного питання ісламського права, в німецькій релігійній політиці відносно кримських мусульман була вирішена частково. Це було вчинено для: досягнення пропагандистського ефекту, зменшення імовірності фінансової свободи мусульманських громад кримських татар та створення юридичного прецеденту для відновлення Кримського муфтїяту, що, відповідно, дало б повне самоуправління ісламській спільноті Криму.

Список використаних джерел та літератури:

1. David Motadel. Islam and Nazi Germany's War. Belknap Press: An Imprint of Harvard University Press, 2014. 512 p.
2. Романько О. В. Крым в период немецкой оккупации. Национальные отношения, коллаборационизм и партизанское движение. 1941-1944. Москва: Центрполиграф, 2014. 440 с.
3. Романько О. В. Религиозная ситуация на территории Крыма в период нацистской оккупации (1941-1944гг.). *Журнал российских и восточноевропейских исторических исследований*. 2018. №93(14). С. 68-81.
4. Романько О. В. Нацистская оккупационная политика на территории Крыма (1941-1944): историография проблемы. *Ученые записки Крымского федерального университета имени В. И. Вернадского. Исторические науки*. 2018. Том. 4 (70). №4. С.140-148.
5. Simferopol Central Muslim Committee, Report ("Die Frage der mohammedanischen Religion in der Krim"), n.d. (1943), Simferopol, BA– MA, RH 20-17/713. - Цит. за: David Motadel. Islam and Nazi Germany's War.
6. Zapp (SS and Police Command Crimea) to Military Command Crimea, 31 March 1943, n.p., BA–MA, RH 20-17/713. - Цит. за: David Motadel. Islam and Nazi Germany's War.

Аліна Козачук

здобувачка вищої освіти

IV курсу історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: д. і. н., проф. Г. М. Стародубець)

ДИПЛОМАТИЧНИЙ ВЕКТОР ПОЛІТИКИ США ЩОДО КУБИ ПРОТЯГОМ 1961-1962 РОКІВ

Після Кубинської революції 1959 р. до влади на острові прийшли нові політичні сили, які очолив молодий харизматичний лідер Ф. Кастро. Він прагнув аби США переглянули традиційні підходи до Куби та намагалися знайти та втілити в дію нові форми взаємодії з нею. Але уряд США так і продовжував свою політику і не планував змінювати погляди щодо Куби. Ці розбіжності завадили вибудувати конструктивний діалог, і тоді США стали ініціатором розриву дипломатичних відносин з Кубою. 20 січня 1961 р., через кілька днів після розриву дипломатичних відносин з Кубою, новим 35-м президентом США, став демократ Дж. Кеннеді [1, с. 31].

У різні роки питання відносин США та Куби, а зокрема ставлення уряду Америки до режиму Ф. Кастро, та її заходи щодо нього досліджували та продовжують це робити низка зарубіжних та вітчизняних вчених. Серед них

варто виокремити праці Пасічник Н. С. [4], Скляренко О. О. [3], Тусинова О. Г. [5], Худолія А. О [6].

Метою роботи є визначення і окреслення основних дипломатичних заходів уряду США щодо Куби протягом 1961-1962 рр., тобто до вживання військових мір з боку США, висвітлення особливостей цього процесу та їх аналіз.

Ще під час виборчої кампанії 1960 р. сенатор Дж. Ф. Кеннеді наголосив на неправильності політики адміністрації Д. Ейзенгауера щодо Куби. Для того, щоб не розширювати вплив Ф. Кастро в Латинській Америці, який Дж. Кеннеді вважав небезпечним для США, передусім його ідентифікацію з комуністичним рухом, майбутній президент висловив наступні ідеї: підтримка кубинських сил опору, солідаризація з величезним прагненням людей у латиноамериканських країнах до кращого життя. Він наголошував на тому, що варто сконцентруватися на головних проблемах Куби аби попередити революційні процеси на зразок тих, що привели Ф. Кастро до влади. Проте, на ділі Дж. Ф. Кеннеді став швидше продовжувачем політики попередньої адміністрації, адже ніяких ґрунтовних змін не відбулося. Адміністрація Дж. Кеннеді сконцентрувалася на планах повалення режиму Ф. Кастро і спроб ізоляції Куби у системі міжамериканських відносин [4, с. 443].

У своїй інавгураційній промові Дж. Кеннеді заявив про себе як про очільника нового покоління американського суспільства, а своїм обов'язком – захист його свобод. Президент наголосив: «ми заплатимо будь-яку ціну, здолаємо будь-які перешкоди, підтримаємо друзів і виступимо проти ворога, щоб досягти свободи». У глобальному масштабі США, як і за президенства інших діячів, намагалися боротися з комунізмом, який стояв на заваді демократії та свободи. Дж. Кеннеді вбачав у нововстановленому режимі на Кубі досить велику загрозу, називаючи в Ф. Кастро, маріонеткою Москви. У доповіді міжурядової Спеціальної групи «Куба та комунізм у Західній півкулі» зазначалося: «без сумніву, Куба використовується як база для експорту комуністично-фіделістичної революції». Що безперечно заважало стратегічним інтересам США [6, с.167].

Заходи, які були направлені безпосередньо на повалення уряду Куби були досить розгалуженими. Так, Організація американських держав (ОАД), яка була залучена до співпраці в цьому напрямі, відповідала за ізоляціоністський спектр. Передбачалося ізолювати Кубу від інших держав півкулі. Під час першого засідання Білого дому 28 січня 1961 р., на якому був присутній президент, розглядалося кубинське питання. Дж. Кеннеді велів підготувати низку пропозицій щодо заходів, які могли б сприяти здійсненню ізоляції Куби країнами Латинської Америки. Ще одним елементом у політиці проти уряду Ф. Кастро був «Союз заради прогресу», дії якого, варто зазначити, не були чимось новим, адже такі ж саме міри здійснювалися наприкінці президенства Д.Ейзенгауера [4, с. 445].

Так, програма «Союз заради прогресу» передбачала країнам Латинської Америки фінансову допомогу у розмірі: по 2 млрд. доларів (1,1 млрд. -урядова

допомога; 0,9 млрд. - приватні капіталовкладення і позики міжнародних фінансових організацій) щороку упродовж 10 років. Натомість, ці країни повинні були узгоджувати свої плани соціально-економічного розвитку з ОАД, а також повинні були здійснювати демократизацію суспільства та сприяти темпам підвищення економіки у 2,5 відсотка на рік. Безперечно, ці заходи передбачалися, як превентивні міри, запобігання революцій в даних регіонах [2, с. 173].

Статут «Союзу заради прогресу» був затверджений на сесії Міжамериканської економічної та соціальної ради, яка проходила 5 – 17 серпня 1961 р., а також ще було прийнято низку резолюцій, за якими передбачалися програми допомоги країнам. Одним із спектрів діяльності уряду Дж. Кеннеді направлено на повалення режиму Ф. Кастро, було позбавлення його міжнародної підтримки. Таким чином, Державний департамент США в квітні 1961 р. опублікував «Білу книгу» про Кубу, автором якої став А. Шлезінгер. Книга містила звинувачення Ф. Кастро у встановленні «репресивної диктатури» на Кубі, приєднанні країни до «китайсько-радянського блоку» і здійсненні «нападу на всю міжамериканську систему. Також містилися закликали до Куби «розірвати зв'язки з міжнародним комуністичним рухом» і «відновити гідність» первісної кубинської революції [5, с.148].

Наприкінці січня 1962 р. в Пуанта-дель-Есте відбулася конференція, головним завданням якої була ізоляція і послаблення режиму Ф. Кастро. В результаті США, завдяки значному тиску на делегації інших країн, домоглися виключення уряду Ф. Кастро з ОАД. США наголошували на тому, що в разі незгоди з їх позицією, вони скоротять фінансову допомогу для інших країн.

Продовжуючи політику уряду Д. Ейзенгауера, 31 березня 1961 р. Дж. Кеннеді було встановлено квоту на кубинський цукор на нулі до кінця 1961 р., що пізніше було пролонговано. Надалі, виключення уряду Ф. Кастро з ОАД сприяло політичній базі США для встановлення в торгівлі з Кубою ембарго. І вже 3 лютого 1962 р. Дж. Кеннеді заявив про встановлення повного ембарго, окрім медикаментів та деяких продуктів харчування. Дж. Кеннеді зазначав, що завдяки цим заходам вдасться зменшити економічну спроможність уряду Ф. Кастро, зокрема здійснювати агресивні дії, що є небезпечними для США та інших країн півкулі [1, с. 35].

Отже, дипломатичний спектр заходів США щодо Куби був досить розгалужений, маючи на меті повалити уряд Ф. Кастро. Проте ці заходи не завжди були вдалі для США, тому їх уряд паралельно з дипломатією завжди надавав важливу роль військовому спектру дій, що явно вилилось у наступні події.

Список використаних джерел та літератури:

1. Касаткіна К. А. Особливості політики США щодо Куби в умовах розриву дипломатичних відносин 1960-х рр. *Американська історія та політика*. 2019. Вип. 8. С. 31-39.

2. Іваницька О.П. Новітня історія країн Європи та Америки (1945-2002). Навчальний посібник. Вінниця: Вид-во Фоліант, 2003. 560 с.
3. Скляренко О. Основні етапи політики США щодо Куби (1959-1991 рр.). *Часопис української історії*. 2013. Вип. 27. С. 86-92.
4. Пасічник Н. С. Еволюція американської політики щодо Куби за президентства Дж. Кеннеді. *Гілея: науковий вісник*. 2014. Вип. 82. С. 443-447.
5. Тусинов Е. Г. Эволюция доктрины Монро в отношении Кубы. *Известия Самарского научного центра Российской академии наук*. 2013. Т. 15. № 1. С. 146-149.
6. Худолій А. О. Публічний дискурс у зовнішньополітичній діяльності президентів США (1945-2012 рр.): дис. д. політ. наук: 23.00.04. Острог, 2013. 465 с.

Сергій Слободянюк
здобувач вищої освіти
III курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н, доц. **А. В. Шевчук**)

ГІБРИДНИЙ ХАРАКТЕР КОНФЛІКТУ МІЖ СУДАНОМ ТА ПІВДЕННИМ СУДАНОМ (XX – ПОЧАТОК XXI СТ.)

Конфлікт між північним та південним регіонами Судану протягом другої половини XX ст. та початку XXI ст. залишається одним з найбільш резонансних в Африці і світі. Різні методи воєнних протистоянь, використані під час війн в Судані, є невід’ємними ознаками сучасної гібридної війни, яка поєднує використання класичних військових дій з використанням нерегулярних збройних формувань, роздмухуванням протиріч релігійного та етнічного характеру, підтримкою терористичних угруповань, економічною протидією, опосередкованим залученням до конфлікту третіх сторін.

У вітчизняній науці цій темі присвячені роботи вітчизняних дослідників О.Афанасьєва [1], М.Дорошка [2], С.Шуляка [3], зарубіжних науковців С.Костелянця [4], М. Мамдані [5], М.Тіхомірова [6], Дж. Флінта [7].

Передумови до суданського протистояння були закладені ще в період британсько-єгипетської колоніальної адміністрації, яка не змогла забезпечити балансу сил між північчю і півднем країни. В основі двох громадянських війн в Судані лежав релігійно-етнічний конфлікт, який є типовим компонентом сучасної гібридної війни. Північ єдиного Судану населяли араби і арабізовані народи, що відносяться до європеїдної або перехідної ефіопської малої раси і сповідують мусульманство. На Півдні Судану проживають негроїди, в основному – нілоти, які сповідують традиційні культу або християнство [6, с.12]. При створенні Судану як незалежної держави було дано обіцянку

забезпечити федеративний державний устрій, яка не була виконана, що і привело до виникнення конфлікту між північчю та півднем країни.

Перша громадянська війна (1955–1972 рр.) схарактеризувалася прямим та опосередкованим впливом на перебіг війни третіх сторін, які мали власні інтереси в протистоянні. Це одна з ознак гібридності сучасних воєнних конфліктів. У цій війні підтримку офіційному Судану надали Великобританія, Єгипет і СРСР, а Південному Судану – Ефіопія, Кенія, Уганда та Ізраїль.

Офіційний Судан надав перевагу веденню традиційної війни. З 1968 р. по 1972 р. чисельність армії Судану, яка отримала радянське сучасне озброєння, зросла з 18 тис. до 50 тис. чоловік. На початку війни це давало певні переваги, адже більша частина повстанців півдня не мала навіть вогнепальної зброї, використовуючи зброю предків – луки зі стрілами та списи.

Натомість, Ізраїль та південні сусіди-країни Судану активно використали методику ведення гібридної війни через створення нерегулярних збройних формувань та їх оснащення. Так, на початку 1960-х рр. сформувалася централізована організація південносуданського опору, що отримала назву «Анья Нья» («Жало змії»). Ця організація активно підтримувалася Ізраїлем, який був зацікавлений в ослабленні єдиного Судану, та Угандою та Ефіопією, які мали певні територіальні претензії. Завдяки діяльності цієї організації було захоплено більшість дрібних населених пунктів на півдні країни.

Друга громадянська війна між урядом Судану та Суданською народно-визвольною армією, що забрала життя 2,2 млн. життів та передувала поділу Судану на дві держави, розпочалася в 1983 р. Уряд Судану на чолі з Джафаром Німейрі повернувся до політики ісламізації, ввівши закони шаріату на всій території країни і оголосивши Судан ісламською державою. Новий кримінальний кодекс, що передбачав такі види покарання, як розп'яття, ампутація кінцівок, побиття камінням, викликав збройний супротив населення півдня.

В Другій громадянській війні Суданський уряд, використавши досвід повстанців та їх партизанської тактики, застосував такий компонент гібридної війни, як створення та підтримка терористичних організацій, метою яких стало проведення репресивних операцій, але в тому числі і по відношенню до мирного населення.

Так, в південних провінціях Судану почала активно діяти бойова організація «Народні сили самооборони», створена офіційним урядом ще в 1989 р. з метою проведення репресивних операцій на півдні. Бійці самооборони не отримували платні за свою службу – їм пропонувалося самостійно добути свою «зарплату» під час набігів на мирне населення. У країні широко поширилося рабство - близько 200 тис. жителів півдня були захоплені в полон і відправлені в північні райони. Свій відсоток від работоргівлі отримував і уряд Судану. З 1992 р. офіційний Судан став проводити масові етнічні чистки серед мирного населення півдня, артилерійські та авіаційні удари завдавалися не тільки по базах супротиву, але і по школам, лікарням та житловим будинкам [6].

Друга громадянська війна тривала 22 роки, і в 2005 р. була підписана Найвашська угода, яка надала Південному Судану широку автономію та гарантувала проведення референдуму з питання його незалежності, скасовувала суди шаріату.

У 2011 р. за результатами волевиявлення півдня Судану країна розділилася на дві держави [1]. Але довгоочікуване проголошення незалежності Південного Судану в 2011 р. не стабілізувало ситуацію в регіоні, а навпаки ще більше загострило суданські проблеми.

Так з'явилися територіальні питання стосовно статусу Південного Кордофану та Блакитного Нілу – спірних територій, через які знову загострилося військове протистояння. Південний Кордофан – це район нафтоносний. 80% нафтових родовищ при поділі країни дісталось Південному Судану. Це завдало колосальної шкоди економіці Судану. Домовленості про те, як розподіляти прибутки при такому поділі природних ресурсів колишньої єдиної країни, не було.

Окрім невирішеності питання кордонів між двома країнами існує проблема транспортування південносуданської нафти на північ до Порт-Судану. З від'єднанням Півдня Судан втратив біля 80 % експорту нафти. При цьому, Судан зберіг монопольне право на транспортування нафти своєю територією, оскільки інших шляхів не існує [2, с. 26]. Таким чином, Південний Судан опинився в ситуації, коли має сплачувати за транзит через Судан, який відразу встановив ціну у розмірі третини від експортної вартості південносуданської нафти та заблокував вихід нафтових танкерів з Порт-Судану з вимогою виплатити кошти за транспортування. В свою чергу, Південний Судан запропонував ціну в один долар за барель транспортованої нафти і заявив про припинення видобутку до врегулювання питання. Сторони дали початок новій формі гібридної війни – економічній. Адже, у разі втрати можливості транспортувати нафту, яка дає 95 % бюджету новопосталої країни, Південний Судан може очікувати економічний колапс [3, с. 249].

Чималу роль в суданських економічних війнах займає і водне питання. За єгипетсько-суданською угодою 1959 р. Судан має право використовувати 18,5 млрд куб. м. вод Нілу. Але з новою державою ніяких договорів укладено не було. У свою чергу, Єгипет намагається диктувати країнам витрати води Нілу, виправдовуючи це своїми історичними правами на водну артерію [2, с.28].

Окрім того, Південний Судан практично відразу після проголошення незалежності став ареною міжусобної боротьби протиборчих етнічних збройних угруповань. Найбільш серйозне протистояння розгорнулося в 2013–2014 рр. між народностями нуер і дінка – одними з найбільш численних нілотських етнічних груп. Інформаційне втручання Судану роздмухує етнічну ворожнечу на теренах новопосталої країни, затягуючи процес стабілізації, що саме по собі вигідно суданському уряду, який не підтримує незалежність Південного Судану. І такий метод гібридної війни дає свої негативні результати. Протягом останнього десятиліття Південний Судан пережив ряд

військових урядових переворотів, які є прямим наслідком затяжної боротьби за владу і за багаті природні ресурси.

Як наслідок посиленої інформаційної дестабілізації в Південному Судані в атмосфері повної безкарності відбуваються порушення прав людини: сексуальні наруги над жінками та дітьми, в тому числі масові зґвалтування. Через військові злочини обох сторін етнічного конфлікту жителі країни опинилися на межі голоду, так як навмисне знищуються посівів і створюються перешкоди до доступу до свердловин з водою. Страх за життя привів до масових переміщень в країні. В даний час в Південному Судані – 1,4 млн. внутрішньо переміщених осіб. Ще понад 2,2 млн. її жителів стали біженцями і знайшли притулок в сусідніх країнах.

Таким чином, конфлікт між Суданом та Південним Суданом має складну внутрішню структуру і протікає у вигляді інтегрованого військово-політичного, фінансово-економічного, релігійно-етнічного протистояння, що дає підстави вважати його гібридною війною.

Список використаних джерел та літератури:

1. Афанасьєв О. Знайомтеся: Південний Судан – нова країна на політичній карті світу. Київ: Шкільний світ, 2011, № 15. С. 16-22.
2. Дорошко М.С. Конфліктогенність у міждержавних відносинах Судану і Південного Судану. *Міжнародні відносини*. 1(40)/2013. С.25-29.
3. Шуляк С. В. Боротьба за африканські ресурси: „нафтовий” аспект Суданської кризи. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Питання політології»*, 16(885). С. 249-256.
4. Костелянец С.В. Конфликты по-африкански: динамика и способы урегулирования. *Азия и Африка сегодня*. 2010. № 1. С. 40-43.
5. Mamdani M. *Saviours and Survivors. Darfur, Politics and the War on Terror*. Cape Town: HSRC Press. 2009. 398 p.
6. Тихомиров Н.К. Региональные конфликты. Проблема Юга Судана. Москва: Институт Африки. 2006. 212 с.
7. Flint J., De Waal A. *Darfur. A New History of a Long War*. N.Y.: Red Books. 2008. 350 p.

Каріна Панасюк
курсантка ІV курсу факультету охорони
державної таємниці та інформаційного протиборства
Житомирського військового інституту імені С. П. Корольова
(науковий керівник: к. і. н., доц. А. А. Кавун)

ОСОБЛИВОСТІ ДІЙ ПАРТИЗАН У ВІЙНІ У В'ЄТНАМІ (1964 – 1973 рр.)

Незмінними супутниками післявоєнного розвитку світової спільноти стали локальні війни і збройні конфлікти. Більше 30 збройних інцидентів щорічно. З 1945 р. вони забрали понад 30 млн. людських життів та 10 трлн. доларів, – ось ціна людської войовничості після Другої світової війни [4].

Сьогодні, як ніколи, багато авторів звертаються до теми малої війни, спеціальних військ, спеціальних операцій, партизанської війни. Тому було б невірно відмовлятися від розгляду історичного досвіду партизанських війн. Тому актуальною залишається проблема вивчення досвіду локальних війн і конфліктів саме з точки зору партизанських дій. В Україні дані питання до цього часу є ще недостатньо дослідженими.

Серед зарубіжних дослідників звертають на себе увагу наступні праці: монографія колективу авторів «Россия (СССР) в локальных войнах и вооруженных конфликтах второй половины XX века»; С. Рогоза і Н. Ачкасов «Засекреченные войны 1950–2000 гг.»; В. Боярський «Партизанство вчера, сегодня, завтра».

Актуальність обраної теми зумовлена тим, що ґрунтовне вивчення досвіду підготовки та ведення бойових дій партизанами в ході локальних війн не втратили свого значення до сьогодні і мають бути творчо використані для вироблення практичних рекомендацій щодо підготовки держави і її Збройних Сил до можливих воєнних дій. Тому *метою даної статті* є об'єктивний аналіз розвитку форм і способів партизанської боротьби та їх воєнного мистецтва у війні у В'єтнамі (1964 – 1973 рр.).

На відміну від світових війн, локальні війни, як правило, мають конкретні причини, характеризуються відносно обмеженими цілями, що у свою чергу визначає масштаби бойових дій, сили та засоби, що застосовуються.

Фактично ця війна стала наслідком зіткнення геополітичних інтересів США та СРСР у Південно–Східній Азії.

В ході війни в'єтнамцями *уміло враховувались специфічні умови ТВД*, а саме гірська місцевість та важкопрохідні джунґлі, максимально використовувались для підготовки і ведення бойових дій період дощів (травень–жовтень), коли американці не могли широко застосовувати авіацію, а також темний час доби, взаємодія регулярних військ і партизанів.

Національний фронт звільнення за допомогою ДРВ, СРСР і КНР створив на території Південного В'єтнаму власні збройні сили, що склалися з регулярної армії, територіальних військ і партизанських загонів.

Первинну організацію військ, як правило, становила бойова група. Кілька груп об'єднувалися в загони. Такий загін за чисельністю міг відповідати роті або батальйону регулярних військ (від 100 до 500 осіб). В окремих великих операціях 1968–1969 рр. загони могли об'єднуватися в більші формування, рівні за чисельністю полку [3]. До середини 1964 р. їм вдалося оволодіти двома третинами території країни з населенням в 10 млн. чол. (всього в Південному В'єтнамі проживало 15 млн. чол.) [4].

На початку серпня 1964 р. чисельність американських військ у Південному В'єтнамі сягала 90 тис. чол. Сайгонська армія нараховувала 200 тис. чол. Патріотичні сили нараховували близько 100 тис. чол. У 1968 р. чисельність американців перевищила 550 тис. чол., крім того у бойових діях брали участь 33 тис. льотчиків та моряків 7-го флоту США, 237 тис. чол. входили в органи служби тилу, 48 тис. льотчиків та солдатів розташовувалось у Таїланді та на базах США у інших районах Південно–Східної Азії. На кінець 1968 р. війська союзників, які брали участь у бойових діях (Південна Корея, Австралія, Нова Зеландія та Таїланд), нараховували 69 тис. чол. [2].

Партизанські формування, територіальні війська і загони самооборони, як правило, створювалися під керівництвом місцевих органів в сільських і міських районах, на підприємствах відповідно до бойових завдань, умов і особливостей кожної окремої місцевості. При цьому в кожному з цих районів існувала система збору бойових груп з довколишніх місць [3].

У взаємодії з ополченням у В'єтнамі боролись «місцеві війська» - загальновійськові контингенти, які комплектувались, забезпечувались і діяли в межах окремої географічної або адміністративної області. Командування «місцевих військ» поєднувалось з політичним керівництвом.

Верховне командування здійснювало централізоване керівництво боротьбою і безпосередньо керувало операціями, які мали оперативно-стратегічне і стратегічне значення. Така структура забезпечувала гнучке управління військами та підвищувала виживання і стійкість регулярних військ, які спирались на розгалужену інфраструктуру місцевих сил Опору і органів самоврядування [3].

Сутність теорії «народної війни» полягала в тому, що досягнення перемоги збройним шляхом можливо тільки в разі участі у війні всього народу. Війна повинна носити затяжний характер і вестися шляхом «розпорошення і вимотування» сил противника в ході «стратегічного відступу». В ході стратегічної оборони розгортається широкий партизанський рух, ведеться підготовка сприятливих умов для переходу основних сил в рішучий стратегічний контрнаступ в поєднанні з всенародним повстанням в містах і сільській місцевості [3].

Основними видами дій в'єтнамських військ були: стратегічні наступи, до яких входили окремі операції та тактичні наступальні дії [1, с. 523-524]. Основу тактики військ Опору становили наступальні, оборонні та чисто партизанські дії (нальоти, засідки, рейди, мінна війна) [3].

Наступ розглядався як активний вид бойових дій, що дозволяв нанести противнику поразку. Його об'єктами, як правило, були населені пункти, базові табори американських військ, авіабази тощо. Характерними рисами наступальних дій були раптовість, швидкість, приховане зосередження сил на обраному напрямку, своєчасне виведення військ з-під удару противника, уміле маскування і застосування різних видів загороджень, в переважній більшості вони велися в нічний час або на світанку [3].

Нальоти здійснювалися з метою знищення важливого військового об'єкту, гарнізону, складу, порушення ліній комунікацій і вузлів зв'язку, розгрому командного пункту. Вони проводилися спеціальними групами, вогневими засобами або комбінованим способом. Головним завданням було завдати максимальної шкоди противнику, і тому нальоти проводилися, як правило, вночі протягом короткого часу. **Засідка** була найбільш поширеним видом ведення партизанських дій, який дозволяв невеликими силами з мінімальними втратами наносити максимальної шкоди противнику. В'єтнамцями застосовувалося кілька видів засідок. Найбільш поширеними були: засідка «удар і відходь»; засідка «на знищення»; засідка для збору розвідувальних даних про противника за допомогою захоплення зброї, боєприпасів, зразків бронетехніки, особового складу. **Рейди** тактичних груп в тил противника здійснювалися з метою знищення важливого тактичного об'єкту (пункту управління, вузла зв'язку, складу боєприпасів, аеродрому) і носили переважно розвідувально-диверсійний характер [3].

Оборонні дії були одним з активних видів тактики іррегулярних формувань. Вони дозволяли основним силам партизан організувати перепочинок, зберегти людські і матеріальні ресурси, провести необхідне дообладнання позицій і підготуватися до рішучого наступу. Як правило, оборона велася при відбитті пошуково-каральних операцій військ США. Їх особливістю було широке використання різних інженерних споруд. Вони рідко відрізнялися великою стійкістю і носили, як правило, маневрений характер, особливо в разі наступу переважаючих сил противника. Характерним для ведення оборони було створення **підземних комплексів** як для укриття особового складу, так і для захисту населених пунктів. Вони обладнувалися системою траншей, підземними тунелями. Загальна довжина останніх могла сягати кілометра. Входи і вентиляційні отвори ретельно маскувалися. Подібні райони могли розмістити загони силою до батальйону [3].

Фактично завдяки патріотизму і героїзму в'єтнамців, правильно обраній стратегії і тактиці боротьби їм вдалось отримати перемогу.

Сьогодні питання партизанської боротьби, з точки зору ведення військових дій, цікавить нас з двох сторін: по-перше, в чому переваги такого способу боротьби з регулярними військами, по-друге, яким чином регулярні війська можуть боротися з іррегулярними формуваннями противника.

На жаль у нас, за великим рахунком, не затребуваний вітчизняний досвід радянських партизан та УПА. А він відповідає нашим традиціям і менталітету, фізико-географічним умовам тощо. Хоча не можна не відзначити, що

практичного досвіду в цій галузі, у зв'язку з АТО та ООС, у нас стає все більше і розуміння того, що з «неправильним» противником класичними, «правильними» методами боротися неможливо, міцніше. Виходячи з цього, накопичений досвід необхідно вивчати і впроваджувати в теорію і практику бойової підготовки Збройних Сил України.

Список використаних джерел та літератури :

1. История военного искусства: учебник / Б. В. Панов и др. Москва: Воениздат, 1984. 535 с.
2. Рогоза С. Л., Ачкасов Н. Б. Засекреченные войны, 1950-2000 гг. Москва : АСТ ; Санкт-Петербург: Полигон, 2004. 558 с. URL: <http://www.universalinternetlibrary.ru/book/26015/ogl.shtml> (дата звернення: 10.09.2020).
3. Боярский В. И. Партизанство вчера, сегодня, завтра. Историко-документальный очерк. Москва : Изд. дом «Граница», 2003. 448 с. URL: <http://dado.msk.ru/rlib/utf8/358086.html> (дата звернення: 15.09.2020).
4. Россия (СССР) в локальных войнах и вооруженных конфликтах второй половины XX века. Авторский коллектив: В. А. Яременко (руководитель), А. Н. Почтарев, А. В. Усиков. Под ред. В. А. Золотарева. Москва : Кучково поле, 2000. 576 с. URL: http://militera.lib.ru/h/russia_in_localwars/index.html (дата звернення: 12.09.2020).

Яна Якуба

здобувачка вищої освіти

I курсу магістратури історичного факультету

Національного педагогічного університету

імені М. П. Драгоманова

(науковий керівник: к. і. н., доц. **К. П. Двірна**)

ОСОБЛИВОСТІ ОПОЗИЦІЙНОГО РУХУ В ГРУЗІЇ (50 – 80 – ті рр. ХХ ст.)

У статті розкриваються періоди розвитку грузинського національного руху 1950 - х – 1980 – х років ХХ століття, напрями боротьби грузинської опозиції та зазначаються особливості періодів протистояння радянському тоталітаризму.

Метою нашого дослідження є вивчення основних періодів розвитку грузинського опозиційного руху, напрямів боротьби, еволюції політичної стратегії найвизначніших дисидентів Грузії у боротьбі проти радянської тоталітарної системи.

Аналіз наукових досліджень та розробок. Тема радянської дисидентської традиції досліджена доволі детально, особливо у новітній період незалежної України [2,4]. Щодо зарубіжної історіографії, то абсолютна більшість авторів займалась в основному дисидентами республік Балтії, України та Росії. Соціальним протестам на Кавказі було присвячено лише

декілька публікацій. Так, німецький історик Габермас Юрген опублікував фундаментальне дослідження про політичну опозицію в Грузії протягом 1956 – 1989 рр. [1]. Діяльність З. Гамсахурдіа та М. Костави висвітлено у фундаментальному дослідженні Л. Алексеевої [3].

Виклад основного матеріалу. Радянському керівництву ще сталінської доби особливого клопоту завдавала інтелігенція. Вона могла вказати суспільству на необхідність перебудови існуючого ладу. На рівні з іншими союзними республіками на території Грузії влада вирішила посилити ідеологічний та політичний контроль над інтелігенцією, який в роки війни відійшов на інший план. [2, с.17].

У березні 1953 року закінчилась епоха тоталітарного режиму в СРСР. З середини 50-х рр. почався процес лібералізації суспільно-політичного життя країни. М. Хрущов став на чолі ЦК КПРС [1, с. 90]. За його особистою рекомендацією змінилось вище партійне керівництво Грузії – в 1953 році секретарем ЦК КП Грузії було назначено генерала В. Мжаванадзе, близьку до Хрущова людину [1, с. 90]. На XX з'їзді КПРС, що відбувся у Москві 14 – 25 лютого 1956 року, було проголошено засудження культу особи і, побічно, ідеологічної спадщини Сталіна. Не дивно те, що культ Сталіна в Грузії мав більш глибоке коріння. [1, с. 92].

Акції протесту в Грузії почались через три роки після смерті Сталіна. З початку березня 1956 року у закладах вищої освіти Тбілісі влаштовувались окремі маніфестації, які в подальшому отримували всезагальний характер. 5 березня студенти вийшли на вулиці. Мітингувальники вимагали припинення критики Сталіна та пригнічення грузинської нації. Вони також вимагали відставки політичного керівництва Радянського Союзу. Вночі, 9 березня 1956 року в Тбілісі були введені танки і солдати радянської армії безжалісно розстріляли мирних демонстрантів. [3, с. 94].

Одразу після цих подій почали створюватись нелегальні організації та нелегальні видавництва. Однією з таких організацій була створена в 50 – ті рр. за ініціативи З. Гамсахурдіа та М. Костава нелегальна організація «Горгасліані» [1, с. 134]. Вона ставила за мету пробудження та посилення почуття національної самосвідомості, а також прагнення до національної свободи грузинського народу. Нелегальні організації створювались також і в 60 – х рр. XX ст. Так, у Тбілісі сформувався «Союз борців за свободу та незалежність Грузії». [4, с. 32].

З середини 60-х рр. доволі поширеною формою висловлення неприйняття теперішнього становища в Грузії серед студентства та інтелігенції стало звернення до церкви. Молодь стала відвідувати проповіді патріарха. Це захоплення не можна пояснити інтересом до християнських цінностей – скоріше, це була мода, викликана загостреним національним почуттям. Новим прихожанам було властиве особливе шанування всього грузинського [4, с. 35].

У 1976 р. в Грузії була створена «Ініціативна група із захисту прав людини», яка в тому ж році заснувала «Гельсінську групу». У 1989 році група буде перейменована в «Гельсінську Спілку», в яку входили : Звіад Гамсахурдіа,

Мераб Костава, Віктор Рцхіладзе, Бего Бежуашвілі та інші. Діяльність Гельсінкської групи викликала різку критику з боку уряду. [1, с. 235].

Грузинська Гельсінська група була першою легальною опозиційною організацією в Грузії. Незважаючи на те, що вона була нечисленною, її діяльність мала значний вплив на суспільне життя Грузії. Дисидентський рух цього часу мав явні ознаки правозахисного руху, суттєво впливав на свідомість і національно-політичні погляди грузинської інтелігенції та студентської молоді [3, с. 19].

З другої половини 80-х років грузинський національний рух розгорнувся з особливою силою. Однією з перших політичних організацій в Грузії було «Товариство Іллі Чавчавадзе», засноване в 1987 році. Товариство ставило за мету боротьбу за звільнення Грузії, за демократію та створення нової економіки. Багато діячів «Товариства Іллі Чавчавадзе» в подальшому стали лідерами політичних партій [1, с. 245].

У 1988-1989 роки на політичну арену виступили: Партія національного рівноправності, партія Національної незалежності Грузії, Народний фронт Грузії, Товариство Іллі Праведного, Товариство Шота Руставелі, Товариство зелених Грузії та ін. У перебудовні часи отримали можливість легальної діяльності деякі політичні партії, створені ще раніше (Республіканська партія, Націонал-Демократична партія та ін.) Національний рух у Грузії набув широкого розмаху [1, с. 246].

Висновки. Протягом 1950–1980-х рр. поява опозиційних настроїв серед населення Грузії стала реакцією на згорання процесу десталінізації радянського суспільства та зміцненням авторитарних механізмів управління.

Особливістю першого етапу руху спротиву в Грузії стали виступи на захист вождя, адже грузини розцінювали критику Сталіна як приниження їх національної гідності. У наступні роки рух спротиву проходив нові стадії розвитку, на яких змінювалось і його ідеологічне наповнення. Вагомою складовою є гельсінський етап його еволюції та трансформації. В 60-і – 80-і роки ХХ ст. погляди, переконання і дії грузинських дисидентів розходились з догмами панівної радянської ідеології та практикою правлячого режиму. В другій половині 80-х років грузинський опозиційний рух був орієнтований на довготривалу боротьбу за волю та свободу грузинського народу в незалежній самостійній державі – в незалежній Грузії.

Список використаних джерел та літератури:

1. Габермас Юрген. Залучення іншого: Студії з політичної теорії / Пер. з нім. А. Дахнія. Львів: Астролябія, 2006. 416 с.
2. Гасымов З. Диссидентство и оппозиция на Кавказе: критики советского режима в Грузии и Азербайджане в 1970-х – начале 1980-х годов. *Кавказ и глобализация*. Москва, 2013. С. 17-25.
3. История инакомыслия в СССР : новейший период / Л. Алексеева. 3-е изд., стер. Москва : Моск. Хельсинк. группа, 2012. 384 с.

4. Мебадури С.З., Королев А.А., Королева Л.А. К вопросу о численности и географии диссидентского движения в СССР. *Гуманитарные научные исследования*. 2014. № 7 С. 32-38.

Руслана Бойко

здобувачка вищої освіти

III курсу факультету історії,

права і публічного управління

Вінницького державного педагогічного університету

імені Михайла Коцюбинського

(науковий керівник: к. і. н., доц. **О. М. Кравчук**)

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ РЕФОРМИ У СІНГАПУРІ У МЕМУАРАХ ЛІ КУАН Ю

Актуальність дослідження економічного розвитку Сінгапура за спогадами Лі Куан Ю обумовлена винятковою роллю зазначеного політика у становленні цієї держави. Лі Куан Ю – один із найвидатніших політичних діячів Тихоокеанського регіону ХХ ст., який протягом 1965-1990 рр. зумів перетворити колишню британську колонію Сінгапур в одну з найважливіших індустріальних держав Азії. Шлях колишніх колоній суттєво відрізнявся від західних країн. Якщо на Заході економічний розвиток відбувався поступово, то на здійснення цих же реформ та змін колоніальним країнами відводилося набагато менше часу – в середньому, 20-30 років, адже умови тогочасного світу й стан розвитку колонії різко відрізнялись, а різницю необхідно було долати, аби зайняти хоч якесь місце в структурі суспільства.

Аналіз історіографії засвідчує недостатній рівень дослідження зазначеного питання, незважаючи на те, що проблему економічного розвитку Сінгапура досліджували історики України (В. Савченко і М. Долгополов, М. Брага і В. Молтусов), Росії (В. Адріанов, М. Гурьянова, Ю. Фірсов) та інших країн.

Метою статті є висвітлення головних аспектів соціально-економічного реформування у Сінгапурі протягом 1965-1990 рр. на основі мемуарів Лі Куан Ю.

Виклад основного матеріалу. До здобуття незалежності, Сінгапур був частиною Малайї. Проблема в тому, що ця країна намагалася створити державу, де б керівну більшість становили малайці. Їм не вдалося встановити контроль над Сінгапуром, тому що основу його населення становили китайці, які не хотіли коритися малайцям.

Після проголошення незалежності у 1965 р., зазначає Лі Куан Ю, «Ми були приголомшені, не пристосовані до нових реалій; майбутнє лякало нас своєю непередбачуваністю» [1, с. 27]. Це було спричинено непростими стартовими економічними умовами Сінгапура на момент здобуття незалежності (відсутність природних ресурсів, торгово-економічна ізоляція із 1965 р. через

те, що Малайя вирішила вести торгівлю зі своїми партнерами лише напряму, оминаючи порти Сінгапура, а Індонезія перебувала в «Конфронтації» з країною, що призвело до зростання безробіття на 14%). Головне завдання, яке постало перед урядом – вижити: «Ми успадкували острів, але без материкової зони. Ми отримали серце без тіла» [2, с. 25].

Перші зрушення відбулися в соціально-економічній сфері. По-перше, влада взяла курс на руйнування «жовтої культури», яка полягала в дегенеративній та маргінальній поведінці населення: було «проведено чистку китайських таємних бандитських угруповань, поставлено поза законом порнографію, стриптиз-шоу, гральні заклади та навіть декадентські пісні» [1, с. 262]. По-друге, аби здобути підтримку населення, влада активно залучалась у громадські роботи: «то були заходи, скопійовані у комуністів, - умисне залучення всіх, навіть міністрів, власними руками попрацювати на свій народ, щоб було видно, що ми не боїмося забруднитись під час праці» [1, с. 259]. По-третє, гостро постала проблема жіночої емансипації, а точніше – її відсутність, що стало однією з причин економічного відставання: «Становище жінок потрібно було прирівняти до чоловічого, даючи їм таку ж освіту й можливість брати однакову з чоловіками участь у житті суспільства [1, с. 261]. По-четверте, в перші півроку було затверджено програму будівництва, яка повністю вплинула на зовнішній вигляд Сінгапура. Почалося зведення комфортабельних квартир, які в майбутньому змінили життєвий рівень населення. Також була надана можливість приватизувати їх.

Особливу роль Лі Куан Ю відводив проблемі безробіття. Починаючи з 1965 р. широкого розмаху набуває будівництво туристичного комплексу. Завдяки туризму створювалися умови для появи нових робочих місць без великих інвестицій. Але головним чинником розв'язання питання безробіття стала розбудова промисловості. На початку незалежності заохочувалось створення будь-якого виробництва, особливо за допомогою іноземних інвестицій [2, с. 83].

Важливу роль у становищі Сінгапура відіграла британська військова база. Виведення британських військ у 1967 р. завдало удару по економіці, тому що вони забезпечували близько 20% ВВП. Окрім того, при згортанні своєї діяльності на території колонії, британський уряд повністю руйнував створену ним військову інфраструктуру. У зв'язку з цим, Лі Куан Ю змушений був провести переговори. Він згадував: «Я просив, щоб британський уряд залишив тут усе, в чому вони більше не мали потреби, щоб тільки не руйнували майно» [2, с. 68-69]. Таким чином, дане маневрування не викликало напруги при передачі майна чи наданні компенсаційної допомоги серед населення та не підірвало довіру інвесторів. Необхідно зазначити ще одну особливість: виведення британських військ пом'якшило міжетнічні конфлікти, оскільки основу цих підрозділів становили малайці. Разом з тим, було проголошено курс на етнічне і культурне рівноправ'я.

Ще однією проблемою стала корупція. Для її вирішення було запроваджено низку заходів: чистки серед державного апарату, штрафи та

ув'язнення. Особливістю боротьби з корупцією стало те, що Лі Куан Ю суттєво підняв заробітну платню чиновників і суддів, тому корупція стала просто не вигідною. Навіть зараз, зарплатні сингапурських чиновників залишаються одними з найвищих у світі.

Незважаючи на відсутність ресурсозабезпеченості та ізолюваність на початку незалежності, все ж, на користь Сінгапура зіграло його стратегічне розташування. Сінгапур – це порт, який з'єднував Тихий і Індійський океани, і чим активніше йшов розвиток міжнародної торгівлі, тим сильніше зростало значення цього маленького міста-держави. По-друге, протекторат Великої Британії в політичному житті вплинув на зовнішньополітичні зв'язки Сінгапура, бо без допомоги вищезазначеної держави, країна просто б не досягала таких блискучих успіхів. По-третє, компактна площа і кількісний склад населення (5 млн.) сприяли тому, що керувати такою державою і втілювати реформи стало набагато легше, ніж в країні, де кількість осіб в десять разів більша.

Висновки. Отже, у мемуарах Лі Куан Ю значна увага приділяється соціально-економічним реформам в Сінгапурі, що стали каталізатором розвитку країни та частиною процесу її перетворення з представника «третього світу» в одну з провідних індустріальних країн Азії.

Таким чином, було проаналізовано й висвітлено основні соціально-економічні реформи Сінгапура, проведені протягом 1965-1990 р., які зіграли ключове значення в становленні подальшої економічної могутності цієї держави.

Список використаних джерел та літератури:

1. Сингапурська історія. Мемуари Лі Куан Ю. Том 1 / Пер. з англ. К.Сисоєва, Л.Савицька. Київ: Видавництво Олексія Капусти: підрозділ «Агенції «Стандарт», 2012. 544 с.
2. Из третьего світу в перший. Сингапурська історія: 1965-2000. Мемуари Лі Куан Ю. Том 2/ Пер. з англ. К.Сисоєва. Київ: Видавництво Олексія Капусти, 2011. 684 с.
3. Савченко В. Ф., Долгополов М. Г. Сингапурські уроки економічного зростання. *Науковий вісник Полісся*. 2015. №4. С. 5-13.
4. Гурьянова М. В. Экономика Сингапура: особенности и причины роста. *Вектор развития современной науки*. София. 2016. С. 65-69.
5. Фирсов Ю. И. Инновационная экономика Сингапура. *Современные корпоративные стратегии и технологии в России*. Москва. 2015. С. 162-168.
6. Адрианов В. Р. Некоторые проблемы развития экономики Сингапура. *Междисциплинарный подход к исследованию экономики*. Уфа. 2017. С. 364-367.

Вікторія Волинець
здобувачка вищої освіти
IV курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **Г. А. Міщук**)

ПРИЧИНИ ЕКОНОМІЧНОГО ПІДНЕСЕННЯ ЯПОНІЇ ХХ СТ.

Японія є однією з найбільш розвинених країн у світі. В даний час за обсягом ВВП вона займає третє місце в світі після США і КНР.

Найбільш інтенсивно японська економіка розвивалася з середини 50-х рр. ХХ ст. по 1973 р. Причини динамічного розвитку японської економіки можна умовно згрупувати в декілька блоків. До першого з них відносяться так звані «стартові причини», тобто ті, які були в наявності і у інших держав, але не всі ними скористалися. До таких причин належить вигідне географічне положення Японії. З другої половини ХХ ст. азійсько-тихоокеанський регіон став центром розвитку світової економіки. Окупація США Японії стала для японців психологічним шоком. Вони зрозуміли, наскільки відстають від США в технічному відношенні. Японці поставили перед собою національне завдання - «наздогнати і перегнати» Америку. І це була друга причина з розряду «стартових».

Ефективне використання американської економічної допомоги і наявність в 50-70-і рр. ХХ ст. низьких цін на сировину і паливо також можуть бути віднесені до «стартових» причин розвитку японської економіки.

Далі слід виділити комплекс причин, пов'язаних з фінансово-економічною політикою Японії. Це, зокрема, високі темпи розвитку обробної промисловості. У 50-70-і рр. ХХ ст. зростання промислового виробництва досягало 16% в рік [2]. Причина - великі інвестиції капіталу у виробництво, а також висока частка нагромадження капіталу. Іншою причиною стало проведення технічної реконструкції промислових підприємств. Цей процес називався «оновленням основного капіталу». Зокрема, оновлення верстатного парку та обладнання. Він відбувався, наприклад, у чорній металургії, нафтопереробці, електромашинобудуванні, суднобудуванні і т.д.

Крім того, вплинуло і створення нових галузей промисловості. Зокрема, радіоелектронної, нафтохімії, виробництва пластмас, синтетичного каучуку і т.д.

Імпорт іноземної техніки і технологій також зіграв свою позитивну роль. З 1950 по 1971 рр. Японія придбала за кордоном більше 15 тисяч патентів і ліцензій. Більше 60% з них припало на частку США. Куплені за кордоном технології ретельно допрацьовувалися японцями. Найчастіше японські товари, вироблені по закордонних патентах, перевершували західні аналоги [2].

Інтенсивне будівництво доріг в 60-і рр. У 1968 р в Японії був прийнятий спеціальний закон про сплату тривідсоткового податку на дорожнє будівництво

при покупці японцями автомобіля. У 1969 р в Японії була побудована високошвидкісна автомагістраль Токіо - Нагоя - Кобе протяжністю в 536 км. Вона поєднала ті райони Японії, де проживало близько половини населення країни і вироблялося 66% промислової продукції [4].

З 1964 р. стали вводитися ділянки високошвидкісної залізничної магістралі «Сінкансен» (Нова колія). З кінця 60-х рр. почалося будівництво залізничного тунелю між островами Хонсю і Хоккайдо. Загальна довжина тунелю склала 36,4 км, підводна його частина - 22 км. Трохи пізніше почалося зведення двох найбільших залізничних мостів, які мали з'єднати район Осака - Кобе з островом Сікоку.

Швидкими темпами зростав і морський цивільний флот Японії. До 1971 р. по загальному тоннажу японський флот вийшов на друге місце в світі. Японський флот перевозив понад 40% внутрішніх вантажів, близько 40% японського експорту і близько 45% японського імпорту[4]. Поєднання ринкових механізмів з потужним впливом держави на економіку в Японії також дало позитивні результати. Держава надавала ринку осмислену спрямованість і оберігало суспільство від хаосу.

Відносно низька, в порівнянні з іншими розвиненими країнами світу, собівартість вироблених товарів великими японськими компаніями. Вона досягалася за рахунок виробництва ряду деталей, вузлів і матеріалів для продукції великих японських компаній дрібними субпідрядними фірмами. Вартість робочої сили в маленьких фірмах була істотно нижче, ніж у великих компаніях [1, с. 5-14].

Спостерігалась висока якість вироблених товарів. Була створена розгалужена мережа післяпродажного обслуговування. Це підвищувало конкурентноспроможність японських товарів. Експортоорієнтована модель розвитку японської економіки. Дешева робоча сила в Японії в 50-70-і рр. ХХ ст. також зіграла важливу роль.

Тривалість робочого часу у японців була значно більша, ніж в інших розвинених країнах. Вона становила більше 2100 годин на рік. Це на 300 годин більше, ніж у розвинених державах. На 66% японських підприємств існує 6-денний робочий тиждень. Середня тривалість відпустки службовців становить 7 днів. Кількість календарних свят на рік налічує 14 днів. Введення в 70-і рр. на великих японських підприємствах системи «Довічного найму» працівників. У відповідь на це працівники проявляли таку лояльність, відданість і зацікавленість своєї фірмі, якої не було ніде в світі [4].

Мінімальні військові витрати, не більше 1% від ВВП, що закріплено в післявоєнній конституції Японії, дали можливість заощадити значну кількість ресурсів [3, с. 62].

В 1961 р. було ухвалено «Основний сільськогосподарський закон». Мета закону - перейти від дрібнотоварного виробництва до великого ринкового господарства.. Збільшити виробництво продуктів тваринництва, городництва, плодівництва. Необхідно також виділити причини, пов'язані з освітньою та науково-технічною політикою. Це, зокрема, високоякісна робоча сила.

Позитивним фактором в економічному розвитку стала і гомогенність, тобто однорідність японської нації. Японці розуміють необхідність концентрувати всі свої матеріальні і моральні сили на економічному розвитку країни. Відбувається консолідація японців на основі своїх традиційних цінностей [2].

Вчені виділяють також і такий аспект, як розвиток партнерських відносин між працею і капіталом, так звану теорію «Загального пирога». Суть її полягає не тільки в розподілі прибутку між працівниками і власником підприємства, але і в спільних зусиллях по збільшенню «пирога». Японські підприємці проводять щодо своїх найманих працівників політику обліку людського фактора. Підприємство для працівника перетворюється в свій «Будинок», відносини в якому базуються на конфуціанській нормі «сяо» - синівської любові і шанобливих дітей щодо своїх батьків. Все це дозволяє зберігати сприятливий соціальний клімат в японських компаніях.

Всі вищезазначені фактори привели до вражаючих результатів у розвитку японської економіки в 50-70-і рр. ХХ ст. Так, з 1958 р. по 1973 р. ВВП країни збільшився в 6,5 рази. У ці роки темпи зростання японської економіки досягли 11% в рік. Це найвищі темпи розвитку серед розвинених капіталістичних країн. На початку 70-х рр. ХХ ст. Японія обійшла за цим показником Францію, Італію, Канаду, Англію і ФРН.

Дослідники класифікували успіхи Японії в розвитку економіки в 50-70-і рр. ХХ ст. як японське «економічне диво». З другої половини 70-х рр. Японія взяла на озброєння неконсервативну модель розвитку. Вона, зокрема, передбачала мінімальні якісні асигнування на вирішення соціальних проблем. Акцент був зроблений на «свободу індивідів» і гарантію мінімального доходу, який не ослабить бажання до високоякісної праці [1, с. 5-14]. Принцип «справедливого розподілу» був замінений принципом «рівних можливостей».

Таким чином, складовими успіху розвитку економіки Японії в другій половині ХХ ст. – на початку ХХІ ст. були не тільки правильно обрана гнучка стратегія і тактика економічних реформ, а й високий ступінь консолідації японського соціуму, як «верхів», так і «низів», яка базувалася на традиційних культурно-цивілізаційних цінностях «країни сонця, що сходить».

Список використаних джерел та літератури:

1. Бураковський І., Немиря Г., Павлюк О. Україна і європейська інтеграція. *Політика і час*. 2018. №3-4. С. 5-14.
2. Міжнародні економічні відносини: розвиток Японії. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-4456.html> (дата звернення: 10.03.2021).
3. Тарасевич В.М. Економічна теорія. Політекономія : підручник / О.Ю.Бобровська, О. В. Давидов, В. Ф. Донченко, В.К.Лебедева ; За ред. В. М. Тарасевич. Київ : Знання, 2012 . 206 с.
4. Японія: Основні чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці, система розселення, третинний сектор економіки. URL:

Марина Панчук
здобувачка вищої освіти
IV курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені І. Франка
(науковий керівник: д. і. н., проф. Г. М. Стародубець)

ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА УРЯДУ МАРГАРЕТ ТЕТЧЕР

Перехід влади до консерваторів у Великій Британії у 1979 р., ознаменував собою початок нового етапу розвитку держави. Кризові явища всередині країни вимагали рішучих та непопулярних заходів з боку уряду, які досить неоднозначно сприймалися і британською елітою, і суспільством загалом. Оскільки відбувалася трансформація усіх сфер життя держави, безперечно неоконсерватизм відбився і на економіці Британії.

У різні роки питання економічних реформ уряду Маргарет Тетчер було предметом дослідження багатьох вітчизняних та зарубіжних істориків. Серед найбільш помітних виокремимо праці В. Б. Студенцова [5], Ю. В. Панченка [3], А. Ф. Трубайчука [6] та інших вчених, які предметом аналізу в яких є економічні перетворення у Великій Британії за часів правління Маргарет Тетчер.

Мета статті полягає у визначенні особливостей економічної політики консервативного уряду Маргарет Тетчер; характеристиці основних проблем та кризових явищ, які були характерні для Великої Британії на початку 1980-х рр.; аналізі підходу уряду до оздоровлення економічної кон'юнктури держави.

Основу економічної політики Великої Британії в період правління консервативного уряду на чолі з Маргарет Тетчер склали: денационалізація економіки, вільна конкуренція та стимулювання розвитку бізнесу. Консервативний уряд визначав пріоритетним знищення утриманських настроїв в суспільстві та надання свободи індивіду. В ході реалізації цієї ідеології було також реформовано і соціальну сферу [3, с. 8].

Такі перетворення стали можливими завдяки тому, що спостерігалися глобальні тенденції відходу держави від втручання в економіку. Наприкінці 70-х рр. ХХ ст. кейнсіанські важелі економічного регулювання повністю вичерпали себе, а консерватизм у цей час набув особливої респектабельності. Ідеї, які впроваджувалися урядом Тетчер, були досить актуальними, враховуючи наявність умов бурхливого розвитку техніки та новітніх технологій, а також необхідності структурної перебудови господарства [4, с. 397].

Прийшовши до влади, Маргарет Тетчер зіткнулася з низкою проблем. Основна влада належала профспілковим лідерам, які часто переслідували

особисті цілі. В державі діяли найвищі в світі податкові ставки на особисті доходи, що спричиняло суспільне незадоволення. Існував високий рівень інфляції, а також спостерігалось надмірне втручання держави у справи економіки.

Маргарет Тетчер дала ім'я новому економічному напрямку – тетчеризму. Він був, перш за все, заснований на суворому контролі за грошовою масою, це було необхідно для зниження рівня інфляції [1, с. 1]. Було взято за основу теорію монетаризму, за якою держава мала право втручатися виключно в державний сектор економіки, який, однак, підлягав суттєвому скороченню. Маргарет Тетчер відразу потурбувалася про те, щоб нерентабельні державні підприємства були закритими. Йдеться про підприємства чорної металургії, вугільної та автомобільної промисловості.

Такі тенденції мали досить неоднозначні наслідки. Спочатку відбулося найбільше за всю історію Сполученого Королівства падіння виробництва промислової продукції на 14%. На початковому етапі ця реформаторська діяльність досить болісно відбилася на соціальній сфері, але у Великій Британії подібна діяльність була необхідною для оздоровлення економіки, доказом стало швидке зростання промисловості, до 3-4% на рік до 1990 р. [2, с. 35].

У цей час уряд Тетчер активно вдається до підтримки малого бізнесу, було запроваджено низку заходів для стимулювання його діяльності. Британці мали змогу отримувати податкові пільги у разі, якщо здійснюватимуть капіталовкладення в дрібні компанії. Як результат такої політики можна визначити значне зростання кількості новостворених фірм наприкінці 80-х років. Кількість осіб, що займалися індивідуальною трудовою діяльністю протягом періоду правління Маргарет Тетчер перевищила 3 млн. Таким чином, в країні стрімко зростала зайнятість населення [6, с. 131].

Так само зростає кількість акціонерів - від 7% дорослого населення в 1979 р. - до 21% в 1989р. Проте більшій частині нових акціонерів належала незначна доля від усіх акцій. Не дивлячись на те, що 90% нових власників акцій були робітниками тих підприємств, де вони купували акції і які були денационалізовані, загалом їхня доля була досить невисокою [5, с. 122].

Що стосується результатів економічної політики, то те, що реформи дійсно працюють було очевидно не відразу, навіть для представників уряду, але Маргарет Тетчер запевняла, що для повної перебудови необхідно 8-10 років. Зростання економіки за часів консервативного уряду сприяло тому, що в державу почали надходити інвестиції, британські товари стали конкурентоспроможними.

Якщо в перші роки правління уряду зростання рівня інфляції супроводжувалося зростанням безробіття, то наприкінці 80-х рр. зниження інфляції відбувалося паралельно зі зниженням рівня безробіття. Позитивні зрушення спостерігалися і в покращенні матеріального становища британців, середній дохід на душу населення зріс на 23%. Однак починаючи з 1990 р. знову можемо спостерігати повернення кризових явищ в економіці, таких як дефіцит бюджету, зростання інфляції та рівня безробіття [1, с. 2].

Отже, економічна політика уряду Маргарет Тетчер відзначалася поворотом на 180°. Особливе значення, яке надавалося приватній власності сприяло певній трансформації суспільної свідомості. Заходи уряду, хоч і були неоднозначними та не завжди позитивно сприймалися населенням, все ж дали позитивний ефект та дозволили певною мірою оздоровити економіку Великої Британії.

Список використаних джерел та літератури:

1. Грызунова Е. Тэтчеризм как «экономическое чудо» Великобритании. *Актуальные вопросы экономических наук: материалы II Международной научной конференции* (г. Уфа, апрель 2013 г.). Уфа, 2013. С.1-3.
2. Камінський М. Неоконсервативні реформи кабінету М. Тетчер (кін. 70-х-80-х рр. ХХ ст.). *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2013. Випуск № 10. С. 34-37.
3. Панченко Ю. В. Історія і практика неоконсерватизму Великої Британії та США часів урядів М. Тетчер та Р. Рейгана : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2008. 15 с.
4. Пунько В. М. Економічна політика уряду Маргарет Тетчер: історіографія проблеми. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія*. 2017. Вип. 25. С. 397-403.
5. Студенцов В. Б. «Приватизация» по-английски: как это делают неоконсерваторы. *Социологические исследования*. 1993. №4. С.116-126.
6. Трубайчук А.Ф., Черевко О.С. Особливості соціально-економічної політики британських консерваторів у 1979-1990 рр. *Український історичний журнал*. 1999. №2. С. 125-133.

Тетяна Лехкодух
здобувачка вищої освіти
IV курсу факультету історії,
права і публічного управління
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(науковий керівник: к. і. н., доц. **І. В. Мазур**)

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА УРЯДІВ МАРГАРЕТ ТЕТЧЕР У ДОСЛІДЖЕННЯХ І ПЕРІОДИЦІ

Маргарет Тетчер стала 71 прем'єр-міністром Великої Британії з 1979 до 1990 року, першою жінкою на цій посаді не лише у Великій Британії, але й серед інших європейських держав. Відома як «залізна леді», вона втілила в життя ряд консервативних заходів, які стали частиною політики так званого «тетчеризму».

Актуальність теми полягає у необхідності висвітлити історіографічну базу про політику Маргарет Тетчер.

Метою статті є комплексне вивчення широкого спектру історіографічних джерел про соціальну політику урядів Маргарет Тетчер впродовж 1979-1990 років.

З моменту правління Маргарет Тетчер минула третина століття. Нагромадилась розлога документальна та історіографічна база, створена як за урядування «залізної леді», так і після неї. Водночас в українській британістиці відсутні історіографічні дослідження, які б узагальнювали і систематизували здобутки політики Маргарет Тетчер.

У радянській та пострадянській історіографії проблема урядів М. Тетчер висвітлена недостатньо. Більшість таких праць мають ідеологічний характер і вимагають критичного ставлення.

Соціальні та політичні реформи Маргарет Тетчер у історіографії радянського періоду ґрунтовно були розглянуті в роботі С. Перегудова. У праці «Тетчер і тетчеризм» дослідник характеризує розвиток суспільства Великої Британії в умовах неоконсерватизму, виокремлює риси, які були притаманні саме цій країні, коли при владі була Маргарет Тетчер [1].

Л. М. Замятін, будучи послом СРСР у Великобританії та особисто знайомим з Маргарет Тетчер, проаналізував філософію тетчеризму. На його думку, ідеологічну основу тетчеризму складають декілька елементів: вільне підприємництво, особиста ініціатива та крайній індивідуалізм[2].

Сучасна історіографія більш правдиво та об'єктивно відображає події минулого.

Сучасні українські науковці А. Ф. Трубійчук та О. С. Черевко в статті «Особливості соціально-економічної політики британських консерваторів у 1979-1990 рр.» переконують, що в 80-х рр. ХХ ст. британці були впевнені, що лише держава здатна гарантувати їм пристойний рівень життя. Водночас із тим, зародилось розуміння, що кожен може стати господарем своєї долі та забезпечити собі більш високі прибутки, досягнути фінансового успіху. [3]

Дослідники доводять, що життя британського суспільства вийшло на якісно новий рівень завдяки політиці «тетчеризму». На цій позиції стоїть українська дослідниця В. В. Вірченко[4]. На противагу російським науковцям Л. А. Буньковій [5], В. І. Камінському [6], дослідниця доводить, що Тетчер сприймала соціальну допомогу, як прояв слабкості держави, використовувала принцип «кожен сам за себе».

Серед англійських дослідників політику Маргарет Тетчер вивчали С. Пратен[10], Д. Паркер [11], Джульєтт С. Томпсон та Уейн Ч. Томпсон[12].

Позитивно оцінює діяльність Маргарет Тетчер і англійка Бренда Меддокс[13], яка пише про вразливість Маргарет як жінки-політичного лідера та описує труднощі, з якими їй довелося зіткнутися.

Ерік Дж. Еванс [14] стверджує, що тетчеризм був сміливим експериментом у британському суспільстві, який не досяг своїх головних цілей.

Особливе місце займає мемуарна література та спогади самої Маргарет Тетчер [15]. Спогади Маргарет Тетчер дають нам уявлення про епоху її життя та роботи, її думки, соціальну атмосферу, британську психологію та ставлення населення до політики прем'єр-міністра.

Важливим джерелом є також і періодична преса: The Independent[6], Daily Mirror[15], Narrow Leader [18], Newcastle Evening Chronicle [19], Liverpool Echo [20], The Sunday Life[21].

Отже, соціальна політика М. Тетчер привертає увагу вітчизняних і зарубіжних науковців. Однак українські дослідники не достатню увагу приділяють систематизації і узагальненню теми. У зарубіжній історіографії існує більш розлога система досліджень, які розглядають соціальну політику урядів М. Тетчер з різних точок зору. Заслужують на увагу також і мемуари Маргарет Тетчер та її сучасників, а також періодична преса.

Список використаних джерел та літератури

1. Перегудов С. П. Тэтчер и тэтчеризм. Москва: Наука, 1996. 298 с.
2. Замятин Л. Тэтчеризм. *Международная жизнь*. 1989. №7. С.53-63.
3. Трубайчук А.Ф., Черевко О.С. Особливості соціально-економічної політики британських консерваторів у 1979-1990 рр. *Український історичний журнал*. 1999. №3. С.88-96.
4. Вірченко В. В. Передумови та наслідки соціально-економічних реформ Маргарет Тетчер і Беназир Бхутто. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2011. №6. С.98-102.
5. Бунькова Л. А. Опыт социального реформирования консервативных правительств Маргарет Тэтчер и Джона Мейджора в Великобритании *Вестник Нижневартковского государственного университета*. 2008. №3. С.1-9.
6. Камінський М. І. Неоконсервативні реформи кабінету М. Тетчер (кінець 70-х-80-х рр. ХХ ст.). *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2013. Випуск № 10. С.34-37.
7. Гаджиев В. С., Перегудов С.П. и др. Современный консерватизм. Москва: «Наука», 1992. 264 с.
8. Явнова И. И. Внутривнутриполитическая деятельность консервативного правительства М.Тэтчер 1987–1990гг. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы истории и практики*. 2015. №12(64). С. 215-217.
9. Peter Clarke, "The Rise and Fall of Thatcherism", in: London Review of Books, 10 December 1998, 1-12, 3.
10. Pratten, C. F. (1987). "Mrs Thatcher's Economic Legacy". In Minogue, Kenneth; Biddiss, Michael (eds.). *Thatcherism: Personality and Politics*. Basingstoke: Macmillan Pratten. URL: <https://cutt.ly/gxMdz0P>
11. Parker, David; Martin, Stephen. The impact of UK privatisation on labour and total factor productivity // *Scottish Journal of Political Economy: journal* 1995. May(vol.42, no.2). URL: <https://cutt.ly/hxMdno3>

12. Margaret Thatcher: prime minister indomitable / edited by Juliet S. Thompson and Wayne C. Thompson. URL: <https://cutt.ly/XxMdUGm>
13. Brenda Maddox, Maggie: The First Lady, London 2003, 110. URL: <https://www.amazon.com/Maggie-Brenda-Maddox/dp/0340825456>
14. Thatcher and Thatcherism. Edition: 2nd. Contributors: Eric J. Evans – Author. Publisher: Routledge. London: 2004. URL: <https://cutt.ly/BxMdFWL>
15. Маргарет Тэтчер. Искусство управления государством. Стратегии для меняющегося мира / Пер. с англ. Москва: Алыгана Паблшер, 2003. 504 с.
16. The Independent. URL: <https://www.independent.co.uk/archive>
17. Daily Mirror. URL: <https://goo.su/0Ufn>
18. Harrow Leader. URL: <https://cutt.ly/KyrYgwo>
19. Newcastle Evening Chronicle. URL: <https://cutt.ly/9yrYIYj>
20. Liverpool Echo. URL: <https://cutt.ly/GyrYcRW>
21. The Sunday Life. URL: <https://goo.su/0ufn>

Христина Вольська
здобувач СВО «магістр»
факультету історії, права і публічного управління
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(науковий керівник: д. і. н., проф. **В. Ю. Годлевська**)

КАТАЛОНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ ЯК ФАКТОР РИЗИКУ ДЛЯ ІСПАНІЇ

Проблема каталонського націоналізму є надзвичайно актуальною та неоднозначною, оскільки зачіпає право каталонського етносу на самовизначення, хоча головним при цьому залишається бажання досягти незалежності.

Дана тема була досліджена багатьма науковцями, серед яких: Богатирьова О. Н. [1], Газін В. П. [2], Годлевська В. Ю. [3; 10] Данилевич І. В. [4], Кабицький М. Е. [5], Кожановский А. Н. [6], Копилов С. А. [2], Кузнецов А. В. [8; 9], Родрігес А. М. [7], Рудник С. М. [5] та Пономарьов М. В. [7].

Кожен із вищевказаних авторів розглядає проблему каталонського націоналізму Іспанії по-різному, вказуючи нові характерні особливості.

Мета статті: визначити характерні особливості каталонського націоналізму в Іспанії.

Каталонія як незалежне графство існувало з 988 р. [1, с. 25], якому у XIII ст. королем Кастилії Альфонсо X Мудрим були даровані так звані «фуерос» (привілеї свободи), що проголошували їх особливий порядок управління [8, с. 82].

Перебуваючи з 1137 року в союзі з королівством Арагон, Каталонія мала свої органи влади, суд і т.д. В каталонських землях починаючи з XIII ст. починає регулярно збиратися «Кортс каталанас» [10, с. 80-81].

В середині XVII ст. Каталонію охопило повстання (так звана «війна жнеців»), яке було придушене у 1652 році, але дана подія подарувала Каталонії її національний гімн - «Пісню Жнеців» [10, с. 81].

Національний рух каталонців активізувався після введення в дію Декретів Нуева-Планта, якими скасовуються всі місцеві політичні структури [10, с. 81].

У 1885 р. з'явилося звернення інтелігенції і буржуазії Каталонії до короля Іспанії Альфонсо XII з вимогами відновити певні права каталонців під назвою «Клопотання про захист моральних і матеріальних інтересів Каталонії» [10, с. 83].

Принципи вищезазначеного документу були покладені в основу «Манрезких принципів» (Bases de Manresa), опублікованих у 1892 році, в яких пропонувалося відновити середньовічну каталонську конституцію, яка діяла до 1714 року [10, с. 83].

Перший серйозний крок для врегулювання національного питання був зроблений тільки в період Другої республіки (1931-1939) [8, с. 82], а саме розроблений статут політичної та адміністративної автономії Каталонії [4, с. 121]. Пізніше, при правлінні Франко було скасовано автономію Каталонії [4, с. 122].

Однією із важливих деталей каталонського націоналізму являється міцна історична пам'ять населення Каталонії, яке все одно продовжували вважати себе каталонцями [4, с. 125].

Після смерті Франко в Іспанії відбуваються демократичні перетворення, але при цьому Каталонія демонструє сильне прагнення до сепаратизму [8, с. 82]. В даних умовах державний уряд був змушений піти на поступки, що зумовило особливу гнучкість нового іспанського законодавства в трактуванні питання про національність та регіональну автономію [8, с. 82-83].

У вересні 1978 року депутатська група каталонців подає на розгляд до парламенту проект статуту про автономію, який був затверджений у листопаді цього ж року. 25 жовтня 1978 року у Каталонії відбувся референдум на підтримку цього статуту - 88,2 відсотка громадян проголосували «за» і тільки 7,8 – «проти» [3, с. 271].

18 грудня 1979 року було прийнято «Органічний закон про автономний статус Каталонії», який врегульовував питання повноважень місцевого парламенту, управління, фінансів і економіки [4, с. 271].

Характерною особливістю каталонського націоналізму являється наявність розмовної каталанської мови в Каталонії, встановленої поряд з офіційною іспанською [1, с. 81].

З 2006 року в Іспанії почався активний процес реформування автономного статуту Каталонії [1, с. 88]. 18 лютого 2006 року у Каталонії пройшла велика маніфестація під гаслом «Ми – окрема нація і маємо право самі приймати рішення» [10, с. 88].

18 червня 2006 року громадяни Каталонії шляхом голосування на референдумі прийняли новий Статут, який замінив попередній, та містив істотні зміни [10, с. 88].

У червні 2010 року постановою Конституційного суду Іспанії 14 статей вищевказаного статуту визнано частково або повністю неконституційними [10, с. 89].

З 2009 року в ряді міст відбулася серія неофіційних референдумів з питання незалежності, організованих сепаратистськими організаціями. Незвичайним проявом активності протестів стала маніфестація 11 вересня 2012 року, а саме у Національний день Каталонії в Барселоні під гаслом «Каталонія – нова держава в Європі» [10, с. 89].

Станом на 1 жовтня 2017 року число прихильників незалежності Каталонії згідно проведеного референдуму перевищує 2 млн. осіб [9, с. 31].

Отже, підсумовуючи все вище сказане, можна дійти висновку, що «каталонська проблема» - це вбудований дестабілізатор, який поставив правлячу еліту Іспанії перед необхідністю переосмислення застарілих підходів до адміністративно-територіального устрою країни [9, с. 31]. Вирішення вищевказаної проблеми являється неоднозначним як і сама проблема, проте якщо не знайти шляхи її подолання вчасно, це може призвести до катастрофічних наслідків. А саме тому «каталонська проблема» являється фактором ризику для Іспанії.

Список використаних джерел та літератури:

1. Богатырева О. Н. Европейские модели регионализма : учеб. пособие. Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2018. 171 с.
2. Газін В. П., Копилов С. А. Новітня історія країн Європи та Америки (1945-2002 роки) : навч. посіб. Київ : Либідь, 2004. 624 с.
3. Годлевська В. Ю. Демократизація Іспанії: розв'язання національно-регіональної проблеми. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Сер. Історія.* 2007. Вип. 12. С. 268-272.
4. Данилевич І. В. Автономизація Іспанії. *Поліс.* № 5. С. 121-129.
5. Кабицкий М. Е., Рудник С. М. Современный испанский автономизм: достижения, проблемы, перспективы. *Журнал Исторического факультета МГУ им. М. В. Ломоносова.* 2019. № 12. С. 14-29.
6. Кожановский А. Н. Народы Испании во второй половине XX в.: (опыт автономизации и национального развития). Москва : Наука, 1993. 189 с.
7. Новейшая история стран Европы и Америки. XX век : учеб. для студ. высш. учеб. заведений. В 3 ч. / под ред. Родригеса А. М. и Пономарева М. В. Москва : Гуманит. изд. центр Владос, 2001. Ч. 3 : 1945-2000. 256 с.
8. Региональная политика стран ЕС : монография. / Под ред. Кузнецова А. В. Москва : Имэмо Ран, 2009. 230 с.
9. Современная Испания: проблемы и решения : монография. / Под ред. Кузнецова А. В. Имэмо Ран, 2018. 101 с.
10. Hodlevska Valentyna. Catalonia: endeavor for independence. *European Journal of Transformation Studies.* 2019. V. 7, No. 2. PP. 79-94.

Руслана Марек
здобувачка вищої освіти
IV курсу факультету історії,
права і публічного управління
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(науковий керівник: к. і. н., доц. **І. І. Ніколіна**)

ПЕРША РЕАКЦІЯ ШВЕЦІЇ НА ЧОРНОБИЛЬСЬКУ КАТАСТРОФУ

Коли 26 квітня 1986 р. на Чорнобильській АЕС вибухнув реактор №4, це стало найстрашнішою ядерною аварією у світі. З перших хвилин після вибуху довелося вирішувати небачені раніше проблеми і завдання. Що ще більше погіршило ситуацію, це той факт, що керівництво Радянського Союзу перші дні замовчувало масштаби катастрофи й взагалі намагалося зберегти надзвичайну ситуацію на ЧАЕС в таємниці. Не дивлячись на проголошену політику гласності, приховуванням інформації заради ідеологічних інтересів радянська влада піддала загрози життя і здоров'я не лише громадян своєї держави, а також населення інших країн.

Дану проблему вивчали американські та шведські історики та журналісти: Серж Шемеманн, Людмила Бердник, Керрі Армстронг. На даний момент, тема є недостатньо дослідженою.

Метою даної публікації є висвітлення першої реакції країн Заходу, на прикладі Швеції, на аварію на Чорнобильській атомній електростанції.

Відомо, що першою підвищений рівень радіації виявила Швеція. Тривога прозвучала на Форсмарку, другій за величиною атомній електростанції країни, приблизно о 7 ранку 28 квітня 1986 р. У понеділок вранці Кліфф Робінсон, який працював хіміком на АЕС Форсмарк, вперше виявив підвищений рівень радіації. Того ранку він поснідав та пішов до вбиральні, на межі контрольованих і неконтрольованих ділянок станції. На шляху до зони реактора йому довелося пройти через детектор контролю випромінювання, коли пролунав сигнал. Він пройшов ще раз, але сигналізація знову спрацювала. Після дзвінка колезі та проходження третього разу сигнал вимкнувся. Кліфф Робінсон та один із робітників електростанції, які стежили за детектором, вважали, що це помилка, і що детектор потребує лише певного коригування. Чоловік продовжив виконувати свої обов'язки, контролюючи радіоактивність на електростанції. Через годину біля детектора стояла довга черга працівників, адже ніхто не зміг пройти. [3]

Всі усвідомлювали, що сталося щось жахливе. Кліфф Робінсон був здивований реакцією детектора контролю радіації цього ранку, адже раніше він завжди безпроблемно проходив крізь нього, тому вирішив віднести зразок взуття одного з працівників на перевірку рівня випромінювання у лабораторію:

«Тоді я побачив видовище, яке ніколи не забуду. Взуття було дуже забруднене. Я бачив, як спектр дуже швидко зростає. І це було просто вражаюче, тому що там було багато радіоактивних елементів, яких ми зазвичай не бачили у Форсмарку». [1]

Персонал був занепокоєний тим, що на електростанції сталася аварія. У свою чергу Кліфф Робінсон повідомив отримані дані своєму керівництву, яке проінформувало Шведський орган радіаційної безпеки у Стокгольмі. Влада була переконана, що витік стався саме на цій АЕС, тому всі робітники були евакуйовані. Сам Кліфф Робінсон залишився на АЕС, щоб проаналізувати зразки: «Ніщо не вказувало на будь-яку несправність або проблему на Форсмарку. Але навколишнє середовище було дуже сильно забруднене.». [5]

Начальник операційного управління Клаес-Геран Рунермарк звітував: «Ми знову і знову переглядали всі системи виявлення радіації, але від Форсмарку нічого не було. Вже після аналізу ми змогли визначити радіоактивні частинки, які виявили в траві, як специфічні лише для радянських атомних електростанцій. Крім того, у вихідні дні вітер дув з південного сходу. Усі докази вказували на одну з атомних електростанцій Радянського Союзу». [2] Пізно ввечері, через два дні після катастрофи, Радянський Союз заявив, що сталася аварія на Чорнобильській АЕС, яка знаходиться в більш ніж 1000 км від місця першого виявлення радіації.

Шведські дипломати, одразу після фіксацій підвищеного радіоактивного фону на Батьківщині цікавилися в Москві, чи могла статися ядерна аварія на території Радянського Союзу. Відповідь, яку вони отримали, було категоричне «ні». Проте до того як Радянський Союз спромігся все ж таки повідомити про аварію, шведський міністр енергетики Біргітта Даль заявила, що країна відповідальна за поширення радіоактивності порушує міжнародні угоди, приховуючи життєво необхідну інформацію від світового співтовариства. Також Швеція попередила СРСР, що вони збираються подати офіційне попередження до Міжнародного управління з атомної енергії. Лише тоді Радянський Союз визнав, що в Чорнобилі сталася аварія. О 21:00 28 квітня по телебаченню було передане урядове повідомлення: «На Чорнобильській атомній електростанції сталася аварія, пошкоджений один з атомних реакторів. Вживаються заходи щодо ліквідації наслідків аварії. Потерпілим надається допомога. Створено урядову комісію». [6]

По Швеції прокотилася хвиля побоювань щодо якості сільськогосподарських продуктів. Фермерам було наказано тримати корів всередині, не випускати їх та давати їм корм не з вулиці. Були негайно введені в дію обмеження, радіоактивне молоко було заборонено продавати у всіх магазинах». [4]

Зазначимо, що шведські оленярі також сильно постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, оскільки впродовж перших років вони були змушені знищити майже все своє поголів'я тварин. Так, близько 200 тис. з 2 млн північних оленів, убитих у Швеції після аварії, довелося викинути через

високий рівень радіоактивності. У свою чергу, Швеція компенсувала збитки завдані чорнобильською радіацією оленярам з державної казни. [1]

Отже, раннє виявлення атомною електростанцією «Форсмарк», що за годину на північ від Стокгольма, зіграло вирішальну роль у змушенні радянської влади відкрити інформацію про катастрофу, яка сталася в Чорнобилі. Світ був врятований від ще більшої шкоди від наслідків атомної катастрофи. У свою чергу, Кліфф Робінсон, який сьогодні працює в університеті Упсали, зазначав: «Я цього не виявив. Я просто опинився там. Хтось повинен був виявити це першим, і той факт, що це був я, був просто випадковістю». [2]

Список використаних джерел та літератури:

1. 25 years after Chernobyl, how Sweden found out. Radio Sweden. April 22, 2011. URL:<https://sverigesradio.se/artikel/25-years-after-chernobyl-how-sweden-found-out>
2. Forsmark: how Sweden alerted the world about the danger of the Chernobyl disaster. European Parliament News. May 15, 2014. URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/society/20140514STO47018/forsmark-how-sweden-alerted-the-world-about-the-danger-of-chernobyl-disaster>
3. Chernobyl haunts engineer who alerted world. CNN World News. April 26, 1996. URL: <http://edition.cnn.com/WORLD/9604/26/chernobyl/230pm/index2.html>
4. Kerrie Armstrong. Expect the fallout to become worse: Chernobyl 30 years on. SBS News. April 26, 2016. URL: <https://www.sbs.com.au/news/expect-the-fallout-to-become-worse-chernobyl-30-years-on>
5. Luda Berdnyk. How Sweden Found Out About The Chernobyl Disaster and Alerted The Rest of The World. Swedes in the States. November 2, 2020. URL: <https://swedesinthestates.com/how-sweden-found-out-about-chernobyl-and-alerted-the-rest-of-the-world/>
6. Serge Schmemmann. Soviet announces nuclear accident at electric plant. New York Times. April 29, 1986. URL: <https://www.nytimes.com/1986/04/29/world/soviet-announces-nuclear-accident-at-electric-plant.html>

Олена Федченко
здобувачка вищої освіти
I курсу магістратури
факультету історії, права і публічного управління
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(науковий керівник к. і. н., проф. **Кравченко П. М.**)

«БОРДЕРИЗАЦІЯ» АБО «ПОВЗУЧА ОКУПАЦІЯ» В ГРУЗІЇ

Все частіше оприлюднюються у пресі та набувають широкого обговорення нові моделі політики, спрямованої на відновлення суверенітету і територіальної цілісності України, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій.

У цьому контексті важливим є аналіз як позитивних, так і негативних уроків та досвіду інших конфліктів пострадянського простору, безпосереднім ініціатором та учасником яких виступає Російська Федерація.

Доцільно, на нашу думку, звернути увагу на процеси «бордеризації» - одного з напрямків політики Кремля, який активно застосовується на лінії розмежування Грузії та Південної Осетії.

В українській науковій літературі політика «бордеризації» залишається мало дослідженою і розглядається лише в контексті грузино-осетинського конфлікту [1, 3, 4, 5]. Більш детально явище так званої «повзучої окупації» розглянуто у доповіді неурядової організації Amnesty International [2].

Термін «бордеризація», або «повзуча анексія», вперше вжили чиновники ЄС для позначення адміністративної межі між Грузією та Південною Осетією. Під ним розуміється спорудження фізичних бар'єрів, таких як загородження з колючого дроту, металеві або дерев'яні паркани, траншеї, протипожежні канави або контрольно-слідові смуги, а також «прикордонні» знаки та обладнання для спостереження. Фактично мова йде не тільки про побудову загороджувальної лінії, а й поступове незаконне просування вглиб грузинської території [2, с. 7].

У доповіді Національного комітету 2011 р. з американської зовнішньої політики було висловлено занепокоєння, що Росія «не тільки не вийшла, вона розширила підконтрольну їй територію поза межами довоєнних зон конфлікту», а також «забезпечила збройну присутність у 51-му селі, які вона не контролювало до війни, проводить військові патрулі на території, якої раніше не утримувала» [3, с. 111].

Починаючи з 2013 р., Росія почала процес контролю додаткової грузинської території, так звану «бордеризацію». Під час інцидентів, що виникли навесні того ж року, російські солдати і південноосетинська міліція стали посувати адміністративний кордон углиб грузинської території, захоплюючи ті її частини, які до того були під управлінням Тбілісі [4, с. 104].

Про недопущення такої діяльності заявляла неодноразово Місія ЄС. ЗМІ та грузинська офіційна влада постійно повідомляють, що військовослужбовці російських збройних сил переміщують фактичний кордон між Грузією та її відокремленим регіоном ближче до території, що контролюється Тбілісі, встановлюючи колючий дріт.

За даними грузинської влади, станом на кінець 2018 р. 34 села були розділені загородами, що відділяють жителів один від одного і позбавляють їх доступу до ферм, пасовищ, джерел води для зрошення, сільських кладовищ. За різними оцінками, в цілому від 800 до 1000 сімей, які проживають поблизу від лінії, що розділяє Південну Осетію та Грузію, повністю або частково втратили доступ до сільськогосподарських угідь і лісових масивів [2, с. 7].

Загальна протяжність загороджень з колючого дроту та інших перешкод склала більше 52 км при всій довжині АЛР в 350 км, а протяжність загороджень з колючого дроту та інших перешкод уздовж лінії розмежування з Абхазією становила близько 49 км при загальній довжині кордону 145 км [2, с. 27].

За задумом Росії, процес «бордеризації» має на меті підірвати суверенітет Грузії та її територіальну цілісність. Він деморалізує грузинське суспільство, послаблює довіру до уряду, перешкоджає процесу примирення та мирної реінтеграції території Грузії, створює регіональну нестабільність і дає можливість Росії при бажанні напасти на Тбілісі у будь-який момент. Процес переслідує певні цілі Росії і в енергетичній галузі. Так, адміністративний кордон Південної Осетії тепер перетинає нафтопровід Баку- Супса, потужність якого 145 000 барелів у день. Він є важливим доповненням до нафтопроводу Баку-Тбілісі-Джейхан, який проходить через південну Грузію [4, с. 105].

Грузинська сторона не має на даний час дієвого механізму протидії подібним акціям, оскільки остерігається силового протистояння таким провокаціям з метою недопущення чергового масштабного збройного конфлікту, а офіційні заяви та скарги на міжнародному рівні не приносять жодної користі через їх ігнорування російською стороною [5 с. 83]. Проте позиція грузинського уряду однастайна: території Південної Осетії і Абхазії розглядаються невід'ємною частиною Грузії, у зв'язку з цим міжнародного кордону між підконтрольною Тбілісі територією і цими двома регіонами бути не може, тому АЛР сприймають як лінію окупації. [2 с. 27].

Отже, процеси «бордеризації» на території Грузії є одним із уроків, на які варто звернути увагу Україні, оскільки укріплення умовного «адміністративного» кордону, значно ускладнює перспективи реінтеграції і відкриває нові можливості країні-агресору для військового, гуманітарного та економічного впливу на відповідні території. Для протидії таким механізмам необхідна окрема програма дій, розроблена до початку реінтеграційного процесу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гольцов А. Г. Стратегія Російської Федерації в геополітичній конкуренції на Південному Кавказі // Міжнародні відносини. Серія: Політичні науки. 2017. № 16. : сайт. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3181/2856
2. За колючей проволокою: нарушение прав человека в результате «бордеризации» в Грузии: доповідь / Amnesty International: сайт. URL: <https://www.amnesty.org/download/Documents/EUR5605812019RUSSIAN.PDF>
3. Переосмислення деокупаційної політики України в рамках гібридної війни Росії проти України: аналітична доповідь: сайт. URL: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/63175928460113b4e9dcf21.35897876.pdf>
4. Теленко О. Республіка Південна Осетія як маріонеткова держава Російської Федерації // Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини. 2019. Вип. 46. С. 99-111.
5. Чорноморська Безпека: аналітичний часопис / Центр глобалістики «Стратегія XXI». Київ. 2017. №2 (30). 134 с.
6. Явір В.А. Етнополітична інтеграція та дезінтеграція у сучасному світі: політико-правовий концепт: монографія. Київ: Логос. 2018. 468 с.

Василь Павленко

здобувач вищої освіти

I курсу магістратури історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: к. і. н, доц. **І. М. Власюк**)

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ТА ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК ГРУЗІЇ У ПЕРІОДИ ПРЕЗИДЕНТСТВА Е. ШЕВАРНАДЗЕ ТА М. СААКАШВІЛІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Пострадянська Грузія є предметом дослідження значного кола українських (В. Ціватий, Т. Злобіна та ін.) та зарубіжних (Д. Апраїдзе, В. Долідзе, А. Скаков та ін.) науковців. Її розвиток на сучасному етапі має свої особливості, динаміку та проблеми, що є важливим для розуміння складних перехідних процесів формування державності та ринкової економіки країни.

Метою дослідження є порівняльний аналіз соціально-економічного та політичного розвитку Грузії у періоди президентства Е. Шеварнадзе (1995-2003) та М. Саакашвілі (2004-2013).

Насамперед, необхідно зазначити, що і 90-і роки ХХ ст., і початок ХХІ ст. супроводжувалися складними, суперечливими процесами у незалежній Грузії. Це було спільною проблемою у названі два періоди.

Однак, якщо Е. Шеварнадзе прийшов до влади на тлі гострої внутрішньополітичної боротьби усередині країни (збройне протистояння режиму З. Гамсахурдіа і пропозиція цього політику, проблеми Південної Осетії

та Абхазії), то М. Саакашвілі – внаслідок боротьби опозиції проти зловживань правлячої у Грузії влади.

Едуарду Шеварнадзе довелося вирішувати разом із своїми прибічниками та грузинським суспільством важкі проблеми насамперед соціально-економічного характеру, які країна отримала від радянського минулого після здобуття незалежності. Перехід до ринкової економіки, приватизаційні процеси супроводжувалися посиленням соціальних проблем, різким падінням життєвого рівня населення. Ці проблеми вирішувалися з часом з певною позитивною динамікою стабілізації економіки, однак соціальна сфера продовжувала страждати [2, с. 39].

У період президентства Е. Шеварнадзе відбувався процес поступової зміни політичної еліти суспільства, про себе заявили нові зацікавлені групи людей, які боролися за вплив на розподіл економічних ресурсів. Політичної консолідації суспільства у Грузії в цей період не було досягнуто, як у зв'язку зі складнощами перехідного періоду, так і внаслідок боротьби за владу, корупції та зловживань чиновників. Сам Е. Шеварнадзе представляв стару радянську політичну еліту, яка поступово перебудовувалася в нових невідомих для неї умовах життя. Безперечним здобутком тієї доби можна вважати прийняття нової Конституції Республіки Грузія 1995 р. [4, с. 316-317].

Після парламентських виборів у листопаді 2003 р., що супроводжувалися порушеннями, у Грузії відбулися акції протесту, демонстрації, що очолювалися опозиційними силами («революція троянд»). У таких умовах Е. Шеварнадзе вимушений був піти у відставку, і новим президентом країни у січні 2004 р. було обрано М. Саакашвілі [1, с. 52].

Реформи, започатковані за президентства М. Саакашвілі, пронизували різні сфери життя країни: і владні відносини (посилення президентської влади), сфери внутрішньої політики (поліція), освіти, медицини та ін.). Вони були актуальними, привели до значних позитивних змін у напрямі демократизації суспільно-політичного життя, певного підвищення рівня життя населення, хоч і не все вдалося досягти [5]. Однак дослідники відмічають прояви авторитарного стилю керівництва як за часів М. Саакашвілі, так і Е. Шеварнадзе.

Зовнішня політика у названі періоди двох президентів теж мала свої відмінності. Зокрема, необхідно відмітити, що в епоху Е. Шеварнадзе вона була багатовекторною, у ній був і проросійський і прозахідний напрями. Е. Шеварнадзе у ці важкі для Грузії перехідні роки керувався принципом політичного реалізму у відносинах з Російською Федерацією. Однак, для стабілізації економічної сфери та політичних процесів у державі важливо було заручитись підтримкою Заходу [3].

Період М. Саакашвілі був позначений погіршенням відносин (російсько-грузинська війна 2008 р.), прагненням грузинського керівництва до зближення із Заходом, рухом у напрямку євроатлантичної інтеграції. XXI століття внесло свої корективи у світову та регіональну політику. Грузія була включена у ці процеси. Однак це ускладнило відносини з північним сусідом [6].

Отже, аналіз соціально-економічного та політичного розвитку Грузії у періоди президентства Е. Шеварнадзе та М. Саакашвілі показує, що це були дві різні епохи, що відрізнялися своїми актуальними завданнями та результатами. Спільною для цих епох була потреба у вирішенні нагальних проблем економічної та соціальної сфери, хоча методи різнилися. Зовнішня політика поступово змінилася на західний вектор розвитку.

Список використаних джерел та літератури:

1. Апрашидзе Д. Бюрократическо-патримониальное государство в Грузии: Новые шансы после «Революции Роз». *Центральная Азия и Кавказ*. 2004. № 1(31). С. 50-56.
2. Долидзе В. Власть и «Революция» в постсоветской Грузии. *Центральная Азия и Кавказ*. 2007. № 2(50). С. 34-49.
3. Злобіна Т. М. Концептуальні засади зовнішньополітичної стратегії республіки Грузія у період з 1995 по 2003 рік. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених «Шевченківська весна»*. Київ, 2016. С. 79-82.
4. Скаков А.Ю. Внутривполитическая ситуация в Грузии. *Грузия: проблемы и перспективы развития*. Москва: Рос. ин-т стратегических исследований, 2002. Т. 2. С. 259-317.
5. Циватий В.Г. Історичний досвід демократизації Грузії в контексті пострадянських інституційно-політичних трансформацій (2004-2014). *«Третя хвиля» демократизації на теренах Євразії: досвід новітньої історії та виклики сучасності*. Київ: Вид-во «Фенікс», 2015. С. 333-337.
6. Циватий В.Г. Зовнішня політика Грузії після «Революції троянд» 2004 року. *Actual problems of international relations*. Release 123 (part I). 2014. С. 24-33.

Марія Коломієць

здобувачка вищої освіти

III курсу історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: к. і. н., доц. **І. М. Власюк**)

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В РЕСПУБЛІЦІ МОЛДОВА

Європейська інтеграція – це складний за формою соціально-економічний процес налагодження тісного співробітництва європейських держав [1]. Вона є характерною для XXI ст., у якому країни Європи після розпаду Радянського Союзу обрали курс на зближення. На даному етапі розвитку суспільства європейська інтеграція є характерною і для Республіки Молдови.

Метою дослідження є аналіз ходу, проблем та перспектив євроінтеграційних процесів у сучасній Республіці Молдова.

Названа тема знайшла своє відображення як у засобах масової інформації, так і в наукових дослідженнях: зокрема, Н. В. Антонюк і І. З. Зінько [5], Є.Р.Устименко [4] та ін.

Після розпаду СРСР, на відміну від інших країн Європи, Молдова не одразу висловила бажання приєднатися до Європейського союзу. Лише в 1995 р. урядом держави було розцінено «Угоду про партнерство і співробітництво з ЄС» як перший крок на шляху до євроінтеграції. У 1996 р. новообраний президент Молдови П. Лучинський звернувся до Європейської комісії на чолі з Ж. Сантером із заявою, у якій висловив бажання Молдови набути асоційованого членства у 2000 р. У 2002 р. Молдова створила ланку інтеграційних інституцій, а вже 22 лютого 2004 року між Молдовою і ЄС було підписано Індивідуальний план дій [2].

Серед найбільших досягнень молдавських дипломатичних кіл в питанні європейської інтеграції наступних років можна відзначити двосторонній діалог з ЄС в рамках Європейської політики сусідства: схвалення у лютому 2005 р., у Брюсселі Плану Дій ЄС – Молдова; відкриття представництва РМ при Європейських спільнотах (травень 2005 р.); призначення Спеціального представника ЄС в РМ і розширення структури перетрактацій щодо вирішення конфлікту, який виник в Придністров'ї з участю ЄС і США та інші намагання керівництва держави [3].

Індивідуальний план дій було розраховано строком на 3 роки (2005-2007). Цей план на меті мав активізацію відносин між сторонами в політичній, економічній, культурній сферах та в області безпеки. Перспективою розвитку партнерських стосунків між учасниками плану дій є посилення політичної кооперації на двосторонньому рівні шляхом підтримання діалогу, можливості участі Молдови в програмах ЄС культурного, наукового, екологічного значення, підтримка зусиль щодо гармонізації законодавства Республіки Молдова до правових критеріїв європейської спільноти [4].

З весни до початку літа 2013 р. керівники ЄС значно посилили свою увагу до укладення Угоди про асоціацію між ЄС та Молдовою і створення глибокої та всеосяжної зони вільної торгівлі. Сприяє цьому врегулювання політичної кризи в Молдові в рамках реорганізації керівної коаліції «За європейську інтеграцію» в червні 2013 р. та обрання правоцентристського представника влади Ю. Лянке прем'єр-міністром. Внаслідок роботи Комітету парламентського співробітництва Європейський Союз – Молдова 21 червня 2013 р. європейські парламентарії закликали глав держав та урядів країн-членів ЄС визнати зазначену Угоду ще до саміту «Східного партнерства» ЄС в листопаді 2013 р. у Вільнюсі.

Провід ЄС підтвердив положення та принципи європейської інтеграції Молдови, які містять наступне: поглиблення демократичних процесів в країні, активізацію заходів боротьби з корупцією, посилення охорони кордонів країни, а також вирішення придністровського конфлікту [3].

Шлях Молдови до євроінтеграції є складним та тернистим. Адже не все відбувається рівно і прозоро. Станом на XXI ст. Республіка Молдова має декілька невіршених проблем, які виступають перепорою на шляху до включення Молдови до складу Європейського Союзу.

Однією з найважчих і невіршених проблем, на мою думку, є Придністровський конфлікт, вирішення якого зачіпає інтереси інших держав, які у свою чергу намагаються їх розширити (особливо Російська Федерація). Її роль є ключовою, оскільки вона намагається приєднати до своєї держави самопроголошену Придністровську Молдавську Республіку. Тому для неї невіршдним є включення Молдови до складу ЄС, який виступить виступити на її захист.

Великий важіль впливу на уряд Молдови та розхитування ситуації на її території є активна діяльність сепаратистів Гагаузії, метою яких є створення додаткових перепон включення РМ до ЄС. На початку літа 2013 року депутатами Народних зборів Гагаузії було здійснено збір підписів про проведення референдуму з ідеєю виходу автономії зі складу Республіки Молдова. Вона знайшла підтримку серед керівництва Придністров'я та Мас-Медіа Росії, якими було розпочато ряд провокаційних заходів нового осередку напруження в країні [3].

Велику роль відіграє Румунія у процесі входження Молдови до Європейського союзу. Молдова йде шляхом утвердження державного суверенітету, відбувається поступова дерумунізація суспільного життя, тому шанси на об'єднання з Румунією зменшуються. Румунія в результаті входження до ряду міжнародних організацій надає вагому підтримку державі-сусідці і всіяко сприяє включенню Молдови в ЄС, залученню її у діяльність різноманітних політичних та економічних проектів [5].

Не менш важливою проблемою у Республіці Молдова є уряд, який постійно змінюється. Наприкінці грудня 2014 р. у РМ пройшли чергові парламентські вибори. Перемогу отримали проєвропейські партії з кількістю голосів більш як 50%. Новий уряд Молдови та надалі проводитиме курс на зміцнення євроінтеграційної політики, щоб у перспективі претендувати на повноправне членство країни в Європейському Союзі [6].

Як зазначає директор Інституту європейської політики та реформ в Молдові Ханс-Мартін Зіг, політика Європейського союзу стосовно країни змінилася після проведення парламентських виборів у листопаді 2014 року. Пан Зіг відмічає: молдовську політику ЄС визначали дві речі – реформи та інтеграція. В результаті тодішніх виборів (2014 р.), більшість місць в парламенті отримали проєвропейські сили, які, однак, були змушені сформуванати уряд за підтримки комуністів. За словами експерта, це дорівнює відмові від проведення реформ, передбачених угодами ЄС з Молдовою, та планом дій [7].

Таким чином, Молдова рухається на шляху до європейської інтеграції. Оцінюючи кроки, які здійснює молдовський уряд, у перспективі можна

прогнозувати, що повноцінним членом ЄС Республіка Молдова стане найближчим часом.

Список використаних джерел та літератури:

1. Мартинов А.Ю. Європейська інтеграція. *Енциклопедія історії України*: Т.3:Е-Й/ Редкол.: В.А. Смолій та ін. Київ: «Наукова думка», 2005. 672 с.
2. Затинайко О. І., Можаровський В. М., Павленко В. І., Бочарніков В. П., Свешніков С. В. Політика безпеки та воєнно-політичні відносини Молдови. *Наука і оборона*. 2014. № 3. С. 3-11.
3. Молдова: крізь терни до ЄС. URL: <http://bintel.com.ua/uk/article/moldova-cherez-ternii-k-es/> (дата звернення: 5.03.2021)
4. Устименко Є. Р. Перспективи євроінтеграційного процесу на пострадянському просторі (на прикладі Республіки Молдова). *Вісник Дніпропетровського університету*. №3. Серія: соціологія, філософія, політологія. 2016. С. 86-94.
5. Антонюк Н. В., Зінько І. З. Геополітичні детермінанти євроінтеграційної політики республіки Молдова. *Грані*. 2015. № 6. С. 157-163.
6. Чуря К. Парламентские выборы в Молдове – меньше ценностей и больше технологий. URL: <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/parlamentskie-vybory-v-moldove-menshe-tsennostey-i-bolshe-te/> (дата звернення: 10.03.2021)
7. Эксперт: Перспективы Молдавии на интеграцию с ЕС определит оппозиция. URL: <http://www.dw.com/ru/эксперт-перспективы-молдавии-на-интеграцию-с-ес-определит-оппозиция/a-18996597> (дата звернення: 10.03.2021)

Наталія Жураховська

здобувачка вищої освіти

І курсу магістратури історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: к. і. н., доц. **І. М. Власюк**)

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ У КАЗАХСТАНІ ТА УЗБЕКИСТАНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Актуальність дослідження. У контексті міжнародних політико-правових реалій та кризи демократії у світі доцільним є вивчення особливостей суспільно-політичної трансформації Казахстану та Узбекистану. У цих країнах сформувалися авторитарні політичні режими, при яких політична опозиція піддається дискримінації або репресіям, а суспільно-політична ситуація обтяжена внутрішньодержавними проблемами. На сьогодні у Казахстані та Узбекистані відбувається процес політичних та соціально-економічних

трансформацій, тому актуальним є дослідження векторів розвитку цих держав, між якими існує багато відмінностей, починаючи від специфіки політичної культури та закінчуючи особливостями економічного розвитку.

Стан дослідження проблеми: питання суспільно-політичних змін у Казахстані та Узбекистані вивчали такі дослідники, як Н. Борисов, П. Ворона, Е. Гарбузарова, О. Кожухар, І. Кушнар'єв, Т. Ляшенко, Н. Масанов та ін.

Мета статті: на основі наукових джерел виокремити основні тенденції суспільно-політичного розвитку Казахстану та Узбекистану у період від 90-х років ХХ століття і до сьогодення.

Виклад основного матеріалу. За О. Кожухар, для Казахстану та Узбекистану спільною стала тенденція функціонування авторитарних політичних режимів, політичне домінування виконавчої гілки влади, нівелювання багатопартійності [4, с. 101]. Виборність вищих посадових осіб, право участі народу в політичному житті не втілені державами на практичному рівні, хоча на законодавчому рівні демократизацію було проголошено як основну стратегію соціально-політичного розвитку.

Незалежність Казахстану була проголошена 16 грудня 1991 р. [7, с. 7]. З цього часу у країні склався помірно авторитарний режим особистої влади Нурсултана Назарбаєва.

Як зазначає Н. Масанов, у процесі національно-державного будівництва в Казахстані була створена суперпрезидентська унітарна республіка з перевагою владних повноважень у порівнянні з представницьким органом влади – Парламентом [9, с. 221].

Опозиція у країні не виключалась з політичного процесу (на відміну від Узбекистану), хоча й залишалася обмеженою у своїх діях та можливостях представництва з боку влади. Не була повністю ліквідована свобода ЗМІ, хоча діяльність журналістів мала керований характер.

І. Кушнар'єв вказує, що для Казахстану притаманна жорстка президентська вертикаль та її превалювання над іншими секторами влади [5, с. 9].

У 2010 р. особливий статус першого Президента Республіки Казахстан – Лідера Нації був закріплений законом. Назарбаєв виграв президентські вибори у 1991, 1999, 2005, 2011, 2015 рр., а у 1995 р. його повноваження продовжились референдумом.

Т. Ляшенко зазначає, що більшість дослідників, говорячи про президента Казахстану, вказують на його особисті риси як на одну із визначальних складових вектору розвитку політичного режиму країни [6, с. 382].

19 березня 2019 р. Нурсултан Назарбаєв заявив про відставку за власним бажанням, але залишається главою Ради безпеки. На позачергових виборах перемогу здобув Касим Жомарт Токаєв. К. Токаєв підписав кілька важливих для подальшого суспільно-політичного розвитку Казахстану законів: «Про порядок організації і проведення мирних зібрань в Республіці Казахстан», «Про вибори в Республіці Казахстан», «Про політичні партії». Хоча К. Токаєв і проголошує курс на розвиток та зміцнення демократії, лібералізацію суспільно-

політичного життя у Казахстані, але у державі так і не був створений міцний фундамент справжнього народовладдя.

Визначили, що політичний режим в Узбекистані науковцями характеризується як авторитарний. За Н. Борисовим, у сучасному Узбекистані склався неопатрімоніальний султаністський політичний режим, який пристосував зовні сучасні політичні інститути до політичної традиції, зробивши їх інструментом і формальної опорою особистого панування глави держави [1, с. 33].

Е. Гарбузарова говорить про наявність в Узбекистані патрімоніального режиму і додає, що політична система Узбекистану носить яскраво виражений персоналістський характер, при якому влада пов'язується із однією конкретною особою [3, с. 14].

Декларацію про незалежність Узбекистану прийнято 31 серпня 1991 р. [7, с. 7]. Після виборів президента 29 грудня 1991 р. почав формуватися авторитарний режим особистої влади першого президента країни Іслама Карімова. Його повноваження були продовжені до 2000 р. шляхом референдуму та перемогами у президентських виборах 2000, 2007, 2015 рр. Жорсткий авторитарний режим в Узбекистані характеризувався заборонаю будь-яких несанкціонованих масових акцій, пильним контролем за діяльністю ЗМІ, порушеннями прав людини; переслідуванням опозиції, використаннях проти неї репресій. Парламент і політичні партії повністю контролювалися виконавчою владою.

Т. Ляшенко зазначає, що за епохи І. Карімова у сфері державного будівництва і управління продовжувалося посилення ролі і впливу законодавчої влади [8, с. 323].

Після смерті Іслама Карімова у 2016 р. президентом було обрано Шавката Мірзіїоїва, який взяв курс на лібералізацію суспільно-політичного життя країни. В Узбекистані частково послаблено жорсткий авторитарний режим, з'явилася свобода журналістської діяльності, звільнено від покарань громадян, які постраждали через свої політичні переконання від попередньої влади.

П. Ворона вказує, що аналіз політичної системи Узбекистану та системи парламентських та місцевих виборів у країні дає можливість зробити висновок про поступове зародження демократичних засад і традицій у країні [2, с. 19].

Необхідними умовами для трансформації політичної системи Казахстану та Узбекистану має стати залучення до процесу прийняття політичних рішень народу; реалізація декларованих прав та свобод людей; підвищення ролі політичних партій у функціонуванні держави.

Висновки: отже, на сучасному етапі історичного розвитку у Казахстані та Узбекистані почався процес суспільно-політичних трансформацій, поступовий перехід від помірних та жорстких авторитарних режимів до лібералізації політичного життя. Необхідними є реалізація прав та свобод громадян, функціонування політичної опозиції, підвищення ролі політичних партій у процесі державного управління.

Список використаних джерел та літератури:

1. Борисов Н. Трансформация политического режима в Узбекистане: этапы и итоги. *Центральная Азия и Кавказ*. 2005. № 6 (42). С. 24-36.
2. Ворона П. Особливості впливу політичних партій Узбекистану на розвиток парламентаризму та місцевої демократії в країні. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2016. № 3. С. 13-21.
3. Гарбузарова Е. Роль И. Каримова в обеспечении центральноазиатской безопасности. *Историческая и социально-образовательная мысль*. 2016. №5/2. С. 13-17.
4. Кожухар О. Проблема демократизації пострадянських країн Центральної Азії. *Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди*. Серія «Історія та географія». Харків, 2012. № 45. С. 100-103.
5. Кушнар'ов І. Політична корупція в умовах неоавторитаризму держав Центральної Азії (приклад Казахстану, Киргизстану та Таджикистану). *Вісник Дніпропетровського університету*. 2017. № 2. С. 4-16.
6. Ляшенко Т. Політичні трансформації пострадянського простору (на прикладі країн центральноазійського регіону). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2011. № 6. С. 376-387.
7. Ляшенко Т. Трансформація політичних систем в країнах Центральної Азії: національний та регіональний аспекти. Київ: ІПіЕНД, 2011. 288 с.
8. Ляшенко Т. Формування політичних інститутів в країнах Центральної Азії в умовах незалежності. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. 2009. № 17. С. 319-327.
9. Масанов Н. Политическое развитие суверенного Казахстана (1992-2002). *Новейшая история Казахстана: 1985-2002*. 2003. С. 220-232.

ДЛЯ ПОДАТОК

Наукове видання

СТУДЕНТСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Збірник наукових праць

Випуск 10

Відповідальний за випуск:

І. М. Власюк

Надруковано з оригінал-макета авторів

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 14,88

Наклад 100 пр. Зам. № 231.

Видавець О. О. Євенок

м. Житомир, вул. М. Бердичівська, 17А

тел.: 063 101 22 33

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції України
серія ДК №3544 від 05.08.2009 р.

Друк та палітурні роботи ФОП О. О. Євенок

м. Житомир, вул. М. Бердичівська, 17А

тел.: 063 101 22 33, e-mail: printinzt@gmail.com